

OO REO

Ontwerpend Onderzoek
Ruimtelijk Economische Ontwikkeling (OO REO)
Oktober 2026

Defacto stedenbouw

GENERATION .ENERGY

ABEL

Posad Maxwan

Introductie

Aanleiding en context

0

Managementsamenvatting

Economische activiteit vindt niet plaats in een vacuüm. Elke economische activiteit heeft ruimte nodig om zich te vestigen en mensen om te functioneren. Economie, ruimte en mensen zijn daarmee onlosmakelijk verweven; verandering in het één werkt door in het ander.

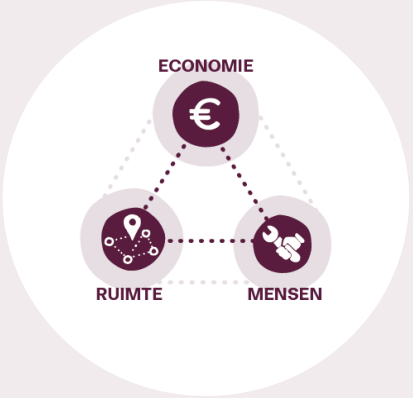
Tegelijkertijd staan de randvoorwaarden voor economische ontwikkeling steeds meer onder druk. Ruimte, arbeid, energie, water en materialen worden steeds schaarser. Dit dwingt ons tot keuzes in waar we deze schaarse middelen voor willen inzetten en hoe we ze zo goed mogelijk op elkaar afstemmen.

Om deze keuzes te kunnen maken is begrip nodig van hoe economische ecosystemen, ruimtelijke condities en menselijk kapitaal nu met elkaar samenhangen, en hoe ze zullen reageren op de ontwikkelingen die op ons afkomen. Trends zoals technologische vooruitgang, demografische verschuivingen en geopolitieke ontwikkelingen hebben immers grote invloed op deze dimensies.

Regionale analyses zien dat economische ontwikkeling sterk plaatsgebonden is. Iedere regio beschikt immers over een eigen combinatie van sectoren, demografische kenmerken en ruimtelijke condities, die randvoorwaardelijk zijn voor welke activiteiten kansrijk zijn en waar beperkingen optreden.

De vergelijking tussen de verschillende regio's helpt bij het positioneren van regio's ten opzichte van elkaar en legt bloot waar mogelijk kansrijke ontwikkelrichtingen liggen.
De ruimtelijke vertaling van die ontwikkelrichtingen wordt omschreven door middel van verschillende typen werkmilieus, ieder met hun eigen kenmerken en randvoorwaarden.

Het onderzoek biedt handvaten voor hoe economie, ruimte en mensen in samenhang kunnen worden bekeken om tot een ruimtelijk-economische strategie te komen. Dit onderzoek maakt echter geen keuzes en geeft geen koers. Het doel is gedeeld begrip op basis van datagedreven analyse, welke beslisinformatie verder kan voeden.

Waarom dit ontwerpend onderzoek?

Dit onderzoek is in februari 2025 gestart in opdracht van de ministeries van Economische Zaken en Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening om meer inzicht te krijgen in (o.a.):

- Mogelijke toekomstige ontwikkelingen van de Nederlandse economie;
- De positie van Nederland binnen Noordwest-Europa en internationale economische netwerken;
- Regionale ruimtelijk-economische kwaliteiten, kansen en opgaven;
- De werking en ontwikkeling van regionale ecosystemen en waardeketens;
- Cruciale randvoorwaarden voor economische ontwikkeling, zoals ruimte, energie, bereikbaarheid en arbeidsmarkt.

De resultaten dien(d)en als input voor de (uitvoeringsstrategie) Ruimtelijk Economische Visie en (ontwerp-)Nota Ruimte en als startpunt voor het gezamenlijk verkennen van doelen en opgaven voor de regio, vanuit nationaal én regionaal perspectief. Het geeft daarmee voeding voor het gesprek over de ruimtelijk-economische ontwikkeling van regio's.

Dit ontwerpend onderzoek is uitgevoerd door een consortium van PosadMaxwan, Generation.Energy, Rebel en Defacto Urbanism.

Afbakening van dit onderzoek

Dit onderzoek is niet:

- Kant en klare oplossingen
- Strategische richting of koers voor alle regio's

Dit onderzoek is wél:

- Een lezing van een grote verzameling data en indicatoren
- Een aanzet tot een gedeelde taal en manier van denken, om vanuit verschillende beleidsdomeinen samen aan ruimtelijk-economische ontwikkeling te kunnen werken
- Een onderzoek ter ontwikkeling van begrip
- Een datagedreven analyse en positionering van regio's:
    - hoe functioneren deze ten opzichte van elkaar?
    - wat zijn kansen en kenmerken van regio's die benut kunnen worden voor het ontwikkelen van een ruimtelijk-economische strategie?

Context (Ontwerp-)Nota Ruimte

Een aantal uitgangspunten uit de Ontwerp Nota Ruimte geven richting aan dit onderzoek en de ruimtelijke en economische ontwikkelrichtingen die worden verkend.

Vier ruimtelijke principes

1. Zoveel mogelijk besparen en efficiënt benutten van (milieu)ruimte, energie en grondstoffen;

2. Bestaande (milieu)ruimte beter benutten en beschermen;

3. Vraag en aanbod ruimtelijk in samenhang optimaliseren;

4. Strategisch uitbreiden van de (milieu)ruimte.

Context Ruimtelijk Economische Visie

Ook vanuit de Ruimtelijk Economische Visie zijn een aantal uitgangspunten meegenomen.

Drie leidende principes

1. Een samenhangend systeem op nationaal en internationaal niveau

2. Voldoende en diverse ruimte voor economische activiteiten in heel Nederland

3. Regionale kenmerken centraal in economische ontwikkeling

In vier stappen naar een Ruimtelijk-Economische Strategie

	1 Vertrekpunt: trends en scenario's	2 Inzicht in talenten en uitdagingen van de plek	3 Kansrijke ontwikkelrichtingen identificeren	4 Vertaling naar werkmilieus
ECONOMIE	Economische dynamiek	Aanwezig economisch profiel	Interregionaal perspectief: vergelijking van economisch functioneren en aanwezige condities	Het verbinden van economie, menselijk kapitaal en ruimtelijke condities
RUIMTE	Dynamiek randvoorwaarden	Huidige condities		
MENSEN	Demografie en doelgroepen	Menselijk kapitaal		

Leeswijzer en opbouw van het onderzoek

0

MANAGEMENT SAMENVATTING

\+

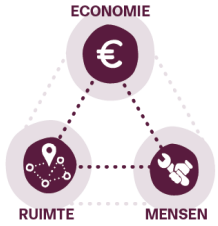
BEGRIP VAN RUIMTE EN ECONOMIE

Concepten en Modellen

Stappen naar een Ruimtelijk-Economische Strategie

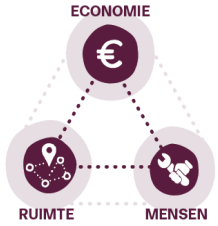
1

Vertrekpunt: trends en scenario's

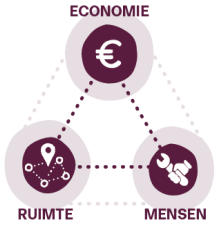
2

Inzicht in talenten en uitdagingen van de plek

3

Kansrijke ontwikkelrichtingen identificeren

4

Ruimtelijke vertaling

TOOLBOX

Kenmerken van werkmilieus

\+

AANBEVELINGEN

\+ **Bijlage**

SCENARIO STUDIE

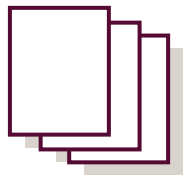
\+ **Bijlage**

FACTSHEETS

Economische analyse per regio

\+ **Bijlage**

METHODIEK

Format
Dit is een geannoteerde presentatie: de slides bevatten toelichting, bronvermelding en directe links naar de onderliggende data en rapporten.

Disclaimers
De analyses zijn gebaseerd op beschikbare data en modellen. Ze bieden richting, geen voorspellingen.
De gebruikte concepten zijn analytische lenzen, geen neutrale beschrijvingen van de werkelijkheid.
De regionale vergelijkingen zijn relatief van aard en vragen om context-specifieke interpretatie.

Begrip van ruimte en economie

Concepten en modellen

Welke begrippen zijn relevant?

Om de ruimtelijk-economische structuur van regio's te begrijpen, werken we met een set van concepten en denkramen die de werkelijkheid vereenvoudigen en ordenen. Deze modellen helpen om patronen zichtbaar te maken, verschillen te duiden en relaties tussen economie en ruimte te analyseren.

Tegelijkertijd zijn deze begrippen geen neutrale beschrijvingen van de werkelijkheid, maar analytische lenzen die bepaalde aspecten uitlichten en andere buiten beeld laten. Het gebruik ervan vraagt daarom om een bewuste en kritische interpretatie: ze bieden houvast in het denken, maar geen volledige verklaring. Om een goed gesprek over deze begrippen te kunnen voeren, is het daarom van belang om eerst tot een gedeeld begrip van de definities te komen. We lichten daarom de volgende verder toe:

Daily Urban Systems;
Stuwende en verzorgende economie;
Diensten en industriële economie;
Strategische hefbomen;
Productiefactoren: input en output en werkmilieus.

'All models are wrong, but some models are useful'

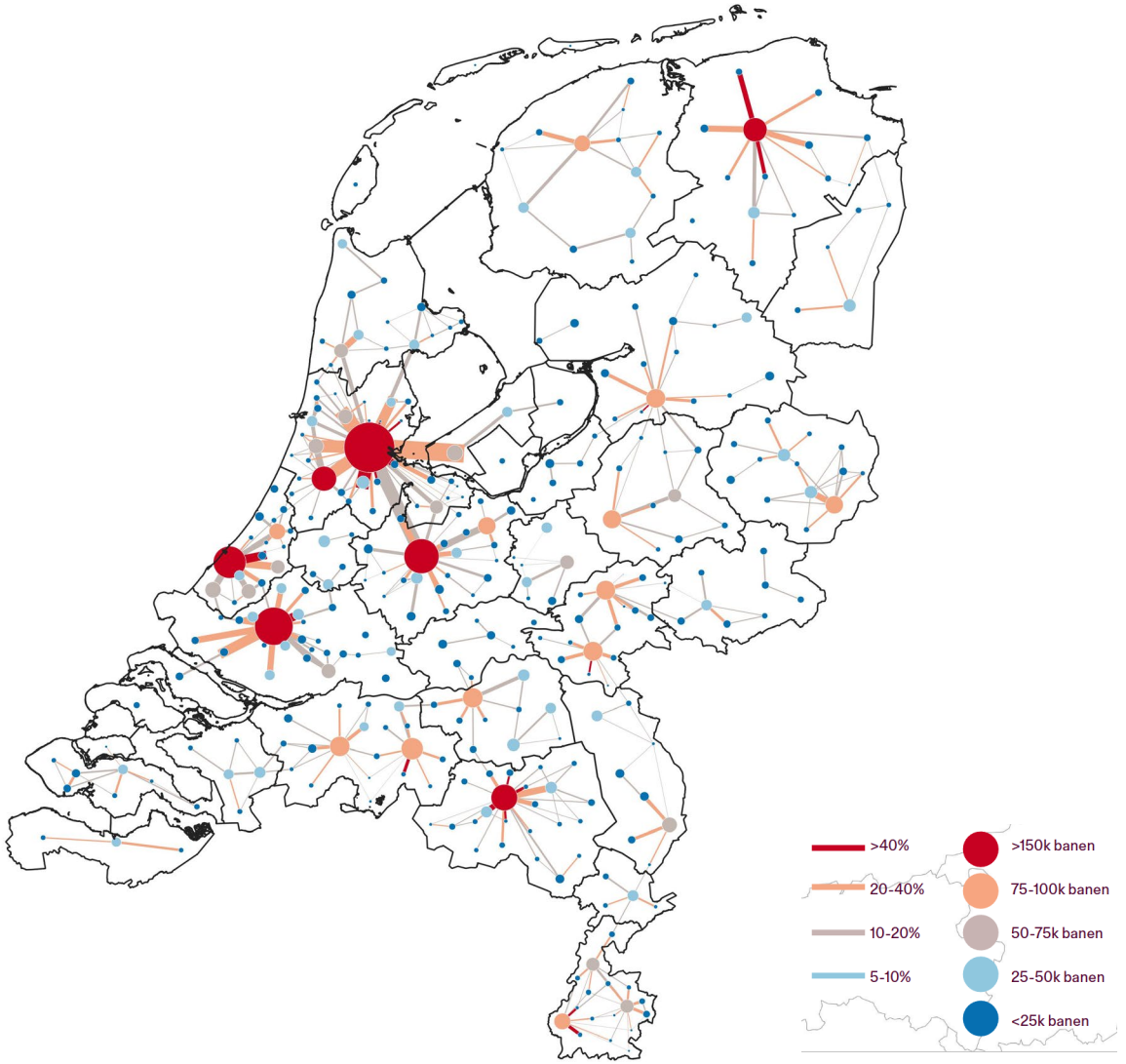
- George Box, 1976

Daily Urban Systems

Alle regio's samen vormen de Nederlandse economie. Elk maken ze ook onderdeel uit van (inter-) nationale structuren en worden ze beïnvloed door trends. Om regio's met elkaar te kunnen vergelijken gebruiken we de afbakening van Daily Urban Systems.

Dit zijn de stedelijke systemen waarbinnen de meeste dagelijkse pendel plaatsvindt.

Deze zijn afbakeningen zijn gebaseerd op woon-werkbewegingen, waarbij wordt gekeken naar de relatieve verhouding van het aantal mensen dat woont en werkt in een andere gemeente.

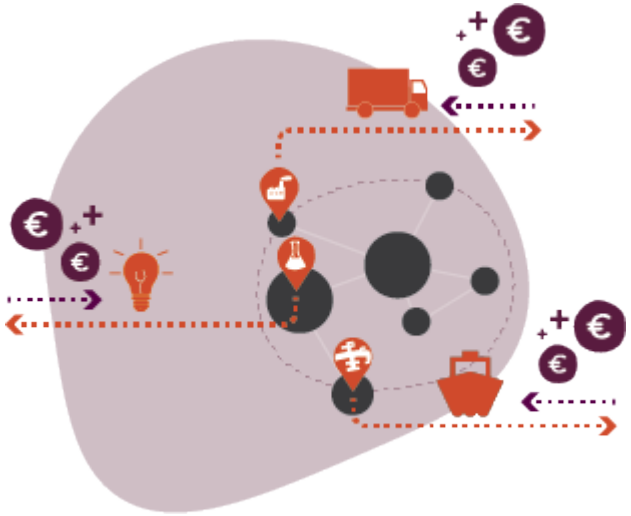
Daily Urban Systems in Nederland

StatLine - Werknemersbanen en reisafstand; woon- en werkregio
bewerking door PosadMaxwan

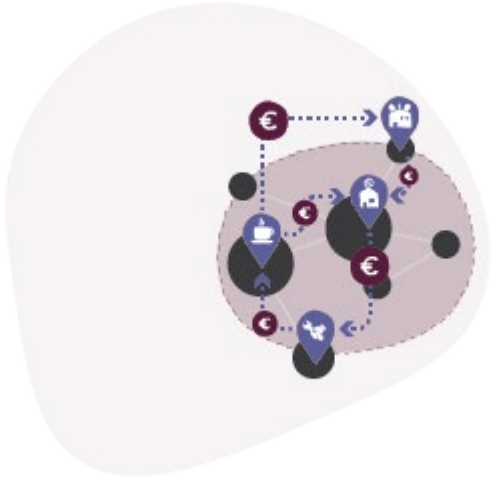
Stuwende en verzorgende economie

Voor het maken van de vergelijking tussen regio’s en sectoren wordt een onderscheid gemaakt tussen stuwende en verzorgende economie.

Onder stuwende economie verstaan we activiteiten die de groei van de economie stuwen. De verzorgende economie heeft daarin een ondersteunende functie en groeit vaak mee met de bevolking.

Stuwende economie
Produceert goederen of diensten die voornamelijk worden verkocht aan klanten buiten de regio. De instroom van geld 'stuwt' de lokale groei.

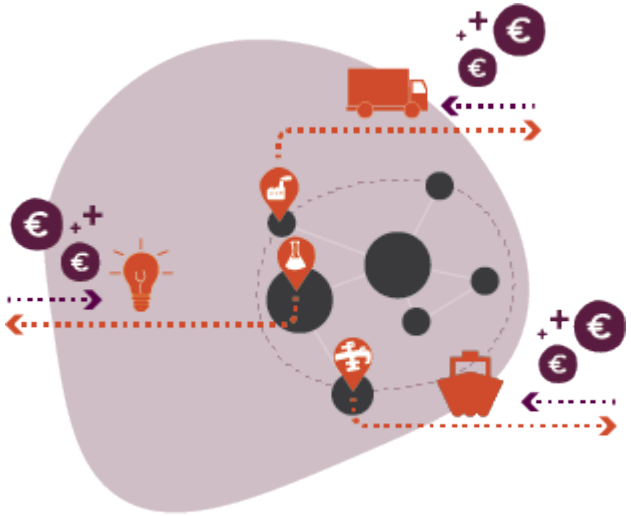

Verzorgende economie
Produceert goederen en diensten die voornamelijk verkocht worden aan klanten binnen de regio. Geeft de inkomsten die de stuwende sector binnen de regio heeft verdiend opnieuw uit.

Stuwende economie

In Nederland en Europa zien we dat er in beleid veel aandacht is voor de stuwende economie.

Er wordt hierin gefocust op het vergroten van het verdienvermogen en de productiviteit, het verbeteren van de concurrentiepositie, het veilig stellen van economische groei, etc.

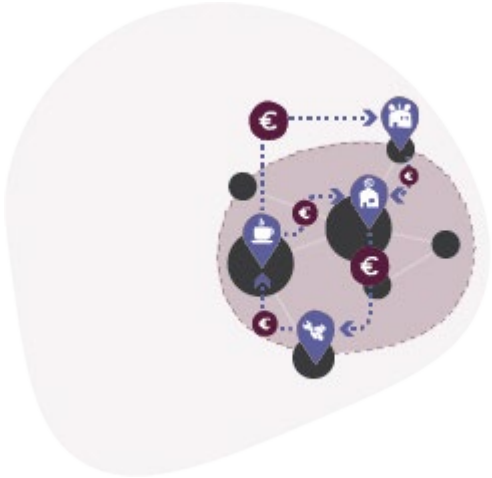
Draghi Report | NTS en Industriebeleid met focus | Rapport Wennink

Voorbeelden: Draghi rapport, Industriebeleid met focus, de Nationale Technologiestrategie, Rapport Wennink

Verzorgende economie

Recente voorbeelden waarin er, naast de stuwende economie, aandacht is voor hoe de verzorgende sectoren goed kunnen functioneren binnen een regio.

De verzorgende economie is een manier om het verdiende geld te herverdelen en dus een belangrijke factor in het beperken van verschillen in welvaart.

By Neil McInroy

The Long Road to Economic Transformation: Scotland's CWB Bill

February 9, 2026

Voorbeeld: de Community Wealth Building Bill in Schotland

"Community wealth building is an approach to economic development. It focuses on ensuring that economic wealth is generated, circulated and retained in local communities."

The Long Road to Economic Transformation: Scotland's CWB Bill — The Democracy Collaborative

Community Wealth Building Bill

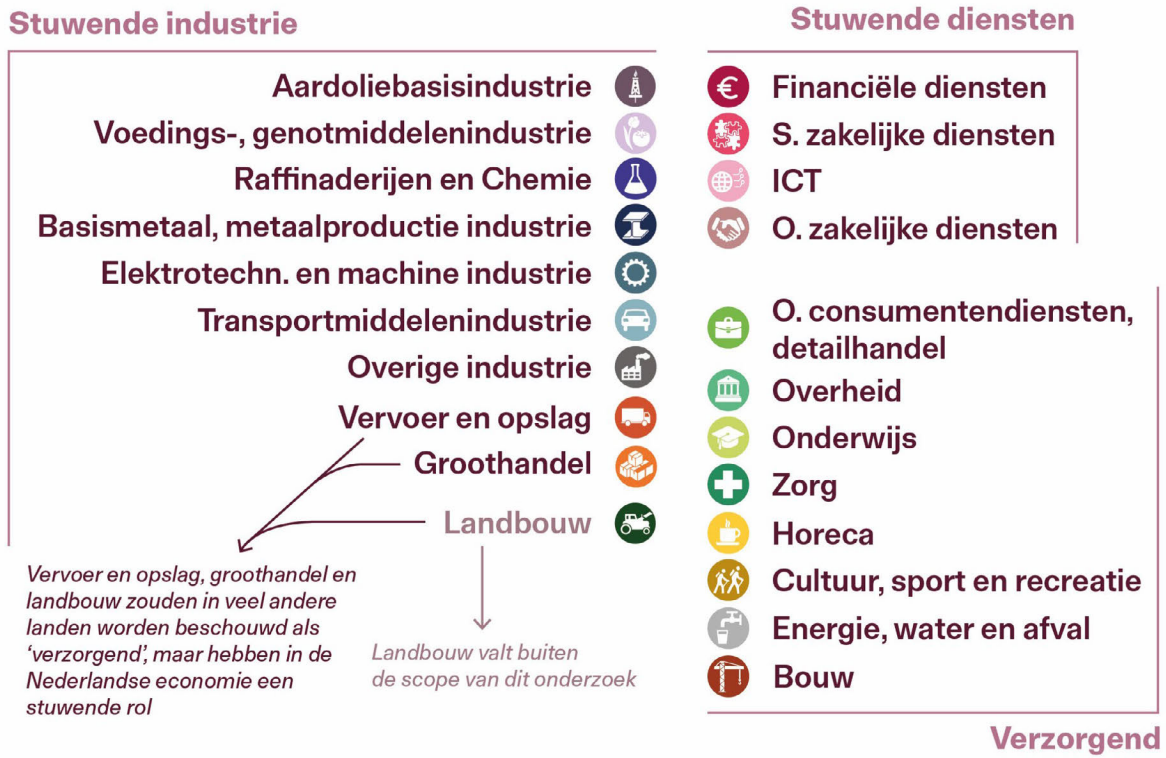
Afbakening van 3 groepen economische sectoren

Er is geen eenvoudige strikte afbakening te maken in welke economische sectoren volledig stuwend of verzorgend zijn: binnen vrijwel elke sector vinden zowel stuwende als verzorgende activiteiten plaats. Ook beïnvloedt de schaal waarop je een sector bekijkt de plaatsing ervan.

Echter, wegens het abstracte karakter van dit onderzoek is er voor gekozen om toch een harde scheiding te maken tussen de twee, op basis van toegevoegde en exportwaarde.

Alle sectoren die op nationaal niveau meer dan 40% van de inkomsten verdienden door export, of die in 2023 meer dan €20 miljard exporteerden, worden hier beschouwd als een stuwende sector.

Dit onderzoek focust zich met name op de ontwikkeling van stuwende industrie en stuwende diensten.

Indeling in onderscheid tussen stuwende industrie, stuwende en verzorgende diensten in dit onderzoek

Waarom is stuwende economie belangrijk?

- Inkomensimpuls: Vooral de stuwende sector brengt netto koopkracht in de regio; al het andere laat grotendeels dezelfde euro's circuleren.
- Multiplicatoreffect op de werkgelegenheid: Stuwende banen zorgen vaak weer voor meer verzorgende banen via leveranciersrelaties en bestedingseffecten.
- Economische veerkracht: Regio's die te veel afhankelijk zijn van één enkele drijvende activiteit (bijvoorbeeld een olieraffinaderij of één grote fabrikant) zijn kwetsbaar voor sectorspecifieke schokken.
- Beleidsfocus. Regionale ontwikkelingsprogramma's (campus subsidies, exportbevordering, clusterparken) zijn meestal gericht op stuwende activiteiten, omdat daar de productiviteitsgroei en de externe vraag vandaan komen.

Een stuwende economie is de naar buiten gerichte, exportgerichte motor van een regio.

Het identificeren, koesteren en diversifiëren van deze stuwende activiteiten is cruciaal voor de welvaart van een regio op lange termijn; de verzorgende (lokale) economie bloeit alleen als de stuwende kant gezond is.

Strategische hefbomen met sterk ruimtelijke component

Menselijk kapitaal

Kennis-infrastructuur

Leef-woonklimaat

Infrastructuur (mensen)

Infrastructuur (goederen)

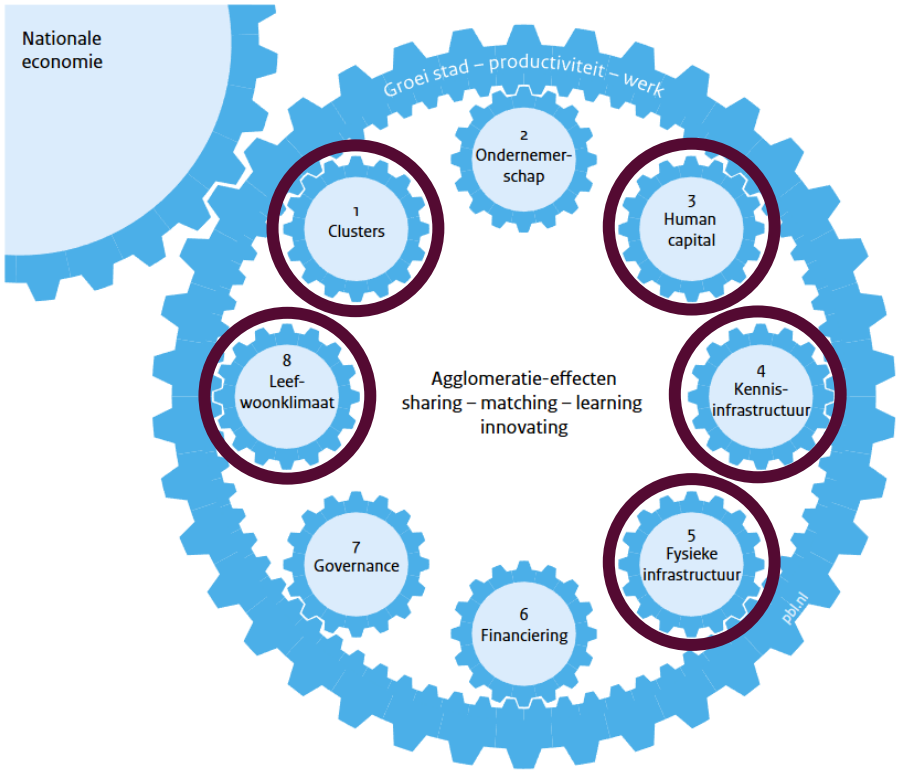
Infrastructuur (energie)

Clusters

Om het functioneren van de economie te beschrijven, maken we gebruik van het model van de regionale economische motor.

Het PBL (2017) definieert acht factoren die belangrijk zijn voor regionaal-economische groei.

Binnen dit onderzoek ligt de focus op de factoren die een sterke ruimtelijke component in zich dragen en in die zin kunnen worden gezien als een strategische hefboom of de benodigde ruimtelijke condities voor deze economische motor.

Link ruimtelijke condities met productiefactoren

Menselijk kapitaal

Kennis-infrastructuur

Leef-woonklimaat

Infrastructuur (mensen)

Infrastructuur (goederen)

Infrastructuur (energie)

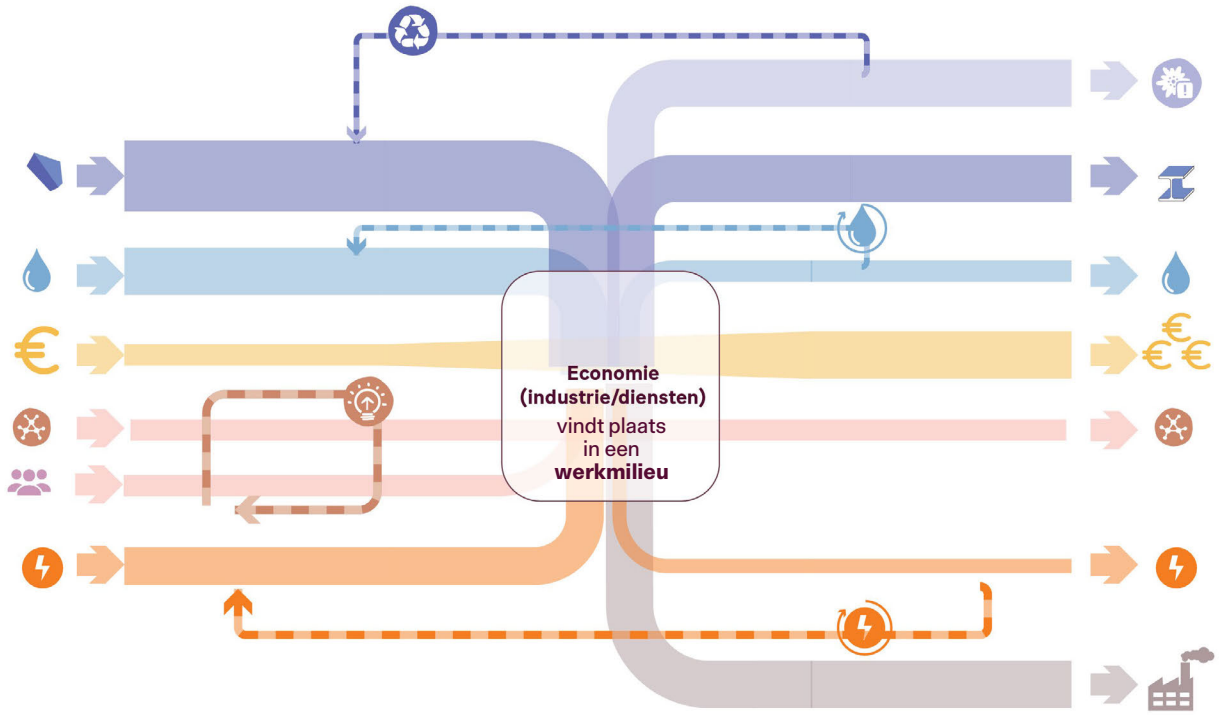
Clusters

Deze ruimtelijke condities hebben een sterke link met productiefactoren.

Het diagram hiernaast representeert de productiefactoren die nodig zijn voor het functioneren van de economie, en de output die daarmee gecreëerd wordt.

De ruimtelijke condities vormen het kader waarbinnen economische activiteit kan plaatsvinden.

De specifieke locatie waar deze activiteit plaatsvindt en waar de productiefactoren samenkomen, noemen we een werkmilieu.

Werken aan regionale ecosystemen

Menselijk kapitaal

Kennis-infrastructuur

Leef-woonklimaat

Infrastructuur (mensen)

Infrastructuur (goederen)

Infrastructuur (energie)

Clusters

Regio's en bedrijven zijn geen eilanden: economische activiteit is het resultaat van samenhangende netwerken van bedrijven, kennisinstellingen, arbeidskrachten en infrastructuur. Daarom is het nuttig om het regionale perspectief te zien vanuit en te organiseren rondom ecosystemen.

Werken aan ecosystemen kan op drie manieren:

1. **Specialisatie: focus op sectoren.**
   Versterken van sectorale niches met kritische massa.
2. **Ketenbenadering: focus op inputs en outputs, zoals materialen en diensten.**
   Verbinden en versterken van goederenstromen, logistiek en toeleveranciers voor robuuste waardeketens.
3. **Kennisuitwisseling & valorisatie: focus op mensen en innovatie.**
   Vergroten van kennisoverdracht, R&D, opleidingsroutes en de opschaling van prototype naar markt.

Verschillende typen ecosystemen hebben verschillende randvoorwaarden. In dit onderzoek gebruiken we de ruimtelijke strategische hefbomen (menselijk kapitaal, kennisinfrastructuur, leef-woonklimaat, infrastructuur (voor personen, energie en goederen) en clusters) om ontdekken welke randvoorwaarden en kansen er in de regio's aanwezig zijn om verschillende ecosystemen uit te bouwen.

Vertrekpunt

Trends en scenario's

1

Stappen naar een Ruimtelijk-Economische Strategie

	1 Vertrekpunt: trends en scenario's	2 Inzicht in talenten en uitdagingen van de plek	3 Kansrijke ontwikkelrichtingen identificeren	4 Vertaling naar werkmilieus
ECONOMIE	**Economische dynamiek** *Welke sectoren zijn veelbelovend? Aan welke doelen dragen deze sectoren bij? Wat zijn risico's en kansen vanuit trends?*	**Aanwezig economisch profiel**	**Interregionaal perspectief: vergelijking van economisch functioneren en aanwezige condities**	**Het verbinden van economie, menselijk kapitaal en ruimtelijke condities**
RUIMTE	**Dynamiek randvoowaarden** *Welke ontwikkeling is mogelijk? Wat zijn de verschillende ruimteclaims? Welk kader stelt de ruimte voor economische ontwikkeling?*	**Huidige condities**		
MENSEN	**Demografie en doelgroepen** *Wat is de demografische prognose? Welke bedrijven en mensen zijn nodig voor economische ontwikkeling?*	**Menselijk kapitaal**		

Leeswijzer

Dit hoofdstuk schetst de context en trends waarbinnen ruimtelijk-economische keuzes worden gemaakt. We laten zien waar Nederland nu staat, hoe de economie zich historisch heeft ontwikkeld, en welke grotere dynamieken op (inter)nationale schaal van invloed zijn op de toekomstige ontwikkeling van Nederlandse regio’s.

De geselecteerde trends zijn niet uitputtend — ze illustreren de opgave en geven een idee van de krachten waarop ruimtelijk-economisch beleid kan inspelen. Op sommige slides worden trends regionaal uitgewerkt als voorbeeld.

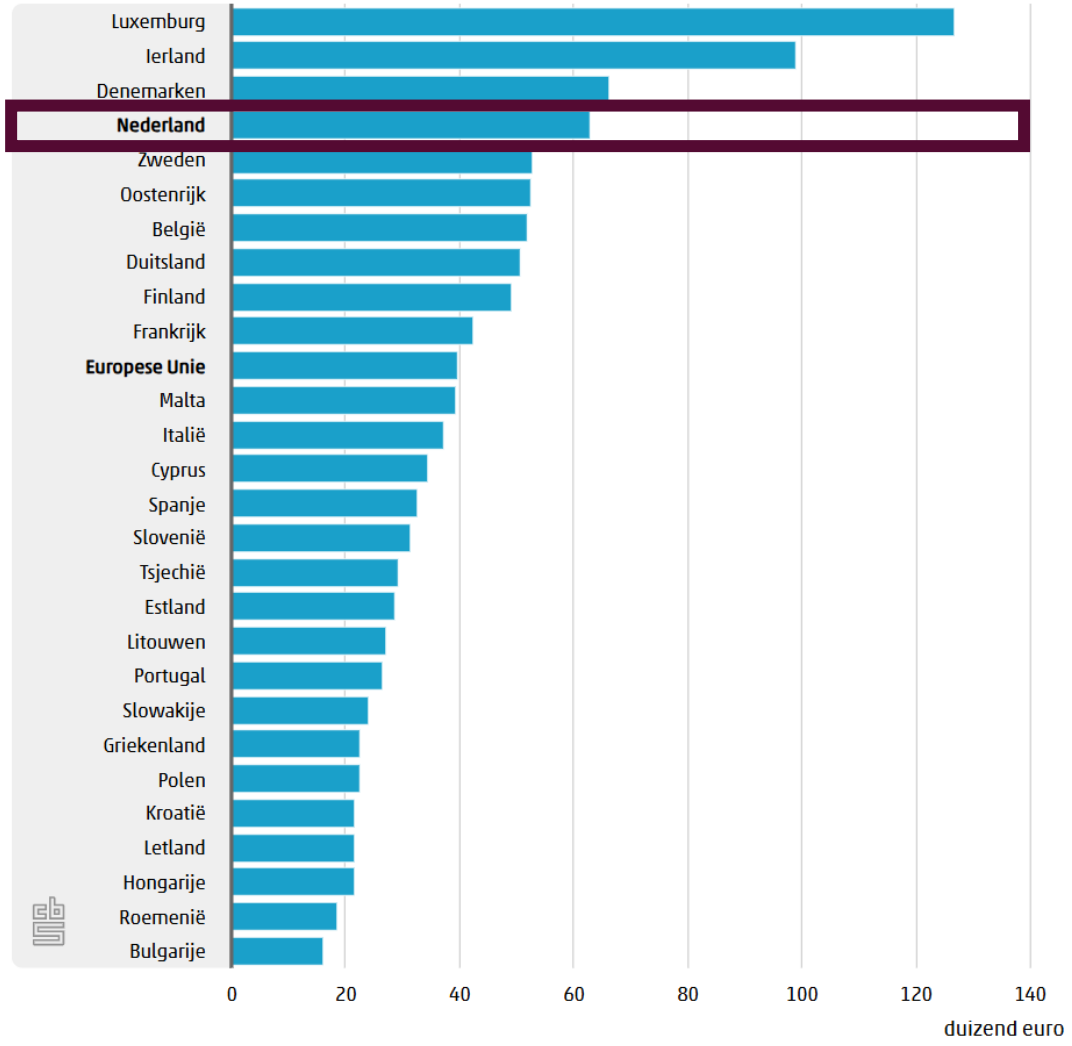
Trends zijn veranderlijk en onzeker, en dit overzicht vraagt dan ook om periodieke actualisering. De meeste trends spelen op wereldschaal en zijn beperkt beïnvloedbaar.

De relevante vraag is daarom niet alleen wat er op ons afkomt, maar hoe Nederland en haar regio's zich zo goed mogelijk kunnen positioneren: waar liggen kansen, en waar hebben we zelf invloed? Daarbij is het goed om te beseffen dat trends niet waardevrij zijn. Zo kan eenzelfde ontwikkeling zowel als beperking, maar ook juist als kans worden gelezen, afhankelijk van het perspectief en de regionale context.

Nederland is een welvarend land

Niet alleen in economisch opzicht, maar ook vanuit een breder perspectief:
Denk aan indicatoren als gezondheid, kwaliteit van de leefomgeving, bereikbaarheid, natuur en toegang tot voorzieningen

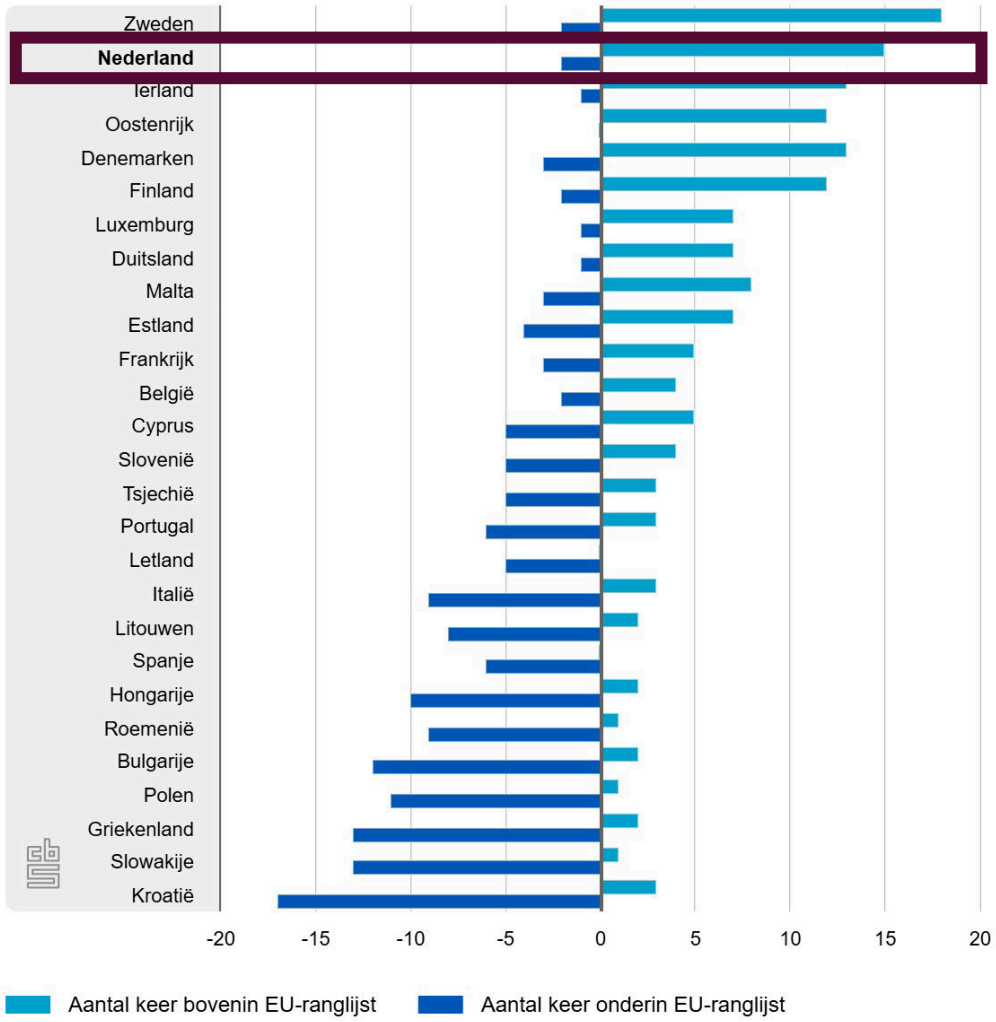
Bbp per inwoner, 2024

Nederlands bbp per inwoner op vierde plek in EU in 2024 | CBS

Bron: CBS, Eurostat

Positie in EU bij brede welvaart in het hier en nu1), 2024

1) Er zijn 23 indicatoren. Voor sommige landen zijn echter niet alle indicatoren beschikbaar.

Brede welvaart Nederland een na hoogste van de EU | CBS

Er zijn wel verschillen in welvaart

Hoewel Nederland hoog scoort op brede welvaart, bestaan er duidelijke verschillen tussen thema's en tussen de huidige situatie en de toekomst. Welzijn, materiële welvaart en arbeid scoren relatief sterk, terwijl thema's als wonen, gezondheid, milieu en veiligheid onder druk staan. Juist deze thema's zijn bepalend voor het behoud en de versterking van de brede welvaart voor toekomstige generaties.

Nu

Thema en indicator		Trend: 2017-2024	Ontwikkeling		Positie in EU	
Subjectief welzijn	Tevredenheid met het leven	=	=	'23-'24	1/19	2023
	Ervaren regie over het eigen leven	=	=	'23-'24	3/27	2017
Materiële welvaart	Mediaan besteedbaar inkomen	↑	=	'22-'23	5/27	2023
	Individuele consumptie	↑	↑	'23-'24	2/14	2024
Gezondheid	Gezonde levensverwachting mannen	=	=	'23-'24	16/27	2022
	Gezonde levensverwachting vrouwen	=	=	'23-'24	25/27	2022
	Overgewicht bij volwassenen	=	=	'23-'24	5/26	2019
Arbeid en vrije tijd	Langdurige werkloosheid	↑	=	'23-'24	1/27	2023
	Nettoarbeidsparticipatie	↑	=	'23-'24	1/27	2023
	Hoogstbehaald onderwijsniveau: hbo, wo	↑	=	'23-'24	7/27	2023
	Tevredenheid met vrije tijd	=	=	'23-'24	6/26	2022
	Tijdverlies door files en vertraging	=	=	'22-'23		
	Tevredenheid met werk (werknemers)		↑	'22-'23	7/27	2017
Wonen	Mediane woonquote (huur en koop)	↑	=	'21-'22	23/27	2023
	Thuiswonende jongvolwassenen (25-29 jaar)	↓	=	'23-'24	4/27	2023
	Tevredenheid met woning	=	=	'23-'24	8/27	2017
Samenleving	Contact met familie, vrienden of buren	=	=	'23-'24	2/19	2023
	Inspraak en verantwoordingsplicht	↑	=	'22-'23	5/27	2023
	Vertrouwen in instituties	=	↑	'23-'24	3/19	2023
	Vertrouwen in andere mensen	↑	=	'23-'24	2/19	2023
	Ontwikkeling normen en waarden	=	=	'23-'24		
	Vrijwilligerswerk	=	=	'23-'24		
Veiligheid	Vaak onveilig voelen in de buurt	=	=	'21-'23		
	Slachtofferschap van traditionele criminaliteit	=	↓	'21-'23	13/19	2023
Milieu	Beheerde landnatuur in Natuurnetwerk Nederland	↑	=	'22-'23		
	Kwaliteit van zwemwater binnenwateren	=	=	'23-'24	17/25	2023
	Stikstofdepositie en landnatuur	↑	=	'22-'23		
	Stedelijke blootstelling aan fijnstof (PM2,5)	↑	=	'22-'23	8/26	2019
	Milieuproblemen	=	↓	'23-'24	19/26	2023

Later

Thema en indicator		Trend: 2017-2024	Ontwikkeling		Positie in EU	
Economisch kapitaal	Fysieke kapitaalgoederenvoorraad	=	↑	'22-'23	8/13	2023
	Kenniskapitaalgoederenvoorraad	=	=	'22-'23	5/14	2023
	Gemiddelde schuld per huishouden	↓	=	'22-'23	24/25	2023
	Mediaan vermogen van huishoudens	↑	=	'22-'23		
Natuurlijk kapitaal	Opgesteld vermogen hernieuwbare elektriciteit	↑	↑	'23-'24	7/27	2023
	Beheerde landnatuur in Natuurnetwerk Nederland	↑	=	'22-'23		
	Groen-blauwe ruimte, exclusief reguliere landbouw	↓	=	'21-'22		
	Fosforoverschot	=	=	'23-'24	18/19	2019
	Stikstofoverschot	↑	=	'23-'24	19/19	2019
	Fauna van het land	↓	=	'22-'23		
	Fauna van zoetwater en moeras	↑	=	'22-'23		
	Oppervlaktewater van voldoende chemische kwaliteit	=	=	'23-'24		
	Onttrekking grondwater	=	=	'22-'23	7/16	2022
	Stedelijke blootstelling aan fijnstof (PM2,5)	↑	=	'22-'23	8/26	2019
	Cumulatieve CO2-emissies	=	=	'23-'24	13/16	2022
Menselijk kapitaal	Gewerkte uren	↑	↑	'23-'24	13/21	2024
	Hoogstbehaald onderwijsniveau: hbo, wo	↑	=	'23-'24	7/27	2023
	Gezonde levensverwachting vrouwen	=	=	'23-'24	25/27	2022
	Gezonde levensverwachting mannen	=	=	'23-'24	16/27	2022
Sociaal kapitaal	Vertrouwen in andere mensen	↑	=	'23-'24	2/19	2023
	Discriminatiegevoelens	=	=	'20-'23	18/19	2023
	Vertrouwen in instituties	=	↑	'23-'24	3/19	2023

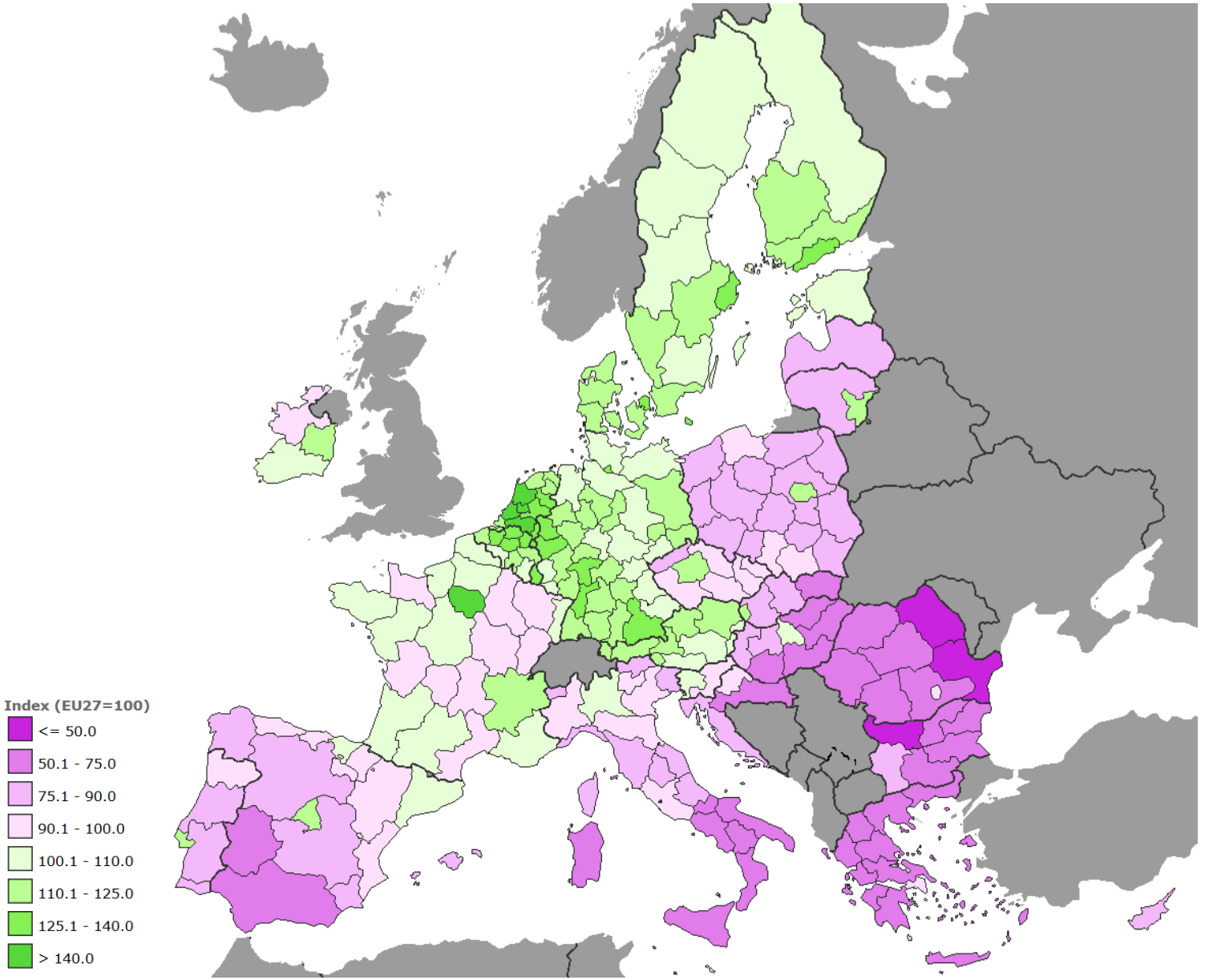
MBW en SDG's 2025 | CBS

Nederlandse regio’s hebben een sterke internationale positie

Verschillende Nederlandse regio's behoren tot de meest competitieve van Europa.

De combinatie van een sterke economie, hoogopgeleide beroepsbevolking en gunstige vestigingsvoorwaarden zorgt voor een sterke internationale positie en aantrekkingskracht.

Dit onderstreept de sterke internationale positie van Nederland als vestigingsland voor bedrijven, talent en investeringen.

EU Regional Competitiveness Index 2.0 2022 edition

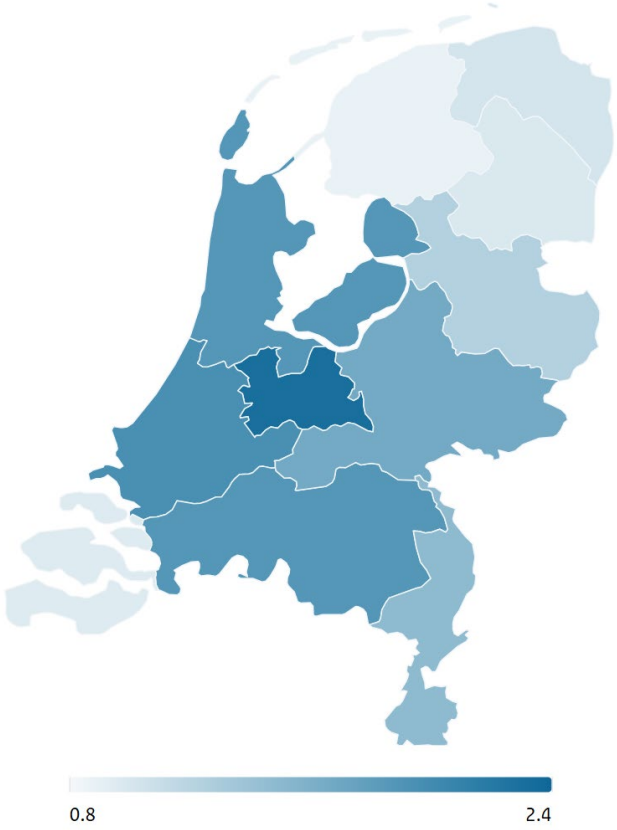
Toch zijn er binnen Nederland ook grote verschillen tussen regio's

Regio's aan de randen van Nederland zijn minder competitief, maar dit komt niet altijd overeen met innovatiekracht.

Ook provincies die minder hoog scoren op aantrekkingskracht voor inwoners en bedrijven, produceren dus waardevolle kennis en vernieuwing.

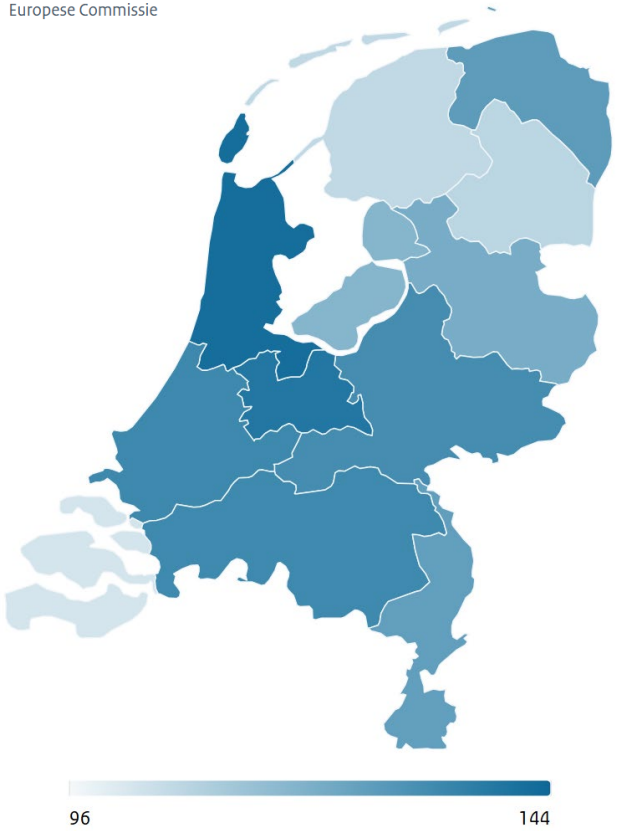
Van de twaalf Nederlandse provincies behoren er zeven tot de 37 innovatieleiders van Europa:

Noord-Holland, Utrecht, Noord-Brabant, Limburg, Zuid-Holland, Gelderland en Groningen.

Regional Competitiveness Index (RCI) Nederlandse provincies 2022
Gestandaardiseerde score (z-score) per Nederlandse provincie ten opzichte van het EU-gemiddelde

Europese Commissie

Regional Innovation Index (RII) Nederlandse provincies 2024
Index-score, referentiejaar 2024. Europese gemiddelde = 100.

De concurrentiepositie van regio's verschilt ook sterk per sector

De concurrentiepositie van Nederlandse regio's verschilt sterk per sector. Zo onderscheiden de regio's rond Eindhoven zich in hightech en innovatie, de Rotterdamse havenregio in logistiek en industrie, de regio Amsterdam in financiële en zakelijke dienstverlening, Wageningen in agrifood en life sciences en Noord-Nederland in energie en chemie.

	Alle sectoren	Landbouw	Industrie			Dienstverlening		
			Laagtechnologische industrie	Technologische industrie	Hoogtechnologische industrie	Dienstverlening totaal –	Financiële en zakelijke dienstverlening	Overige marktdiensten
1	Regio Parijs	**Zuid-Holland**	Regio Milaan	Regio Milaan	South/East Ireland	Regio Parijs	Luxembourg	South/East Ireland
2	Regio Milaan	Vest for Storebaelt	Regio Parijs	Regio Parijs	Regio Parijs	Luxembourg	Regio Parijs	Regio Milaan
3	South/East Ireland	Andalusië	Stuttgart	Stuttgart	Regio Helsinki	Inner London	Inner London	Inner London
4	Düsseldorf	**Noord-Brabant**	Emilia Romagna	Düsseldorf	Regio Milaan	South/East Ireland	South/East Ireland	Luxembourg
5	Stuttgart	Regio Milaan	Düsseldorf	Oberbayern	Rhone Alpes	Outer London	Outer London	Regio Frankfurt
6	Oberbayern	**Noord-Holland**	Veneto	South/East Ireland	Stuttgart	Hovedstadsreg	Stockholm	Brussel
7	Regio Frankfurt	**Gelderland**	Oberbayern	Rhone Alpes	Vastsverige	Stockholm	Brussel	Regio Parijs
8	Rhone Alpes	Regio Parijs	South/East Ireland	Arnsberg	Düsseldorf	**Zuid-Holland**	Oxfordshire	**Noord-Holland**
9	Veneto	Aquitaine	Vest for Storebaelt	Regio Frankfurt	Oberbayern	**Noord-Holland**	Regio Frankfurt	**Zuid-Holland**
10	Köln	Cataluna	**Noord-Brabant**	Veneto	Border Midlands	Regio Frankfurt	**Zuid-Holland**	Lazio
11	Cataluna	Champagne	Cataluna	Köln	Lansi Suomi	Vest for Storebaelt	**Noord-Holland**	Düsseldorf
12	Inner London	Veneto	Rhone Alpes	Cataluna	Inner London	Oxfordshire	Surrey/Sussex	Wien
13	Arnsberg	Pays de la Loire	Piemonte	Karlsruhe	Regio Frankfurt	Düsseldorf	Düsseldorf	Regio Helsinki
14	Emilia Romagna	Castilla y Leon	Regio Helsinki	Piemonte	Veneto	Brussel	Regio Helsinki	Stockholm
15	Vest for Storebaelt	Rhone Alpes	Regio Frankfurt	Prov. Antwerpen	Ostra Mellansverige	Surrey/Sussex	West Midlands	Outer London
16	**Zuid-Holland**	Bretagne	Köln	Emilia Romagna	Stockholm	Regio Helsinki	Madrid	Hovedstadsreg
17	Piemonte	**Limburg**	Arnsberg	Freiburg	Köln	Regio Milaan	Regio Milaan	Veneto
18	**Noord-Brabant**	Emilia Romagna	Prov. Antwerpen	Calais	Oxfordshire	Oberbayern	Greater Manchester	Prov. Antwerpen
19	Prov. Antwerpen	**Overijssel**	**Zuid-Holland**	Madrid	Arnsberg	Madrid	Oberbayern	Piemonte
20	Karlsruhe	Castilla la Mancha	Karlsruhe	**Noord-Brabant**	Outer London	OsloogAkershus	**Utrecht**	**Utrecht**
21	Regio Helsinki	**Friesland**	Toscana	Detmold	**Noord-Brabant**	**Noord-Brabant**	Wien	**Noord-Brabant**
22	Madrid	South/East Ireland	Nord Pas de Calais	Tubingen	Piemonte	West Midlands	Hovedstadsreg	Vest for Storebaelt
23	Outer London	Piemonte	Lazio	Mittelfranken	Karlsruhe	Greater Manchester	**Noord-Brabant**	Oberbayern
24	**Noord-Holland**	Calais	Hovedstadsreg	RheinhessenPfalz	**Zuid-Holland**	Wien	Cataluna	Campania
25	Hovedstadsreg	Provence Alpes	**Noord-Holland**	Weser Ems	SW Scotland	Attiki	Stuttgart	Toscana

PBL, De concurrentiepositie van Nederlandse regio's (2011)

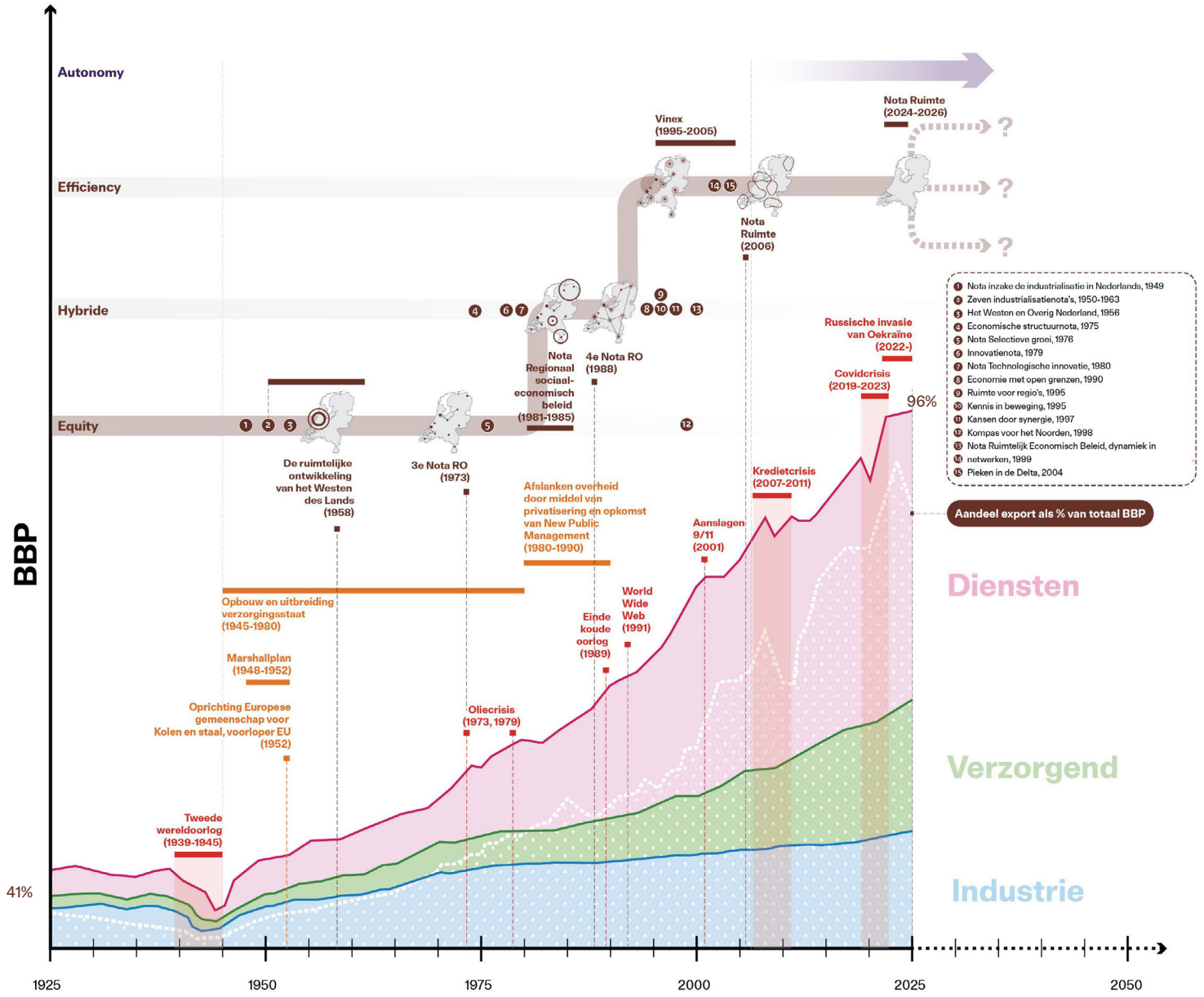
Historische relatie tussen ruimtelijke en economische ontwikkelingen

Onze welvaart is het resultaat van ondernemerschap en een overheid die zorgt voor de juiste randvoorwaarden. Daaronder vallen bijvoorbeeld ruimtelijke en economische keuzes, reagerend op de ruimtelijke condities en de (inter)nationale economische context. De bestaande welvaart is dan ook geen garantie voor de toekomst.

De wisselwerking tussen economisch beleid en ruimtelijke planning kent een lange historie. Hierin vond een verschuiving plaats van rechtvaardigheid (ondersteuningsbeleid) naar efficiëntie (piekbeleid).

Diensten-sectoren zijn al lange tijd belangrijk voor de Nederlandse economie en deze ontwikkeling heeft verder doorgezet in de 20e eeuw, mede geholpen door deze verschuiving. De vraag is of deze ontwikkeling door zal zetten, of dat de focus weer verandert, ook nu productiviteitsgroei en autonomie belangrijker worden.

In welke richting we (kunnen) bewegen, is afhankelijk van wat de ruimtelijke condities toelaten, maar ook andersom: op welke economische activiteiten we willen inzetten, beïnvloedt ruimtelijke ordening.

1. Exports of goods and services (% of GDP) – Netherlands https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS?locations=NL
2. Dutch earnings from exports (Cbs) https://longreads.cbs.nl/dutch-trade-in-facts-and-figures-2024/dutch-earnings-from-exports/
3. Netherlands Exports, percent of GDP - data, chart (LLC) https://www.theglobaleconomy.com/Netherlands/exports/
4. Services sector accounts for over three-quarters of Dutch economy (Statistics Netherlands) https://www.cbs.nl/en-gb/news/2024/48/services-sector-accounts-for-over-three-quarters-of-dutch-economy

Trends leiden tot nieuwe kansen, uitdagingen en onzekerheden

Trends zoals de energietransitie, digitalisering, demografische veranderingen en geopolitieke ontwikkelingen veranderen de ruimtelijke en economische opgaven van Nederland. Nieuwe visies en beleid dienen antwoorden te bieden op deze opgaven.

1.1 Demografische verandering

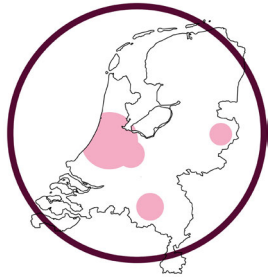
Vooral in grensregio's een probleem – deze krimpen terwijl er door vergrijzing een grotere zorgvraag is.

1.2 Krapte op de arbeidsmarkt

Voor meerdere sectoren en regio's een probleem. De oorzaak voor krapte loopt tussen regio's uiteen.

1.3 Sectorale verschuivingen

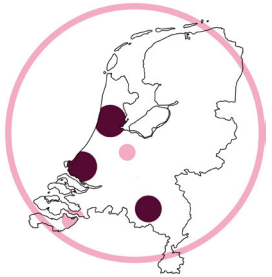
Kennisintensieve stuwende economieën blijven groeien, voortbordurend op de trend in NL.

1.4 Technologische vooruitgang

De Nederlandse economie is al sterk verbonden met digitalisering, bijna alle sectoren zouden kunnen profiteren van technologische vooruitgang.

1.5 Geopolitieke ontwikkelingen

Volledige Nederlandse economie is sterk internationaal gericht, maar vooral in grote (haven)steden een risico.

1.6 Toenemende ruimtedruk

Overal een opgave, maar vooral in de Randstad een beperking voor de economie.

1.7 Verduurzaming en energietransitie

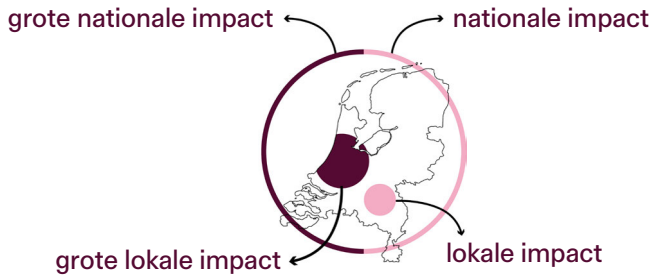
Voor alle sectoren is dit een opgave, maar vooral grote haven- en industrieclusters zullen moeten aanpassen.

1.8 Klimaatrisico's en klimaatadaptatie

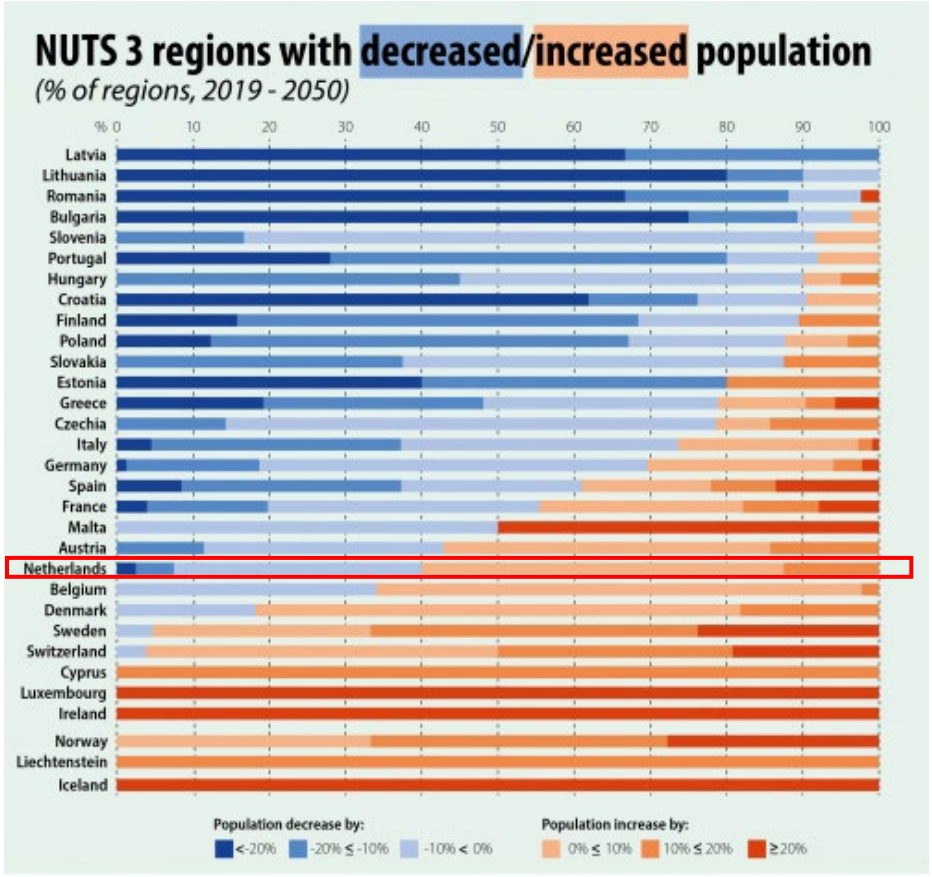
Klimaatverandering heeft invloed op het mogelijke landgebruik, de zoetwaterbeschikbaarheid en de bevaarbaarheid van rivieren.

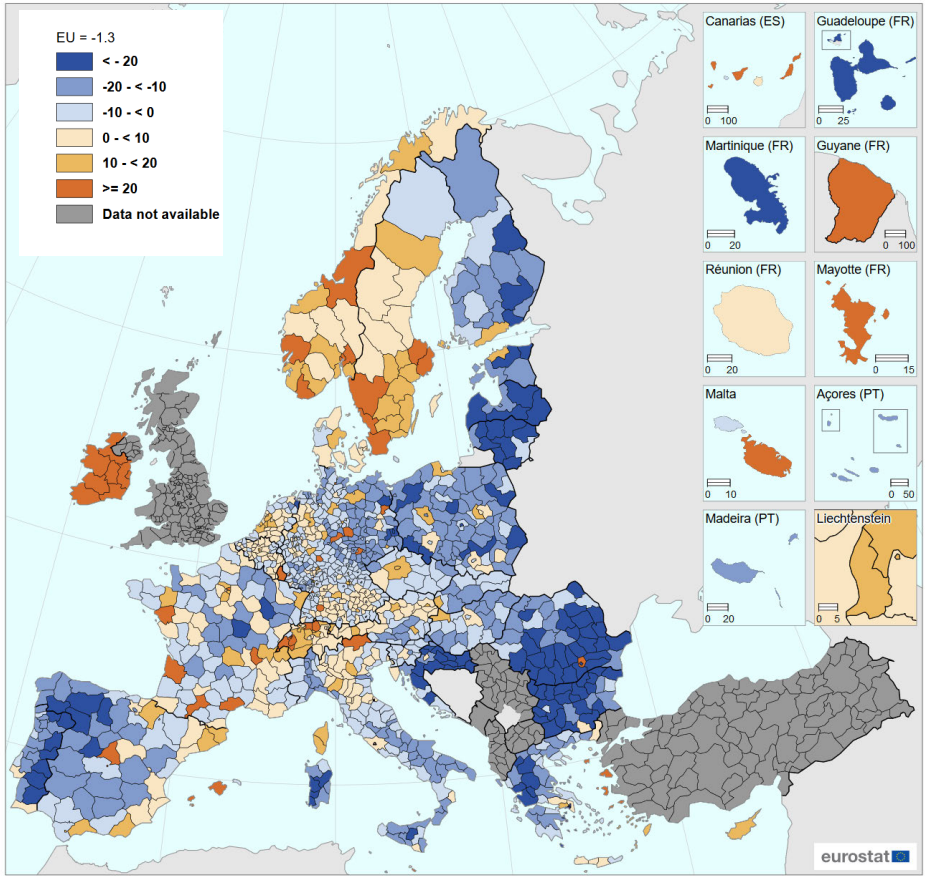
Leeswijzer diagram

Demografische verandering

Nederland bevindt zich vanuit Europees perspectief in een relatief gunstige demografische positie. Naar verwachting blijft circa 60% van de Nederlandse regio's tot 2050 groeien, terwijl in grote delen van Oost- en Zuid-Europa juist sprake is van bevolkingskrimp.

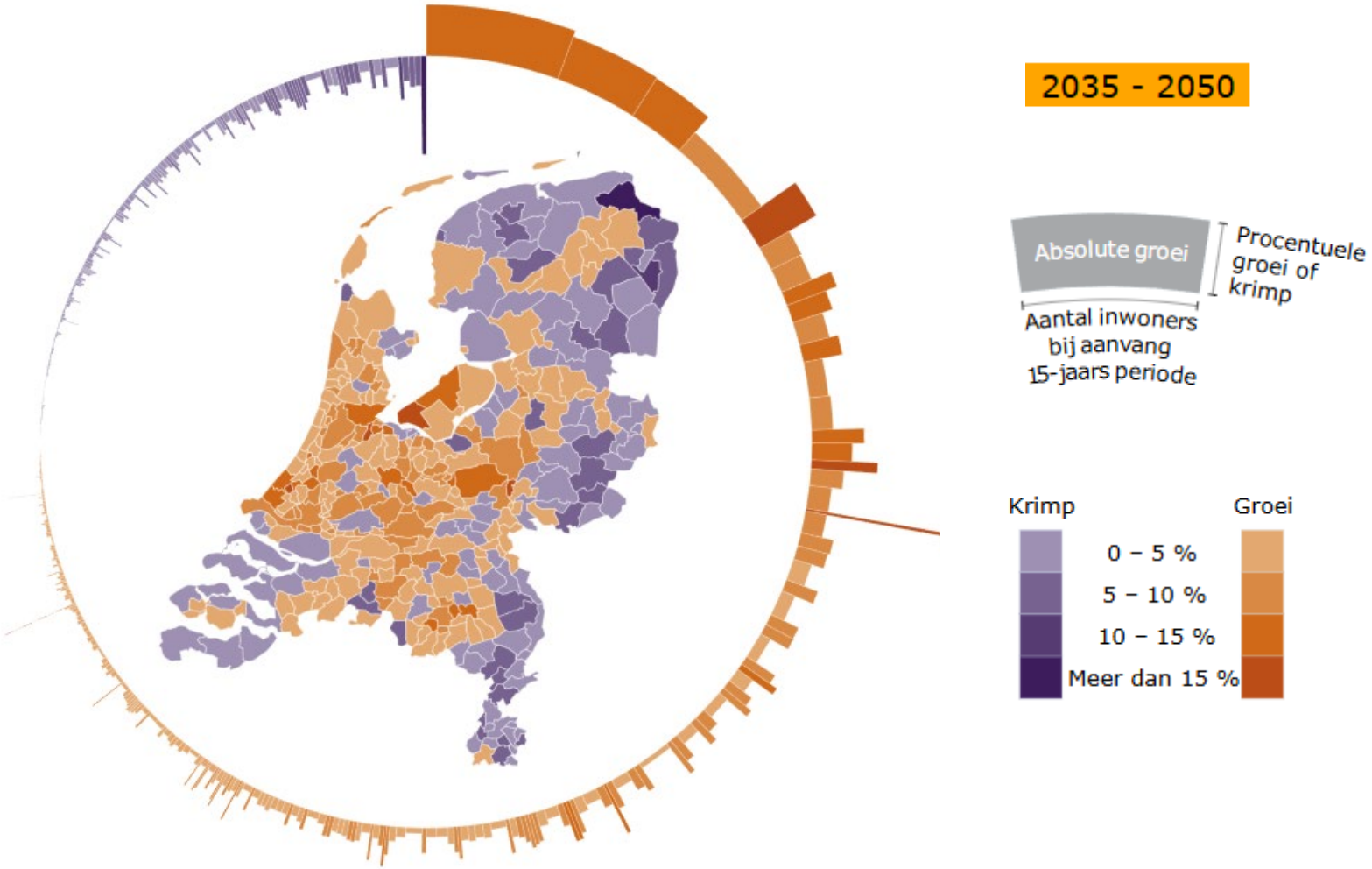

Population Projections at regional level

Verwachte demografische groei en krimp

De bevolkingsgroei in Nederland wordt niet gelijkmatig over het land verdeeld. Terwijl sommige regio's blijven groeien, krijgen andere te maken met bevolkingskrimp. De prognoses laten een patroon zien waarbij grote en economisch sterke stedelijke regio's verder groeien, terwijl perifere en krimpregio's relatief terrein verliezen.

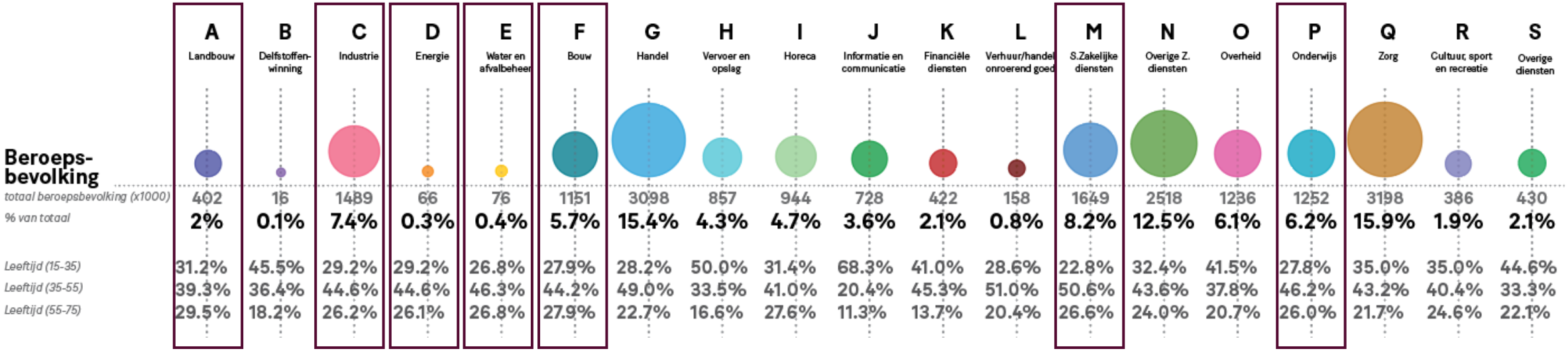

Regionale bevolkingsprognose - PBL Planbureau voor de Leefomgeving

Verwachte demografische groei en krimp

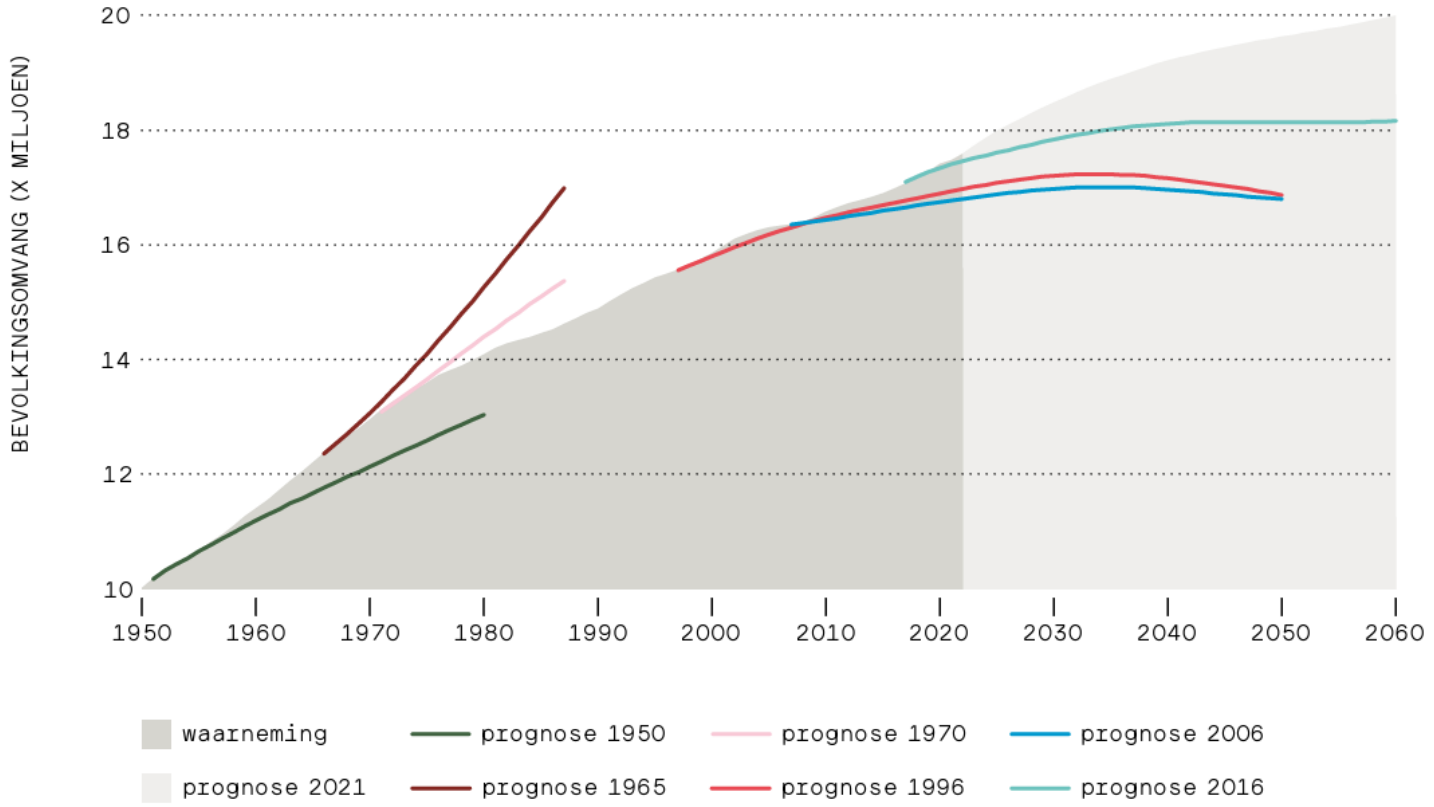
De ongelijk verdeelde bevolkingsontwikkeling gaat gepaard met een vergrijzende beroepsbevolking. In verschillende sectoren is een relatief groot aandeel van de werknemers ouder dan 55 jaar. Hierdoor neemt de komende decennia het risico toe op arbeidskrapte, uitstroom van ervaren personeel en verlies van kennis en vaardigheden.

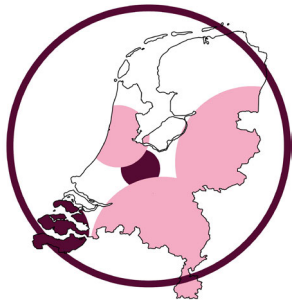

Bron: CBS:Werkzame beroepsbevolking; bedrijf

Verwachte demografische groei en krimp

Prognoses zijn echter geen waarheid en er zijn veel mogelijke veranderingen in toekomstige groei of krimp waar we rekening mee moeten houden.

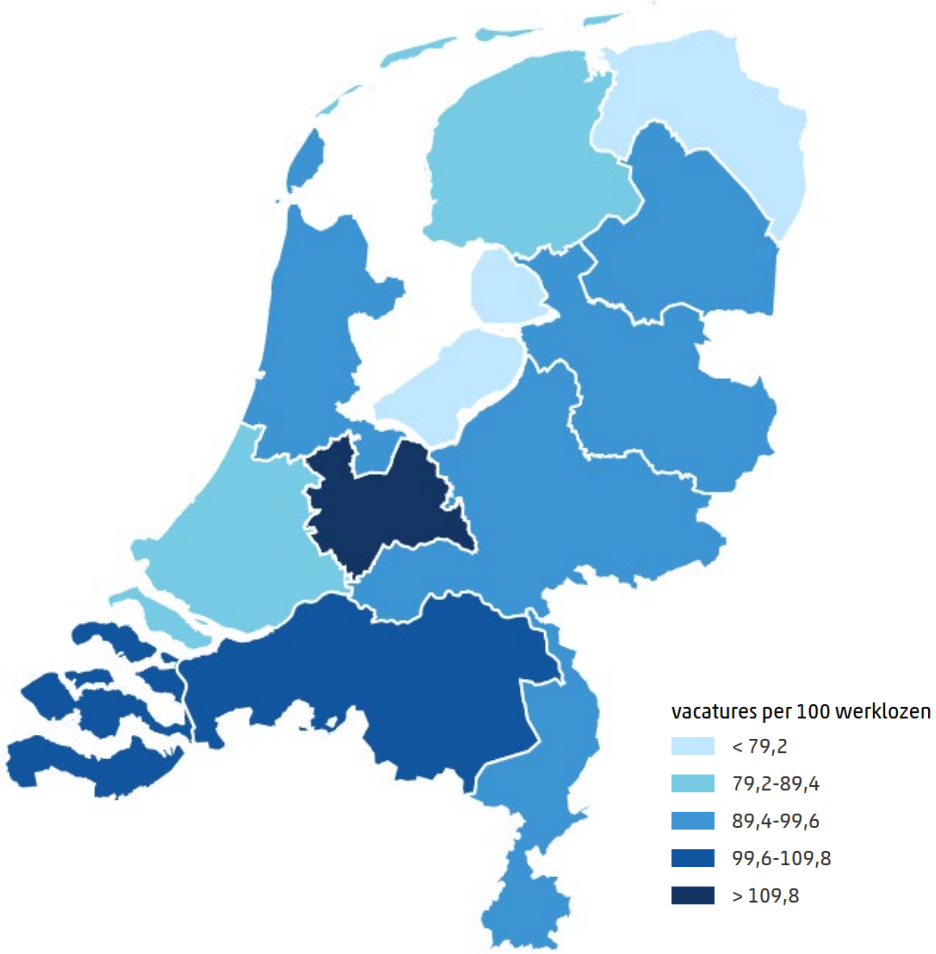

Arbeidspotentieel

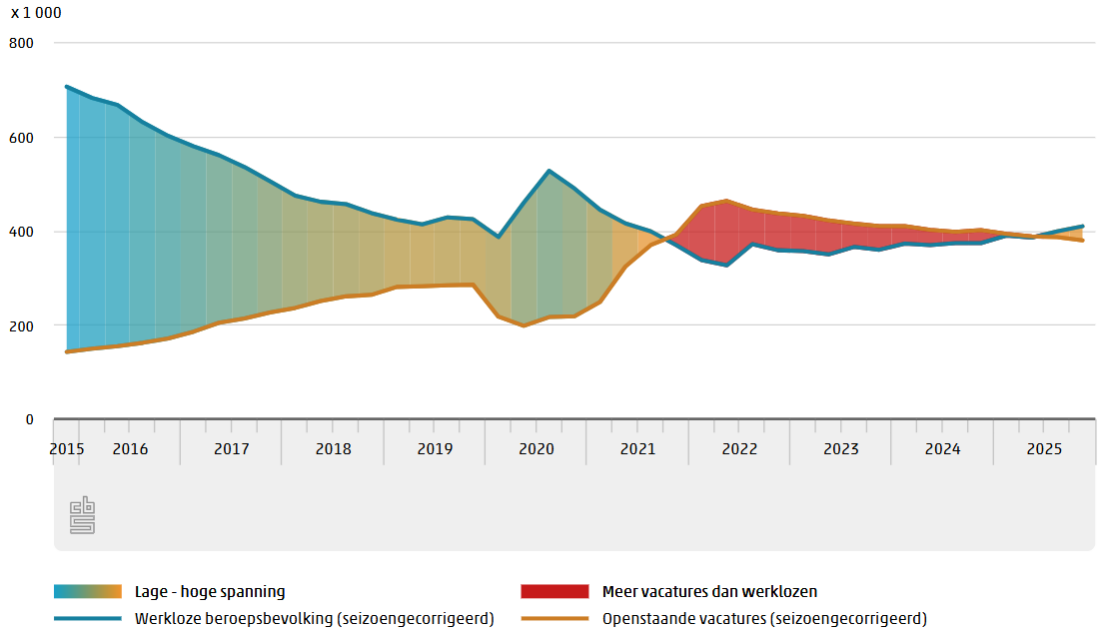
Nederland heeft te maken met een krapte op de arbeidsmarkt, al lijkt in 2025 het tij wel wat te zijn gekeerd. De mate van spanning verschilt wel tussen regio's, maar overal zijn er tekorten.

Spanning op de arbeidsmarkt, 4e kwartaal 2025

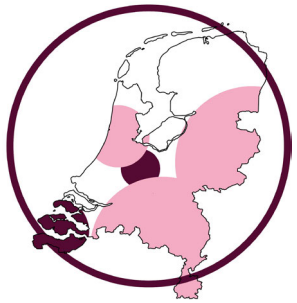

https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/dashboard-arbeidsmarkt/spanning-op-de-arbeidsmarkt/spanning-op-de-arbeidsmarkt-naar-regio

Openstaande vacatures en werkloze beroepsbevolking (seizoengecorrigeerd)

Spanning op de arbeidsmarkt | CBS

Arbeidspotentieel

Wanneer we bijvoorbeeld Utrecht en Friesland vergelijken, zien we dat in beide regio's voor alle beroepsgroepen en beroepsniveaus er een krapte is.

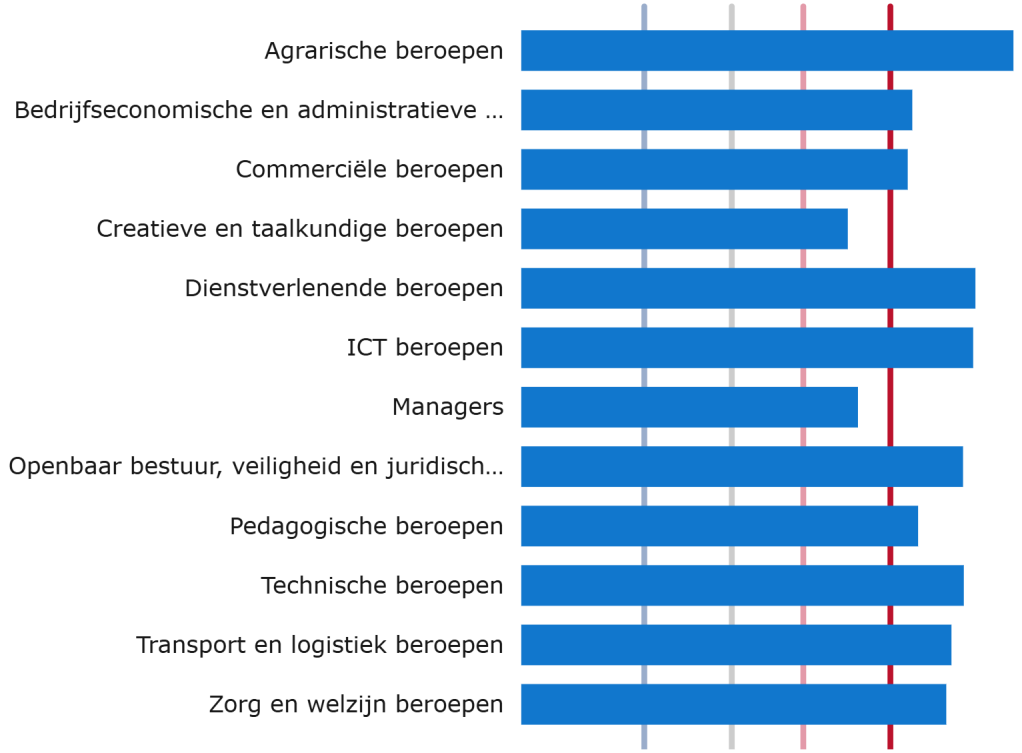
Arbeidsmarktregio

Midden-Utrecht

zeer krap

Typering markt

4.72

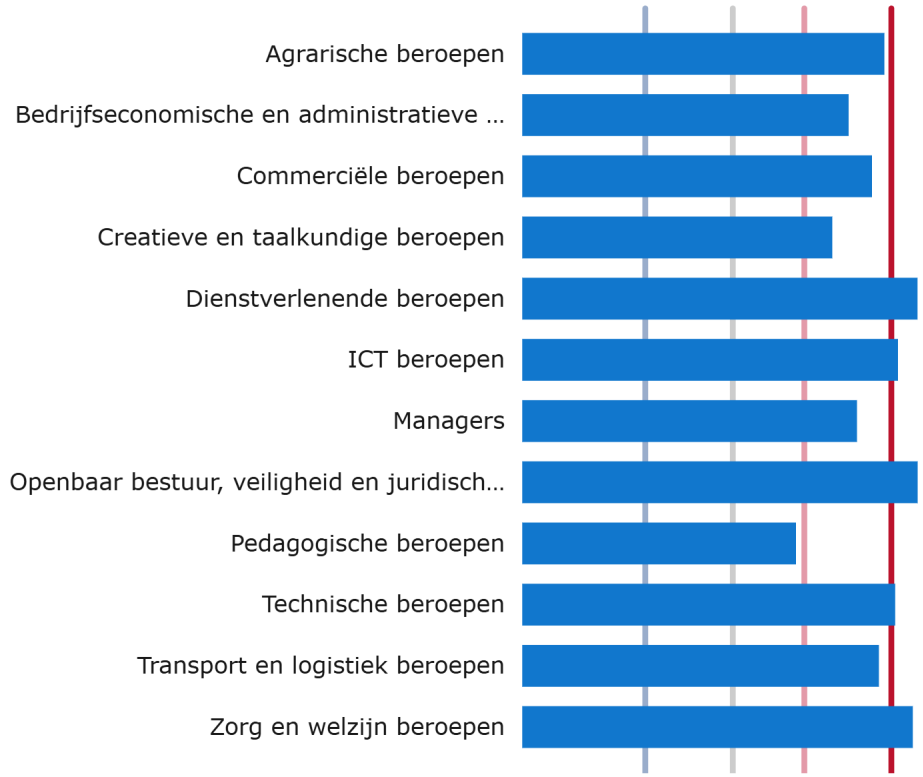
Arbeidsmarktregio

Friesland

krap

Typering markt

2.79

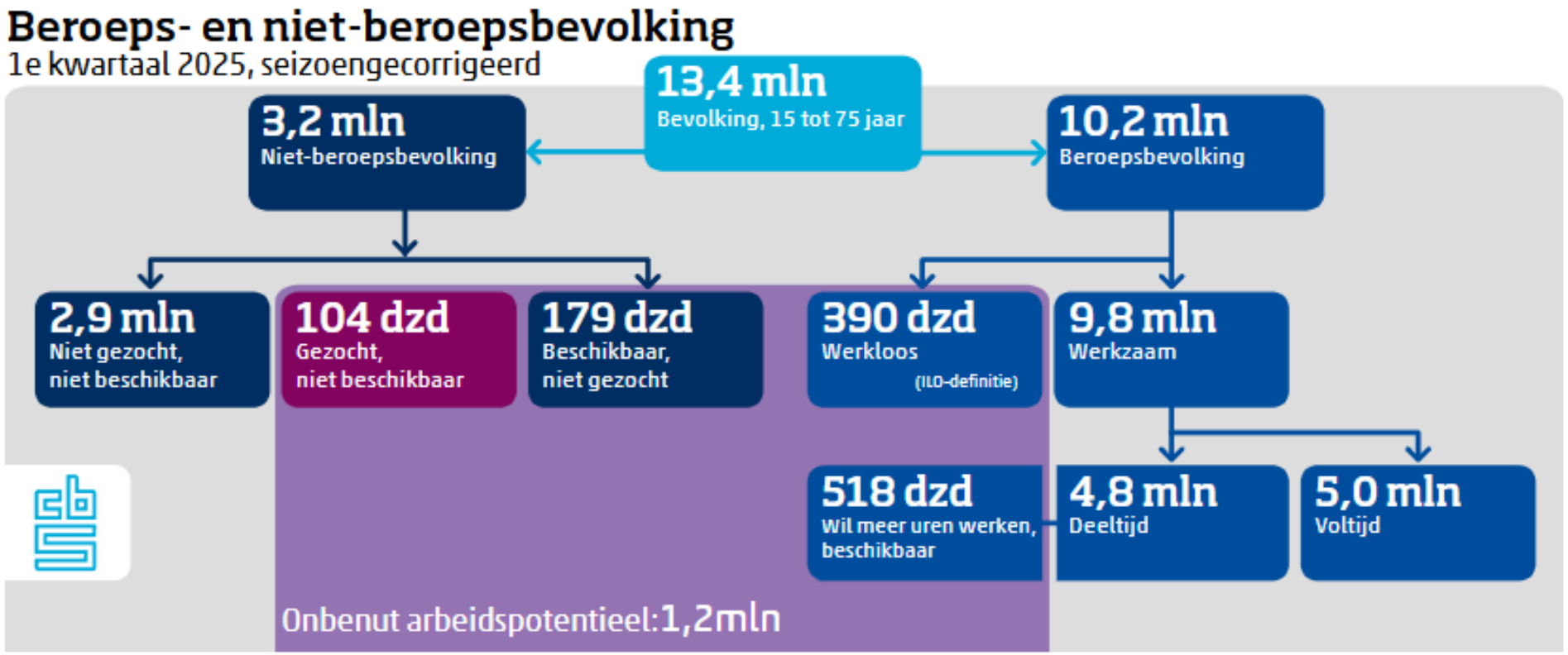

Legenda & waarden 0,06 tot 0,25 / zeer ruim | 0,25 tot 0,67 / ruim | 0,67 tot 1,50 / gemiddeld | 1,5 tot 4,00 / krap | 4,00 tot en met 16,00 / zeer krap

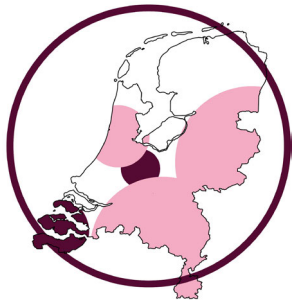
Dashboard Spanningsindicator | UWV

Arbeidspotentieel

Tegelijkertijd kan de beroepsbevolking tot ca 10% toenemen als het onbenutte arbeidspotentieel beter ingezet wordt.

https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/dashboard-beroepsbevolking/gezocht-niet-beschikbaar

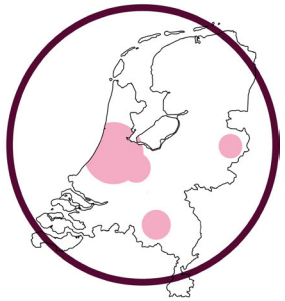

Arbeidspotentieel

Een deel van het onbenutte arbeidspotentieel bevindt zich in sectoren met veel deeltijdwerk. Met name in de handel, horeca, zakelijke dienstverlening, het onderwijs en de zorg biedt een hogere arbeidsdeelname kansen om de arbeidsmarktkrapte te verlichten.

	A Landbouw	B Delfstoffen-winning	C Industrie	D Energie	E Water en afvalbeheer	F Bouw	G Handel	H Vervoer en opslag	I Horeca	J Informatie en communicatie	K Financiële diensten	L Verhuur/handel onroerend goed	M S.Zakelijke diensten	N Overige Z. diensten	O Overheid	P Onderwijs	Q Zorg	R Cultuur, sport en recreatie	S Overige diensten
Banen																			
totaal banen (x1000)	502	16	1575	68	77	1286	3378	919	1099	795	439	180	1883	2910	1292	1454	3627	498	535
% van totaal	**2.2%**	**0.1%**	**7%**	**0.3%**	**0.3%**	**5.7%**	**14.9%**	**4.1%**	**4.9%**	**3.5%**	**1.9%**	**0.8%**	**8.3%**	**12.8%**	**5.7%**	**6.4%**	**16%**	**2.2%**	**2.4%**
Onderwijs Niveau 1	29.5%	9.1%	24.9%	25.6%	7.3%	31%	30.3%	32.8%	33.4%	39.8%	6.8%	6.3%	12.7%	6.8%	29.3%	7.8%	5.4%	11.6%	16.7%
Onderwijs Niveau 2	48.6%	36.4%	40.6%	41.2%	34.1%	38.1%	50.1%	46%	46.0%	46.9%	28.3%	29.7%	40.5%	25.8%	43.3%	33.5%	22.5%	41.9%	35.1%
Onderwijs Niveau 3	22.0%	54.5%	34.4%	33.2%	58.5%	31.0%	19.6%	21.2%	20.5%	13.3%	64.8%	64.0%	46.8%	67.5%	27.4%	58.7%	72.1%	46.6%	48.1%
Gewerkte uren																			
totaal gewerkte uren (mln uren)	800	28	2438	102	132	2129	4164	1401	1094	1228	670	236	2708	3152	1852	1722	3798	594	726
% van totaal	**2.8%**	**0.1%**	**8.4%**	**0.4%**	**0.5%**	**7.3%**	**14.3%**	**4.8%**	**3.8%**	**4.2%**	**2.3%**	**0.8%**	**9.3%**	**10.8%**	**6.4%**	**5.9%**	**13.1%**	**2%**	**2.5%**
% vrouwen	29%	14.3%	18.7%	23.5%	15.2%	7.4%	37.1%	19.3%	45.0%	24.4%	39.1%	41.5%	35.7%	43.2%	40.8%	60.6%	78.3%	45.5%	71.1%
% mannen	71%	85.7%	81.3%	76.5%	84.8%	92.6%	62.9%	80.7%	55.0%	75.6%	60.9%	58.5%	64.3%	56.8%	59.2%	39.4%	21.7%	54.5%	28.9%

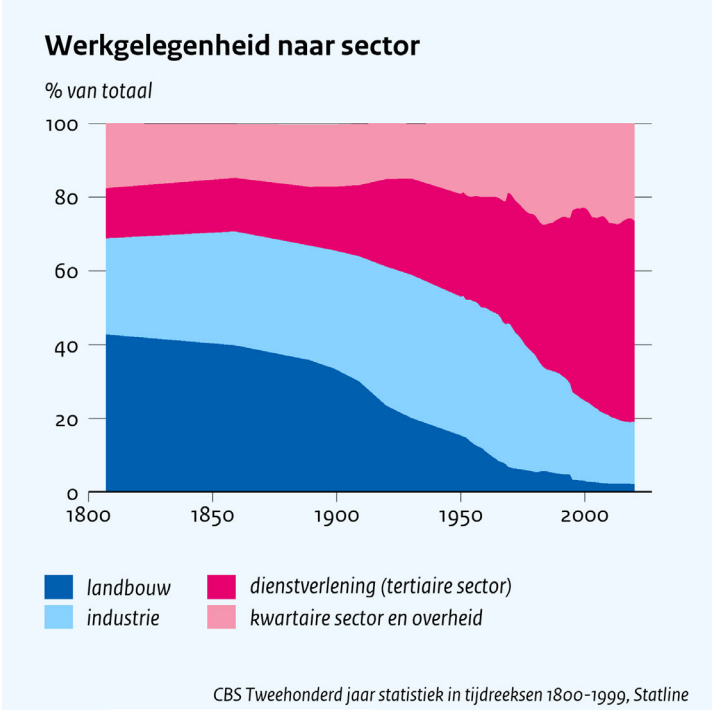
Bron: CBS:Werkzame beroepsbevolking; bedrijf

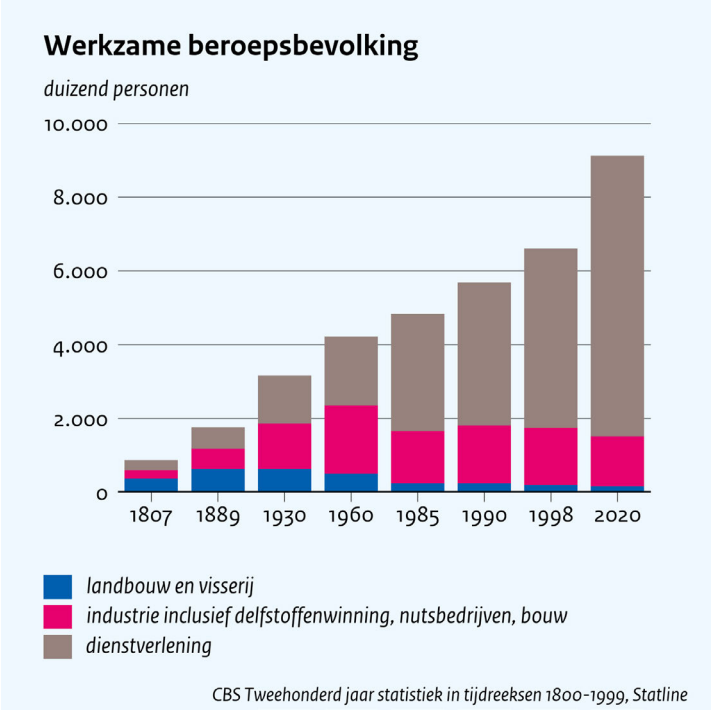
Sectorale verschuivingen door de tijd

Als we verder terugkijken naar de ontwikkeling van werkgelegenheid per sector vallen een aantal zaken op:

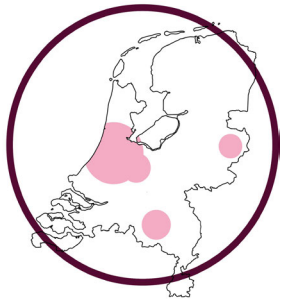
- In 1800 bestond ca 70% van de werkgelegenheid nog uit landbouw en industrie, maar diensten- en verzorgende sectoren hadden ook al een groot aandeel. Dit zit al lang in het DNA van de Nederlandse economie. Vanaf 1900 is er een snelle verandering naar een groei van het aantal banen in de dienstverlening.
- Het percentage verzorgende sectoren blijft relatief stabiel, maar is sinds de jaren ‘50 wel iets toegenomen door de vergrote welvaart.
- Grote verschuivingen vinden steeds sneller plaats, maar het duurt nog steeds decennia om echt grote verschillen te zien.

CBS Tweehonderd jaar statistiek in tijdreeksen 1800-1999, Statline

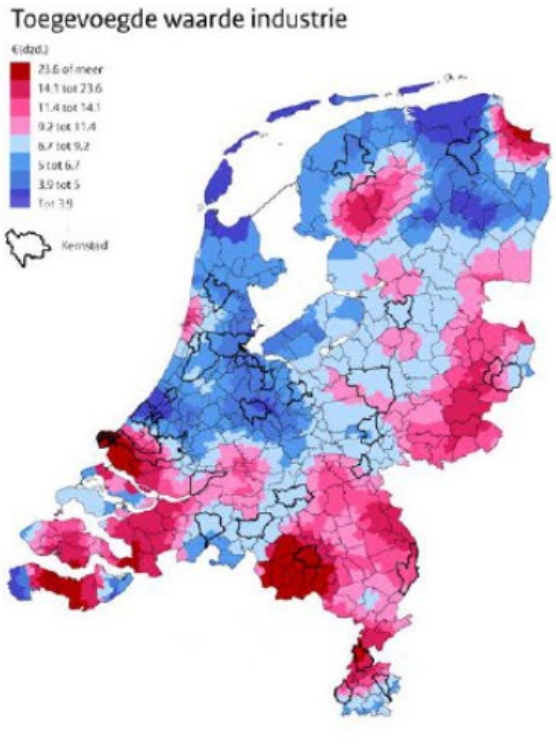

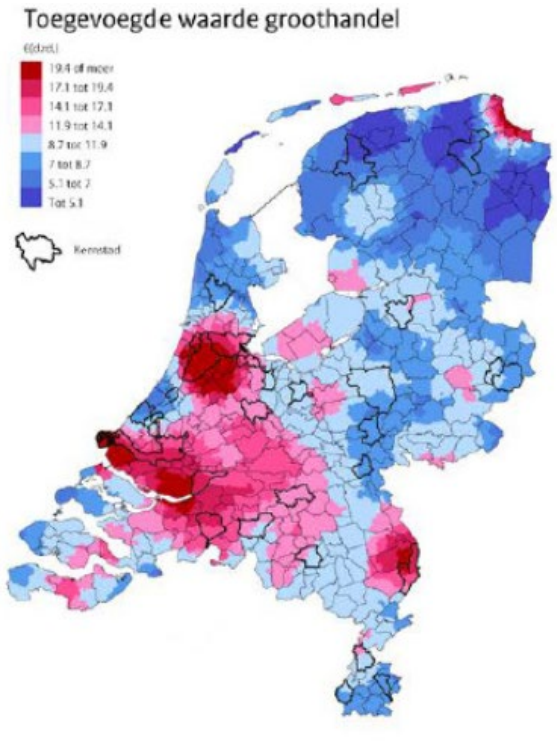
CBS Tweehonderd jaar statistiek in tijdreeksen 1800-1999, Statline

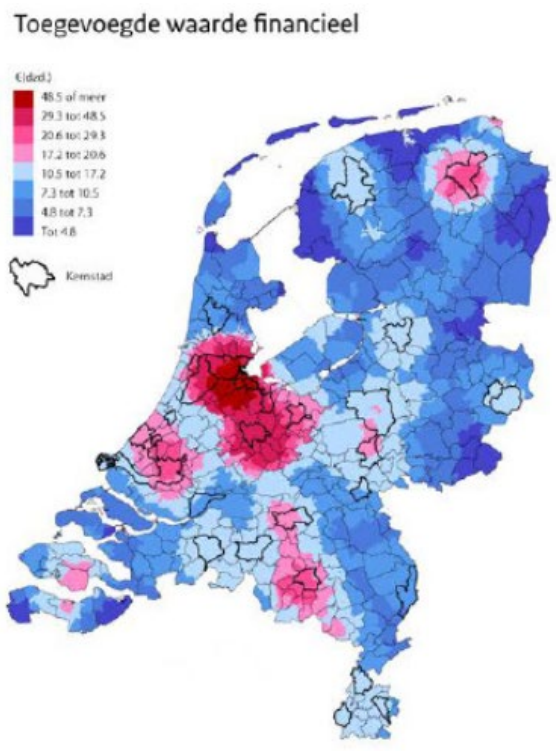

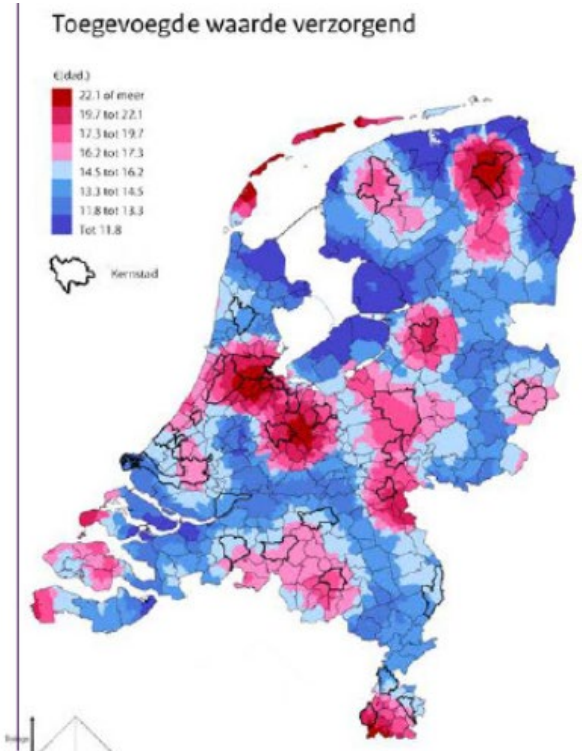
Ruimtelijke verdeling van sectoren

Hoewel de verschuiving in sectoropbouw een landelijke trend is, verschilt de economische structuur sterk per regio. Zo blijft de industrie een belangrijke werkgever in veel regio's buiten Amsterdam, Den Haag en Utrecht, terwijl financiële dienstverlening sterk geconcentreerd is in de regio's Amsterdam en Utrecht. De mate waarin sectoren aanwezig zijn, bepaalt ook hoe regio's worden geraakt door maatschappelijke en economische ontwikkelingen. Zo hebben veranderingen in de industrie, energietransitie of digitalisering niet overal dezelfde impact, maar vooral in regio's waar deze sectoren sterk vertegenwoordigd zijn.

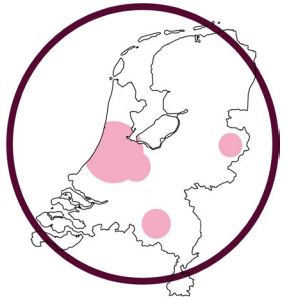

Stichting Lisa, Bureau Louter 2023

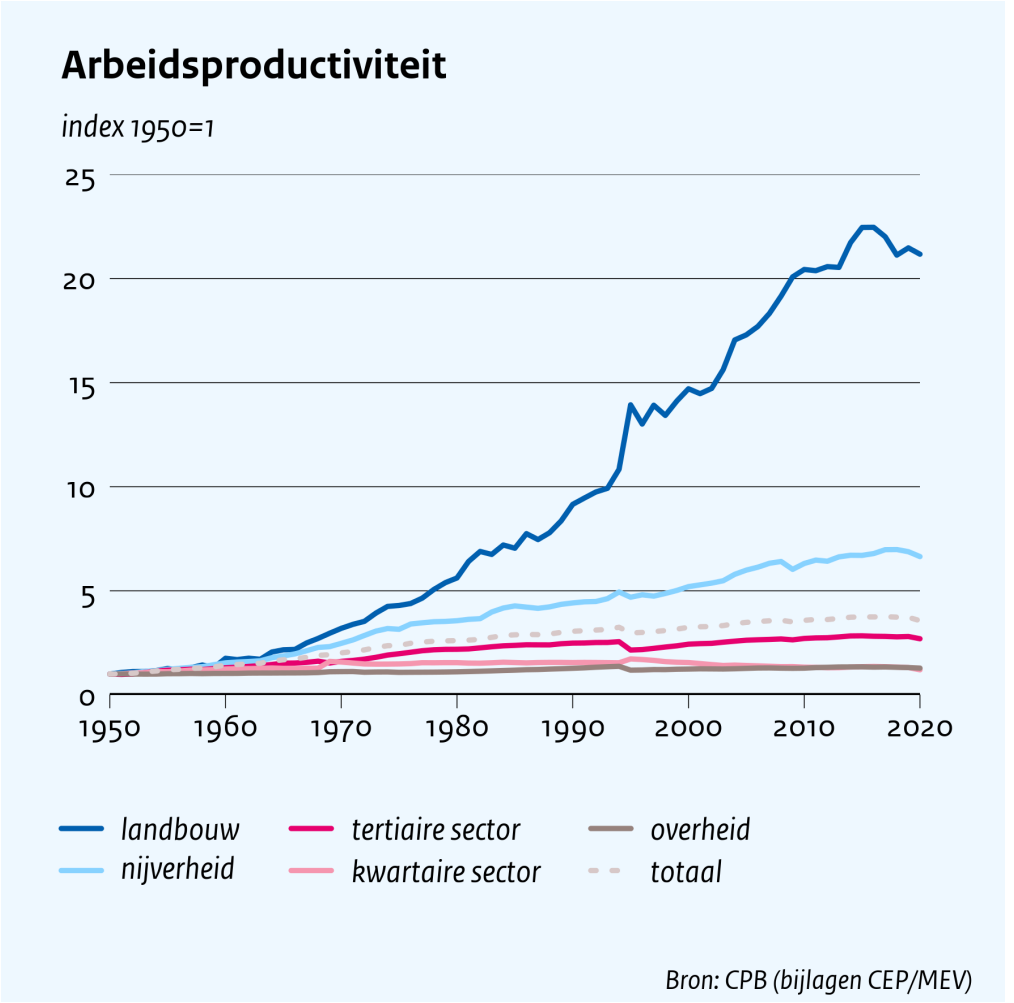

Sectorale verschuivingen door de tijd

Sectorale verschuivingen door de tijd heen hangen ook samen met de groei van arbeidsproductiviteit. Voor de landbouw is de productiviteit heel hard gestegen, en in mindere mate in de industrie ook. Dit betekent dat er in die sectoren veel minder mensen werkzaam hoeven te zijn om eenzelfde toegevoegde waarde te genereren.

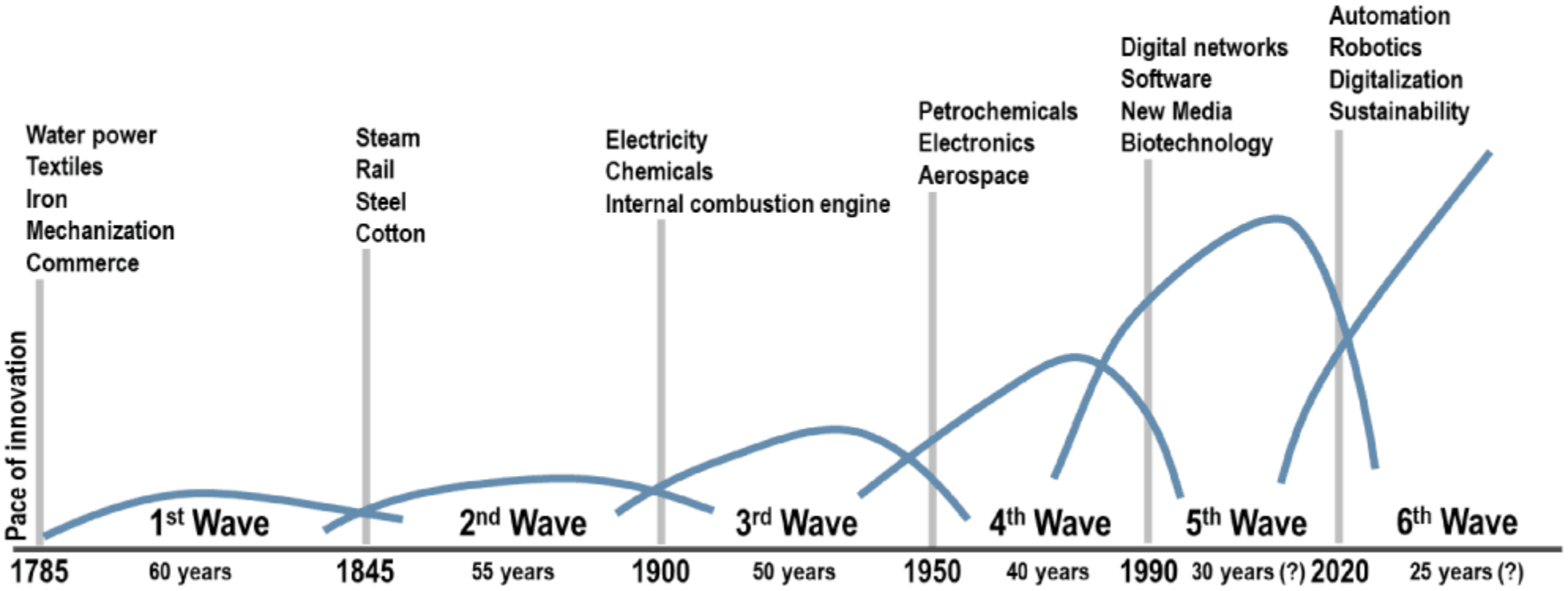
Nu het merendeel van de mensen in de tertiaire sector werkt, is het de vraag of en hoe deze trend van productiviteitsgroei in de toekomst kan blijven voortzetten.

Wat betekent technologische vooruitgang, zoals AI, voor verschillende sectoren? Zal deze innovatie zorgen voor een slinkend aantal banen in diensten sectoren, zoals eerder gebeurde in de landbouw en industrie?

Golven van innovatie

Technologische opschudmomenten hebben iedere keer geleid tot nieuwe verdeling van winnaars en verliezers, en iedere keer duurt het iets korter tot de nieuwe golf weer begint.
We bevinden ons nu in een nieuw moment: wie worden nu de winnaars en de verliezers?

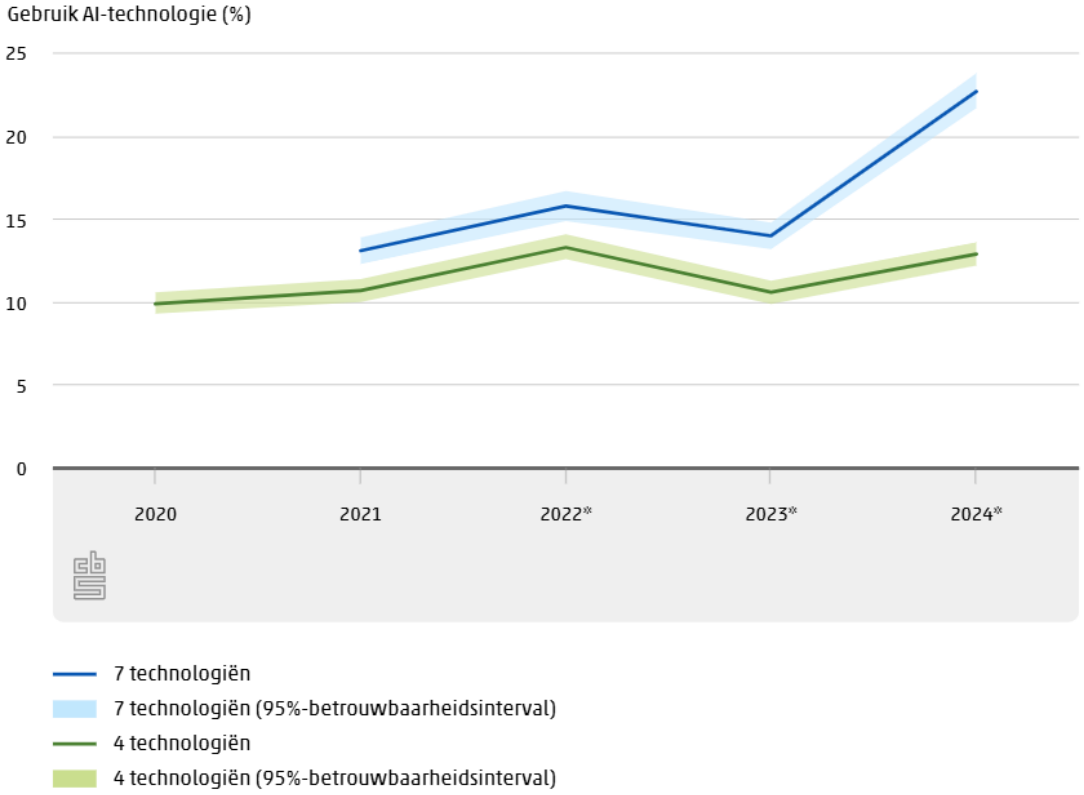
History of innovation cycles, adapted from Hargroves and Smith [16, 17] | Download Scientific Diagram

Golven van innovatie

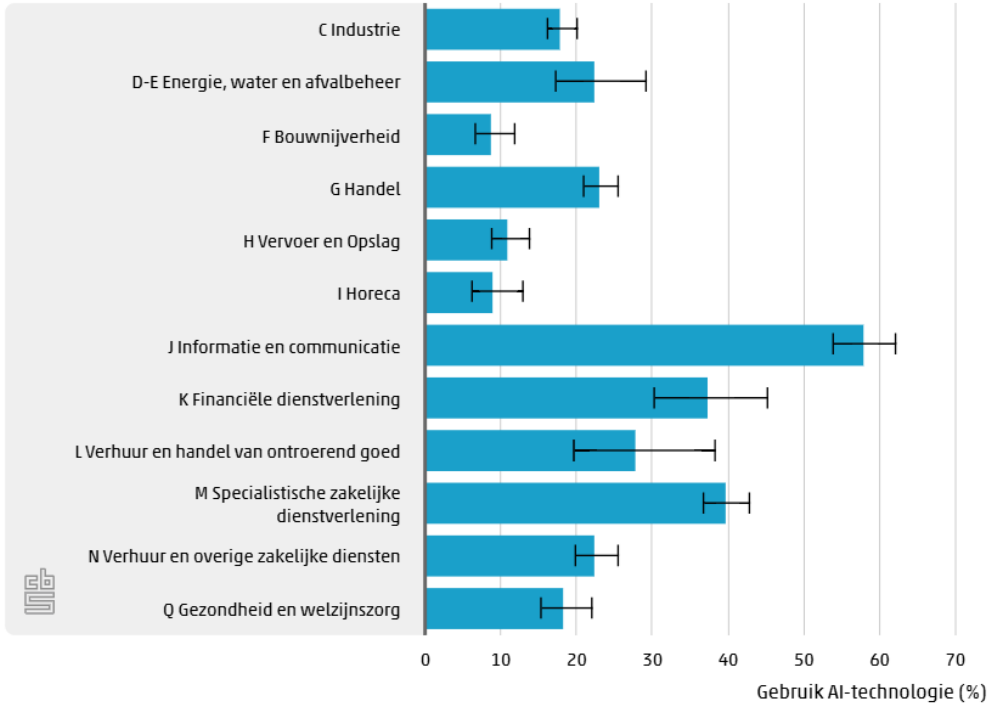
De schatting is dat inmiddels 1 op de 4 bedrijven AI gebruikt, maar er zijn grote verschillen tussen sectoren.

2.1.1 Gebruik van minstens één van vier of zeven AI-technologieën door bedrijven, 2020-2024

*Voorlopige cijfers

2.1.4 Gebruik van minstens één van zeven AI-technologieën door bedrijven, naar bedrijfstak, 2024*

*Voorlopige cijfers

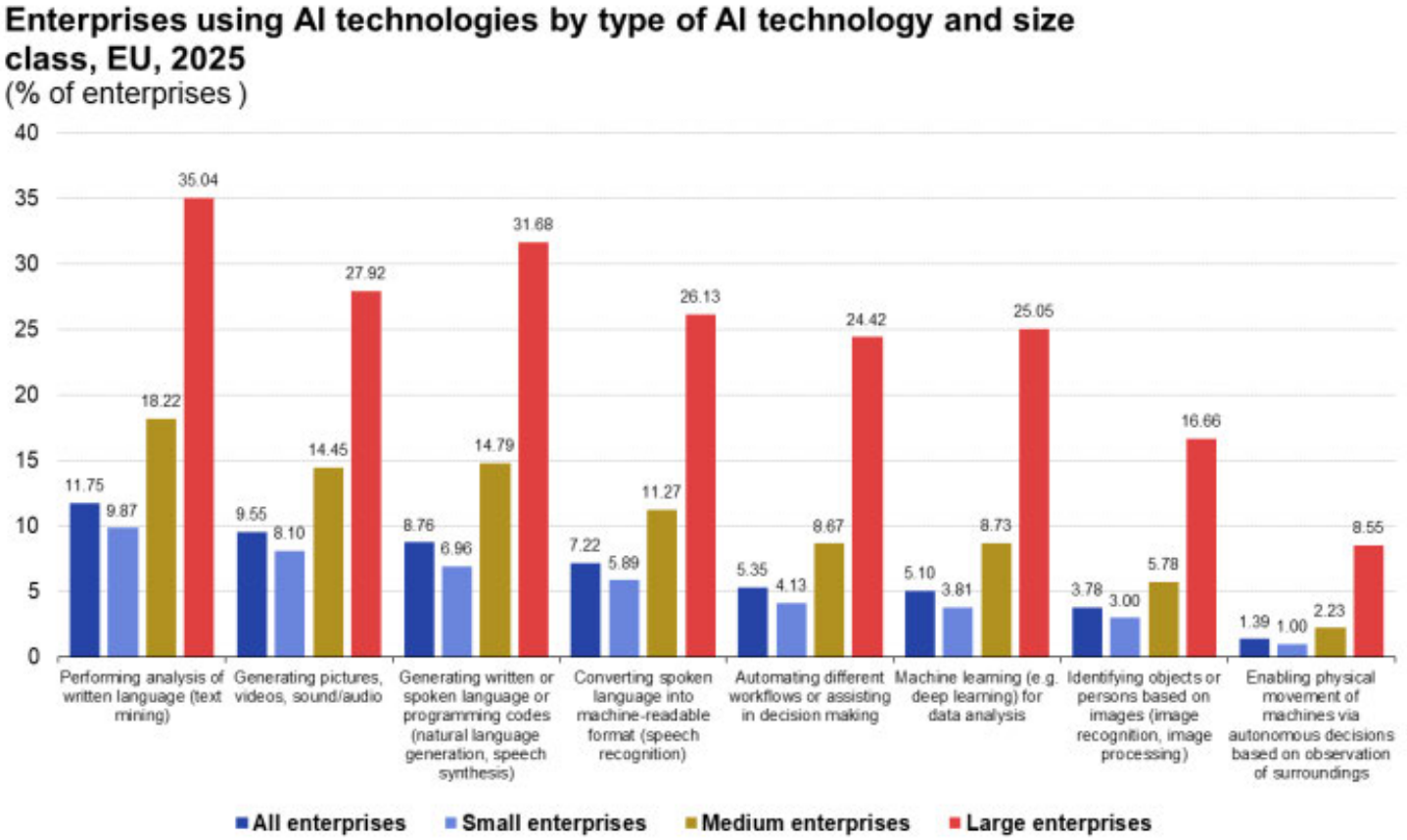
2. Gebruik van AI-technologie door Nederlandse bedrijven | CBS

Golven van innovatie

Als we verder inzoomen op bedrijven die AI inzetten, vallen twee zaken op:

- Het wordt veel gebruikt voor het genereren van teksten en afbeeldingen en het maken van analyses (zaken die mensen ook kunnen uitvoeren). Het wordt minder vaak gebruikt voor deep/machine learning en voor toepassing in robotica. Tot nu toe betekent het gebruik van AI in de EU dus vooral een vervanging/efficiëntieslag van bestaande arbeid in plaats van een innovatieslag.
- Een relatief groot aandeel van de grote bedrijven gebruikt AI, kleine bedrijven gebruiken het gemiddeld minder vaak. Voor grote bedrijven lijkt het dus gemakkelijker om te profiteren van deze nieuwe technologie.

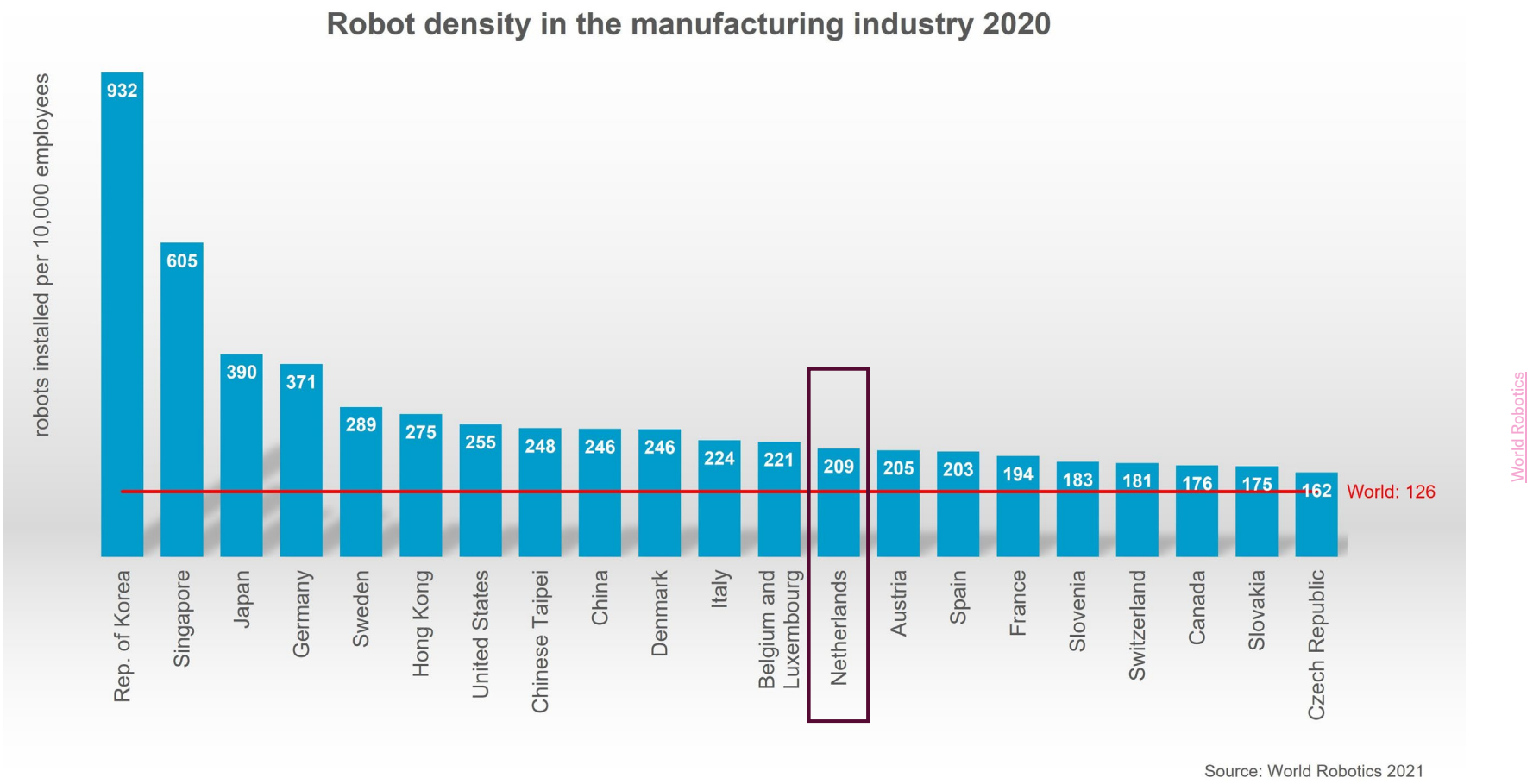

Use of artificial intelligence in enterprises

Golven van innovatie

Robotica wordt vaak gezien als een oplossing voor arbeidstekorten in de industrie, logistiek en landbouw. Het wordt wel ingezet in Nederland, maar niet zo veel als in sommige andere landen.

Source: World Robotics 2021

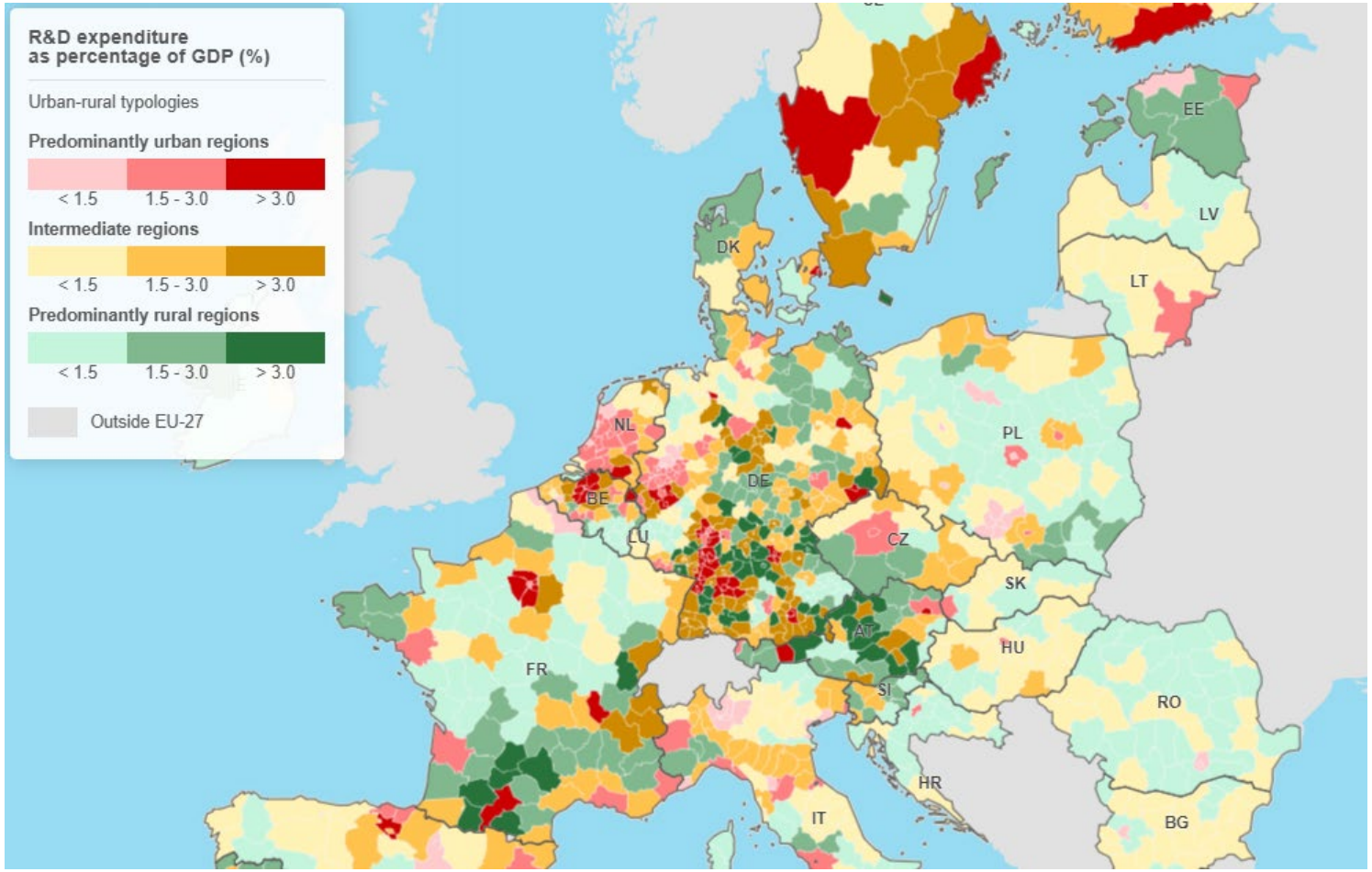
R&D-investeringen in Europa

Een manier om te profiteren van en/of mee te gaan met technologische vooruitgang is door te investeren in R&D.

De EU geeft als doel 3% van het BBP in R&D te investeren. In veel Europese regio's wordt dat niet gehaald.

Grootstedelijkheid is daarbij niet van doorslaggevend belang. Ook in meer landelijke gebieden met kleinere bedrijven wordt deze doelstelling vaak behaald.

Ook is te zien dat juist aan de randen van Nederland deze 3% vaker wordt bereikt.

Urban-Rural Innovation Divide

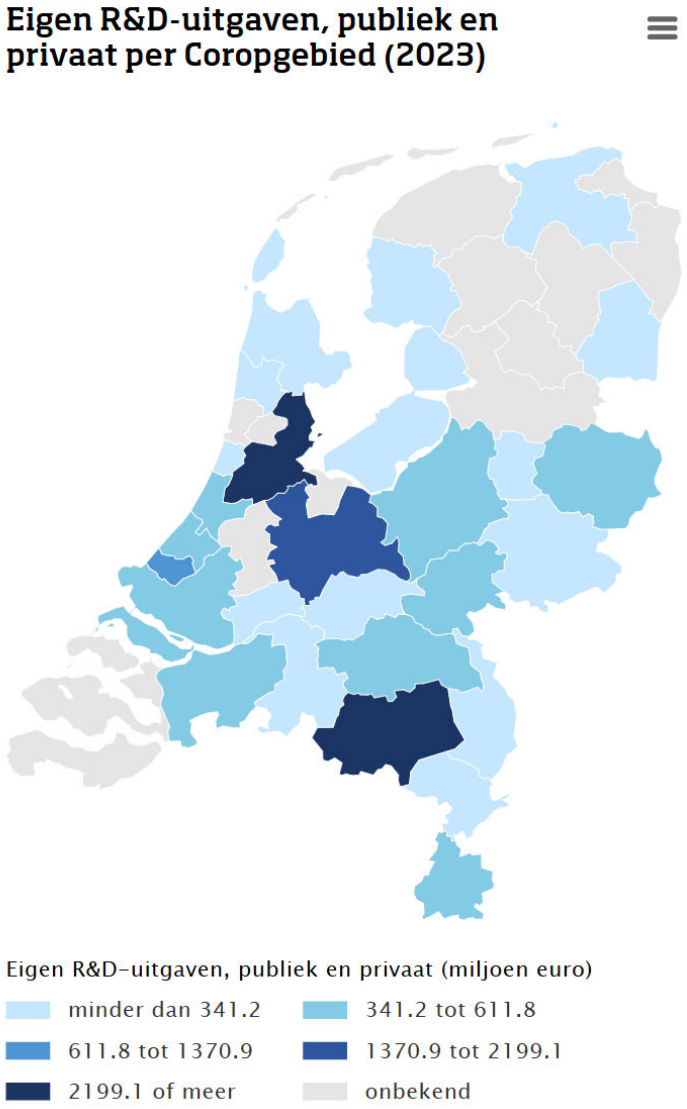
R&D-investeringen per regio

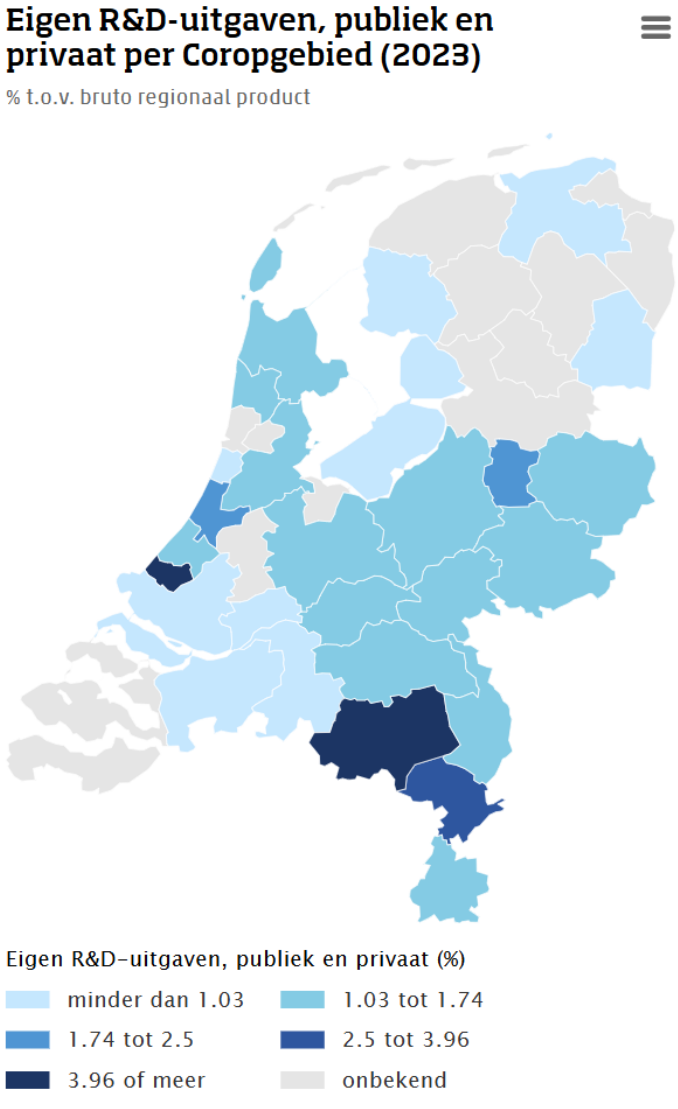
Ook binnen Nederland verschilt het ruimtelijke patroon van R&D-investeringen.

Relatief gezien wordt ook buiten de Randstad veel geïnvesteerd in R&D. In absolute bedragen springen juist grote economische regio's als Amsterdam en Utrecht eruit. Door de omvang van hun economie vertegenwoordigt ook een relatief laag R&D-percentage hier een aanzienlijk investeringsvolume.

Zuidoost-Brabant onderscheidt zich doordat de regio zowel absoluut als relatief hoog scoort.

R&D-investeringen zijn daarmee niet uitsluitend een grootstedelijk verschijnsel, maar de economische schaal van regio's speelt wel een belangrijke rol in de verdeling van investeringen en de ontwikkeling van innovatie-ecosystemen.

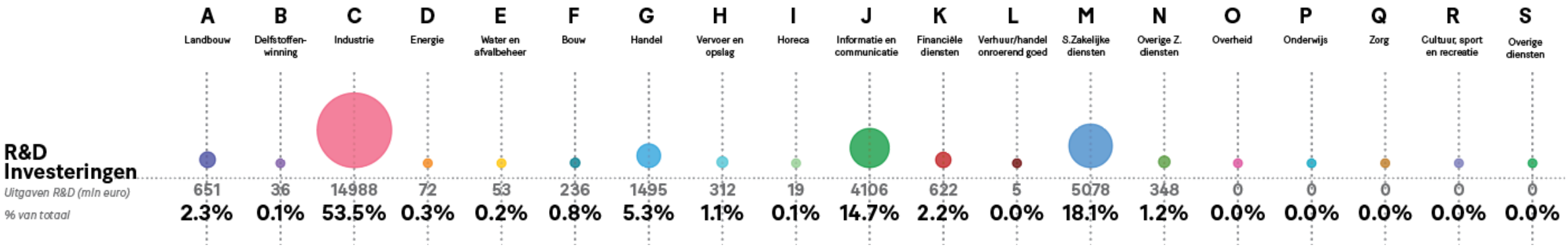

R&D-investeringen per sector

Meer dan de helft van de investeringen in R&D vinden plaats in de industrie, terwijl deze sector maar 6% van het aantal bedrijven en 7% van het aantal banen beslaat. Tegelijkertijd staat de industrie voor grote opgaven met betrekking tot o.a. verduurzaming en automatisering, wat het hoge aandeel ook verklaart.
Daarnaast wordt in informatie en communicatie en specialistische zakelijke diensten ook veel geïnvesteerd in R&D.

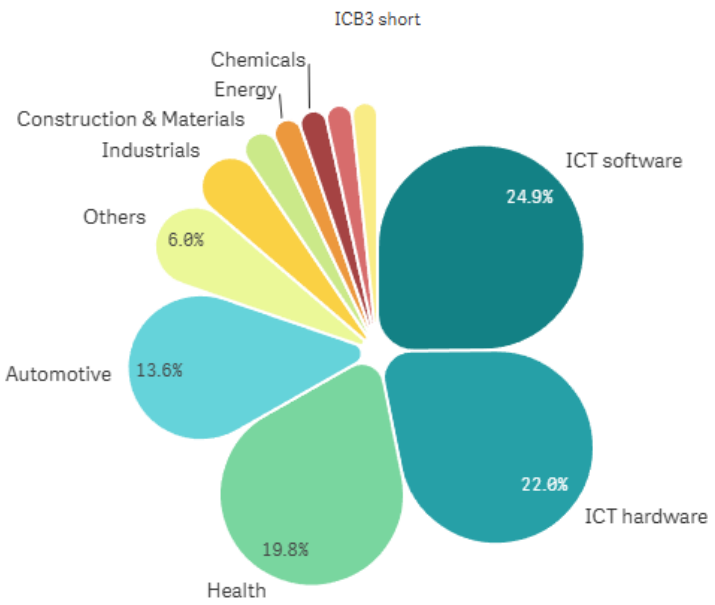
Bron: CBS; Research en development; personeel, uitgaven, bedrijfsgrootte, bedrijfstak

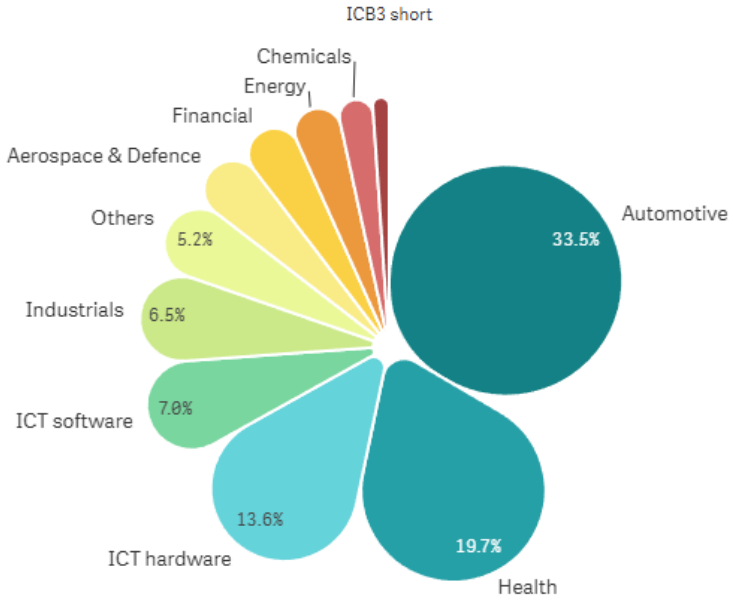
R&D-investeringen per sector

Wereldwijd wordt het meest geïnvesteerd in ICT software en hardware, gezondheid en automotive. In Nederland is er een hele grote concentratie van investeringen in ICT hardware (door bedrijven zoals ASML). Er wordt in die zin dus veel ingezet op één specifieke sector.

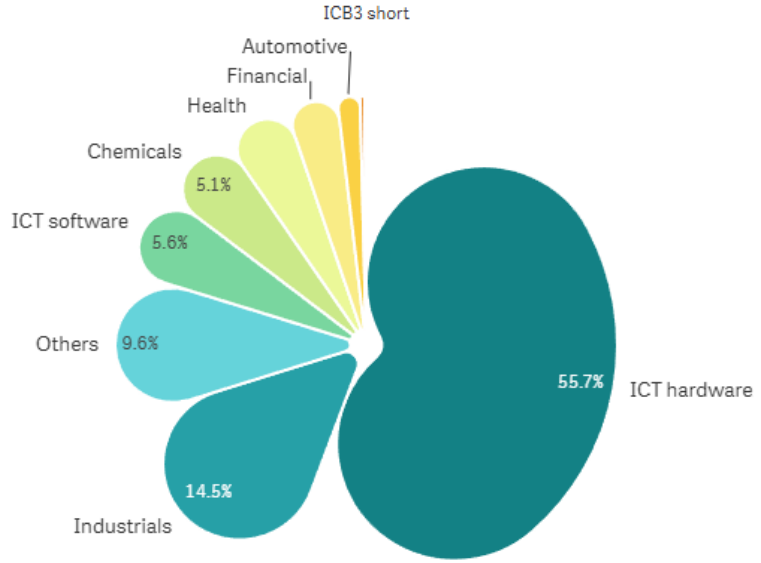
Wereldwijd

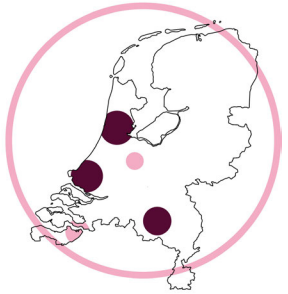
EU

Nederland

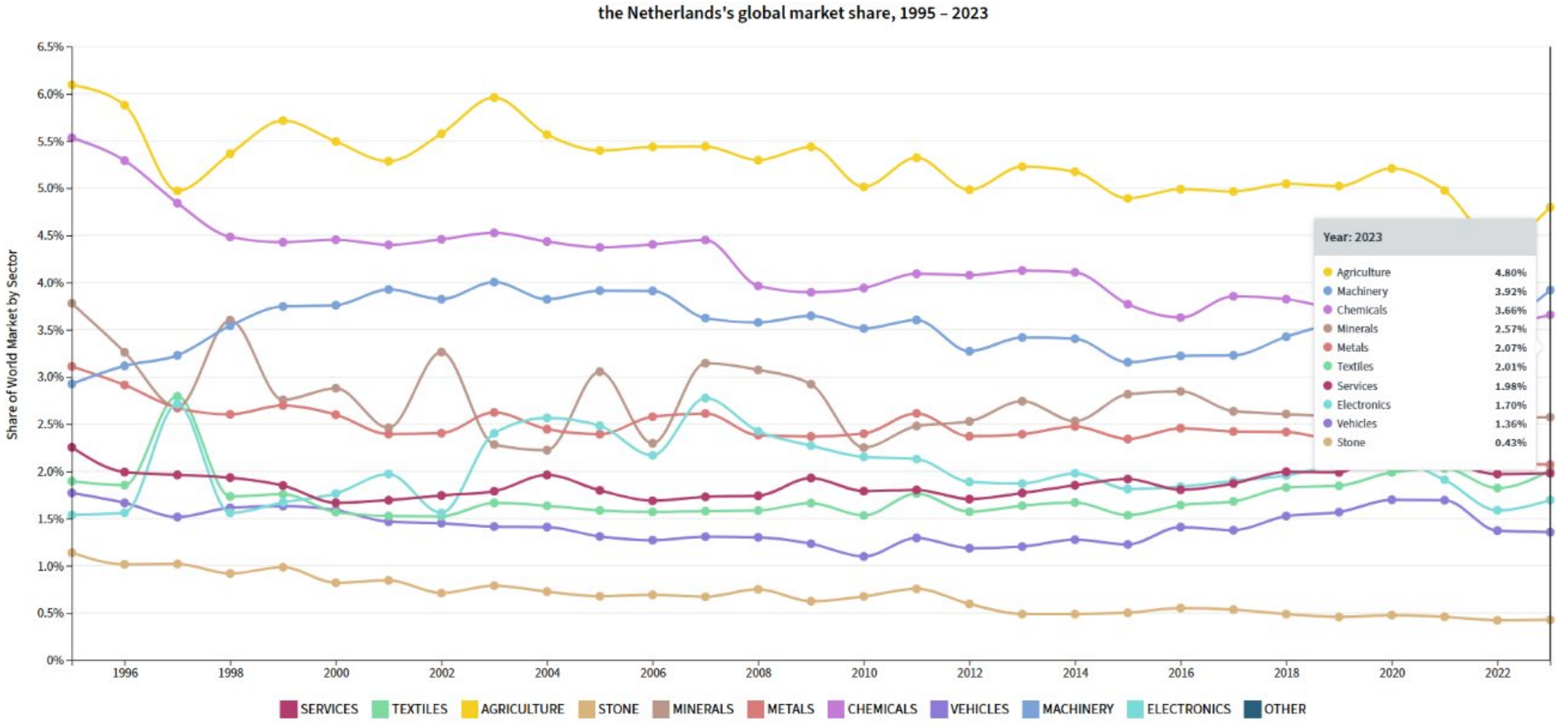

EU Industrial R&D Investment Scoreboard (top 800 EU)

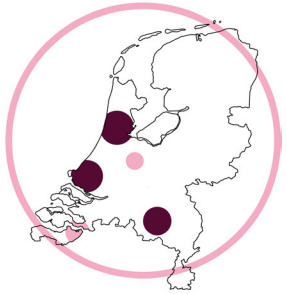

Aandeel in de wereldeconomie

Nederland heeft een sterke internationale positie in onder meer landbouwproducten, machines en chemische producten.
Juist doordat deze sectoren sterk verweven zijn met internationale markten, zijn zij gevoelig voor geopolitieke ontwikkelingen zoals handelsbeperkingen, verstoringen in toeleveringsketens en veranderende internationale machtsverhoudingen.

Atlas of Economic Complexity

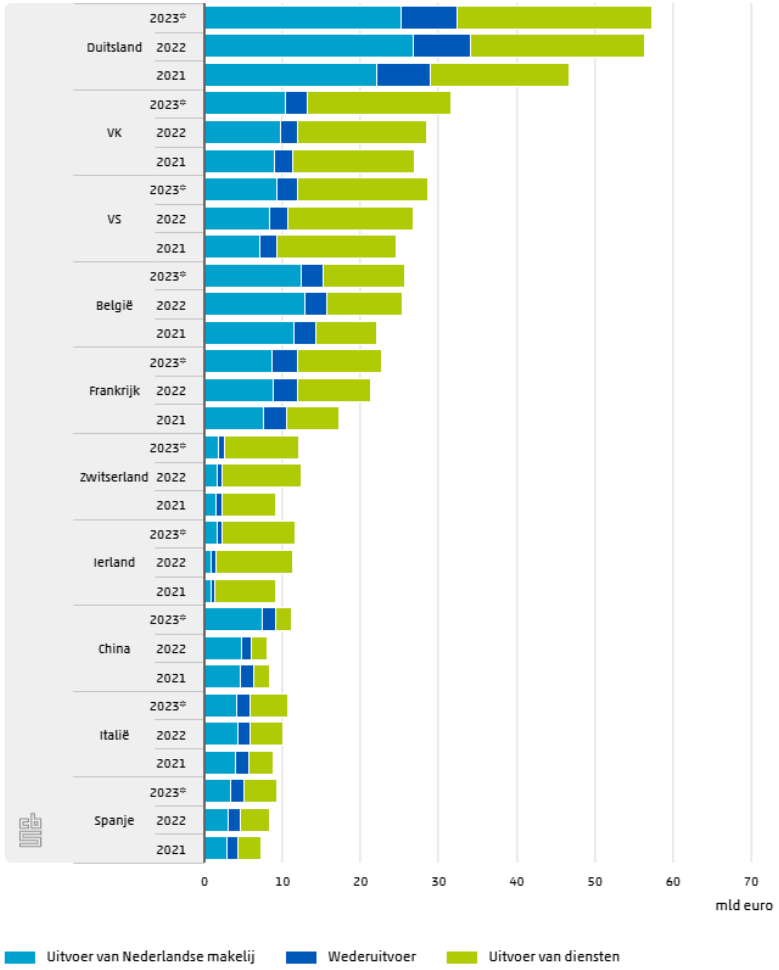

Afhankelijkheid van export

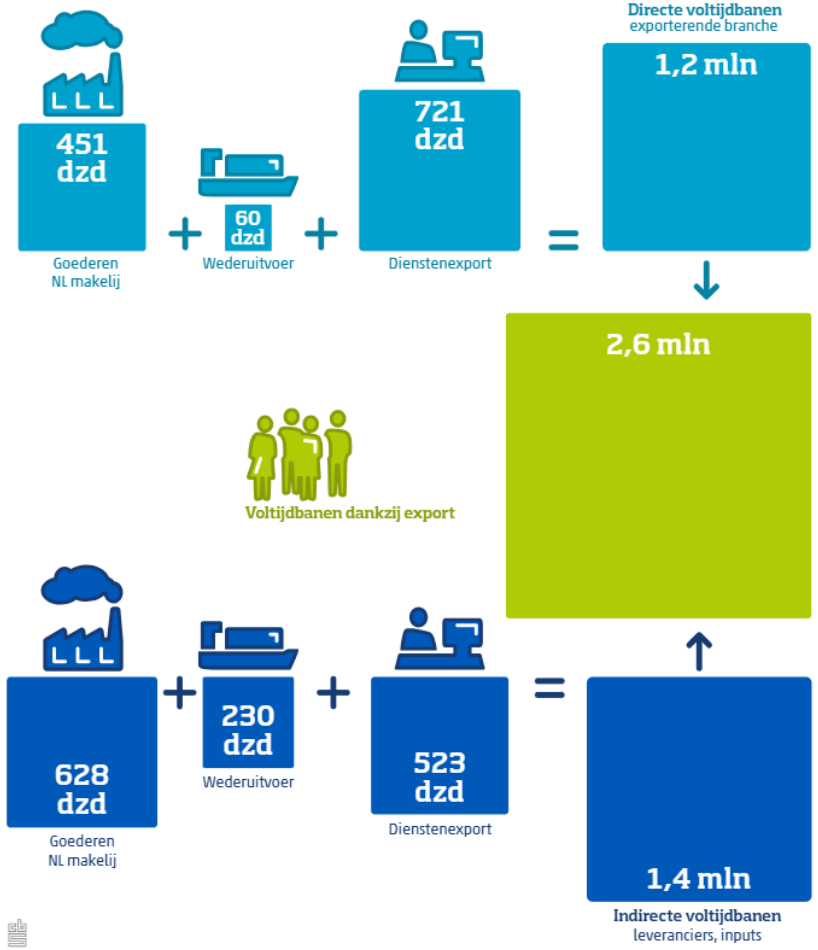
Hoe kwetsbaar Nederland is voor geopolitieke ontwikkelingen, hangt mede af van de landen waarmee wordt gehandeld. Hoewel het grootste deel van de export naar Europese landen gaat en Duitsland veruit de belangrijkste handelspartner is, behoren ook de Verenigde Staten en China tot de belangrijkste exportbestemmingen.

Verstoringen in internationale handelsrelaties kunnen daardoor grote gevolgen hebben voor de Nederlandse economie. Dit raakt niet alleen exporterende bedrijven, maar ook de circa 2,6 miljoen banen die direct of indirect afhankelijk zijn van export, waaronder veel werkgelegenheid in zakelijke dienstverlening, transport en logistiek.

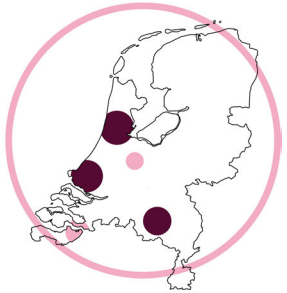
6.2.10 Top 10 bestemmingen op basis van exportverdiensten

6.3.1 Werkgelegenheid (vte) dankzij export (2023*)

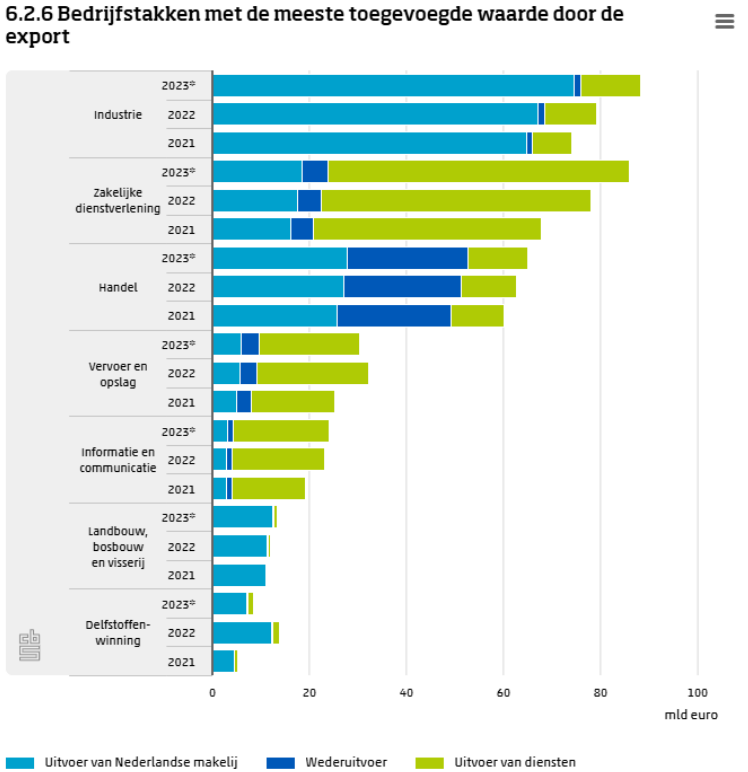

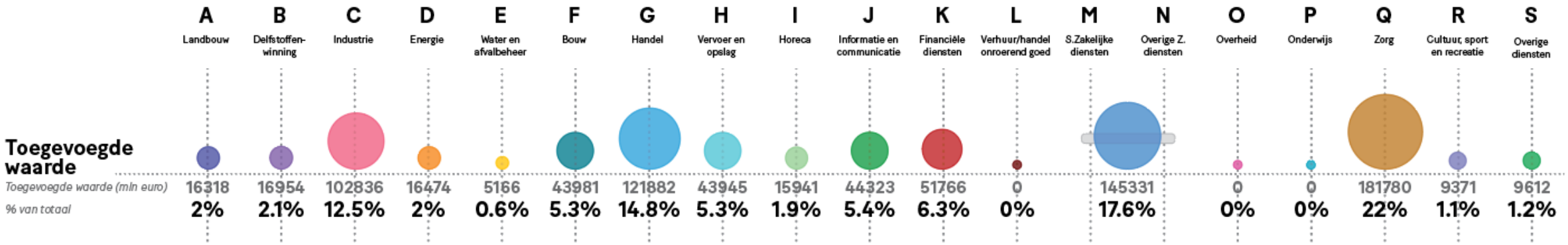
Nederlandse verdiensten aan de export - Nederland Handelsland 2025 | CBS

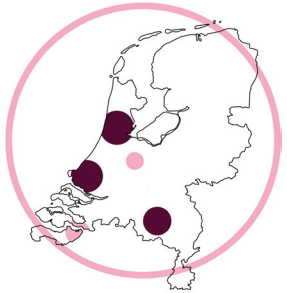
Toegevoegde waarde per sector

Een aanzienlijk deel van de Nederlandse economie is afhankelijk van export. Dit geldt niet alleen voor sectoren als industrie, landbouw en delfstoffenwinning, maar ook voor handel en zakelijke dienstverlening. In 2022 was 77% van de toegevoegde waarde in de industrie exportgerelateerd, tegenover 53% in de zakelijke dienstverlening en 51% in de handel. Ook landbouw (74%) en delfstoffenwinning (82%) waren sterk afhankelijk van buitenlandse afzetmarkten. Hierdoor kunnen veranderingen in de internationale vraag en handelsrelaties een brede impact hebben op de Nederlandse economie.

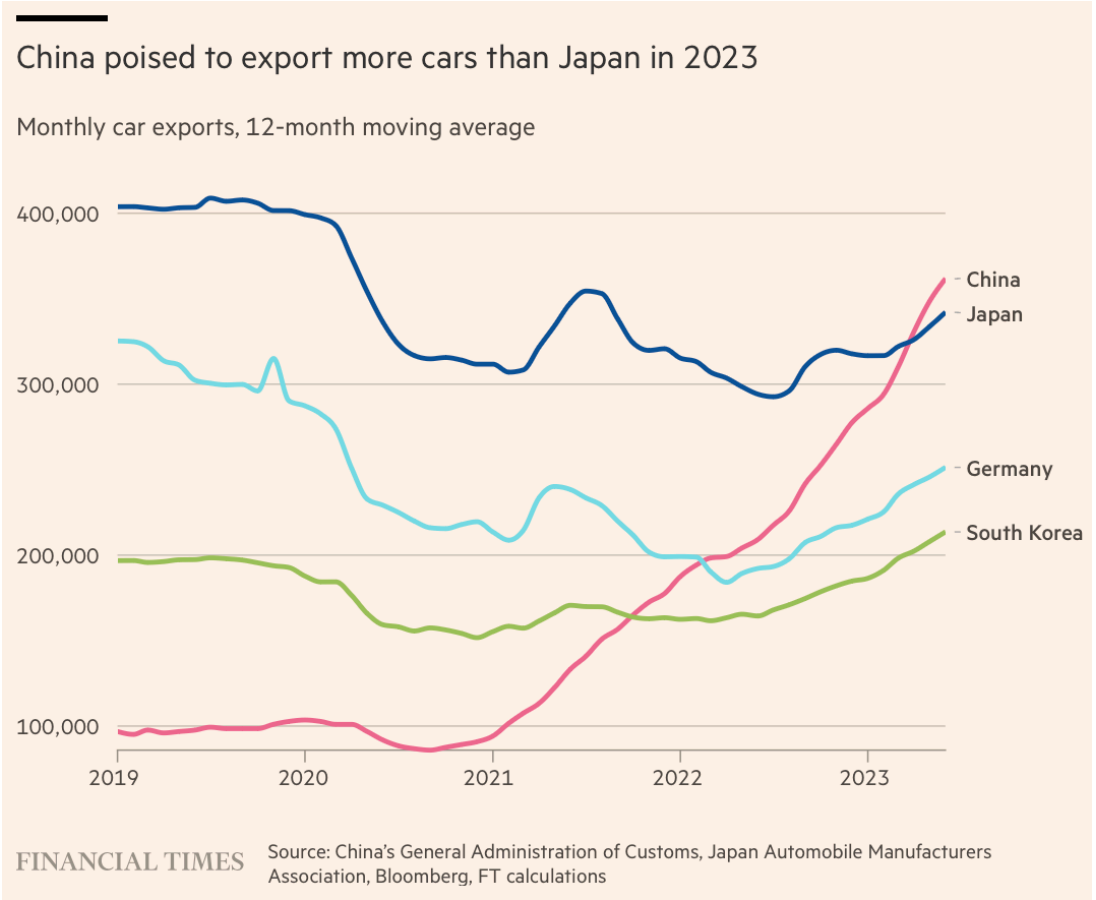

Bron: CBS: Opbouw binnenlands product (bbp); nationale rekeningen
Nederlandse verdiensten aan de export - Nederland Handelsland 2025 | CBS

Snelle verandering

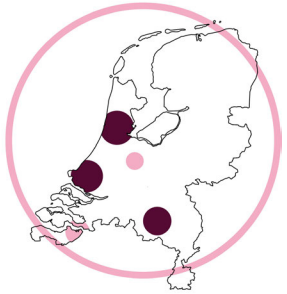
Internationale marktverhoudingen zijn niet statisch. De snelle opkomst van China als grootste auto-exporteur ter wereld laat zien hoe technologische ontwikkelingen, investeringen en geopolitieke verschuivingen binnen enkele jaren tot grote veranderingen in concurrentieposities kunnen leiden.

#	MARKET	SIZE	REGION	VEHICLES/YEAR	FY
1	China		China	7,100,000	2025
2	Japan		Rest of World	4,200,000	2025
3	Germany		Europe	3,200,000	2025

China set to overtake Japan as world's biggest car exporter

Car Exports by Country · Autopreneur Insights

Efficiënter, maar ook groter

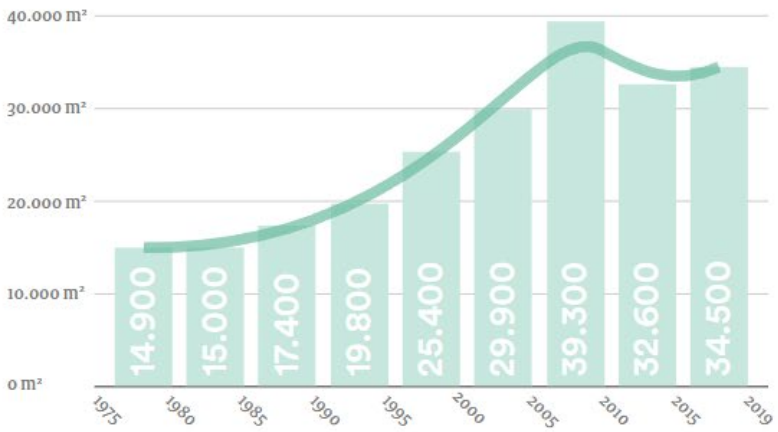
De groeiende ruimtebehoefte van grootschalige bedrijfsvestigingen zet de beschikbare ruimte in Nederland verder onder druk. Vooral in stedelijke en economisch sterke regio's neemt de spanning tussen werken, wonen, mobiliteit, energie en natuur toe. Hierdoor worden locatiekeuzes steeds strategischer en verschuiven sommige ruimte-intensieve functies naar regio's waar nog ontwikkelruimte beschikbaar is.

Gemiddeld bebouwd oppervlak van (X)XL bebouwing in afgelopen jaren sterk gegroeid

Grootschalige bedrijfsgebouwen in 5 jaar 42% groter

Kassen in 45 jaar 132% groter

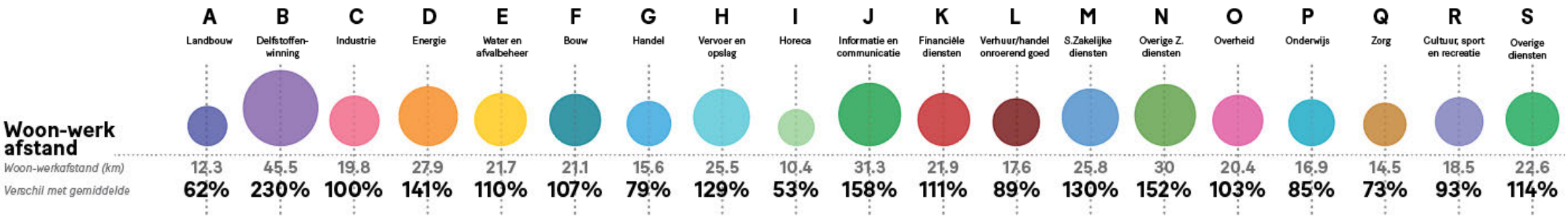

(X)XL verdozing - Minder, compacter, geconcentreerder, multifunctioneler | College van Rijksadviseurs

Woon-werk afstand en ruimtebeslag per sector

Voor verzorgende sectoren werken mensen dichter bij huis, voor andere sectoren reizen mensen vaak verder. Dit betekent ook iets voor het matchen van arbeidsmarkt en economisch profiel: van hoe ver kun je mensen aantrekken om voor een bedrijf te komen werken?
Mensen pendelen gemiddeld ook verder voor stuwende sectoren met een zekere mate van specialisatie. Ook is de pendel groter voor voltijd dan voor deeltijdbanen.

Bron: CBS: Werknemersbanen en reisafstand; SBI (2008), arbeidsduur, woon- en werkregio

Ruimtevraag bedrijventerreinen

De toekomstige ruimtevraag naar bedrijventerreinen verschilt per scenario en regio, maar laat vrijwel overal een groeiende behoefte zien.

- Alleen in Drenthe lijkt het huidige aanbod voldoende om de vraag tot 2040 op te vangen.
- In Friesland en Limburg is het aanbod voldoende bij een laag groeiscenario, maar ontstaat vanaf 2030 extra ruimtebehoefte bij hogere economische groei.
- In Zuid-Holland is de toekomstige ruimtevraag sterk afhankelijk van het gekozen groeiscenario.
- In Flevoland en Groningen lijkt het aanbod tot 2030 toereikend, maar ontstaat daarna naar verwachting een tekort.
- In alle overige provincies is in alle scenario's en tijdvakken aanvullende ruimte voor bedrijventerreinen nodig.
- Op nationaal niveau lijkt het huidige aanbod tot 2030 grotendeels voldoende, maar na 2030 neemt de ruimtebehoefte aanzienlijk toe.

Deze parameters zijn echter geen natuurwetten. Keuzes van bedrijven (vestigings- of uitbreidingsbeslissingen), plotselinge markt- of technologische ontwikkelingen (digitalisering, circulariteit, strategische reshoring) en sturende overheidsmaatregelen (regelgeving, investeringen) kunnen de ruimtevraag doen veranderen, zowel in omvang als in type, locatie en timing.

Ruimtebehoefte tot en met 2040

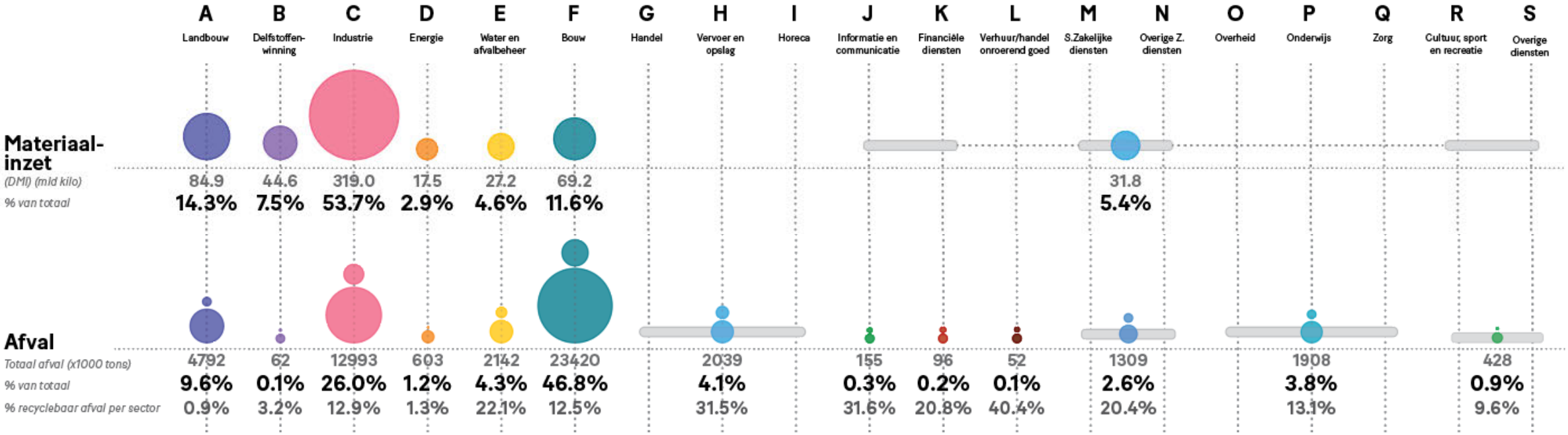
	2030		2040	
	Laag	Hoog	Laag	Hoog
Drenthe	-220	-165	-240	-50
Flevoland	-195	-160	20	125
Friesland	-165	-25	-95	285
Gelderland	75	390	335	1490
Limburg	-135	-60	-130	80
Groningen	-260	-45	150	720
Noord-Brabant	180	415	280	910
Noord-Holland	10	190	210	735
Overijsel	140	325	320	705
Utrecht	95	200	180	380
Zeeland	35	95	105	270
Zuid-Holland	-195	40	-180	470
Nederland	-635	-1200	1200	6380

De ramingen rusten op enkele kernveronderstellingen: een policy-neutrale lijn (geen grote beleidswijzigingen), beperkte relocatie van bedrijven (meestal binnen 7–20 km), vaste terreinquotienten (m^2 per baan) die per sector sterk verschillen, en een ‘beter benuttingspotentieel’ van bestaande terreinen van circa 5–10% (theoretisch tot ~20%). De landelijke totalen zijn bovendien een optelsom van provinciale scenario’s met verschillende methodes.

Circulaire transitie

Vooral de primaire en secundaire sectoren kennen een grote materiaalvraag en produceren relatief veel afval- en reststromen. Dit betekent echter niet automatisch dat deze sectoren weinig circulair zijn. Een aanzienlijk deel van de afvalstromen wordt al gerecycled of opnieuw benut. De opgave richting 2050 ligt daarom niet alleen in het verwerken van reststromen, maar vooral in het verminderen van het primaire grondstoffengebruik en het hoogwaardig hergebruiken van materialen. De mogelijkheden hiervoor verschillen per sector en materiaalstroom.

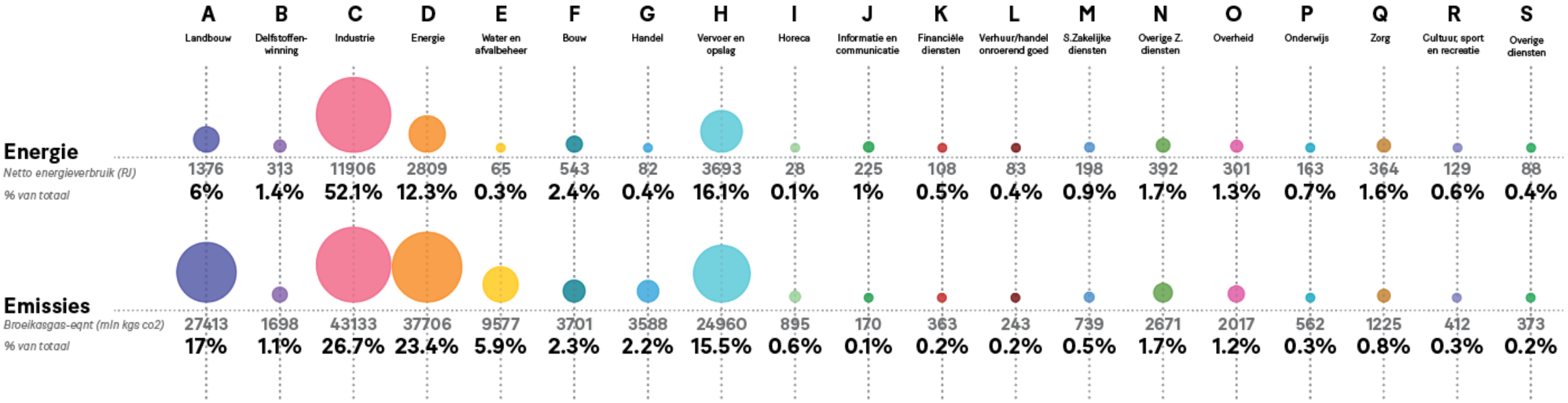

Bron: CBS: Afvalbalans, afvalsoort naar sector; nationale rekeningen en Materiaalmonitor 2022

Energieverbruik en emissies

Netcongestie en de uitstoot van stoffen als CO_2, fijnstof, stikstof en ammoniak, zijn nu al beperkende factoren voor ruimtelijke ontwikkeling en daarmee ook voor de groei van alle verschillende economische sectoren. De industrie, landbouw, vervoer en opslag en bouwsector worden hier echter nog harder door geraakt. Verduurzaming en de energietransitie zijn randvoorwaardelijk voor economische activiteit in deze sectoren.

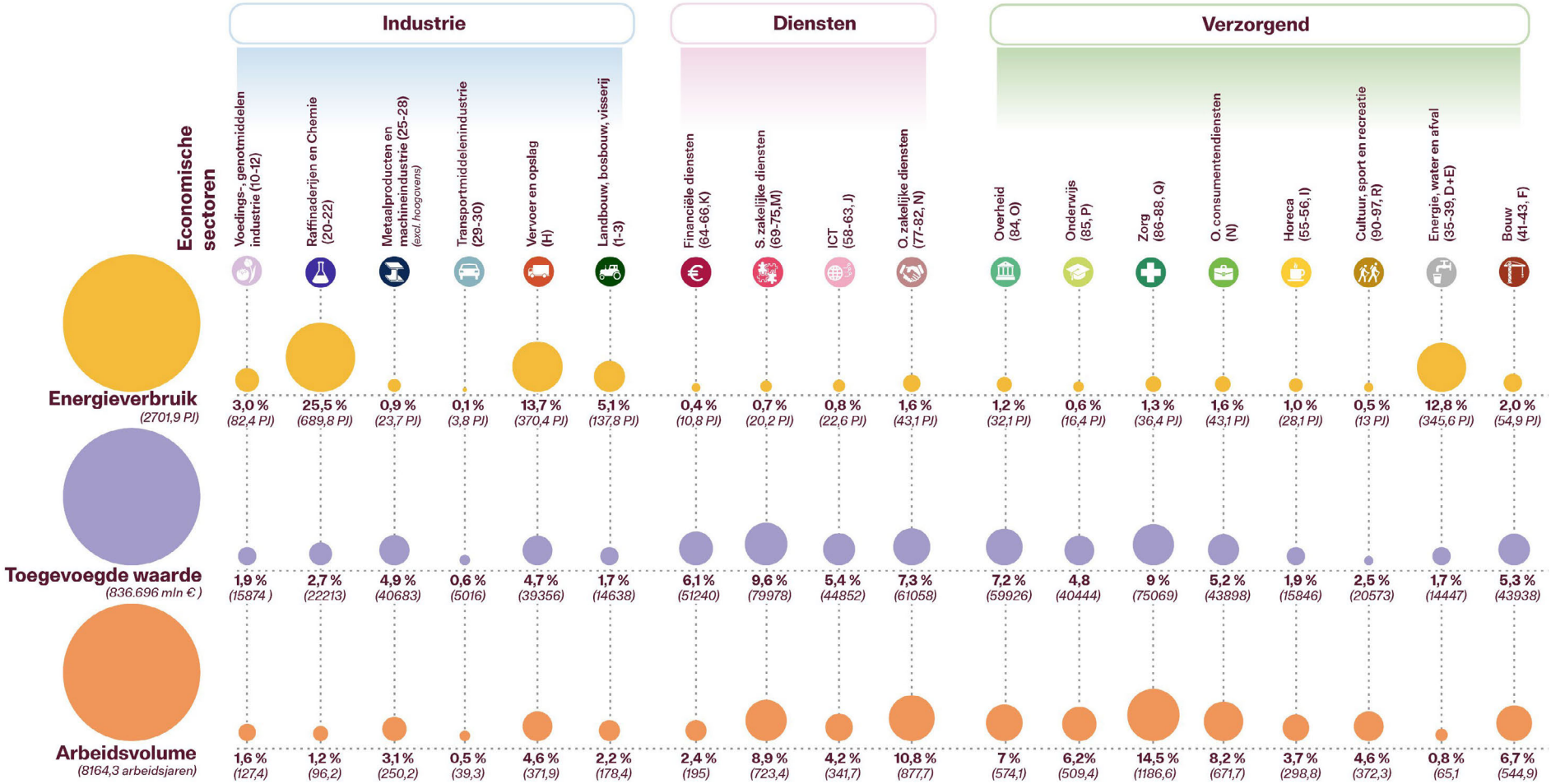

Bron: CBS: Emissies naar lucht door de Nederlandse economie, nationale rekeningen en Aanbod en gebruik energie; energiedragers, huishoudens en bedrijven (NR)

Energieverbruik uitgeplitst

Het energieverbruik kan ook verder worden uitgesplitst per sector en worden afgezet tegen de toegevoegde waarde en het arbeidsvolume. Hierin komen naast de energiesector zelf (waaronder de hoogovens) ook raffinaderijen en chemie, vervoer en opslag, de landbouw en de voedingsmiddelenindustrie als grootgebruikers naar voren.

StatLine - Energiebalans; aanbod en verbruik, sector

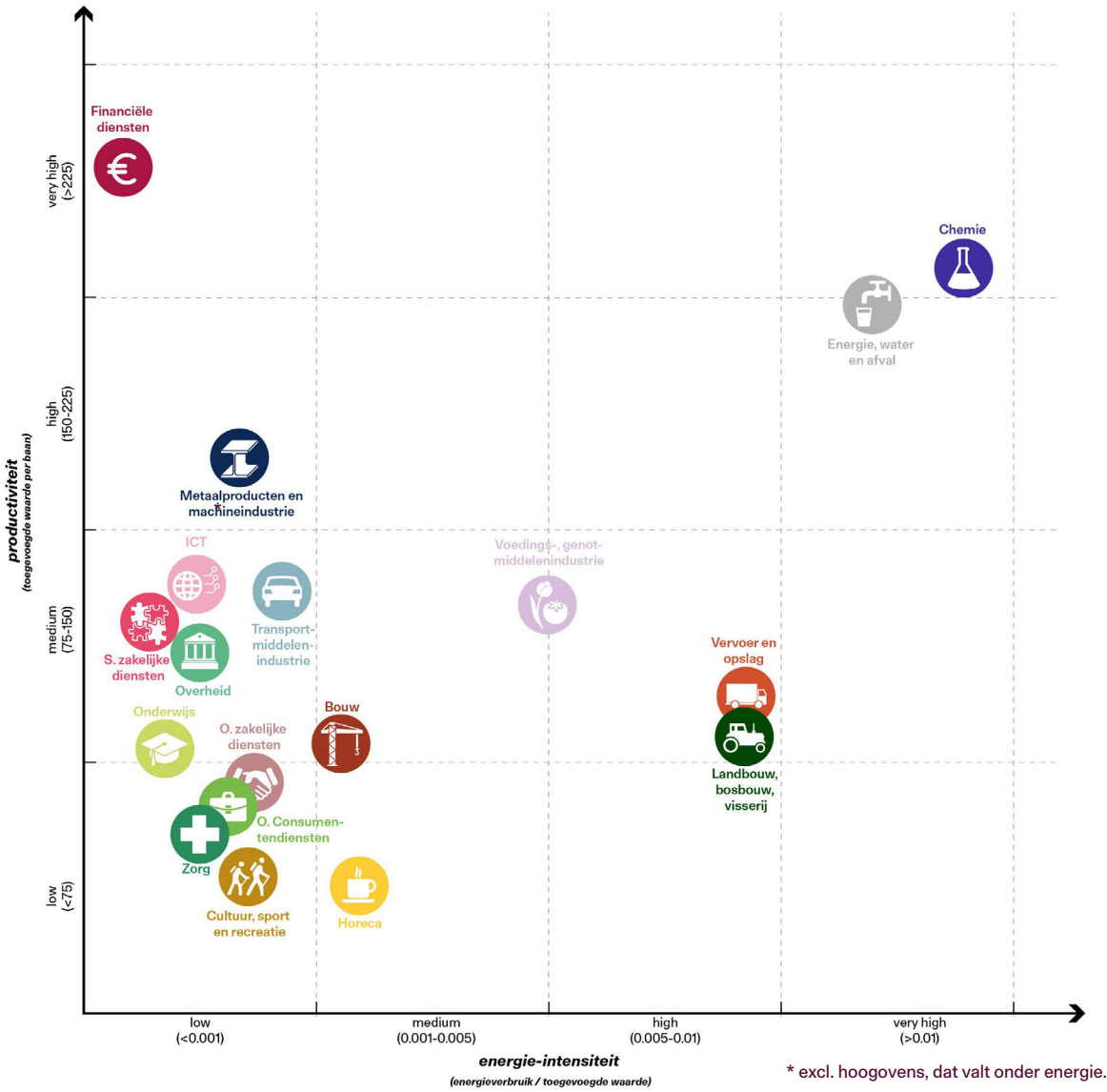

Energie-intensiteit

Niet alleen de hoeveelheid energie die een sector verbruikt is relevant, maar ook hoeveel economische waarde daartegenover staat. De energie-intensiteit laat zien hoeveel energie een sector nodig heeft per euro toegevoegde waarde. Hoe lager de energie-intensiteit, hoe minder energie er nodig is.

Vooral raffinaderijen en de chemische industrie vallen op: ze creëren veel economische waarde per arbeidsjaar, maar hebben daarvoor ook relatief veel energie nodig. Binnen deze sector bestaan echter grote verschillen. Zo verbruikt de farmaceutische industrie slechts 4,4 PJ, terwijl raffinaderijen en basischemie veel grotere energiegebruikers zijn. Dienstensectoren gebruiken juist relatief weinig energie per euro toegevoegde waarde, maar verschillen sterk in arbeidsproductiviteit.

In een land waar de beschikbare energiecapaciteit onder druk staat, wordt de vraag hoe we die inzetten steeds belangrijker. De analyse geeft een eerste inzicht in welke sectoren relatief veel economische waarde genereren met weinig energie en biedt handvatten voor het afwegen van ruimtelijk-economische ontwikkelingen en het verdelen van schaarse energiecapaciteit.

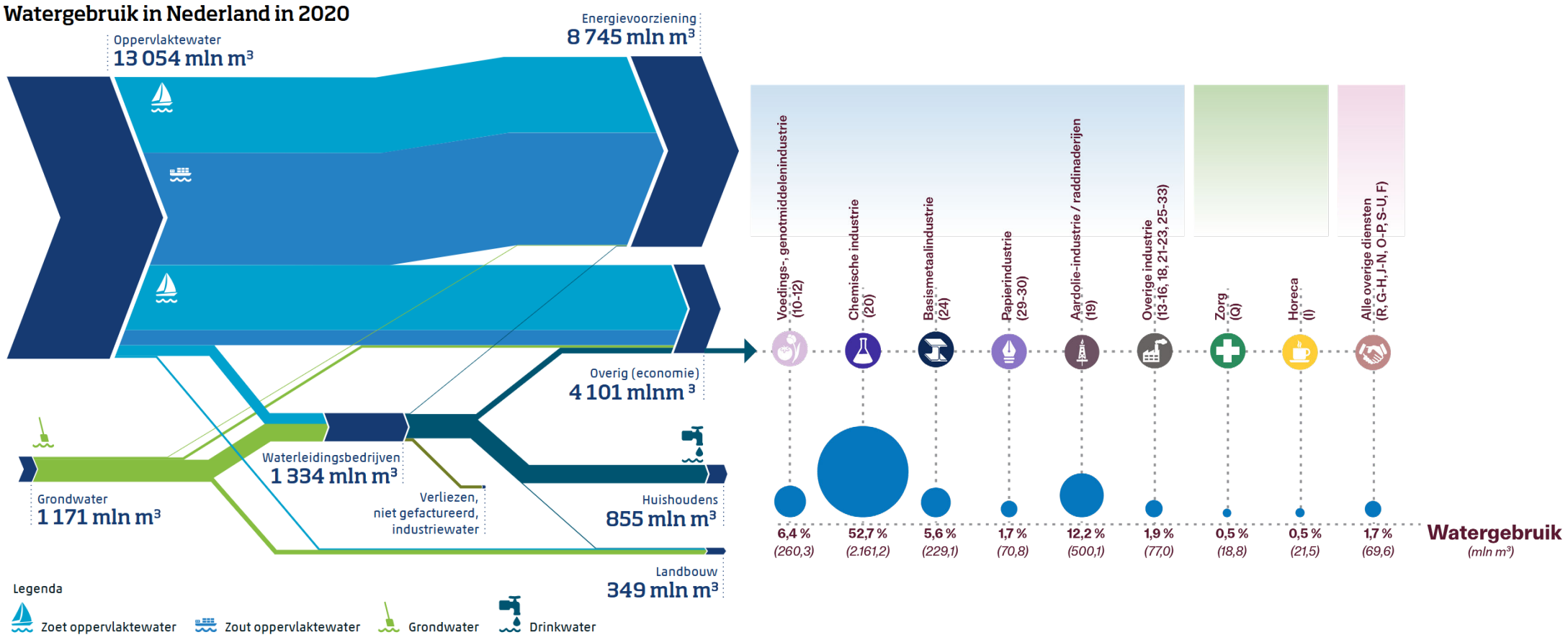
* excl. hoogovens, dat valt onder energie.

StatLine - Energiebalans; aanbod en verbruik, sector

Watergebruik

Waterbeschikbaarheid komt ook steeds vaker naar voren als beperkende factor en risico. Veel water wordt gebruikt voor energievoorzieningen, daarna zijn industriële sectoren grootgebruikers.
Om veilig drinkwater voor inwoners te kunnen blijven garanderen is het belangrijk dat naast huishoudens ook bedrijven slim omgaan met het (drink)watergebruik, vooral in de industrie en landbouw.

Bron: Huishoudens gebruikten in 2020 meer water, bedrijven minder | CBS
CBS: Watergebruik binnen de Nederlandse economie; Milieurekeningen

Beperkingen in gebruik van (proces)water bij droogte

Door klimaatverandering komt droogte in de toekomst vaker voor. Dit kan in extreme gevallen leiden tot een tekort aan zoetwater. Hiervoor is er landelijk een verdrag afgesloten, genaamd de verdringingsreeks.

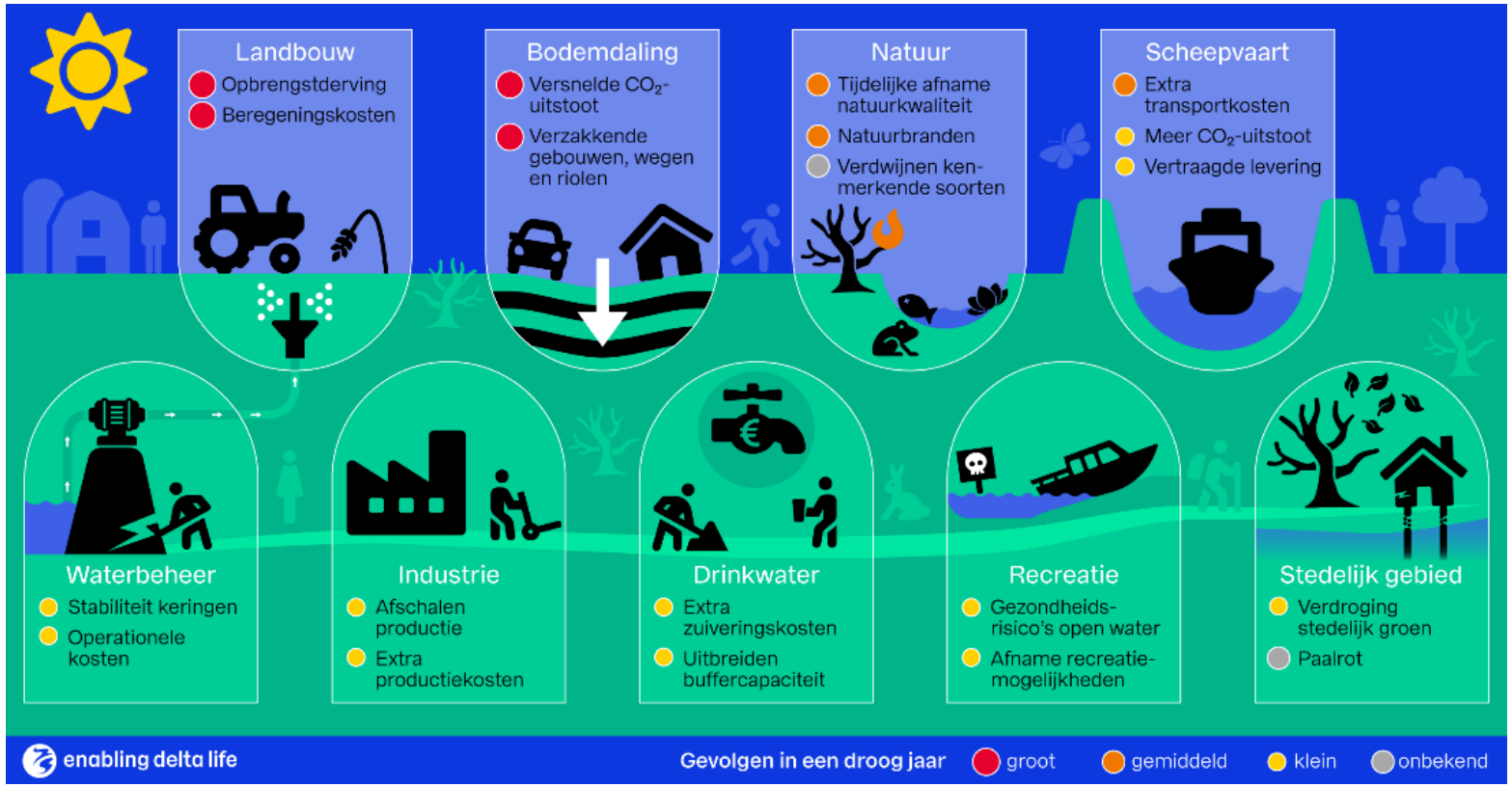
Hierin is een prioritering gemaakt in beperkingen voor watervragers tijdens langdurige droogte. Activiteiten in categorie 4 zullen als eerste beperkingen ervaren bij extreme droogte.

Kennisportaal klimaatadaptatie (Verdringingsreeks)

Maatschappelijke gevolgen van droogte

Wanneer er langdurige droogte is, daalt het waterpeil in grote rivieren zoals de Rijn en de Maas. Door klimaatverandering komen laagwaterstanden vaker en langer voor, terwijl door economische groei de vraag naar beschikbaar water toeneemt. Hierdoor zullen tekorten toenemen. Deze tekorten hebben een negatieve invloed op de bevaarbaarheid van rivieren (beperkingen transport) en de beschikbaarheid van zoetwater voor koel- en proceswater. Er moet rekening gehouden worden dat niet alle functies altijd op zoetwater kunnen rekenen.

Deltares 2024 (Huidige watergerelateerde klimaatrisico's in Nederland)

Samenvatting en conclusies

De verschillende trends wijzen niet allemaal dezelfde kant op, maar laten wel een duidelijk patroon zien: regionale verschillen nemen toe. Economische groei, kennisontwikkeling en innovatie concentreren zich steeds sterker in een beperkt aantal regio's, terwijl andere regio's te maken krijgen met vergrijzing, krimp en een afnemend arbeidspotentieel.

Tegelijkertijd worden ruimte, arbeid, energie, technologie en water steeds belangrijker voor economische ontwikkeling. Deze schaarse randvoorwaarden verschillen per regio en beïnvloeden in toenemende mate waar economische groei mogelijk is.

Technologische ontwikkelingen en sectorale verschuivingen creëren nieuwe kansen, maar niet overal in gelijke mate. Regio's en bedrijven die kunnen profiteren van innovatie versterken hun positie, terwijl elders het risico bestaat op een achterblijvende ontwikkeling.

De toekomst ligt echter niet vast. Prognoses zijn onzeker en ontwikkelingen kunnen versnellen, afzwakken of van richting veranderen. Bovendien zijn trends niet waardevrij: dezelfde ontwikkeling kan zowel als kans als uitdaging worden gezien.

De centrale vraag is daarom niet alleen welke ontwikkelingen zich voordoen, maar vooral hoe daarop wordt gereageerd. Worden bestaande economische patronen versterkt, of wordt gestuurd op een evenwichtigere ruimtelijke en economische ontwikkeling?

Regionaal perspectief

Talenten en uitdagingen van regio’s

2

Stappen naar een Ruimtelijk-Economische Strategie

	1 Vertrekpunt: trends en scenario's	2 Inzicht in talenten en uitdagingen van de plek	3 Kansrijke ontwikkelrichtingen identificeren	4 Vertaling naar werkmilieus
ECONOMIE	**Economische dynamiek**	**Aanwezig economisch profiel** *Waar is de regio in gespecialiseerd? Welke sectoren zijn stuwend?*	**Interregionaal perspectief: vergelijking van economisch functioneren en aanwezige condities**	**Het verbinden van economie, menselijk kapitaal en ruimtelijke condities**
RUIMTE	**Dynamiek randvoorwaarden**	**Huidige condities** *Welke randvoorwaarden voor (stuwende) sectoren zijn aanwezig in de regio? Welke niet?*		
MENSEN	**Demografie en doelgroepen**	**Menselijk kapitaal** *Wat zijn kenmerken van de arbeidsmarkt, aanwezige kennis(instituten) en samenwerkingsverbanden?*		

Leeswijzer

Elke regio beschikt over een eigen combinatie van economische activiteiten, bevolkingskenmerken en ruimtelijke kwaliteiten. Deze kenmerken beïnvloeden welke economische ontwikkelingen kansrijk zijn en met welke opgaven een regio wordt geconfronteerd.

Dit hoofdstuk brengt deze kenmerken per regio in beeld aan de hand van economische, demografische en ruimtelijke indicatoren. Voor de economische dimensie kijken we primair naar sectoren en hun ontwikkeling. Voor de demografische dimensie naar brede demografische trends en de kennis-infrastructuur. Voor ruimtelijke indicatoren kijken we naar fysieke infrastructuur en kenmerken van woon- en werkmilieus.

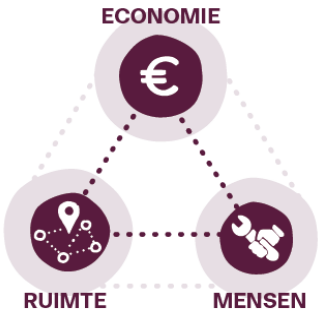
Samen vormen zij een eerste inzicht in de sterke punten, aandachtspunten en ontwikkelmogelijkheden van iedere regio.

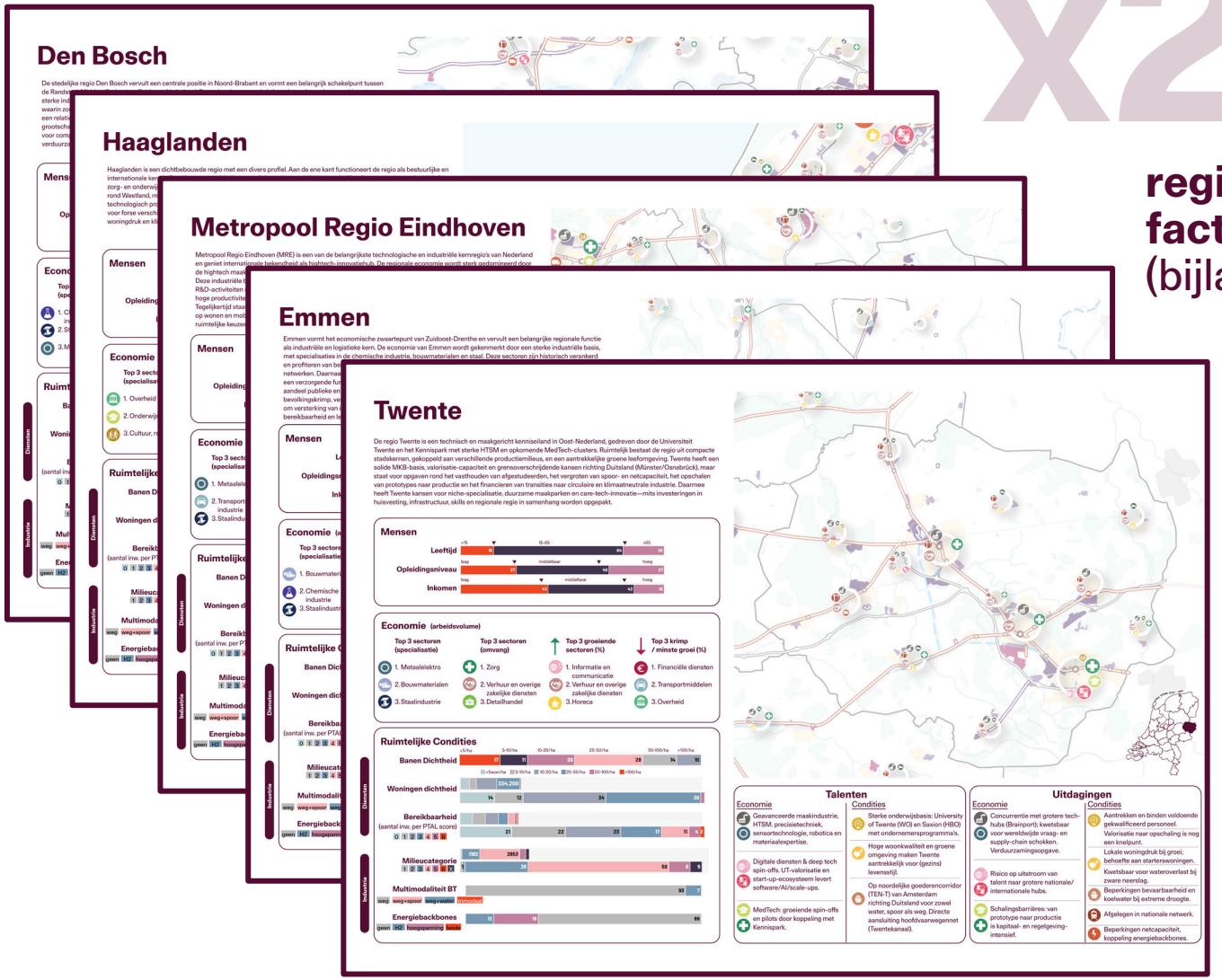
De regionale profielen vormen een analytisch vertrekpunt en geen definitief oordeel. Regionale ontwikkeling wordt niet alleen bepaald door meetbare kenmerken, maar ook door factoren zoals ondernemerschap, samenwerking, kennisnetwerken en bestuurlijke keuzes. De profielen zijn daarom bedoeld als basis voor interpretatie, vergelijking en gesprek over mogelijke ontwikkelrichtingen.

Talenten en uitdagingen per regio

Iedere regio heeft eigen kansen en beperkingen. Deze kenmerken of ‘talenten van de plek’ bepalen hoe economisch kansrijk een regio is.

Per Daily Urban System-regio hebben we het economisch profiel, de demografische kenmerken en de ruimtelijke condities in beeld gebracht.

x25

regionale factsheets (bijlage 2)

Regiotypering

In de analyse kijken we ook naar hoe regio's zich kenmerken ten opzichte van elkaar. We gebruiken het VISTA-model uit de ontwerp Nota Ruimte[1] als lens om te ontdekken wat de verschillen en overeenkomsten tussen regio's met vergelijkbare opgaven zijn.

Zo komen we meer te weten over hun specifieke context en kunnen we tegelijkertijd zien hoe indicatoren zich per categorie anders manifesteren.

1 De VISTA-regio's uit de Nota Ruimte komen grotendeels overeen met de Daily Urban System-regio's.
Deze kaart is inmiddels vernieuwd, maar in dit onderzoek is nog uitgegaan van de indeling hiernaast.

Regionaal gedifferentieerde strategie voor ruimtelijk-economische ontwikkeling

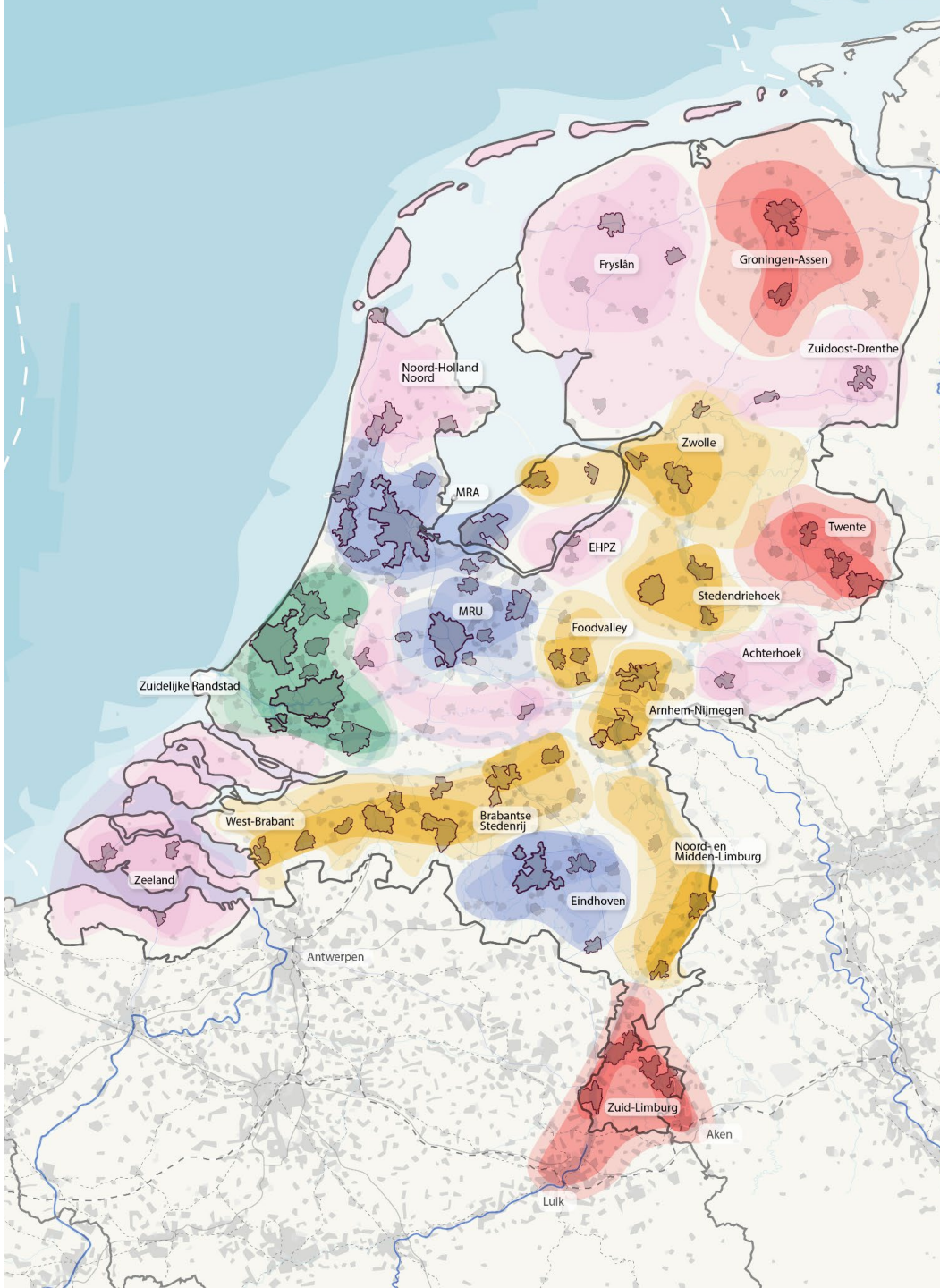
Versterken in gebieden met een minder omvangrijke autonome economische ontwikkeling en bevolkingsgroei, gericht op het ontwikkelen van wonen en werken, passend bij de maat en schaal van de regio, aansluitend op de regionale vraag en met behoud en ontwikkeling van voorzieningen.

Initiëren in gebieden, verder weg van het economisch kerngebied, met een potentie voor een schaalsprong in economie en bevolking. Hier zetten we in op een ontwikkeling van de regionale economie, gekoppeld aan kennisinstellingen en campussen, daarna volgen meer kansen voor grootschalige woningbouw, voorzieningen, enzovoort.

Stimuleren in gebieden, in nabijheid van het economisch kerngebied, waar nu ook al groei plaatsvindt. Inzet hier is erop gericht om deze gebieden in balans (wonen, werken en voorzieningen) verder door te laten groeien, waarbij vooral de groei in werkgelegenheid verder wordt gestimuleerd.

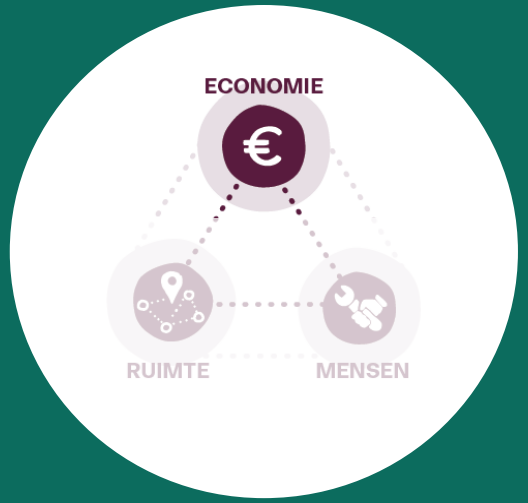
Transformeren van het ruimtelijk-economisch systeem van de Zuidelijke Randstad. Inzet hier is gericht op het toekomstbestendig maken van de economie, aantrekkelijker maken van de leefomgeving en tegelijkertijd blijven voorzien in de vraag naar woningen door toekomstbestendige verstedelijking.

Accommoderen van de sterke groei van economie en bevolking in de meest dynamische metropoolregio's. Inzet hier is het blijven faciliteren van de sterke groei, maar wel in balans met de kwaliteit van de leefomgeving en gecombineerd met een groei in voorzieningen en infrastructuur, en inzet op betaalbaarheid van woningen en bedrijfslocaties.

Economisch profiel

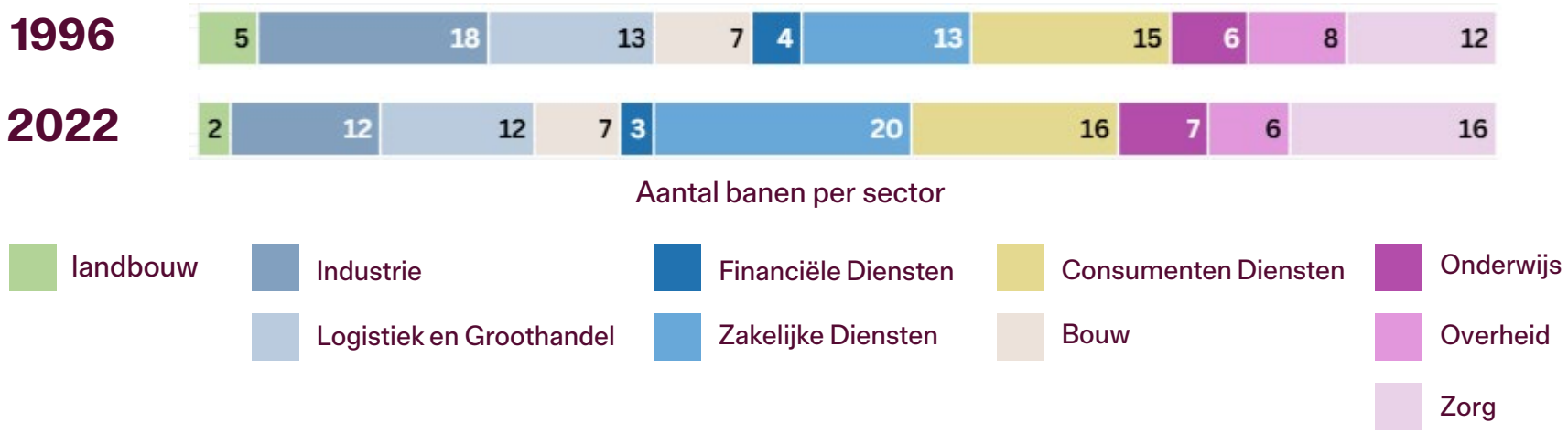
Ontwikkeling van sectoren

Sectorale verdeling van de Nederlandse economie

In de afgelopen decennia is het aandeel banen in de Nederlandse industrie sterk gedaald. Dit ging gepaard met een groei in de dienstensector en verzorgende sectoren zoals de zorg.

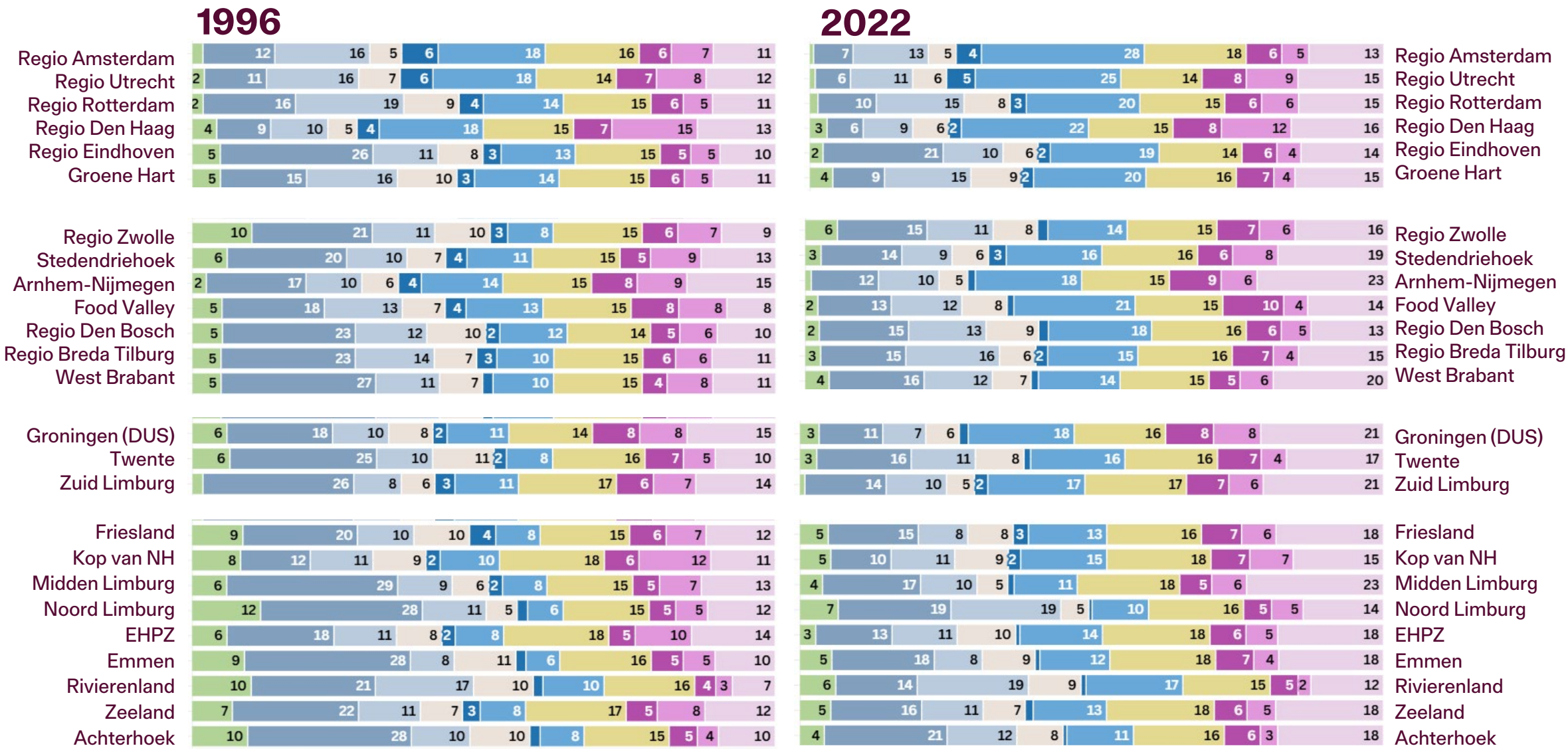
Er zijn echter grote verschillen in de manier waarop deze nationale trend zich binnen de regio's heeft ontwikkeld.

Clusters

Waar zijn de banen in Nederland? Veranderingen 1996-2022 | Planbureau voor de Leefomgeving

Sectorale verdeling van de regionale economie

Aantal banen per sector

Waar zijn de banen in Nederland? Veranderingen 1996-2022 | Planbureau voor de Leefomgeving

Sectorale verdeling van de regionale economie

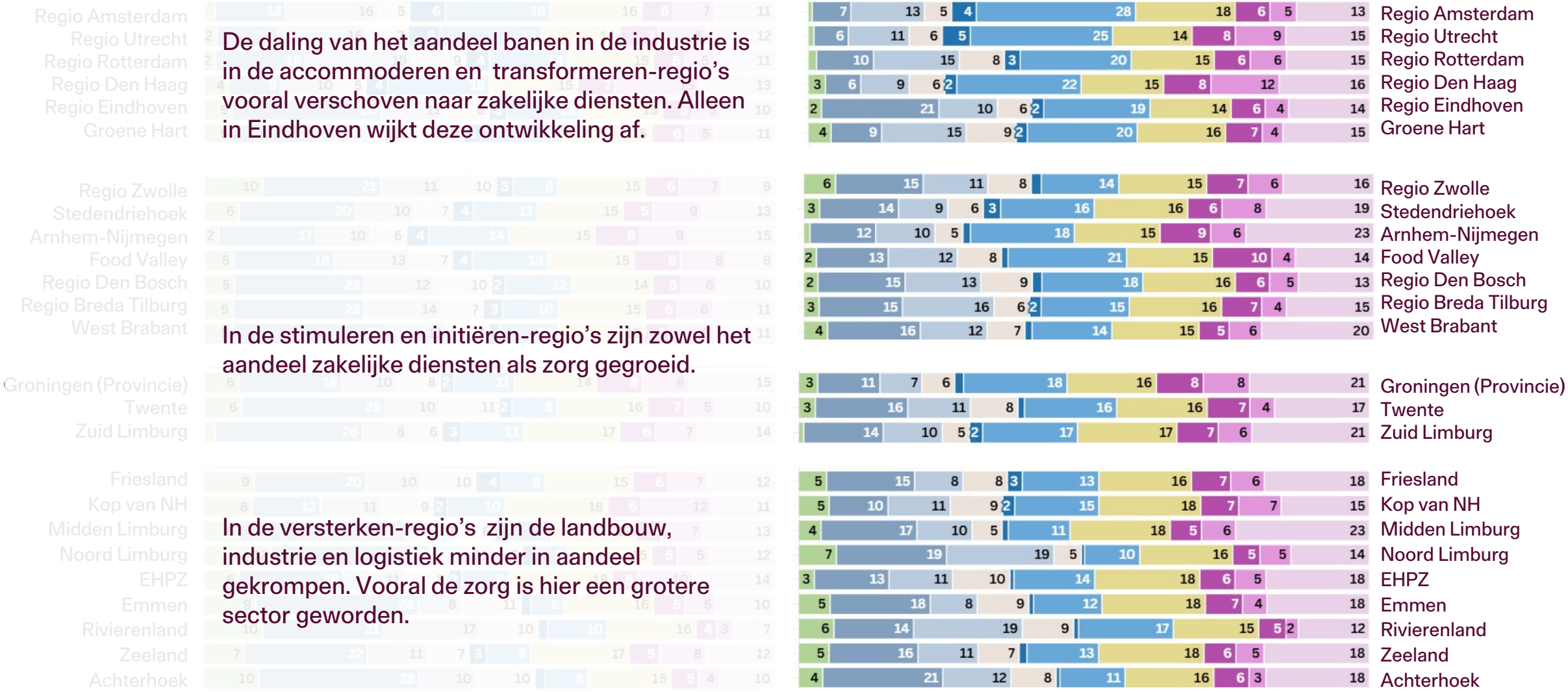
1996

2022

De daling van het aandeel banen in de industrie is in de accommoderen en transformeren-regio's vooral verschoven naar zakelijke diensten. Alleen in Eindhoven wijkt deze ontwikkeling af.

In de stimuleren en initiëren-regio's zijn zowel het aandeel zakelijke diensten als zorg gegroeid.

In de versterken-regio's zijn de landbouw, industrie en logistiek minder in aandeel gekrompen. Vooral de zorg is hier een grotere sector geworden.

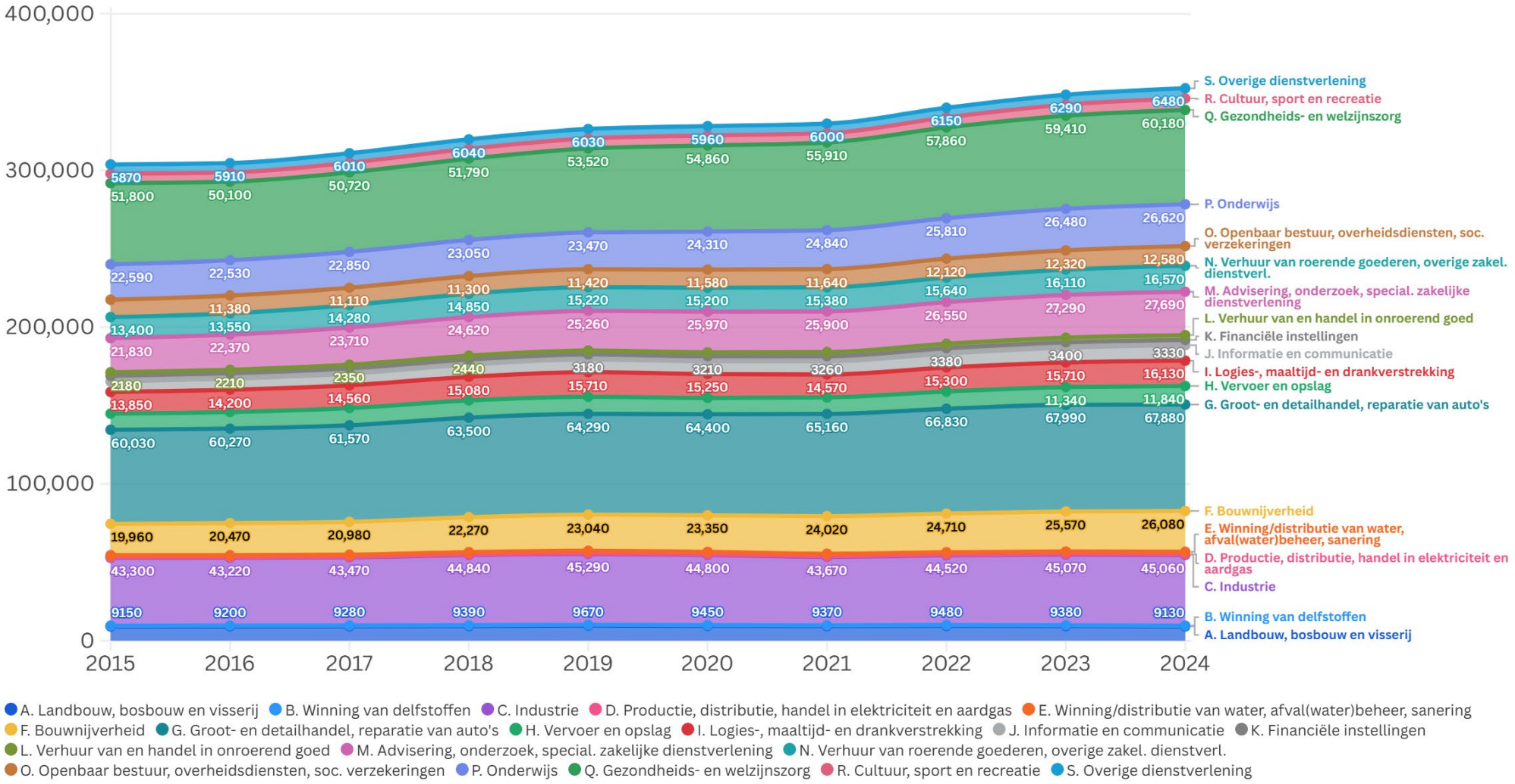

Aantal banen per sector

Waar zijn de banen in Nederland? Veranderingen 1996-2022 | Planbureau voor de Leefomgeving

Voorbeeld Twente

Sectorale verdeling van de regionale economie

Clusters

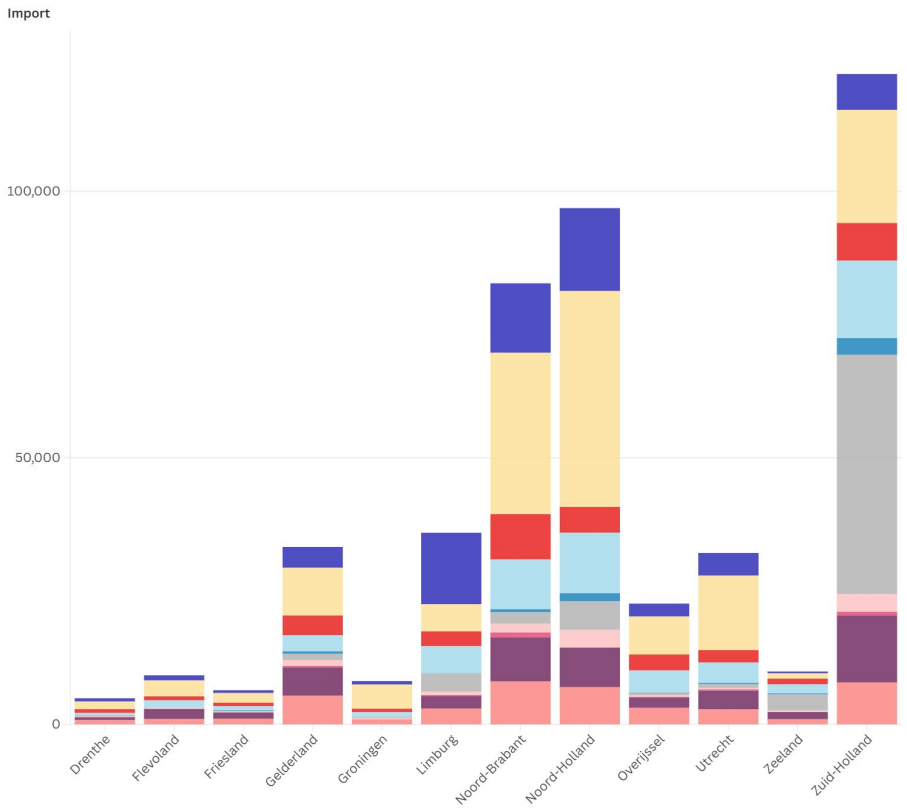
Bron: LISA 2024 •
- Banen en vestigingen zijn afgerond op tientallen
- Peildatum is 1 april 2024
- De data is ingedeeld volgens de Standaard Bedrijfsindeling (SBI; zie website CBS)
- Aanvullend is een indeling in 15 sectoren toegevoegd, zoals gehanteerd door LISA

Gratis data - Lisa

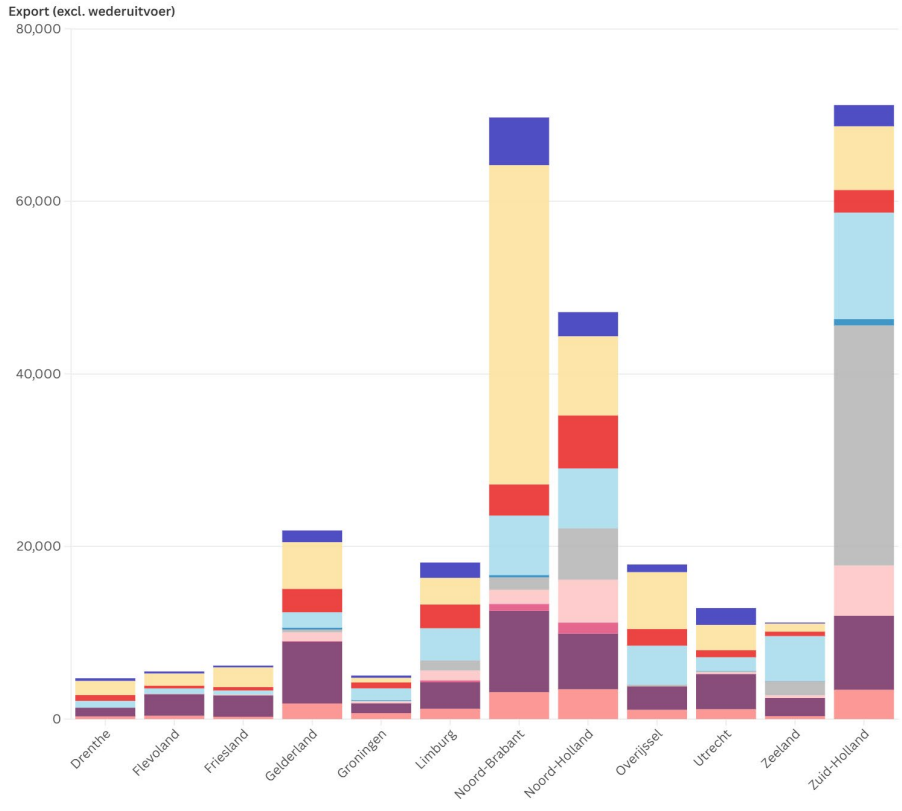
Internationale goederenhandel: export-import in 2024

Ook de waarde van import en export is interessant om te vergelijken tussen regio's. Een aantal dingen vallen op:

- Zuid- en Noord-Holland importeren het meeste (door de aanwezigheid van de havens), maar het verschil met Noord-Brabant is niet groot. Voor Zuid-Holland is brandstoffen de belangrijkste productgroep, zonder deze groep is het relatief klein.
- In Groningen, Friesland, Drenthe en Flevoland zijn zowel de import-als export waarden maar een klein percentage ten opzichte van het geheel.
- Behalve in Noord-Brabant en Zuid-Holland en in mindere mate in Overijssel en Zeeland is er vanuit deze waarden geen hele duidelijke specialisatie te zien in een bepaalde productgroep (zie volgende slide).

Import
(handelswaarden afgerond op miljoenen)

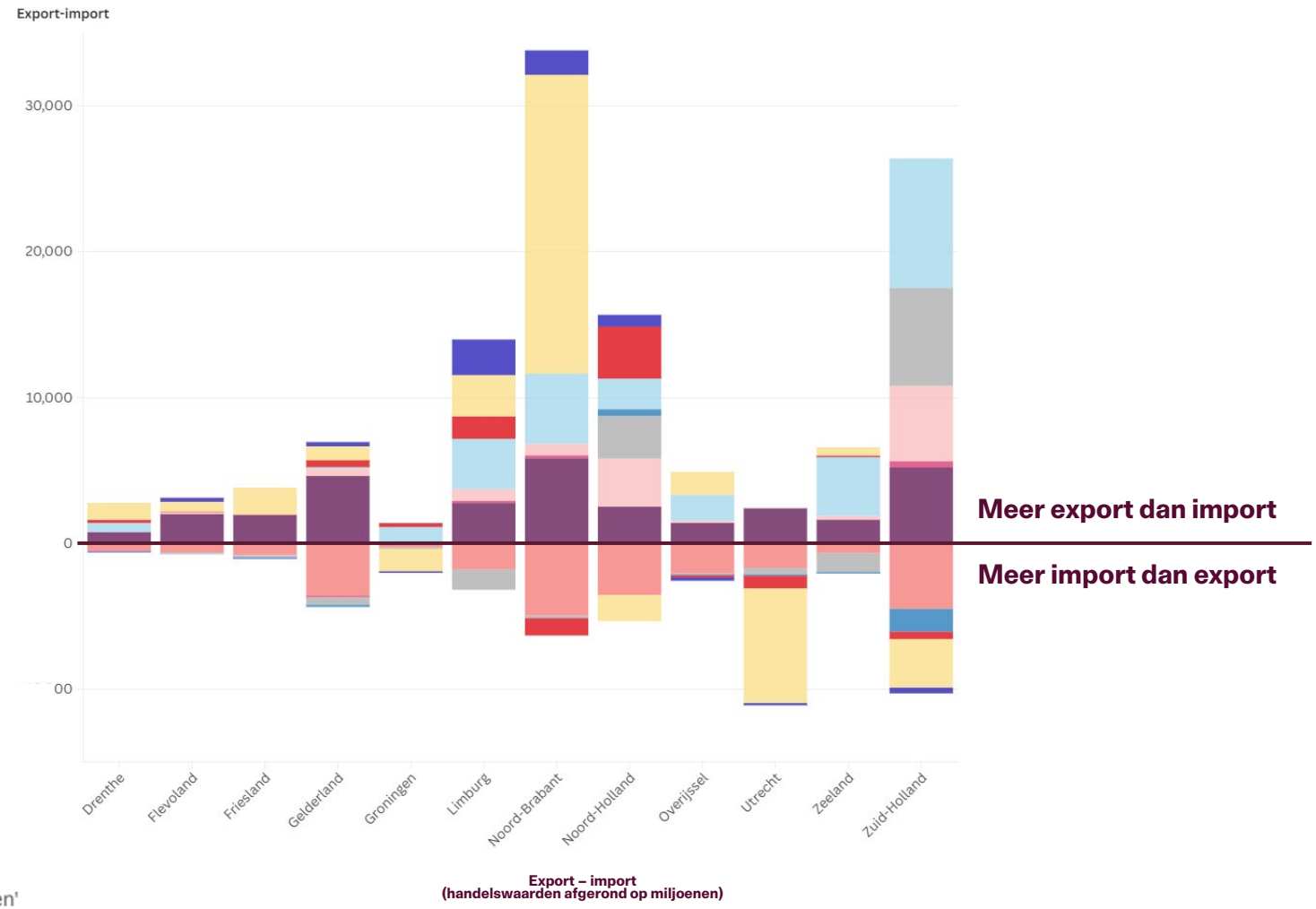
Export (excl. wederuitvoer)
(handelswaarden afgerond op miljoenen)

- Onbekend
- SITC 0 'Voeding en levende dieren'
- SITC 1 'Dranken en tabak'
- SITC 2 'Grondstoffen, niet eetbaar, behalve brandstoffen'
- SITC 3 'Minerale brandstoffen, smeermiddelen e.d. producten'
- SITC 4 'Dierlijke en plantaardige oliën en vetten'
- SITC 5 'Chemische producten'
- SITC 6 'Fabrikaten, hoofdzakelijk gerangschikt volgens de grondstoffen'
- SITC 7 'Machines en vervoermaterieel'
- SITC 8 'Diverse gefabriceerde goederen'

Internationale goederenhandel: export-import in 2024

In de grafiek hiernaast wordt het verschil in export en import per productgroep weergeven.

- Alle regio's exporteren meer voeding en levende dieren, chemische producten en grondstoffen (behalve brandstoffen) dan ze importeren.
- Noord-Brabant is een grote uitschieter door de export van machines en vervoermaterieel en Zuid-Holland door grondstoffen, brandstoffen en chemische producten.
- Utrecht springt eruit als provincie waarin er veel meer wordt geïmporteerd dan geëxporteerd.

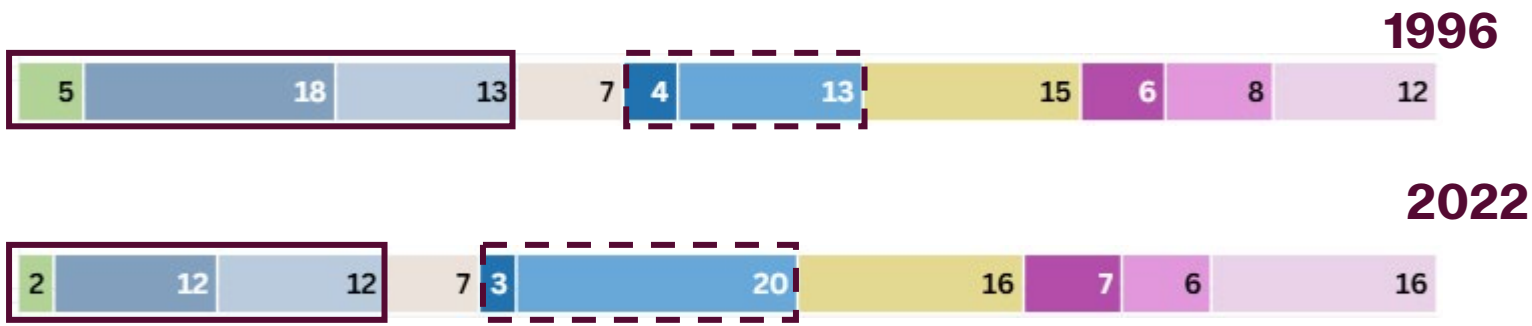
Onbekend
SITC 0 'Voeding en levende dieren'
SITC 1 'Dranken en tabak'
SITC 2 'Grondstoffen, niet eetbaar, behalve brandstoffen'
SITC 3 'Minerale brandstoffen, smeermiddelen e.d. producten'
SITC 4 'Dierlijke en plantaardige oliën en vetten'
SITC 5 'Chemische producten'
SITC 6 'Fabrikaten, hoofdzakelijk gerangschikt volgens de grondstoffen'
SITC 7 'Machines en vervoermaterieel'
SITC 8 'Diverse gefabriceerde goederen'

Trend per sector

Om meer grip te krijgen op het economisch functioneren van verschillende regio's bekijken we hoe sectoren zich sinds 2010 hebben ontwikkeld.

Dit vertelt ons meer over
- welke regio's succesvol zijn (of niet) in een bepaalde sector;
- en tot in hoeverre dat uitzonderlijk is of dat dit onderdeel is van een bredere trend.

We maken een hoofdcategorisering van sectoren: (stuwende) industrie, (stuwende) diensten en verzorgend.

Industrie
- landbouw
- Industrie
- Logistiek en Groothandel

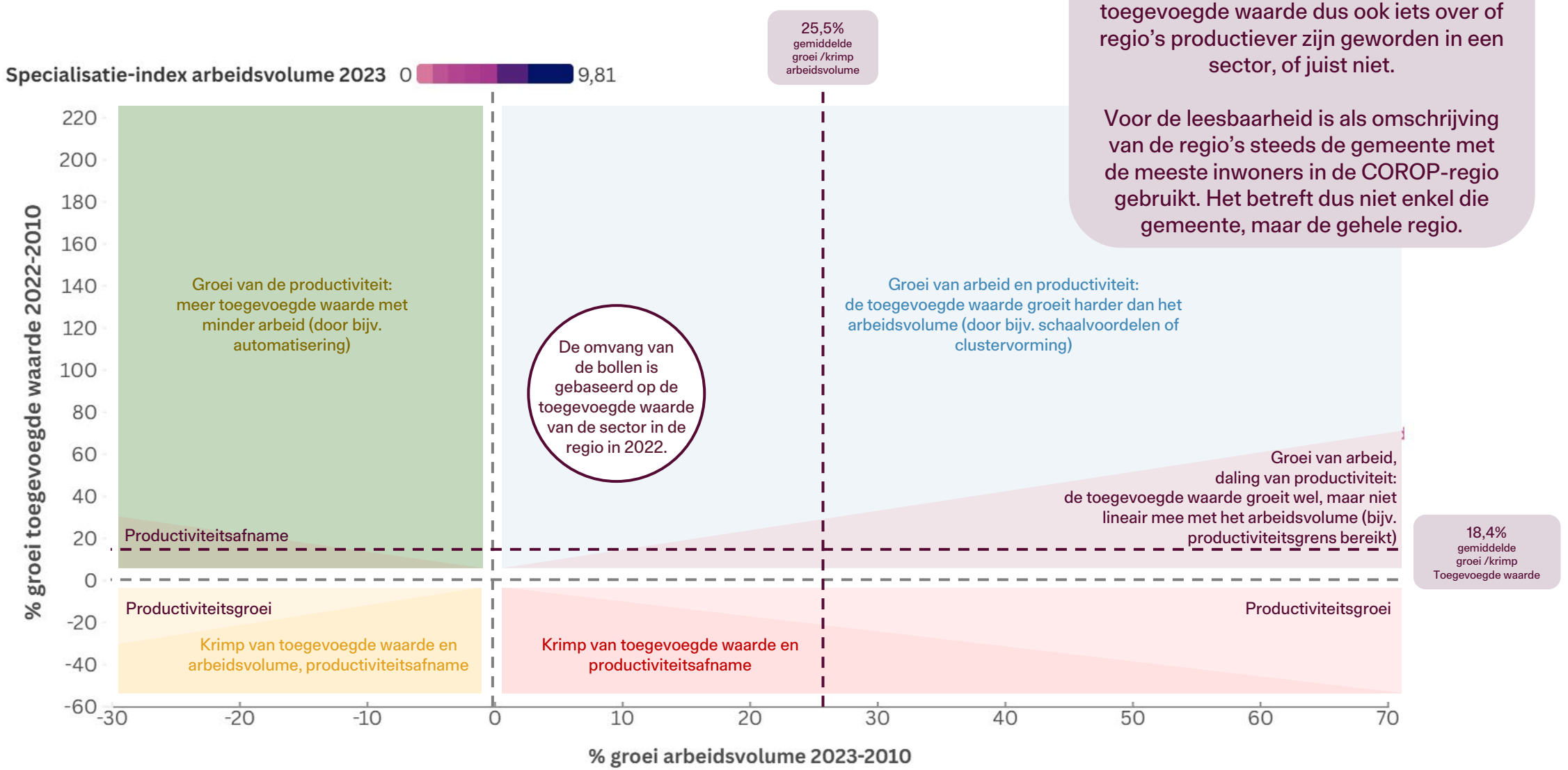
Diensten
- Financiële Diensten
- Zakelijke Diensten

Verzorgend
- Consumenten Diensten
- Bouw
- Onderwijs
- Overheid
- Zorg

Trend per sector

De positie in de grafiek vertelt ons naast de trend in arbeidsvolume en toegevoegde waarde dus ook iets over of regio's productiever zijn geworden in een sector, of juist niet.

Voor de leesbaarheid is als omschrijving van de regio's steeds de gemeente met de meeste inwoners in de COROP-regio gebruikt. Het betreft dus niet enkel die gemeente, maar de gehele regio.

Clusters

De grootte van de bollen in de grafieken is gebaseerd op de toegevoegde waarde in 2022.
De tabellenset bevat de arbeidsjaren in duizenden (1 decimaal), de output en de bruto toegevoegde waarde in basisprijzen. Zowel de output als de toegevoegde waarde is daarbij uitgedrukt in prijzen van 2021.
In enkele regio's heeft één bedrijf zo'n groot marktaandeel, dat deze bijna de hele sector vormt. In dat geval zijn de gegevens in verband met privacy weggelaten.

Arbeidsvolume, output en toegevoegde waarde naar regio, 2010 – 2023

Economisch profiel

Industrie

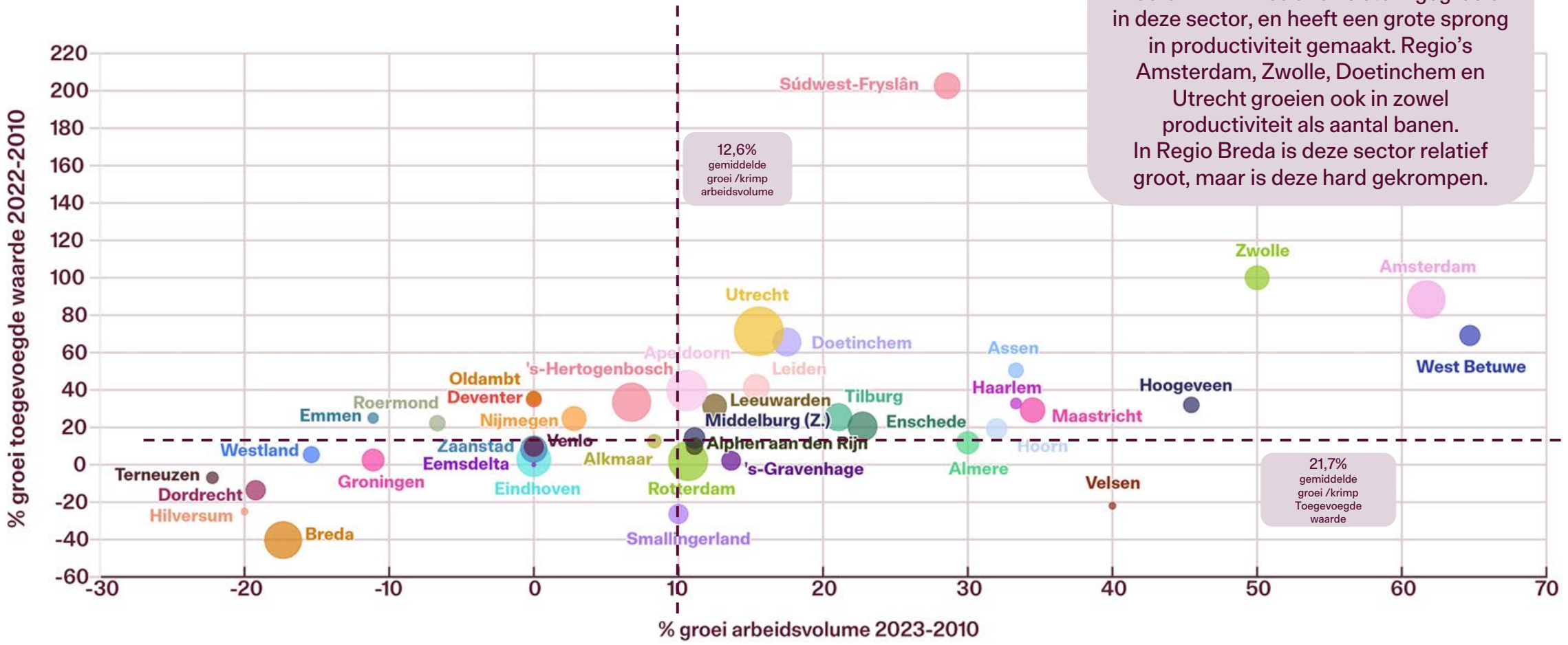
landbouw

Industrie

Logistiek en Groothandel

Trend per sector: Voedings- en genotmiddelenindustrie

Vooral Z-W-Friesland is sterk gegroeid in deze sector, en heeft een grote sprong in productiviteit gemaakt. Regio's Amsterdam, Zwolle, Doetinchem en Utrecht groeien ook in zowel productiviteit als aantal banen.
In Regio Breda is deze sector relatief groot, maar is deze hard gekrompen.

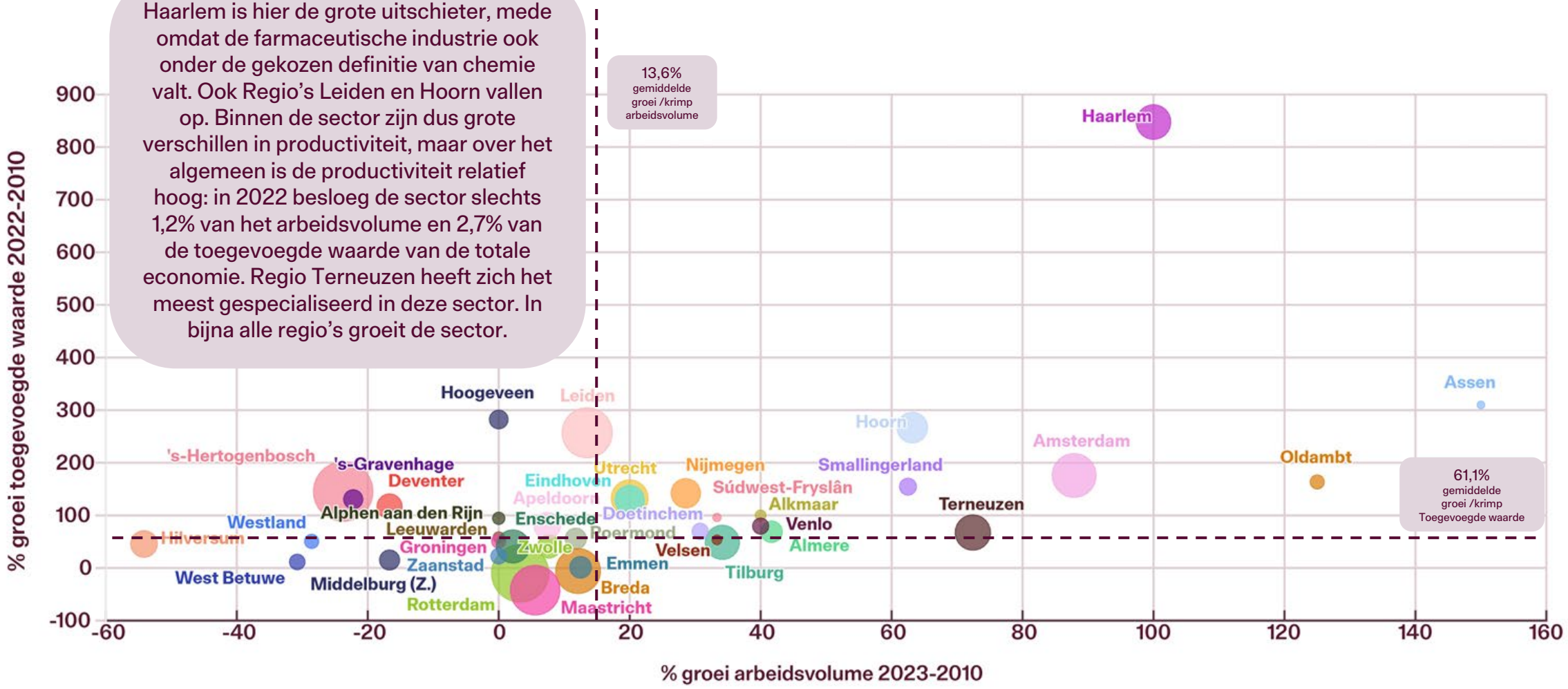
De grootte van de bollen in de grafieken is gebaseerd op de toegevoegde waarde in 2022.
De tabellenset bevat de arbeidsjaren in duizenden (1 decimaal), de output en de bruto toegevoegde waarde in basisprijzen. Zowel de output als de toegevoegde waarde is daarbij uitgedrukt in prijzen van 2021.
In enkele regio's heeft één bedrijf zo'n groot marktaandeel, dat deze bijna de hele sector vormt. In dat geval zijn de gegevens in verband met privacy weggelaten.

Arbeidsvolume, output en toegevoegde waarde naar regio, 2010 – 2023

Clusters

Trend per sector: Chemische industrie

Haarlem is hier de grote uitschieter, mede omdat de farmaceutische industrie ook onder de gekozen definitie van chemie valt. Ook Regio's Leiden en Hoorn vallen op. Binnen de sector zijn dus grote verschillen in productiviteit, maar over het algemeen is de productiviteit relatief hoog: in 2022 besloeg de sector slechts 1,2% van het arbeidsvolume en 2,7% van de toegevoegde waarde van de totale economie. Regio Terneuzen heeft zich het meest gespecialiseerd in deze sector. In bijna alle regio's groeit de sector.

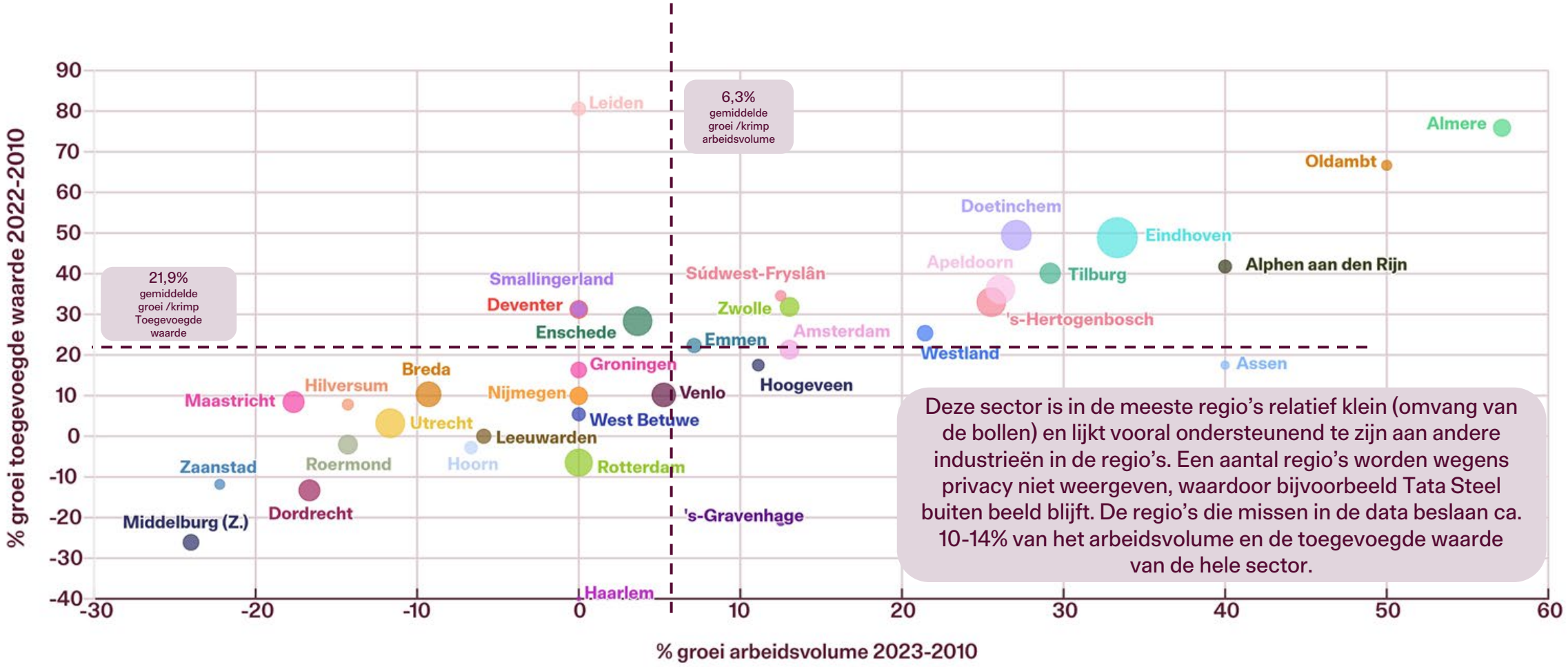

De grootte van de bollen in de grafieken is gebaseerd op de toegevoegde waarde in 2022.
De tabellenset bevat de arbeidsjaren in duizenden (1 decimaal), de output en de bruto toegevoegde waarde in basisprijzen. Zowel de output als de toegevoegde waarde is daarbij uitgedrukt in prijzen van 2021.
In enkele regio's heeft één bedrijf zo'n groot marktaandeel, dat deze bijna de hele sector vormt. In dat geval zijn de gegevens in verband met privacy weggelaten.

Arbeidsvolume, output en toegevoegde waarde naar regio, 2010 – 2023

Clusters

Trend per sector: Staalindustrie

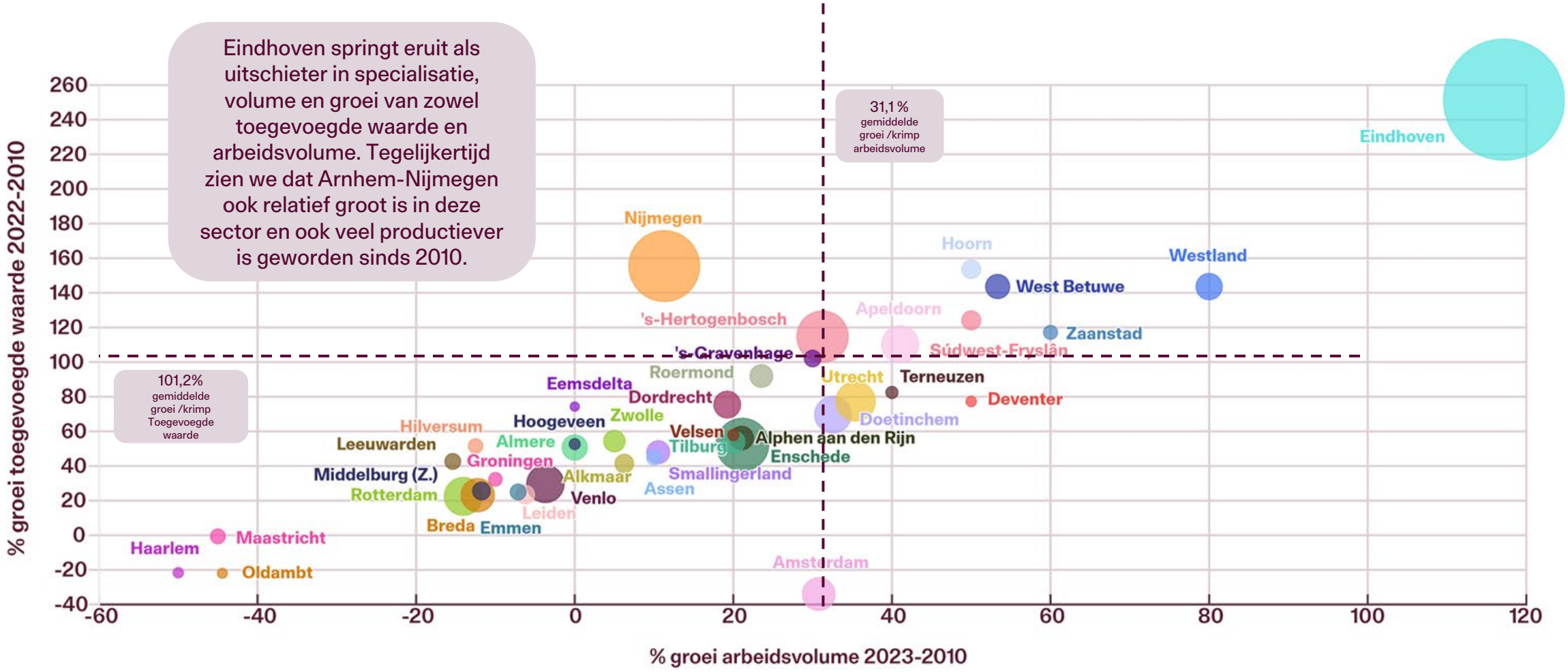
Deze sector is in de meeste regio's relatief klein (omvang van de bollen) en lijkt vooral ondersteunend te zijn aan andere industrieën in de regio's. Een aantal regio's worden wegens privacy niet weergeven, waardoor bijvoorbeeld Tata Steel buiten beeld blijft. De regio's die missen in de data beslaan ca. 10-14% van het arbeidsvolume en de toegevoegde waarde van de hele sector.

Clusters

De grootte van de bollen in de grafieken is gebaseerd op de toegevoegde waarde in 2022.
De tabellenset bevat de arbeidsjaren in duizenden (1 decimaal), de output en de bruto toegevoegde waarde in basisprijzen. Zowel de output als de toegevoegde waarde is daarbij uitgedrukt in prijzen van 2021.
In enkele regio's heeft één bedrijf zo'n groot marktaandeel, dat deze bijna de hele sector vormt. In dat geval zijn de gegevens in verband met privacy weggelaten.
Arbeidsvolume, output en toegevoegde waarde naar regio, 2010 – 2023

Trend per sector: Metaalelektro

Eindhoven springt eruit als uitschieter in specialisatie, volume en groei van zowel toegevoegde waarde en arbeidsvolume. Tegelijkertijd zien we dat Arnhem-Nijmegen ook relatief groot is in deze sector en ook veel productiever is geworden sinds 2010.

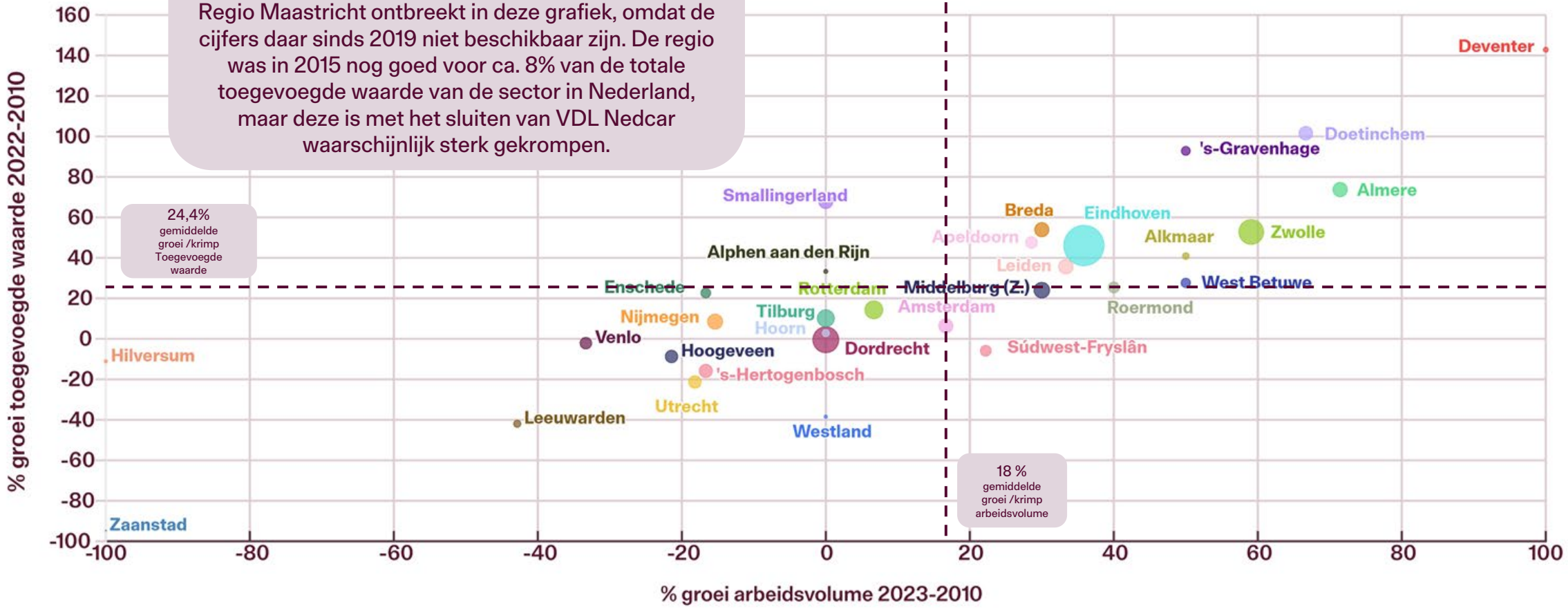
De grootte van de bollen in de grafieken is gebaseerd op de toegevoegde waarde in 2022.
De tabellenset bevat de arbeidsjaren in duizenden (1 decimaal), de output en de bruto toegevoegde waarde in basisprijzen. Zowel de output als de toegevoegde waarde is daarbij uitgedrukt in prijzen van 2021.
In enkele regio's heeft één bedrijf zo'n groot marktaandeel, dat deze bijna de hele sector vormt. In dat geval zijn de gegevens in verband met privacy weggelaten.

Arbeidsvolume, output en toegevoegde waarde naar regio, 2010 – 2023

Clusters

Trend per sector: Transportmiddelenindustrie

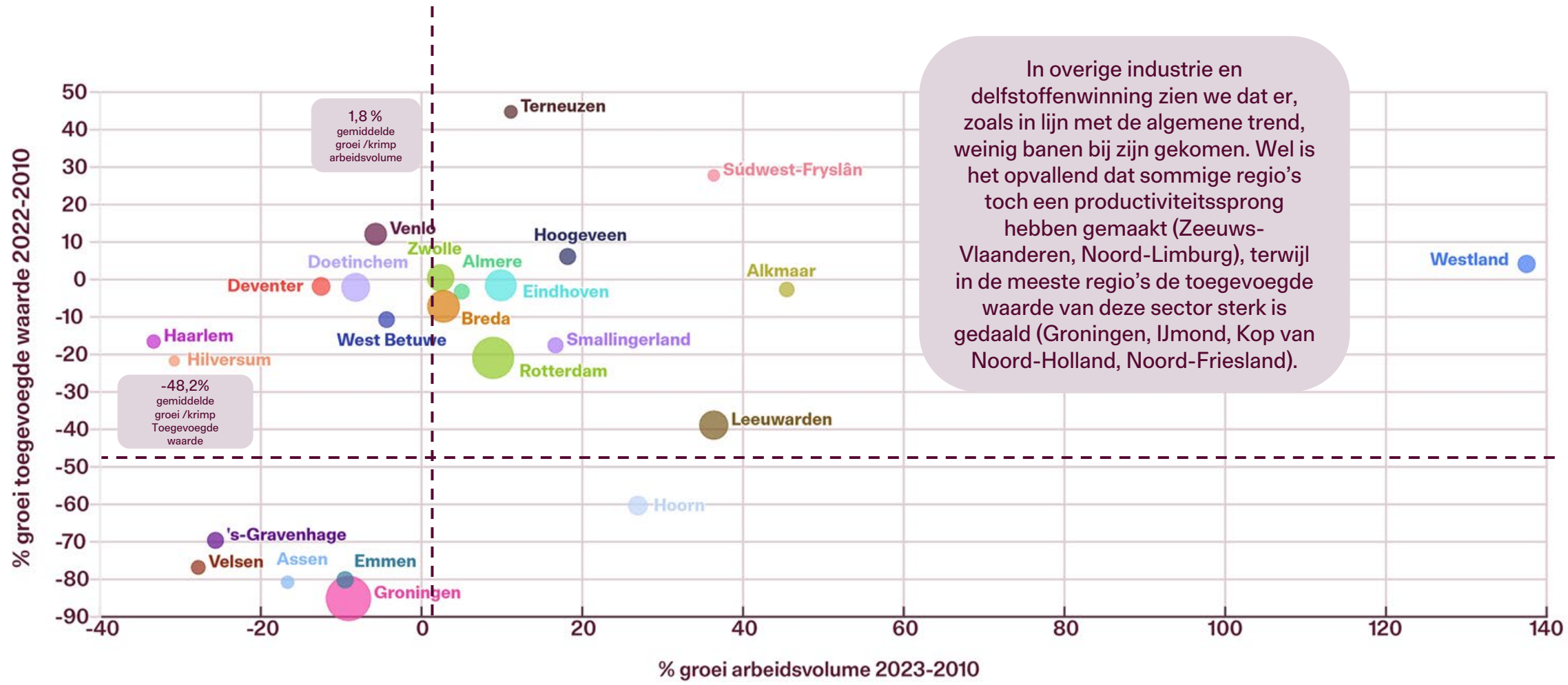
Eindhoven is de grootste regio in deze sector, Dordrecht en Zwolle volgen daarna, maar zijn 2 keer zo klein. De sector is wel in bijna alle regio's gegroeid. Regio Maastricht ontbreekt in deze grafiek, omdat de cijfers daar sinds 2019 niet beschikbaar zijn. De regio was in 2015 nog goed voor ca. 8% van de totale toegevoegde waarde van de sector in Nederland, maar deze is met het sluiten van VDL Nedcar waarschijnlijk sterk gekrompen.

Clusters

De grootte van de bollen in de grafieken is gebaseerd op de toegevoegde waarde in 2022.
De tabellenset bevat de arbeidsjaren in duizenden (1 decimaal), de output en de bruto toegevoegde waarde in basisprijzen. Zowel de output als de toegevoegde waarde is daarbij uitgedrukt in prijzen van 2021.
In enkele regio's heeft één bedrijf zo'n groot marktaandeel, dat deze bijna de hele sector vormt. In dat geval zijn de gegevens in verband met privacy weggelaten.
Arbeidsvolume, output en toegevoegde waarde naar regio, 2010 – 2023

Trend per sector: Overige industrie en delfstoffenwinning

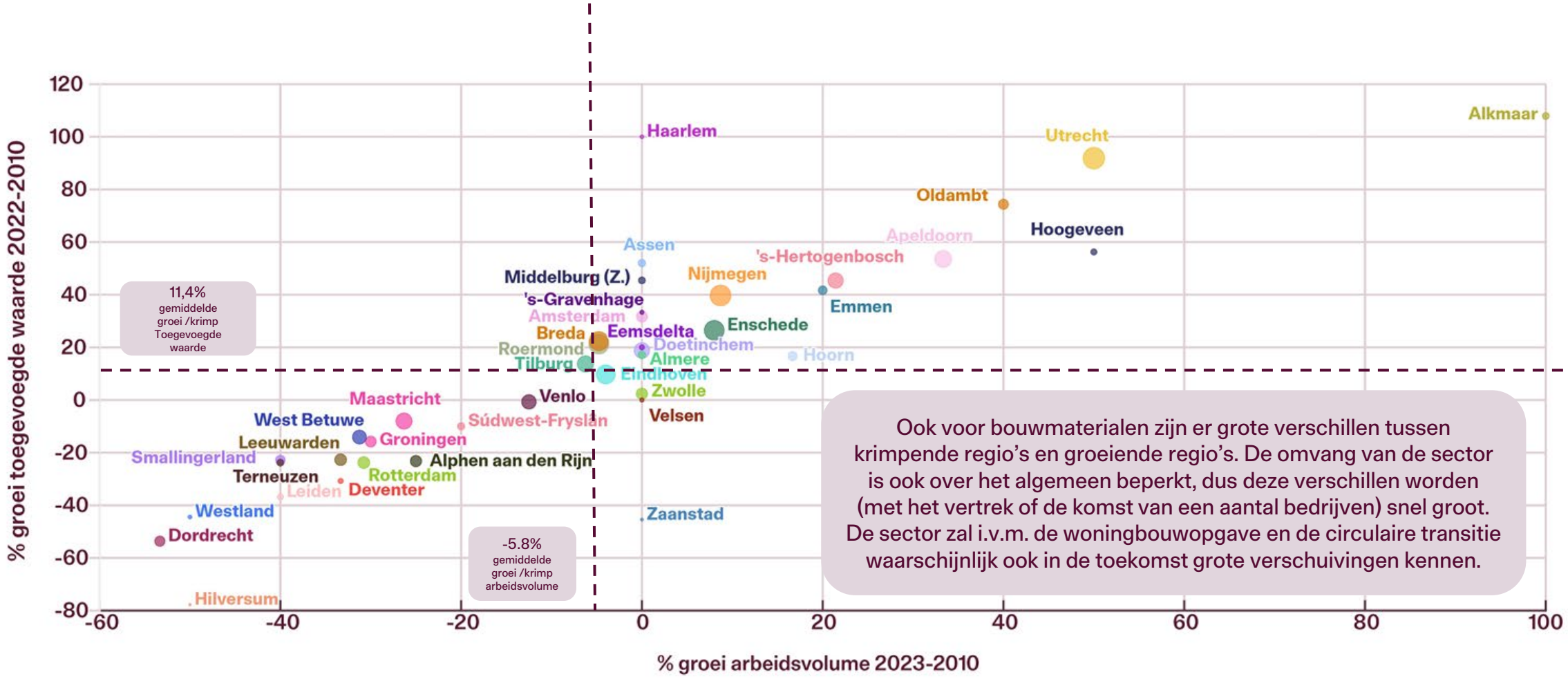

In overige industrie en delfstoffenwinning zien we dat er, zoals in lijn met de algemene trend, weinig banen bij zijn gekomen. Wel is het opvallend dat sommige regio's toch een productiviteitssprong hebben gemaakt (Zeeuws-Vlaanderen, Noord-Limburg), terwijl in de meeste regio's de toegevoegde waarde van deze sector sterk is gedaald (Groningen, IJmond, Kop van Noord-Holland, Noord-Friesland).

Clusters

De grootte van de bollen in de grafieken is gebaseerd op de toegevoegde waarde in 2022.
De tabellenset bevat de arbeidsjaren in duizenden (1 decimaal), de output en de bruto toegevoegde waarde in basisprijzen. Zowel de output als de toegevoegde waarde is daarbij uitgedrukt in prijzen van 2021.
In enkele regio's heeft één bedrijf zo'n groot marktaandeel, dat deze bijna de hele sector vormt. In dat geval zijn de gegevens in verband met privacy weggelaten.
Arbeidsvolume, output en toegevoegde waarde naar regio, 2010 – 2023

Trend per sector: Bouwmaterialen

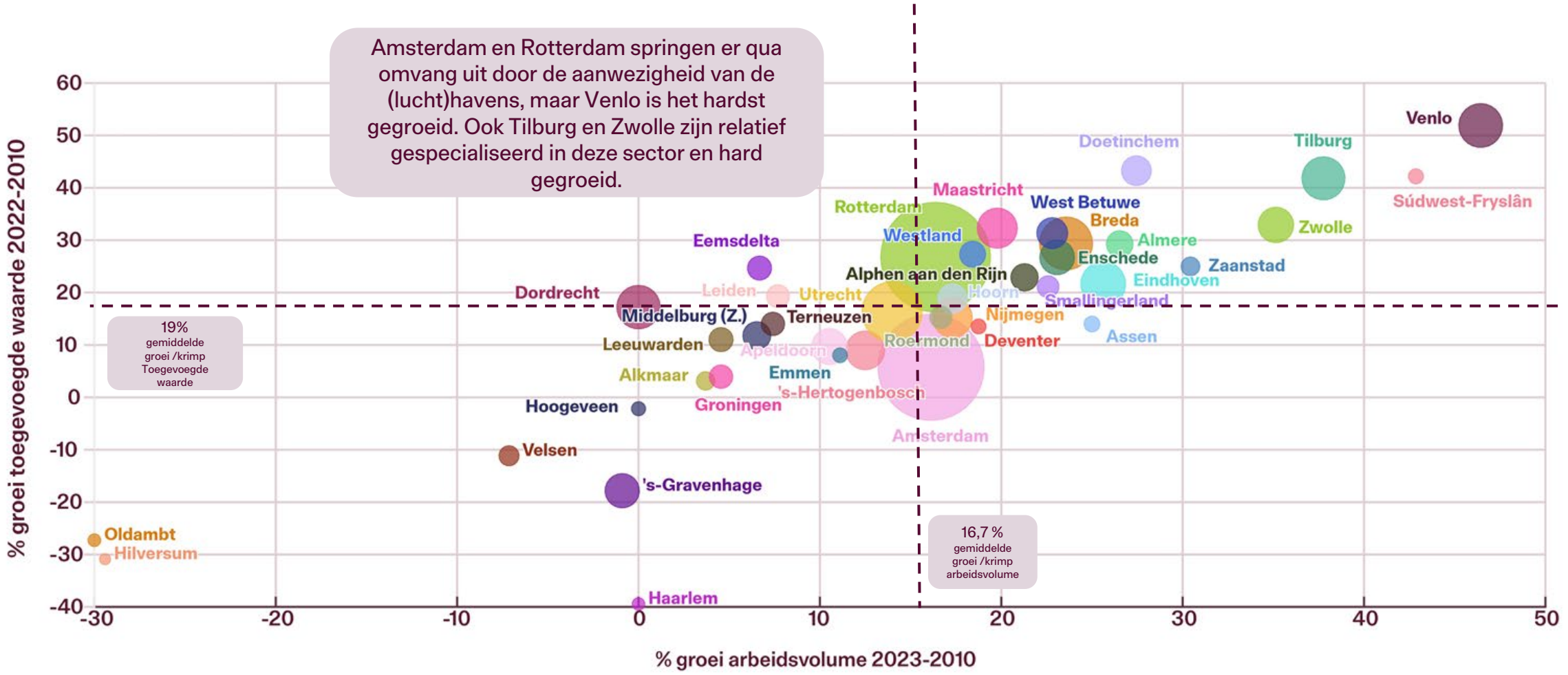
Ook voor bouwmaterialen zijn er grote verschillen tussen krimpende regio's en groeiende regio's. De omvang van de sector is ook over het algemeen beperkt, dus deze verschillen worden (met het vertrek of de komst van een aantal bedrijven) snel groot. De sector zal i.v.m. de woningbouwopgave en de circulaire transitie waarschijnlijk ook in de toekomst grote verschuivingen kennen.

De grootte van de bollen in de grafieken is gebaseerd op de toegevoegde waarde in 2022.
De tabellenset bevat de arbeidsjaren in duizenden (1 decimaal), de output en de bruto toegevoegde waarde in basisprijzen. Zowel de output als de toegevoegde waarde is daarbij uitgedrukt in prijzen van 2021.
In enkele regio's heeft één bedrijf zo'n groot marktaandeel, dat deze bijna de hele sector vormt. In dat geval zijn de gegevens in verband met privacy weggelaten.
Arbeidsvolume, output en toegevoegde waarde naar regio, 2010 – 2023

Clusters

Trend per sector: Vervoer en opslag

Amsterdam en Rotterdam springen er qua omvang uit door de aanwezigheid van de (lucht)havens, maar Venlo is het hardst gegroeid. Ook Tilburg en Zwolle zijn relatief gespecialiseerd in deze sector en hard gegroeid.

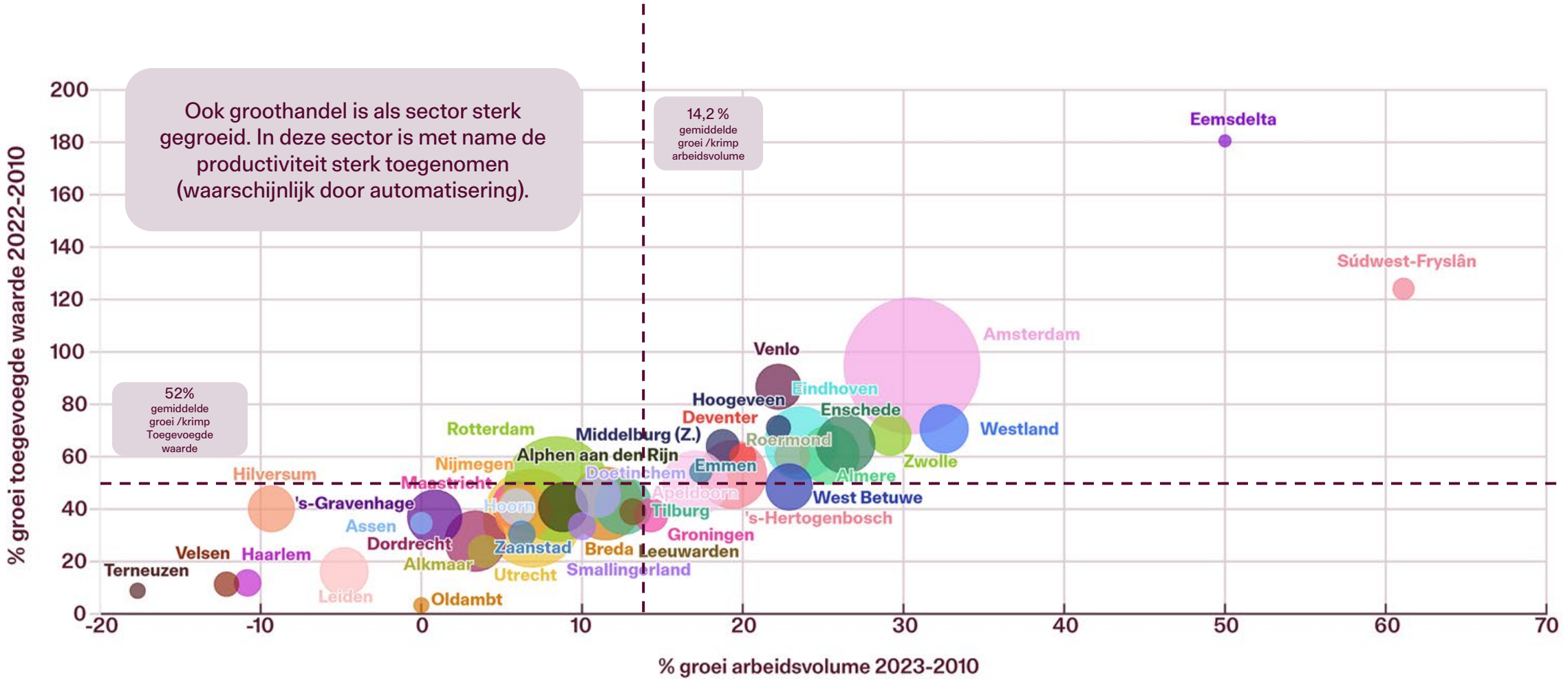
De grootte van de bollen in de grafieken is gebaseerd op de toegevoegde waarde in 2022.
De tabellenset bevat de arbeidsjaren in duizenden (1 decimaal), de output en de bruto toegevoegde waarde in basisprijzen. Zowel de output als de toegevoegde waarde is daarbij uitgedrukt in prijzen van 2021.
In enkele regio's heeft één bedrijf zo'n groot marktaandeel, dat deze bijna de hele sector vormt. In dat geval zijn de gegevens in verband met privacy weggelaten.

Arbeidsvolume, output en toegevoegde waarde naar regio, 2010 – 2023

Clusters

Trend per sector: Groothandel

Ook groothandel is als sector sterk gegroeid. In deze sector is met name de productiviteit sterk toegenomen (waarschijnlijk door automatisering).

De grootte van de bollen in de grafieken is gebaseerd op de toegevoegde waarde in 2022.
De tabellenset bevat de arbeidsjaren in duizenden (1 decimaal), de output en de bruto toegevoegde waarde in basisprijzen. Zowel de output als de toegevoegde waarde is daarbij uitgedrukt in prijzen van 2021.
In enkele regio's heeft één bedrijf zo'n groot marktaandeel, dat deze bijna de hele sector vormt. In dat geval zijn de gegevens in verband met privacy weggelaten.

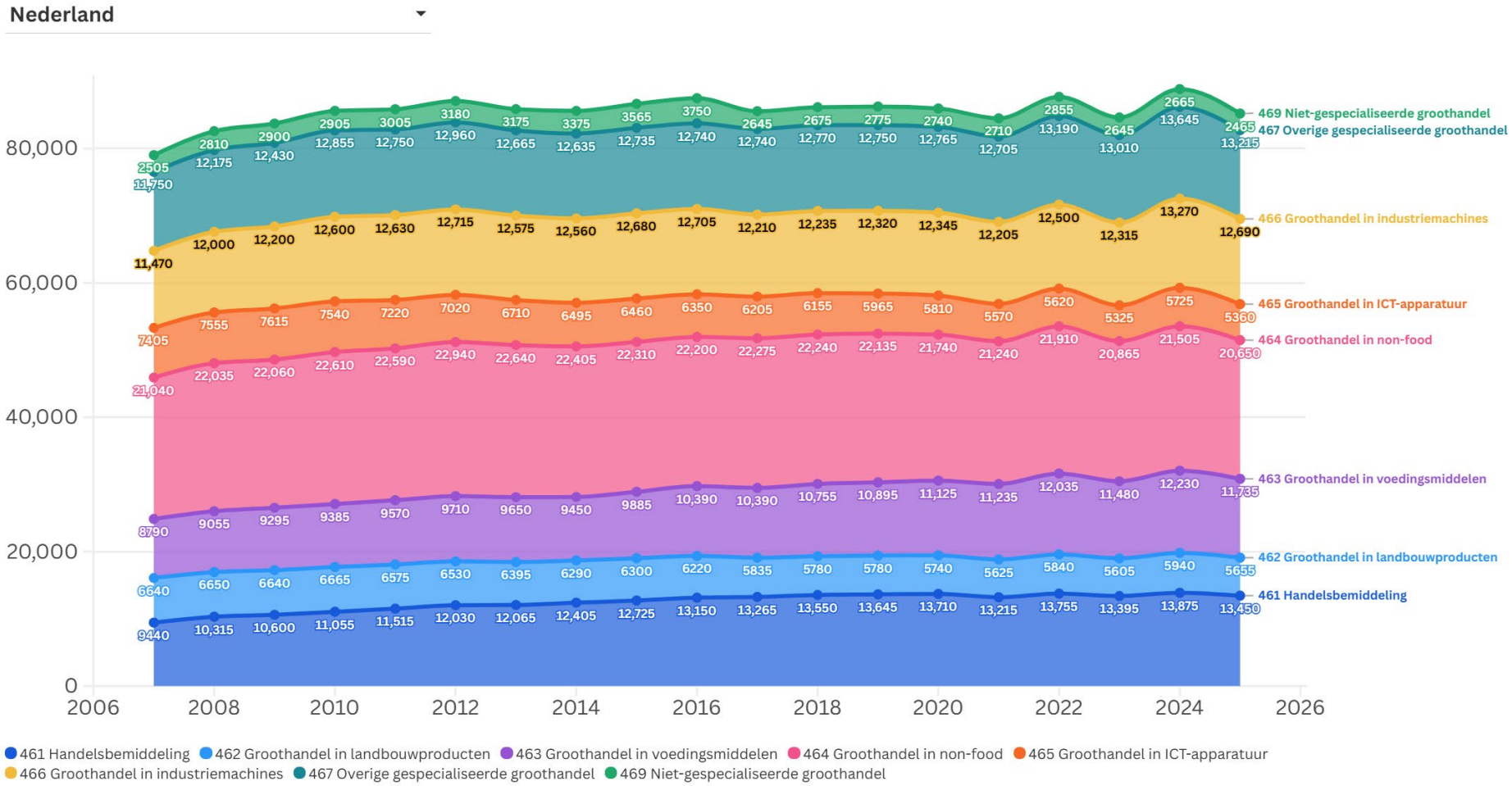
Arbeidsvolume, output en toegevoegde waarde naar regio, 2010 – 2023

Clusters

Trend per sector: Groothandel

Als we kijken naar vestigingen van bedrijven in groothandel in Nederland, zien we met name een groei in handelsbemiddeling, voedingsmiddelen en overige gespecialiseerde groothandel.

Vestigingen van bedrijven in groothandel en handelsbemiddeling

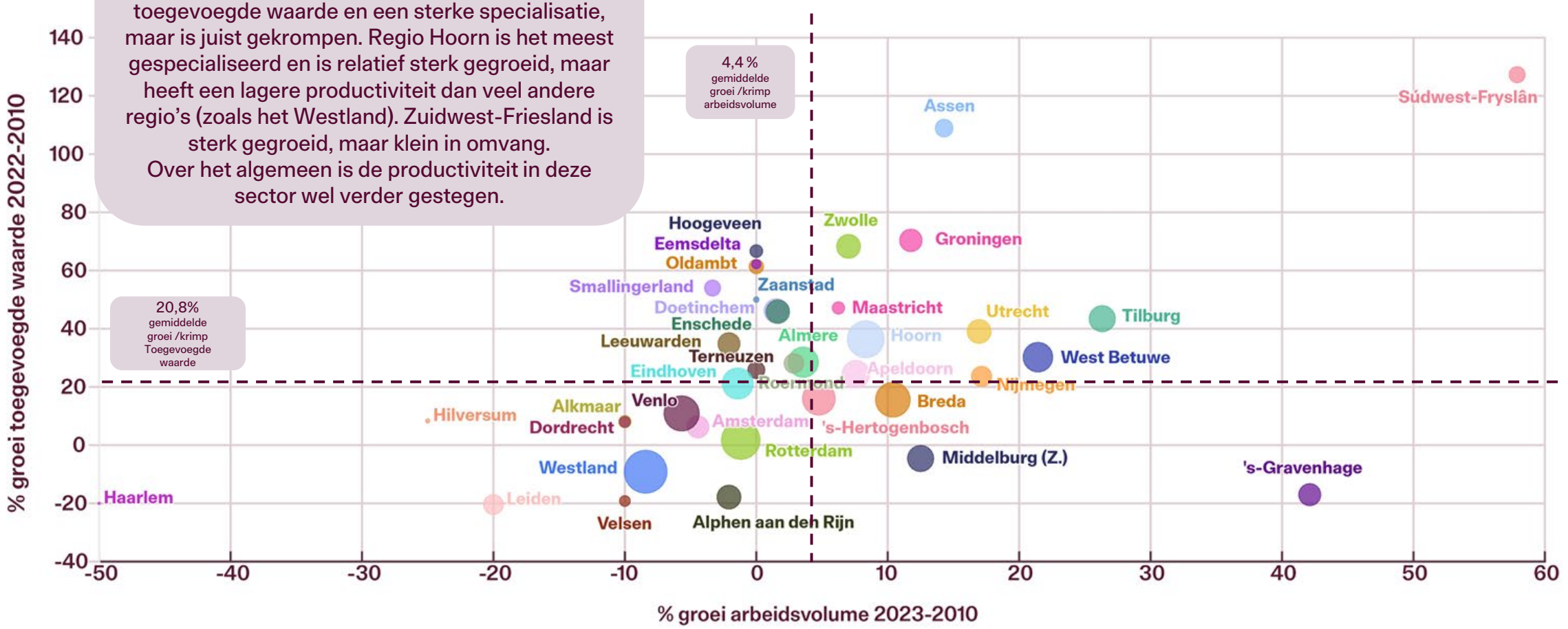
Bron: CBS, 2025 •
Deze grafiek bevat gegevens over het aantal vestigingen van bedrijven naar economische activiteit, gebaseerd op de Standaard Bedrijfsindeling 2008 (SBI 2008). De vestigingen zijn voorts ingedeeld naar diverse regionale indelingen (onder andere COROP-gebieden, provincies en landsdelen) gebaseerd op de gemeentelijke indeling per 1 januari van het verslagjaar.

StatLine - Vestigingen van bedrijven; bedrijfstak, regio

Clusters

Trend per sector: Landbouw

In de landbouwsector is er niet één regio die erg uitblinkt. Het Westland heeft de grootste toegevoegde waarde en een sterke specialisatie, maar is juist gekrompen. Regio Hoorn is het meest gespecialiseerd en is relatief sterk gegroeid, maar heeft een lagere productiviteit dan veel andere regio's (zoals het Westland). Zuidwest-Friesland is sterk gegroeid, maar klein in omvang.
Over het algemeen is de productiviteit in deze sector wel verder gestegen.

De grootte van de bollen in de grafieken is gebaseerd op de toegevoegde waarde in 2022.
De tabellenset bevat de arbeidsjaren in duizenden (1 decimaal), de output en de bruto toegevoegde waarde in basisprijzen. Zowel de output als de toegevoegde waarde is daarbij uitgedrukt in prijzen van 2021.
In enkele regio's heeft één bedrijf zo'n groot marktaandeel, dat deze bijna de hele sector vormt. In dat geval zijn de gegevens in verband met privacy weggelaten.
Arbeidsvolume, output en toegevoegde waarde naar regio, 2010 – 2023

Clusters

Economisch profiel

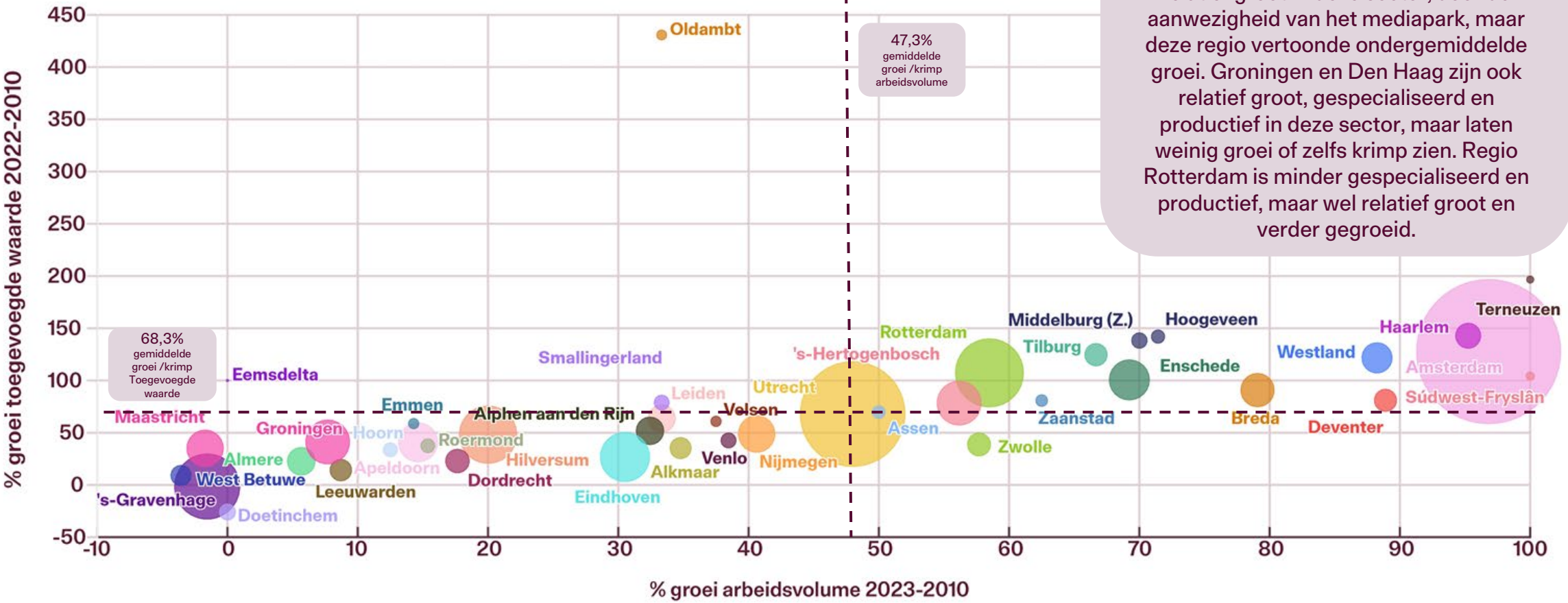
Diensten

Financiële Diensten

Zakelijke Diensten

Trend per sector: Informatie en communicatie

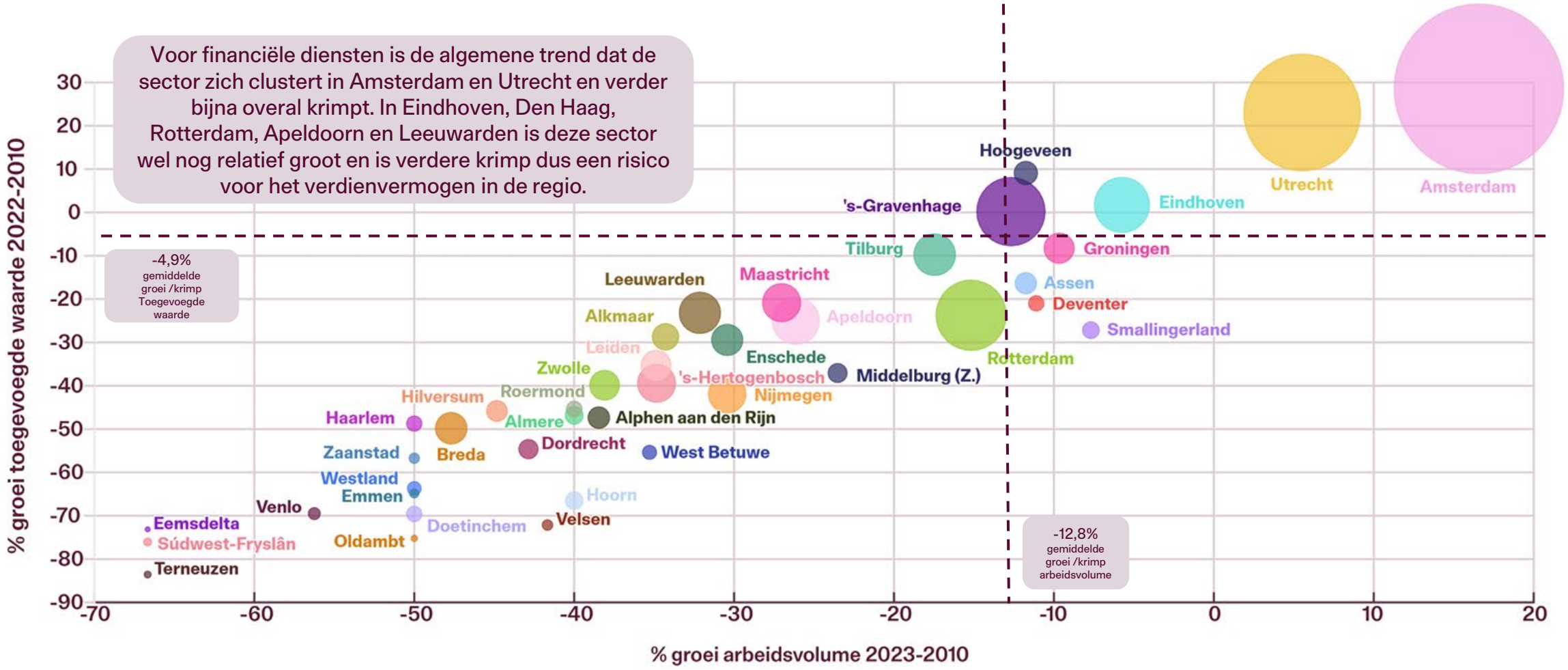
Regio's Amsterdam en Utrecht blinken in ICT uit qua omvang. Ook Hilversum is relatief groot in deze sector, door de aanwezigheid van het mediapark, maar deze regio vertoonde ondergemiddelde groei. Groningen en Den Haag zijn ook relatief groot, gespecialiseerd en productief in deze sector, maar laten weinig groei of zelfs krimp zien. Regio Rotterdam is minder gespecialiseerd en productief, maar wel relatief groot en verder gegroeid.

Clusters

De grootte van de bollen in de grafieken is gebaseerd op de toegevoegde waarde in 2022.
De tabellenset bevat de arbeidsjaren in duizenden (1 decimaal), de output en de bruto toegevoegde waarde in basisprijzen. Zowel de output als de toegevoegde waarde is daarbij uitgedrukt in prijzen van 2021.
In enkele regio's heeft één bedrijf zo'n groot marktaandeel, dat deze bijna de hele sector vormt. In dat geval zijn de gegevens in verband met privacy weggelaten.
Arbeidsvolume, output en toegevoegde waarde naar regio, 2010 – 2023

Trend per sector: Financiële diensten

Voor financiële diensten is de algemene trend dat de sector zich clustert in Amsterdam en Utrecht en verder bijna overal krimpt. In Eindhoven, Den Haag, Rotterdam, Apeldoorn en Leeuwarden is deze sector wel nog relatief groot en is verdere krimp dus een risico voor het verdienvermogen in de regio.

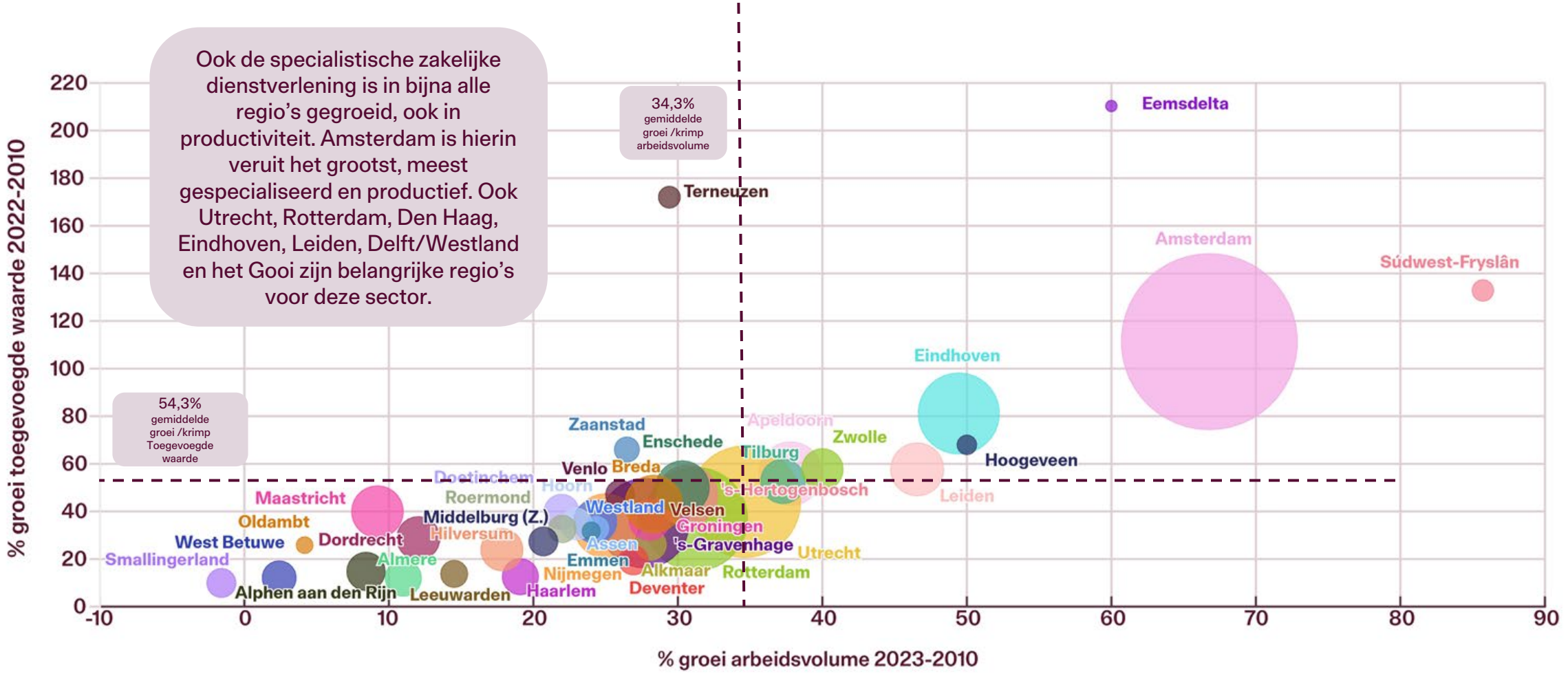
De grootte van de bollen in de grafieken is gebaseerd op de toegevoegde waarde in 2022.
De tabellenset bevat de arbeidsjaren in duizenden (1 decimaal), de output en de bruto toegevoegde waarde in basisprijzen. Zowel de output als de toegevoegde waarde is daarbij uitgedrukt in prijzen van 2021.
In enkele regio's heeft één bedrijf zo'n groot marktaandeel, dat deze bijna de hele sector vormt. In dat geval zijn de gegevens in verband met privacy weggelaten.

Arbeidsvolume, output en toegevoegde waarde naar regio, 2010 – 2023

Clusters

Trend per sector: Specialistische zakelijke diensten

Ook de specialistische zakelijke dienstverlening is in bijna alle regio's gegroeid, ook in productiviteit. Amsterdam is hierin veruit het grootst, meest gespecialiseerd en productief. Ook Utrecht, Rotterdam, Den Haag, Eindhoven, Leiden, Delft/Westland en het Gooi zijn belangrijke regio's voor deze sector.

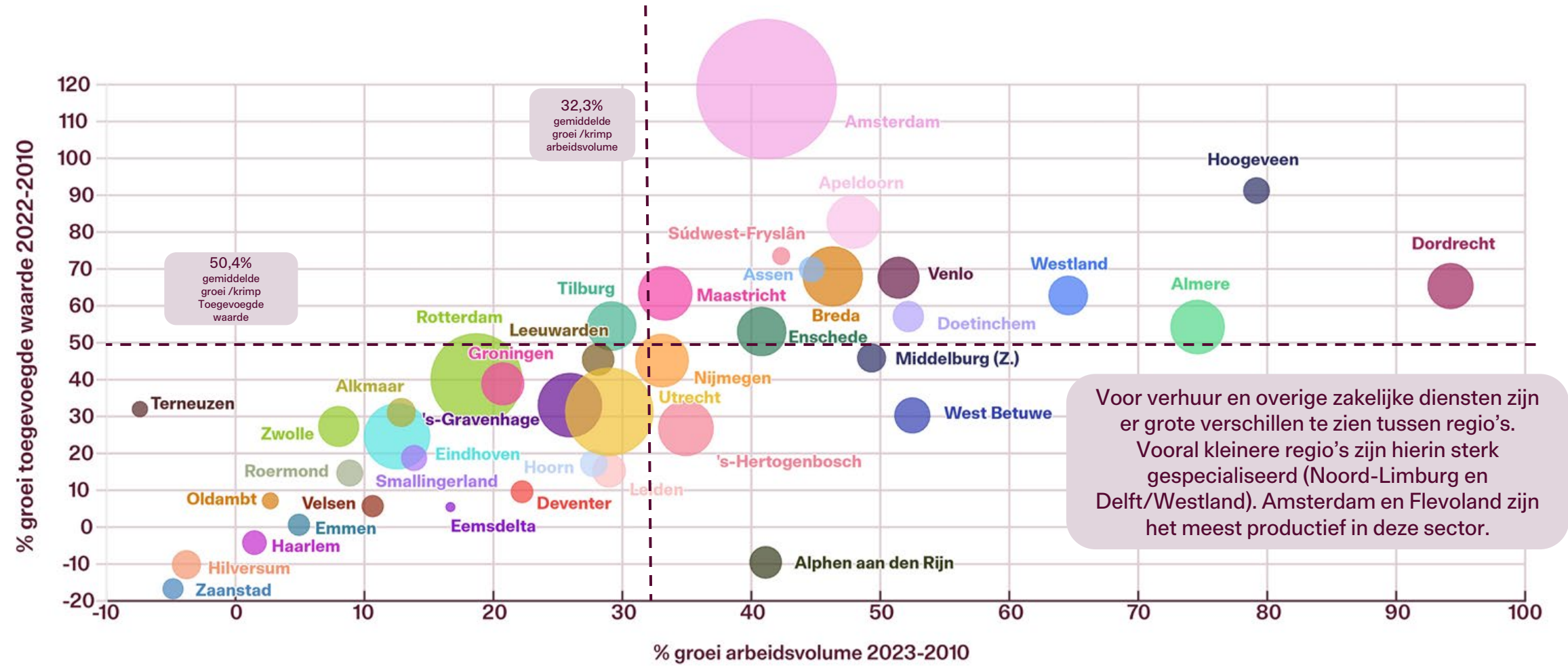

De grootte van de bollen in de grafieken is gebaseerd op de toegevoegde waarde in 2022.
De tabellenset bevat de arbeidsjaren in duizenden (1 decimaal), de output en de bruto toegevoegde waarde in basisprijzen. Zowel de output als de toegevoegde waarde is daarbij uitgedrukt in prijzen van 2021.
In enkele regio's heeft één bedrijf zo'n groot marktaandeel, dat deze bijna de hele sector vormt. In dat geval zijn de gegevens in verband met privacy weggelaten.

Arbeidsvolume, output en toegevoegde waarde naar regio, 2010 – 2023

Clusters

Trend per sector: Verhuur en overige zakelijke diensten

Voor verhuur en overige zakelijke diensten zijn er grote verschillen te zien tussen regio's. Vooral kleinere regio's zijn hierin sterk gespecialiseerd (Noord-Limburg en Delft/Westland). Amsterdam en Flevoland zijn het meest productief in deze sector.

De grootte van de bollen in de grafieken is gebaseerd op de toegevoegde waarde in 2022.
De tabellenset bevat de arbeidsjaren in duizenden (1 decimaal), de output en de bruto toegevoegde waarde in basisprijzen. Zowel de output als de toegevoegde waarde is daarbij uitgedrukt in prijzen van 2021.
In enkele regio's heeft één bedrijf zo'n groot marktaandeel, dat deze bijna de hele sector vormt. In dat geval zijn de gegevens in verband met privacy weggelaten.

Arbeidsvolume, output en toegevoegde waarde naar regio, 2010 – 2023

Clusters

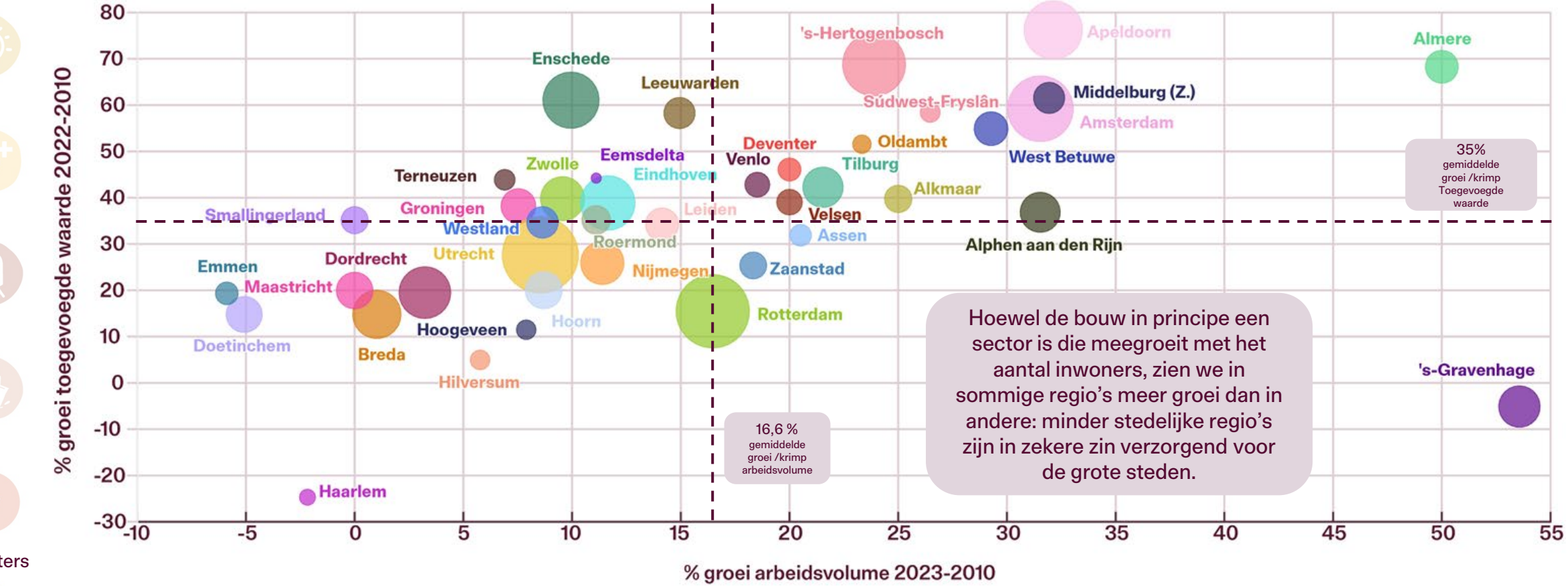
Economisch profiel

Verzorgende sectoren

Consumenten Diensten
Bouw
Onderwijs
Overheid
Zorg

Trend per sector: bouw

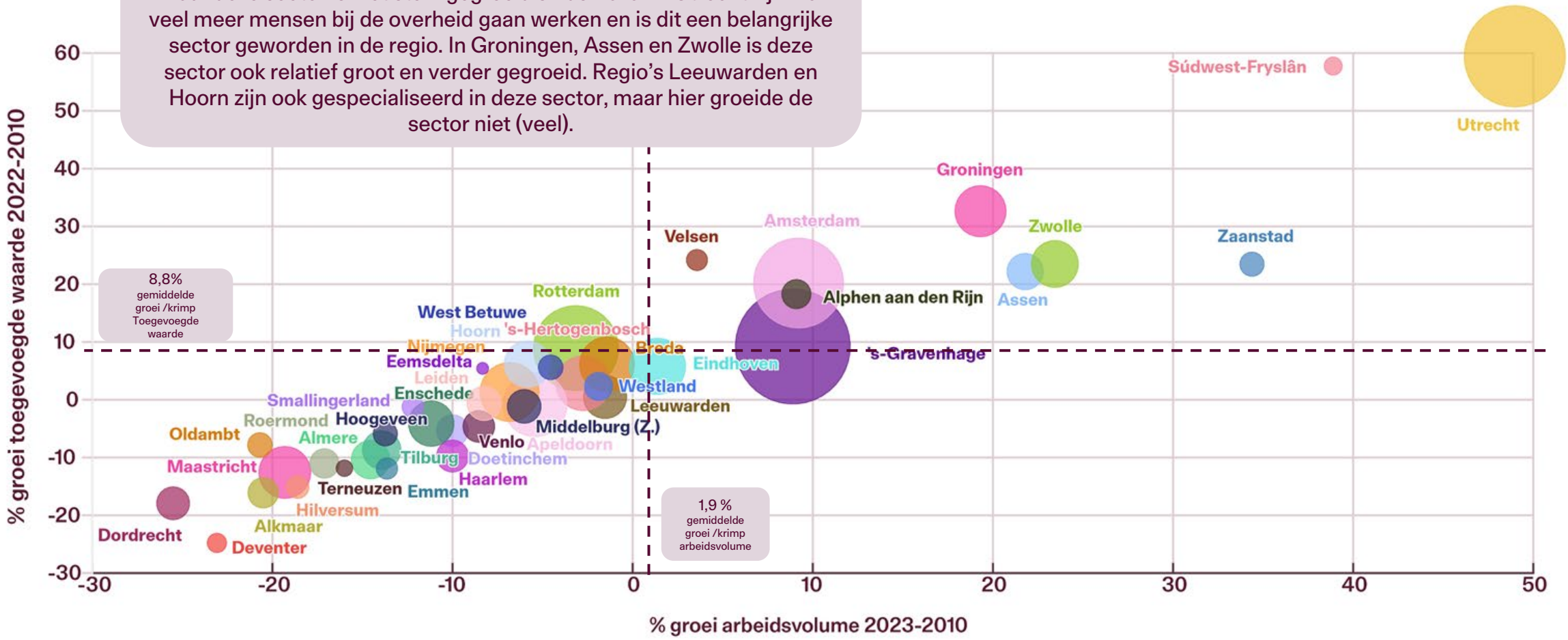
Clusters

De grootte van de bollen in de grafieken is gebaseerd op de toegevoegde waarde in 2022.
De tabellenset bevat de arbeidsjaren in duizenden (1 decimaal), de output en de bruto toegevoegde waarde in basisprijzen. Zowel de output als de toegevoegde waarde is daarbij uitgedrukt in prijzen van 2021.
In enkele regio's heeft één bedrijf zo'n groot marktaandeel, dat deze bijna de hele sector vormt. In dat geval zijn de gegevens in verband met privacy weggelaten.

Arbeidsvolume, output en toegevoegde waarde naar regio, 2010 – 2023

Trend per sector: Overheid

Den Haag is verreweg het meest gespecialiseerd in overheidsdiensten, maar deze sector is niet sterk gegroeid sinds 2010. In Utrecht zijn wel veel meer mensen bij de overheid gaan werken en is dit een belangrijke sector geworden in de regio. In Groningen, Assen en Zwolle is deze sector ook relatief groot en verder gegroeid. Regio's Leeuwarden en Hoorn zijn ook gespecialiseerd in deze sector, maar hier groeide de sector niet (veel).

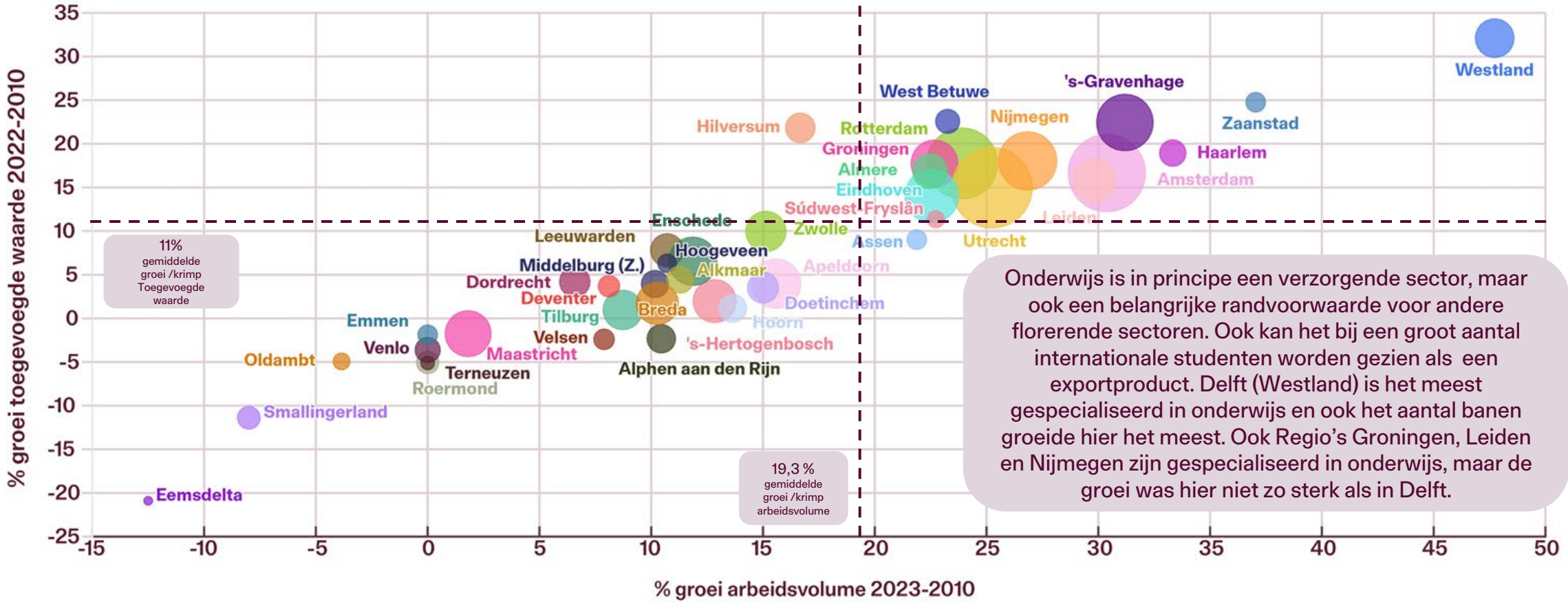

De grootte van de bollen in de grafieken is gebaseerd op de toegevoegde waarde in 2022.
De tabellenset bevat de arbeidsjaren in duizenden (1 decimaal), de output en de bruto toegevoegde waarde in basisprijzen. Zowel de output als de toegevoegde waarde is daarbij uitgedrukt in prijzen van 2021.
In enkele regio's heeft één bedrijf zo'n groot marktaandeel, dat deze bijna de hele sector vormt. In dat geval zijn de gegevens in verband met privacy weggelaten.

Arbeidsvolume, output en toegevoegde waarde naar regio, 2010 – 2023

Clusters

Trend per sector: Onderwijs

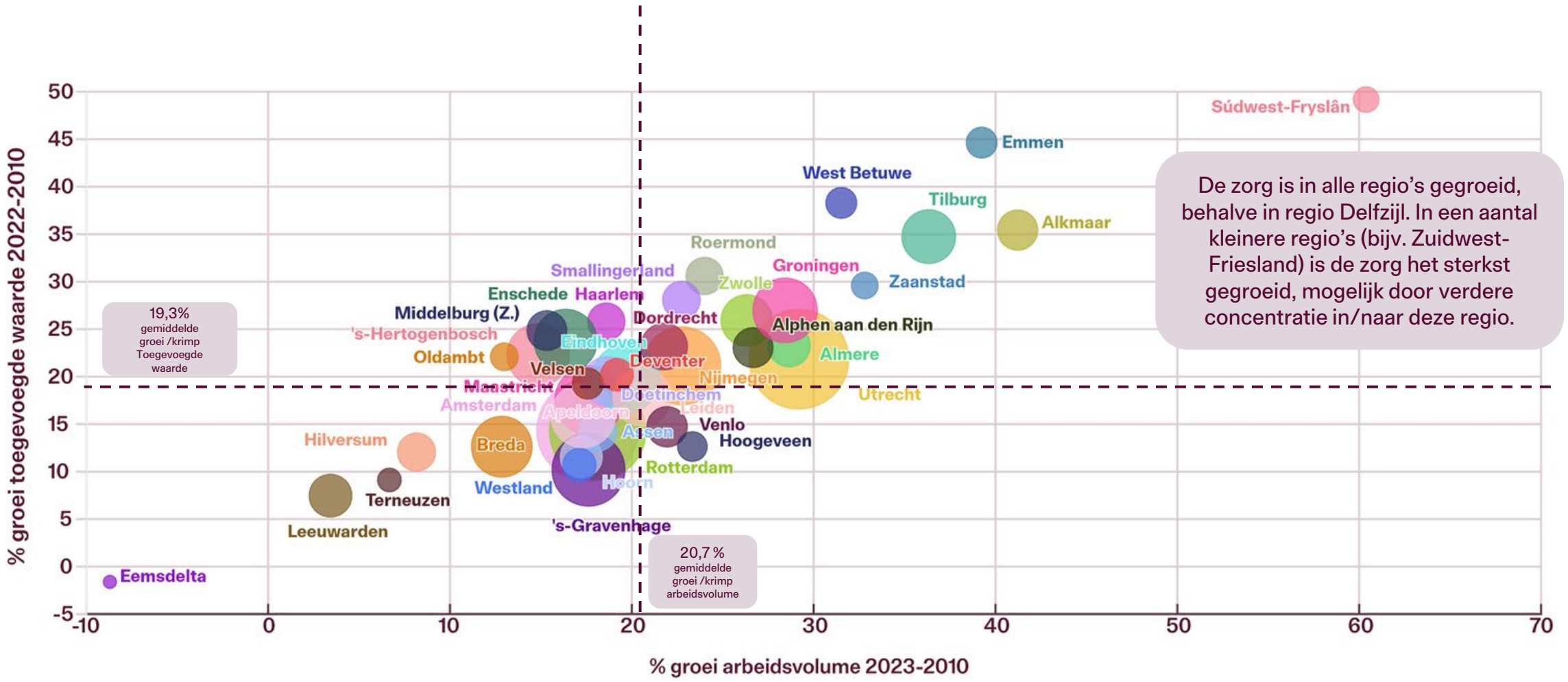

Onderwijs is in principe een verzorgende sector, maar ook een belangrijke randvoorwaarde voor andere florerende sectoren. Ook kan het bij een groot aantal internationale studenten worden gezien als een exportproduct. Delft (Westland) is het meest gespecialiseerd in onderwijs en ook het aantal banen groeide hier het meest. Ook Regio's Groningen, Leiden en Nijmegen zijn gespecialiseerd in onderwijs, maar de groei was hier niet zo sterk als in Delft.

Clusters

De grootte van de bollen in de grafieken is gebaseerd op de toegevoegde waarde in 2022.
De tabellenset bevat de arbeidsjaren in duizenden (1 decimaal), de output en de bruto toegevoegde waarde in basisprijzen. Zowel de output als de toegevoegde waarde is daarbij uitgedrukt in prijzen van 2021.
In enkele regio's heeft één bedrijf zo'n groot marktaandeel, dat deze bijna de hele sector vormt. In dat geval zijn de gegevens in verband met privacy weggelaten.
Arbeidsvolume, output en toegevoegde waarde naar regio, 2010 – 2023

Trend per sector: Zorg

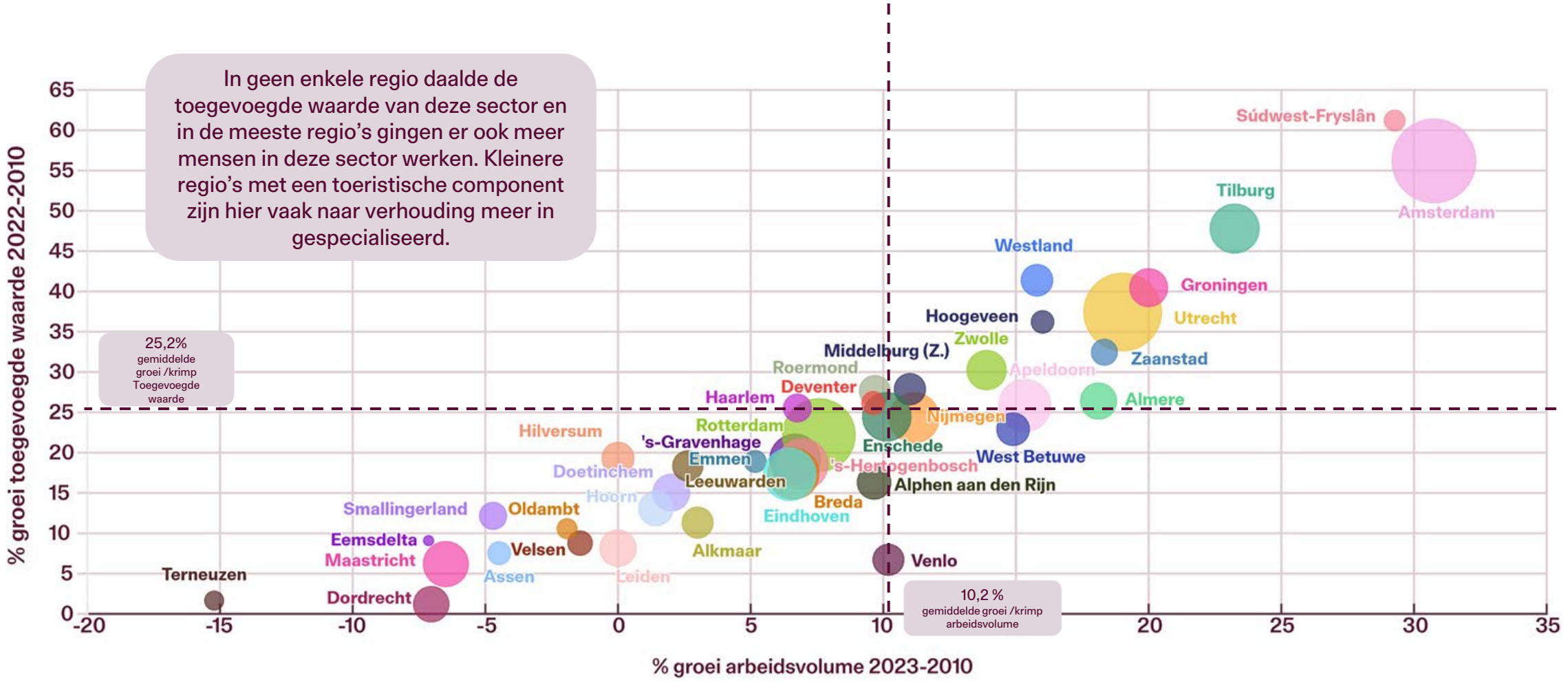
De zorg is in alle regio's gegroeid, behalve in regio Delfzijl. In een aantal kleinere regio's (bijv. Zuidwest-Friesland) is de zorg het sterkst gegroeid, mogelijk door verdere concentratie in/naar deze regio.

Clusters

De grootte van de bollen in de grafieken is gebaseerd op de toegevoegde waarde in 2022.
De tabellenset bevat de arbeidsjaren in duizenden (1 decimaal), de output en de bruto toegevoegde waarde in basisprijzen. Zowel de output als de toegevoegde waarde is daarbij uitgedrukt in prijzen van 2021.
In enkele regio's heeft één bedrijf zo'n groot marktaandeel, dat deze bijna de hele sector vormt. In dat geval zijn de gegevens in verband met privacy weggelaten.
Arbeidsvolume, output en toegevoegde waarde naar regio, 2010 – 2023

Trend per sector: Overige consumentendiensten / detailhandel

In geen enkele regio daalde de toegevoegde waarde van deze sector en in de meeste regio's gingen er ook meer mensen in deze sector werken. Kleinere regio's met een toeristische component zijn hier vaak naar verhouding meer in gespecialiseerd.

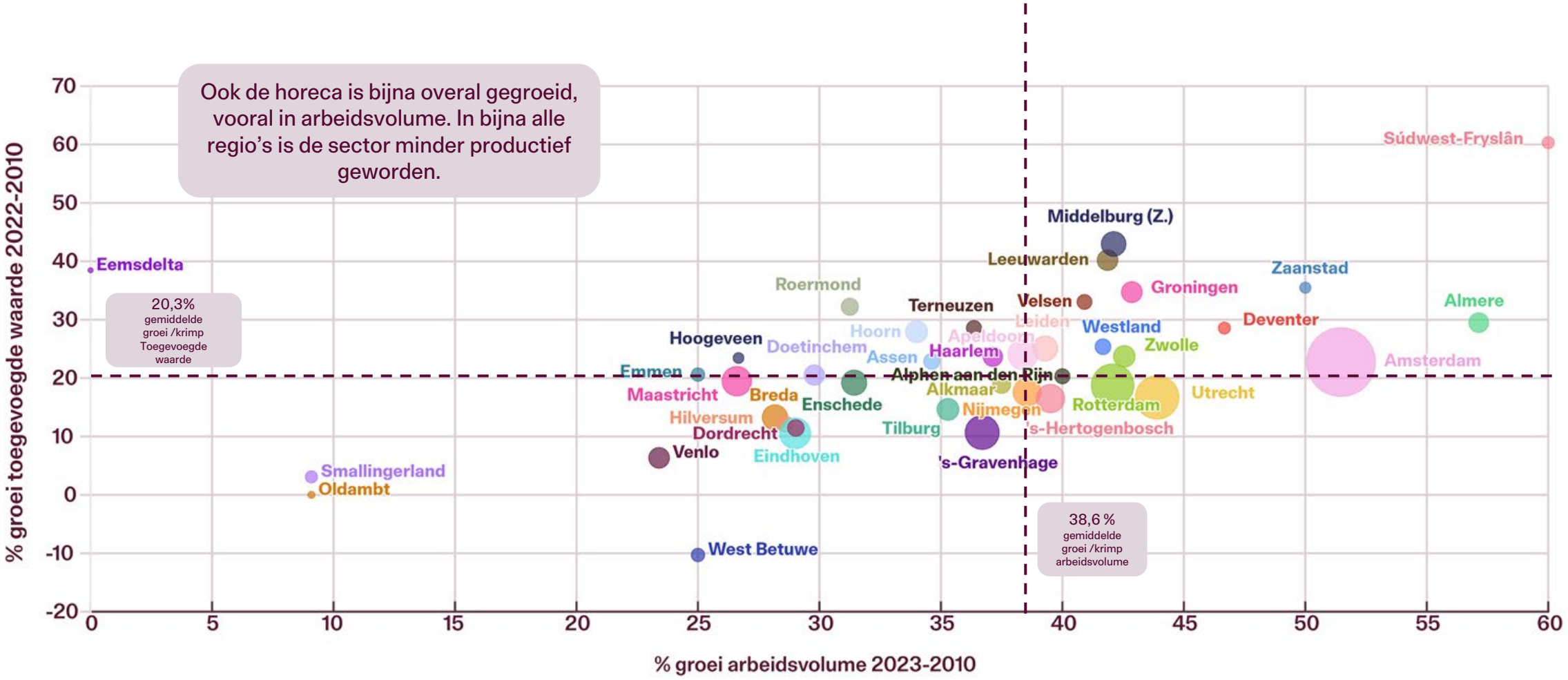

De grootte van de bollen in de grafieken is gebaseerd op de toegevoegde waarde in 2022.
De tabellenset bevat de arbeidsjaren in duizenden (1 decimaal), de output en de bruto toegevoegde waarde in basisprijzen. Zowel de output als de toegevoegde waarde is daarbij uitgedrukt in prijzen van 2021.
In enkele regio's heeft één bedrijf zo'n groot marktaandeel, dat deze bijna de hele sector vormt. In dat geval zijn de gegevens in verband met privacy weggelaten.

Arbeidsvolume, output en toegevoegde waarde naar regio, 2010 – 2023

Clusters

Trend per sector: Horeca

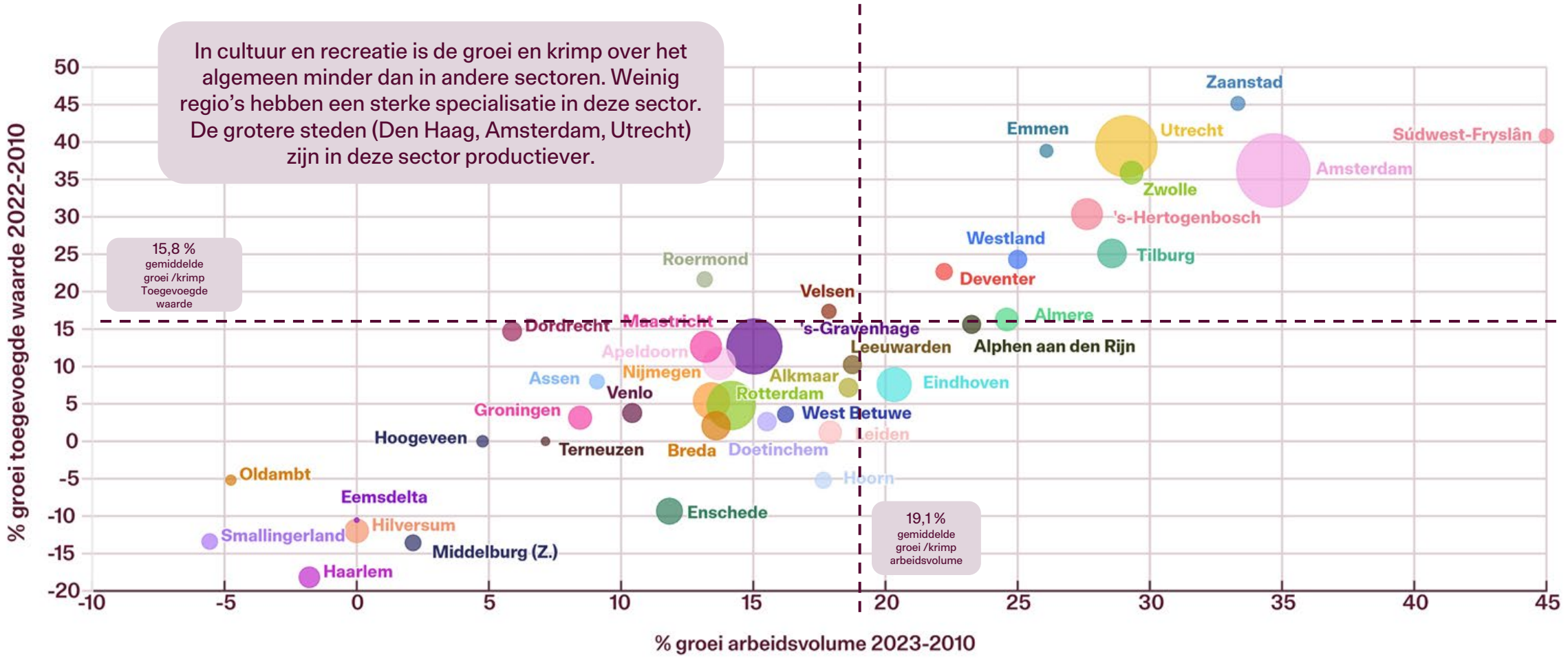
De grootte van de bollen in de grafieken is gebaseerd op de toegevoegde waarde in 2022.
De tabellenset bevat de arbeidsjaren in duizenden (1 decimaal), de output en de bruto toegevoegde waarde in basisprijzen. Zowel de output als de toegevoegde waarde is daarbij uitgedrukt in prijzen van 2021.
In enkele regio's heeft één bedrijf zo'n groot marktaandeel, dat deze bijna de hele sector vormt. In dat geval zijn de gegevens in verband met privacy weggelaten.

Arbeidsvolume, output en toegevoegde waarde naar regio, 2010 – 2023

Clusters

Trend per sector: Cultuur en recreatie

In cultuur en recreatie is de groei en krimp over het algemeen minder dan in andere sectoren. Weinig regio's hebben een sterke specialisatie in deze sector. De grotere steden (Den Haag, Amsterdam, Utrecht) zijn in deze sector productiever.

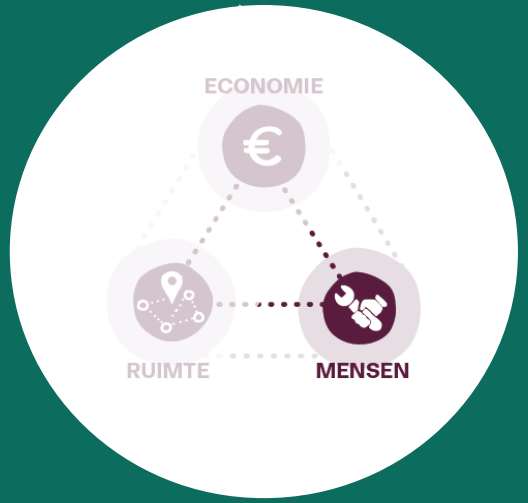
De grootte van de bollen in de grafieken is gebaseerd op de toegevoegde waarde in 2022.
De tabellenset bevat de arbeidsjaren in duizenden (1 decimaal), de output en de bruto toegevoegde waarde in basisprijzen. Zowel de output als de toegevoegde waarde is daarbij uitgedrukt in prijzen van 2021.
In enkele regio's heeft één bedrijf zo'n groot marktaandeel, dat deze bijna de hele sector vormt. In dat geval zijn de gegevens in verband met privacy weggelaten.

Arbeidsvolume, output en toegevoegde waarde naar regio, 2010 – 2023

Clusters

Menselijk kapitaal

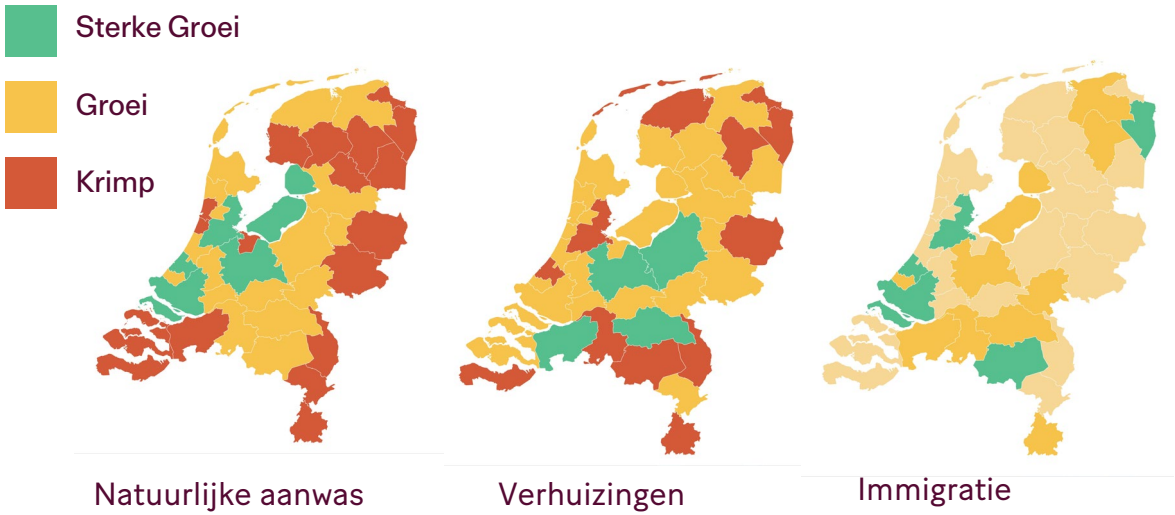
Demografische ontwikkelingen

Demografische opbouw

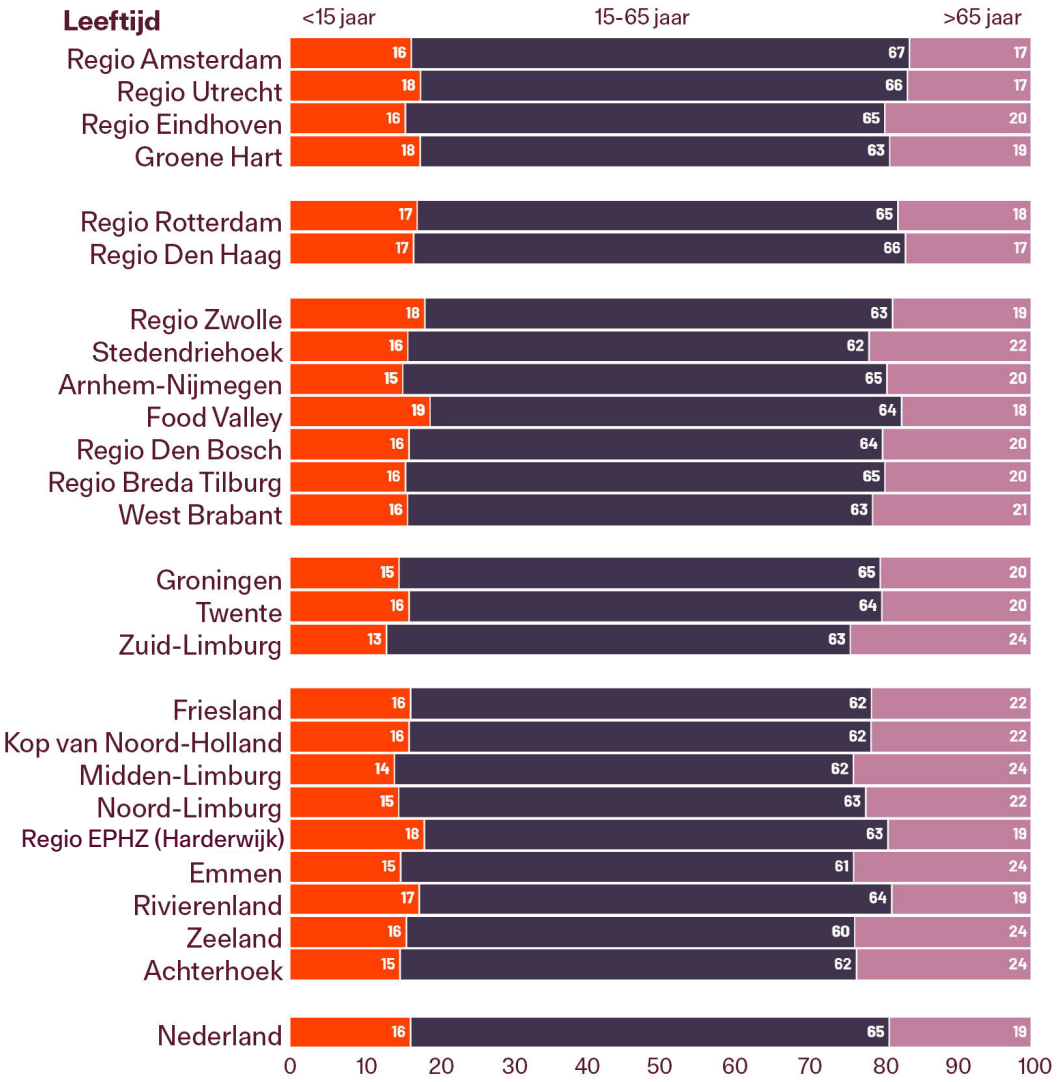
Menselijk kapitaal

De demografische opbouw is de basis voor het menselijk kapitaal: hoeveel inwoners heeft de regio, welk deel daarvan behoort tot de beroepsbevolking en hoe verandert dit naar de toekomst? Ook is het interessant om te kijken naar de dynamiek die ervoor zorgt dat de regio groeit of krimpt en bijv. of de regio dus (deels) afhankelijk is van immigratie.

CBS, bewerking door PosadMaxwan. Gemiddelde per COROP-regio over de laatste 10 jaar.

https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/37230ned/table?ts=1765294081962

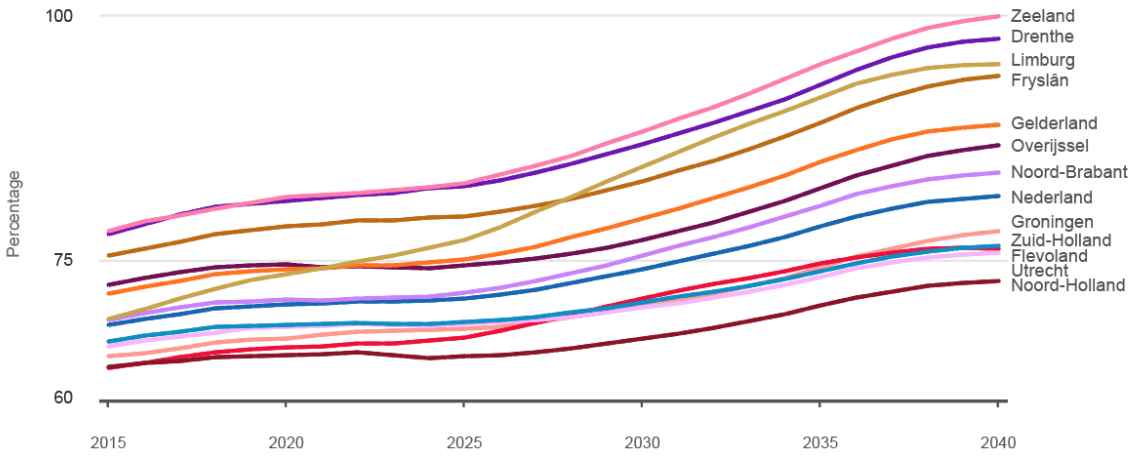

Demografische ontwikkeling

Menselijk kapitaal

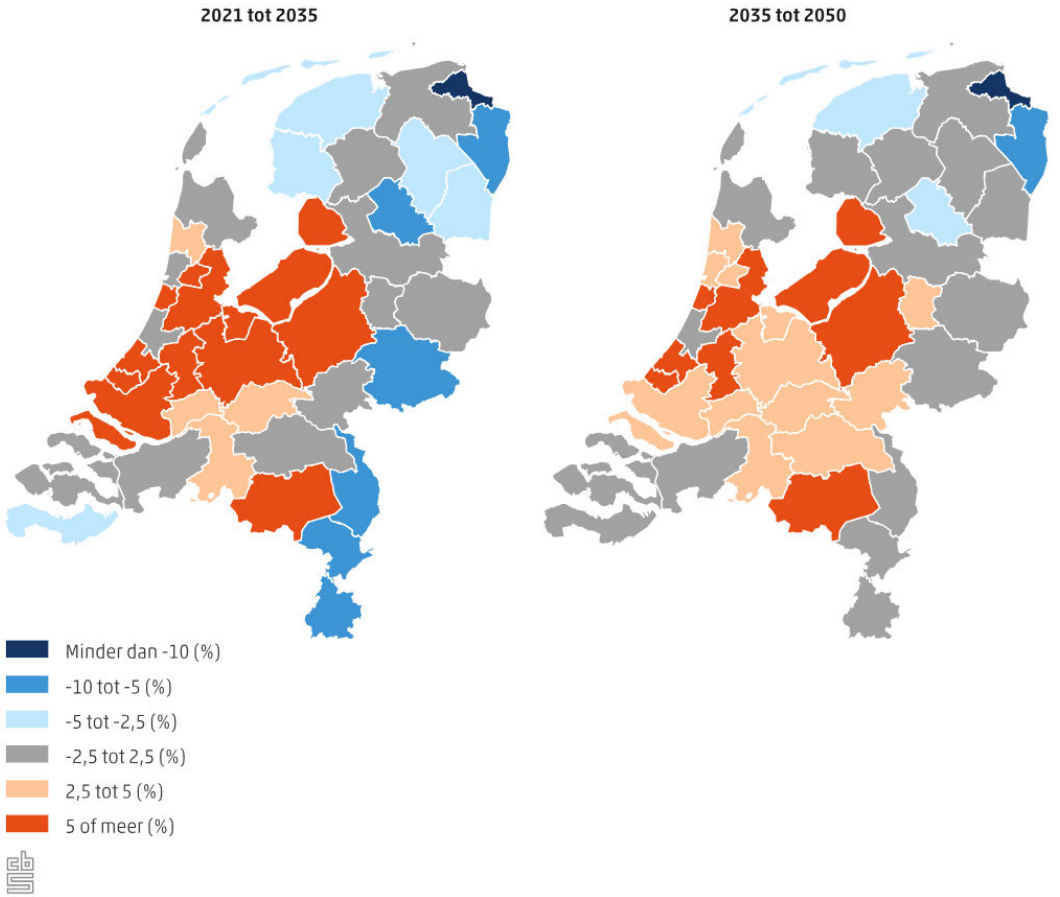
Hoe verder we in de toekomst kijken, hoe verder de prognoses van de demografische druk uit elkaar lopen tussen de regio's. Opvallend is dat de sterkste krimp en groei verwacht wordt tot 2035 en deze in de meeste regio's daarna gematigder zal zijn.

Demografische druk

Regiobeeld Bevolkingsontwikkeling

5.1.1 Groei van de potentiële beroepsbevolking[1)] per COROP

[1)] 20 jaar tot de AOW-leeftijd.
Bron: PBL/CBS.

https://longreads.cbs.nl/regionale-prognose-2022/ontwikkeling-van-de-potentiele-beroepsbevolking/

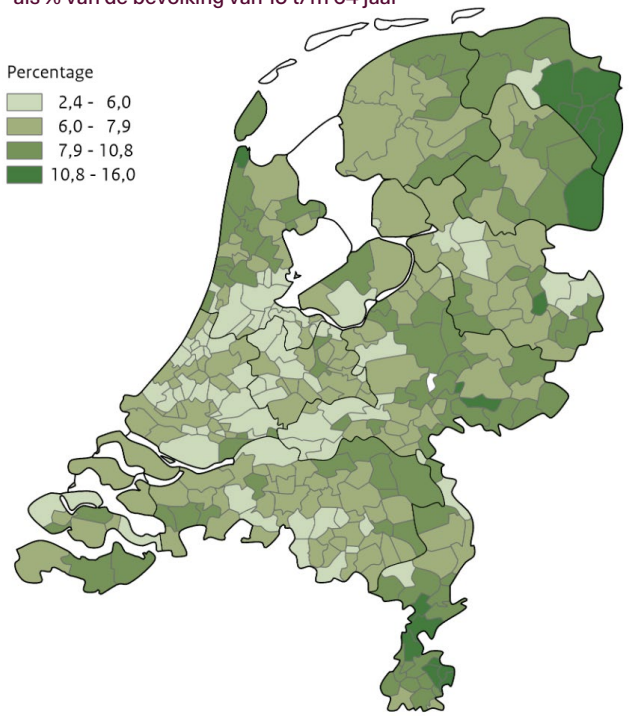
Menselijk kapitaal

Arbeidsparticipatie

Behalve groene en grijze druk is arbeidsparticipatie bepalend voor de inzet van menselijk kapitaal. Waar veel mensen werkloos, arbeidsongeschikt of langdurig beperkt zijn, blijft productief potentieel onbenut en staat de economische draagkracht onder druk.
De kaarten tonen waar deze belemmeringen zich concentreren en waar dit gevolgen heeft voor regionale economie en voorzieningenniveau.

Arbeidsongeschiktheidsuitkeringen, 2025

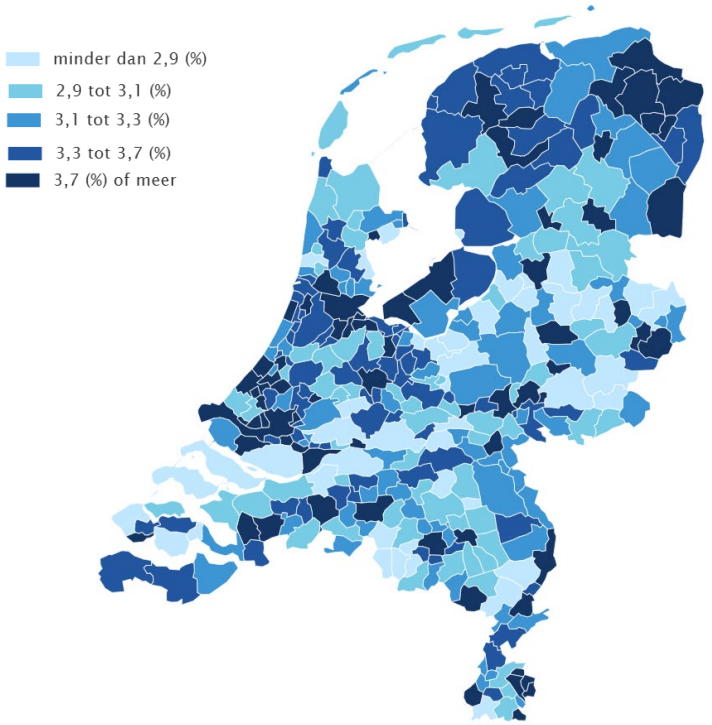
als % van de bevolking van 15 t/m 64 jaar

Arbeidsongeschiktheid | Regionaal | Volksgezondheid en Zorg

Werkloosheid, 2025

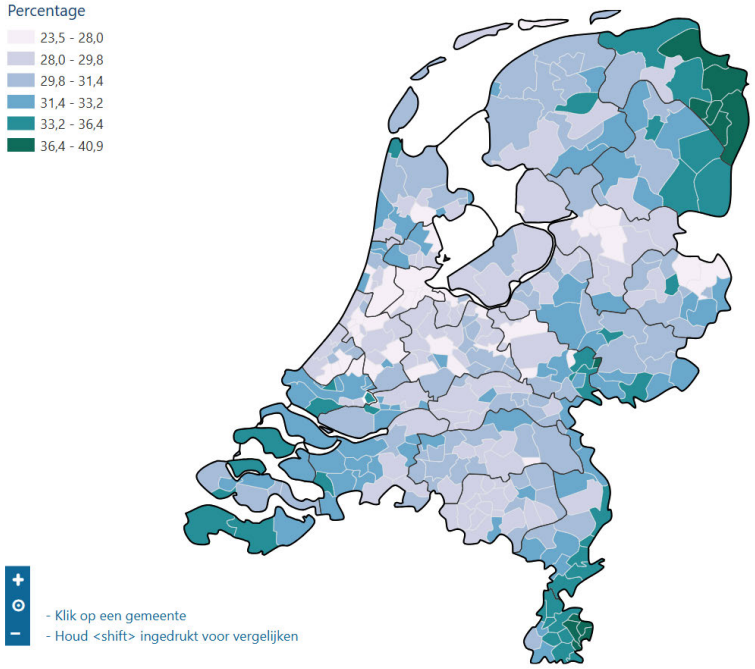
als % van de 15- tot 75-jarige beroepsbevolking

Dashboard Beroepsbevolking Regionaal

Langdurig beperkt, 2024

als % van de bevolking van 18 jaar of ouder

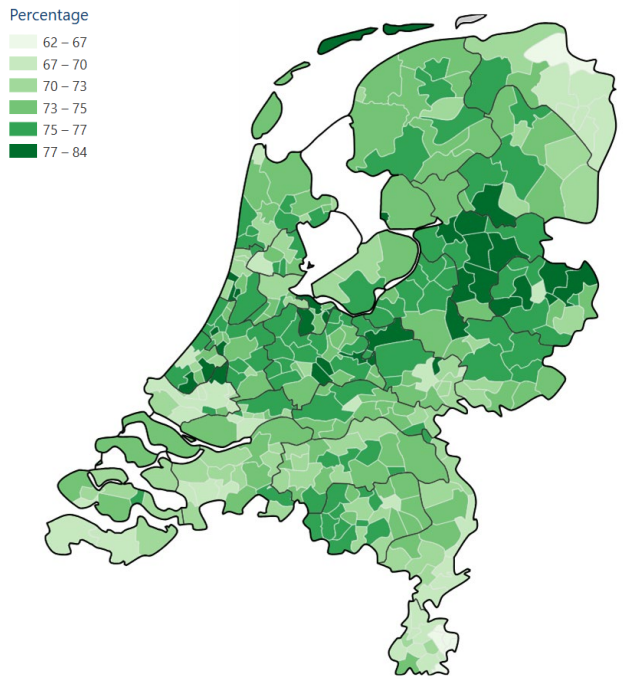
https://www.vzinfo.nl/buurtatlas

Menselijk kapitaal

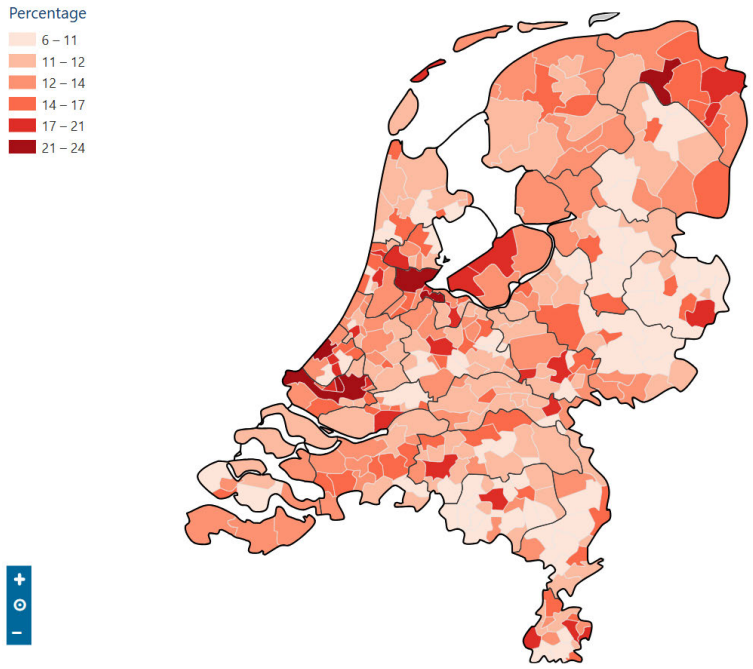
Gezondheid

Gezondheid en welzijn beïnvloeden in hoeverre mensen kunnen werken, leren en deelnemen aan de economie. Een slechter ervaren gezondheid, financiële stress en eenzaamheid hangen samen met lagere productiviteit en hogere uitval. Daar waar kwetsbaarheden in het menselijk kapitaal zich ruimtelijk concentreren kan dit ook de economische veerkracht kan beperken.

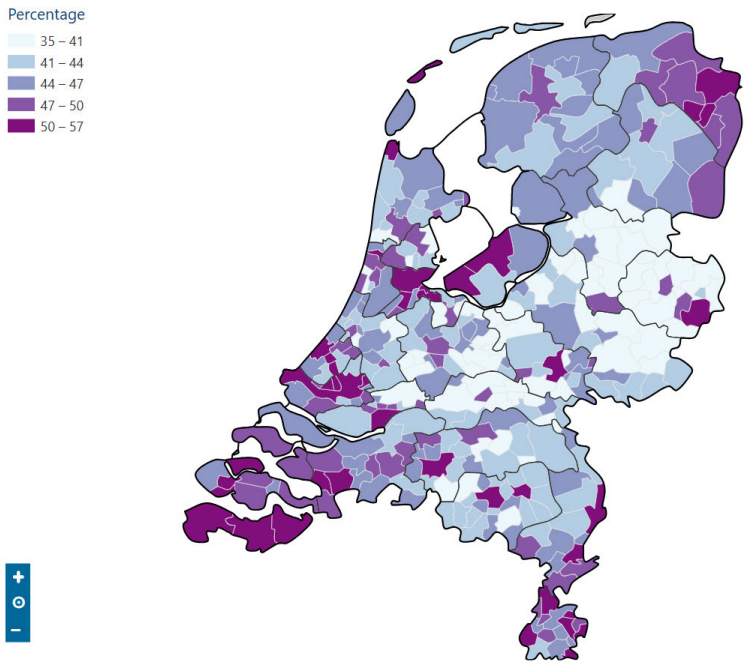
Goed ervaren gezondheid
Klik een gemeente, houd <shift>

Moeite met rondkomen
Klik een gemeente, houd <shift> ingedrukt voor vergelijken

Eenzaam
Klik een gemeente, houd <shift> ingedrukt voor vergelijken

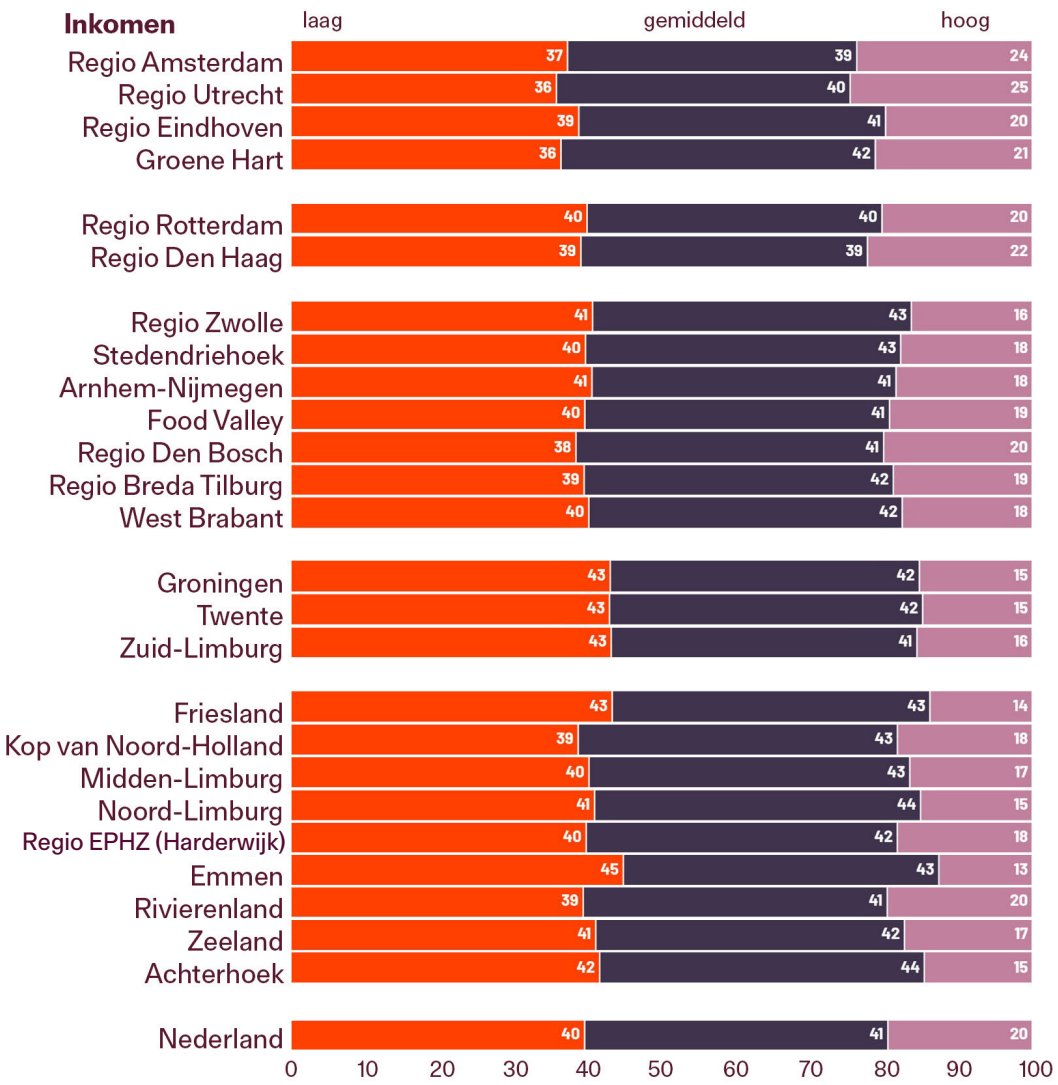
https://www.vzinfo.nl/buurtatlas

Menselijk kapitaal

Inkomen

De inkomensverdeling zegt niet alleen iets over koopkracht en economisch draagvlak, maar ook over de concurrentiepositie van regio's op de arbeidsmarkt. In regio's met hogere inkomens moeten bedrijven vaker hogere lonen bieden om personeel aan te trekken, zeker bij arbeidskrapte, en heeft dit dus invloed op het vestigingsklimaat van kleinere of jonge bedrijven. Tegelijk vormen hoge inkomens een belangrijke vestigingsfactor voor werknemers.

De grafiek laat zien waar verschillen in inkomensopbouw groot zijn. Wanneer deze regionale verschillen te sterk worden, kan dit leiden tot onevenwichtige economische ontwikkeling, toenemende concurrentie tussen regio's en een verscherping van sociale en ruimtelijke ongelijkheid.

Voorbeeld Twente

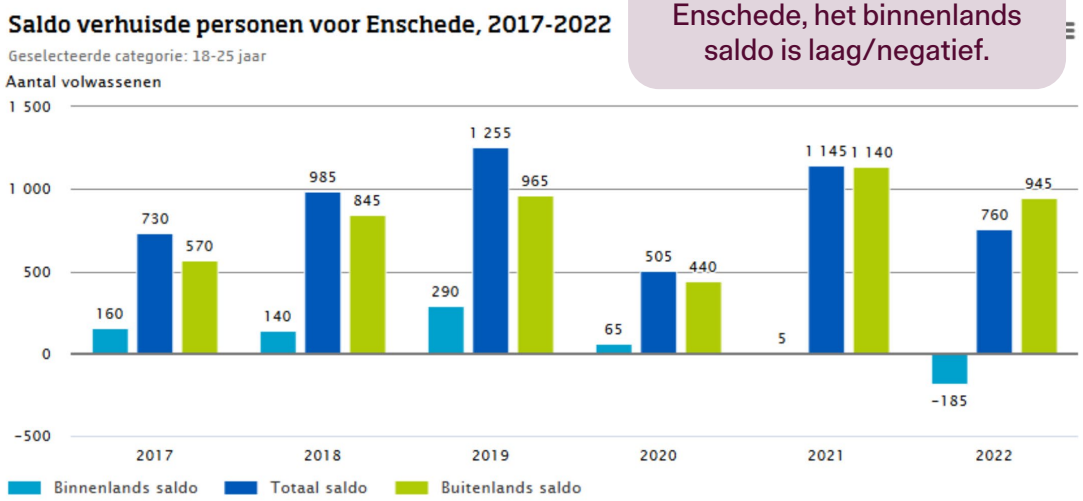
Demografie & behouden van talent

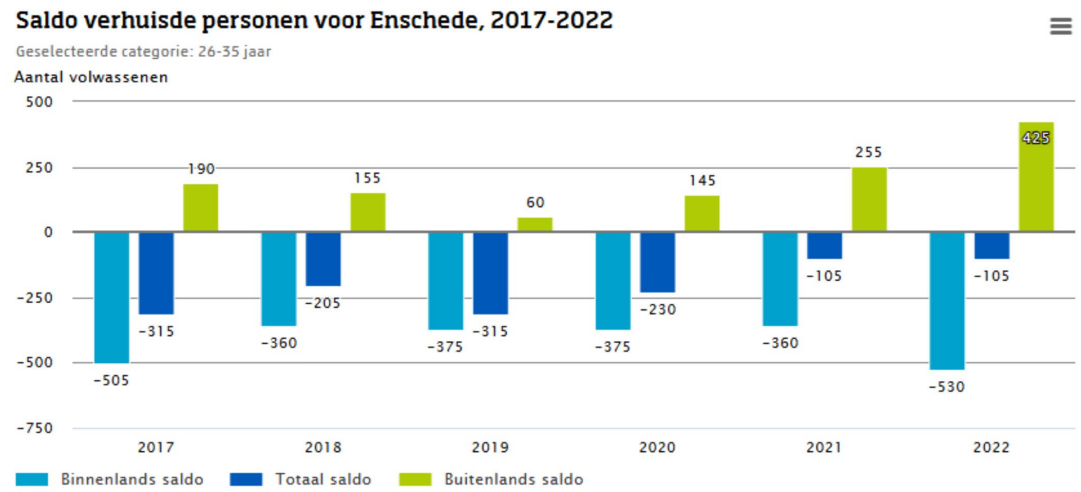
Kennis-
infrastructuur

Vooral het behouden van menselijk kapitaal is voor veel regio's een opgave. Door te kijken naar verhuisbewegingen van verschillende doelgroepen leren we meer over de mechanismen die hieraan ten grondslag liggen.

Veel mensen verhuizen tussen hun 26e en 35e weg uit Enschede.

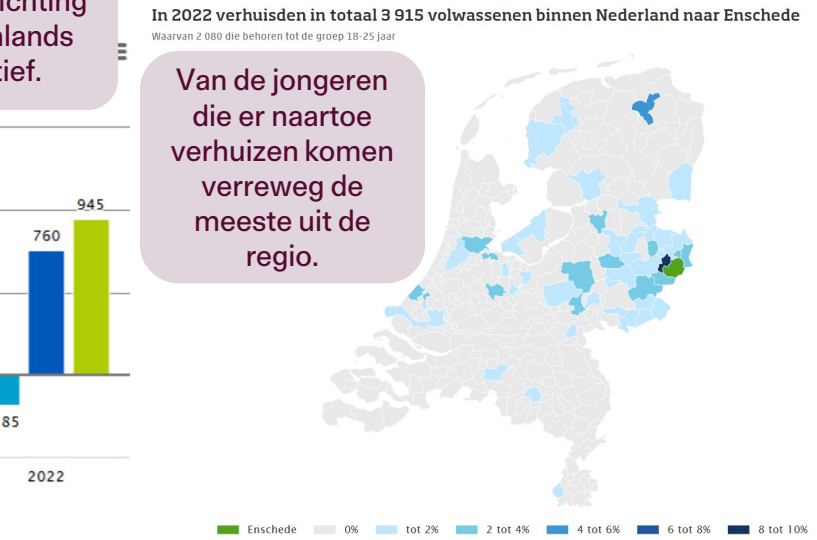
Veel jongeren vanuit het buitenland verhuizen richting Enschede, het binnenlands saldo is laag/negatief.

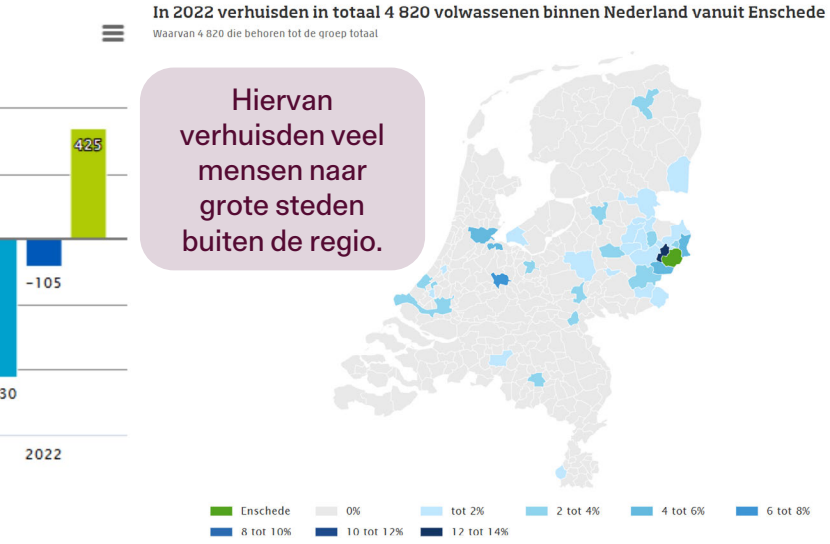

https://dashboards.cbs.nl/v5/Verhuizingendashboard2017tm2022/

Van de jongeren die er naartoe verhuizen komen verreweg de meeste uit de regio.

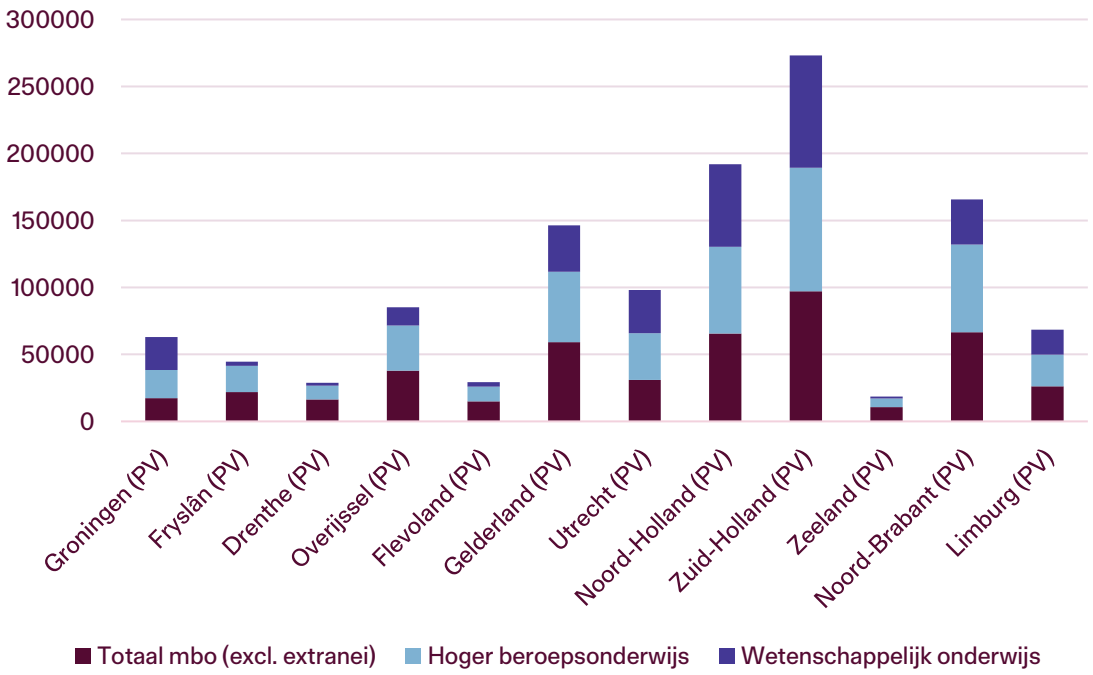
Hiervan verhuisden veel mensen naar grote steden buiten de regio.

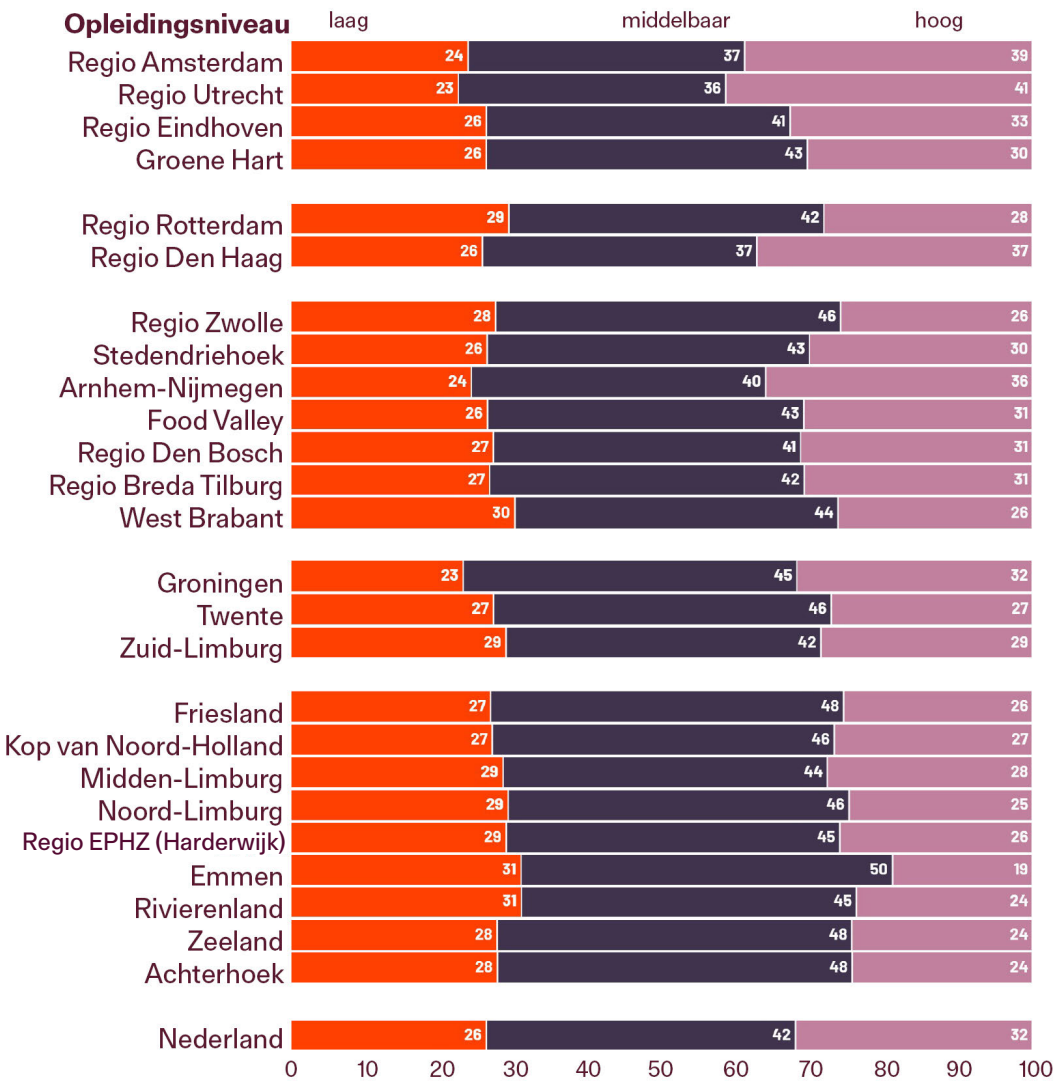

Aantal studenten en onderwijssoort

Kennis-
infrastructuur

De omvang van de studentenpopulatie, het type onderwijs en het opleidingsniveau geven inzicht in de aansluiting tussen kennisinfrastructuur en arbeidsmarkt. De mate waarin opleidingen aansluiten op de economische structuur van een regio is belangrijk voor het benutten van menselijk kapitaal.

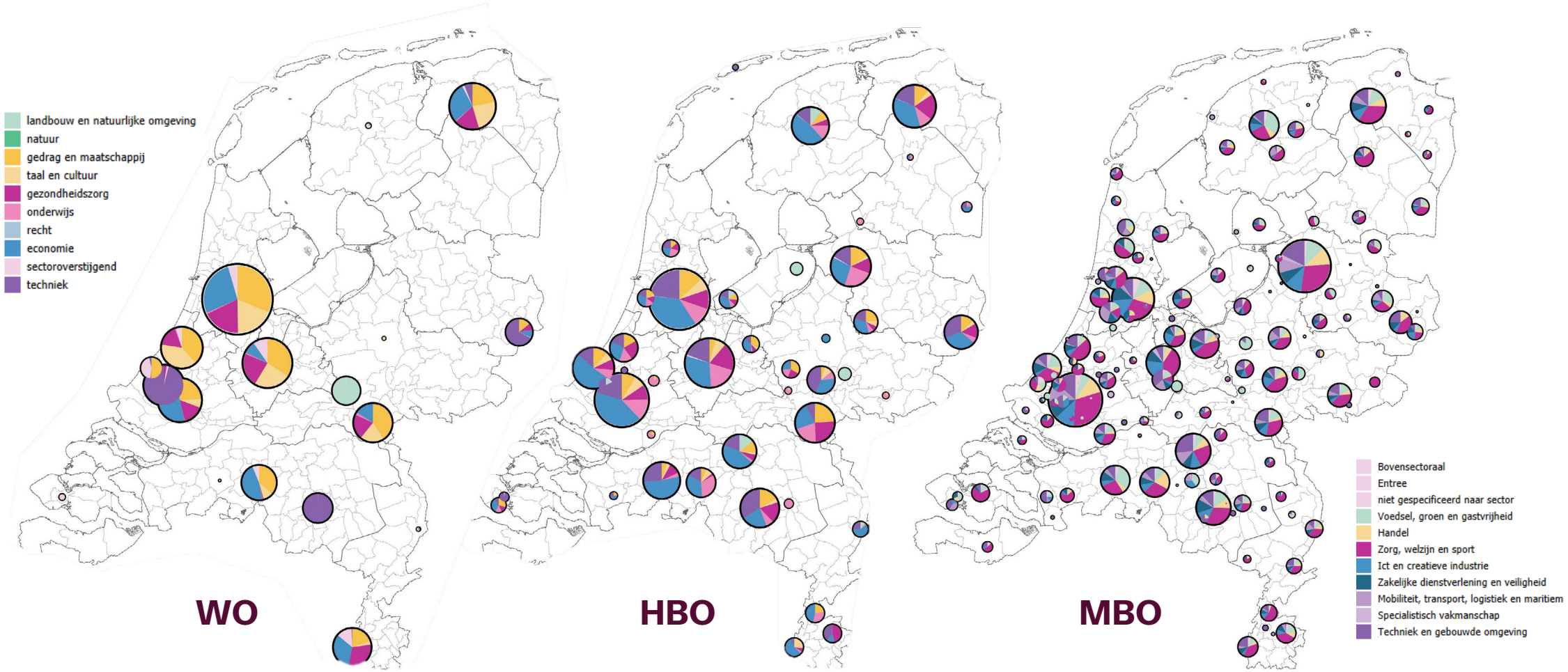

Leerlingen en studenten; onderwijssoort, woonregio | CBS

Onderwijsinstellingen

Kennis-
infrastructuur

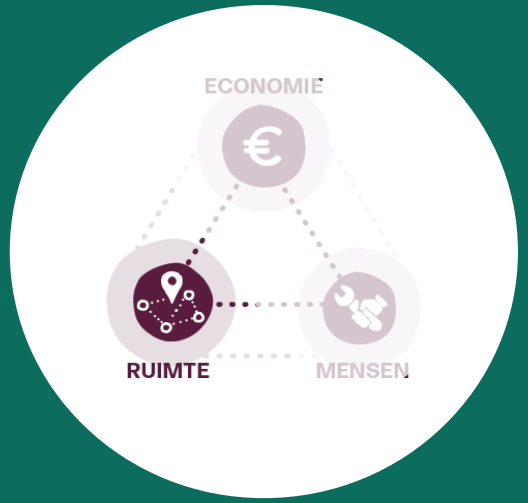
De spreiding, omvang en sectorale profilering van onderwijsinstellingen bepalen in hoeverre onderwijs aansluit op de regionale arbeidsmarkt. WO-instellingen zijn vaak sterker gespecialiseerd en meer ruimtelijk geconcentreerd, terwijl HBO en MBO-aanbod doorgaans breder en meer praktijkgericht is. Dit beïnvloedt welke typen vaardigheden lokaal beschikbaar komen. Wanneer afgestudeerden in hun sector weinig passende banen vinden in de regio, neemt het risico op ‘brain drain’ toe en gaat menselijk kapitaal in de regio verloren.

https://onderwijsdata.duo.nl/datasets

Ruimtelijke condities

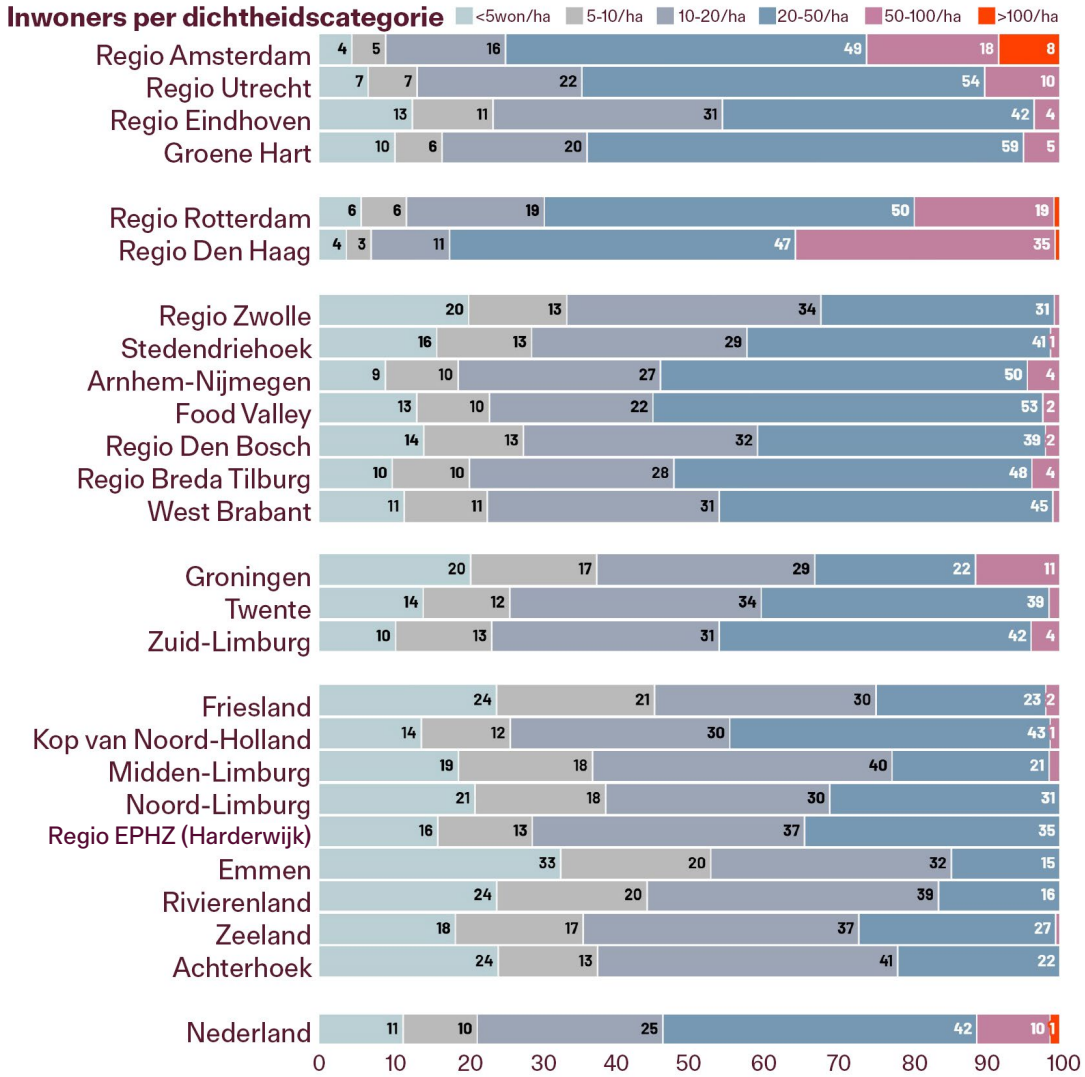
Potentie voor de economie

Dichtheden en programma

Leef-
woonklimaat

Één van de indicatoren waar we naar kijken is dichtheid: in welke dichtheidscategorieën bevinden mensen zich in regio's?

Kaart van 100 meter bij 100 meter met statistieken | CBS

Opwaartse en neerwaartse spiraal

Leef-
woonklimaat

Waarom is dichtheid van belang? Door de mechanieken van agglomeratiekracht hebben dichtheid en concentratie (of het gebrek daaraan) een zichzelf versterkend effect: daar waar een concentratie van mensen en bedrijven is, zijn ook veel kansen en economische dynamiek. Die aantrekkingskracht zorgt vervolgens weer voor een groei van het aantal mensen en bedrijven.

Wordt de wereld plat of is er toekomst voor de stad?

Conceptueel raamwerk door PosadMaxwan op basis van De stad: magneet, roltrap en spons, De economie van de stad, Growth, innovation, scaling, and the pace of life in cities en Netwerkstad Nevelstad

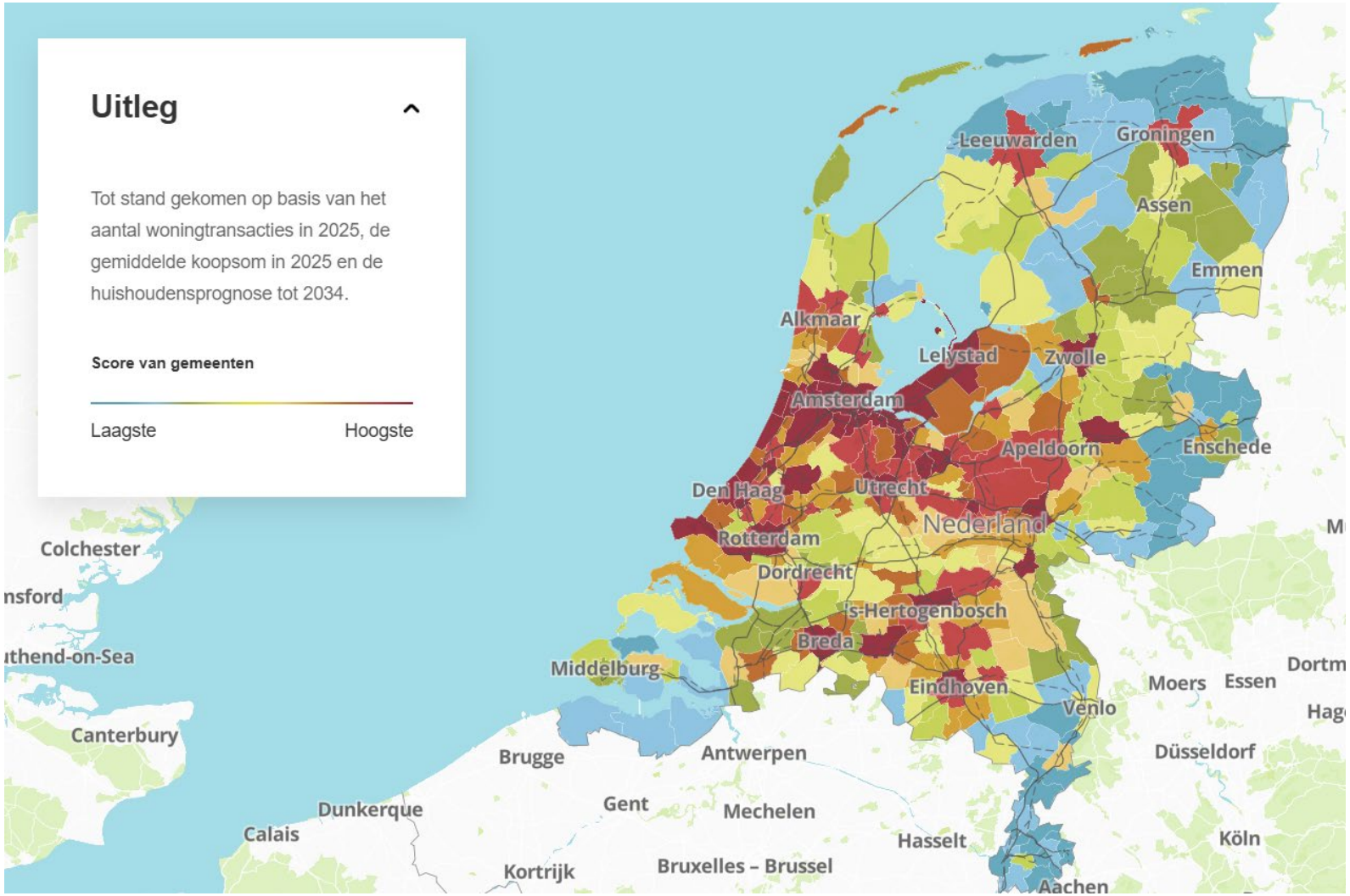
Druk op de woningmarkt

Leef-
woonklimaat

De aantrekkingskracht van economisch sterke en geconcentreerde regio's vertaalt zich vaak in toenemende druk op de woningmarkt. Waar veel werkgelegenheid en voorzieningen zijn, stijgt de vraag naar woonruimte en nemen prijzen en schaarste toe.

Dit kan economische dynamiek versterken, maar ook leiden tot verdringing en verminderde bereikbaarheid van arbeid.

De kaart laat zien waar deze druk zich het sterkst voordoet. Relatief lage woningmarktdruk kan juist kansen bieden, vooral in gebieden die goed verbonden zijn met economische kerngebieden. Hier ligt potentieel om groei op te vangen en de ruimtelijke balans te versterken.

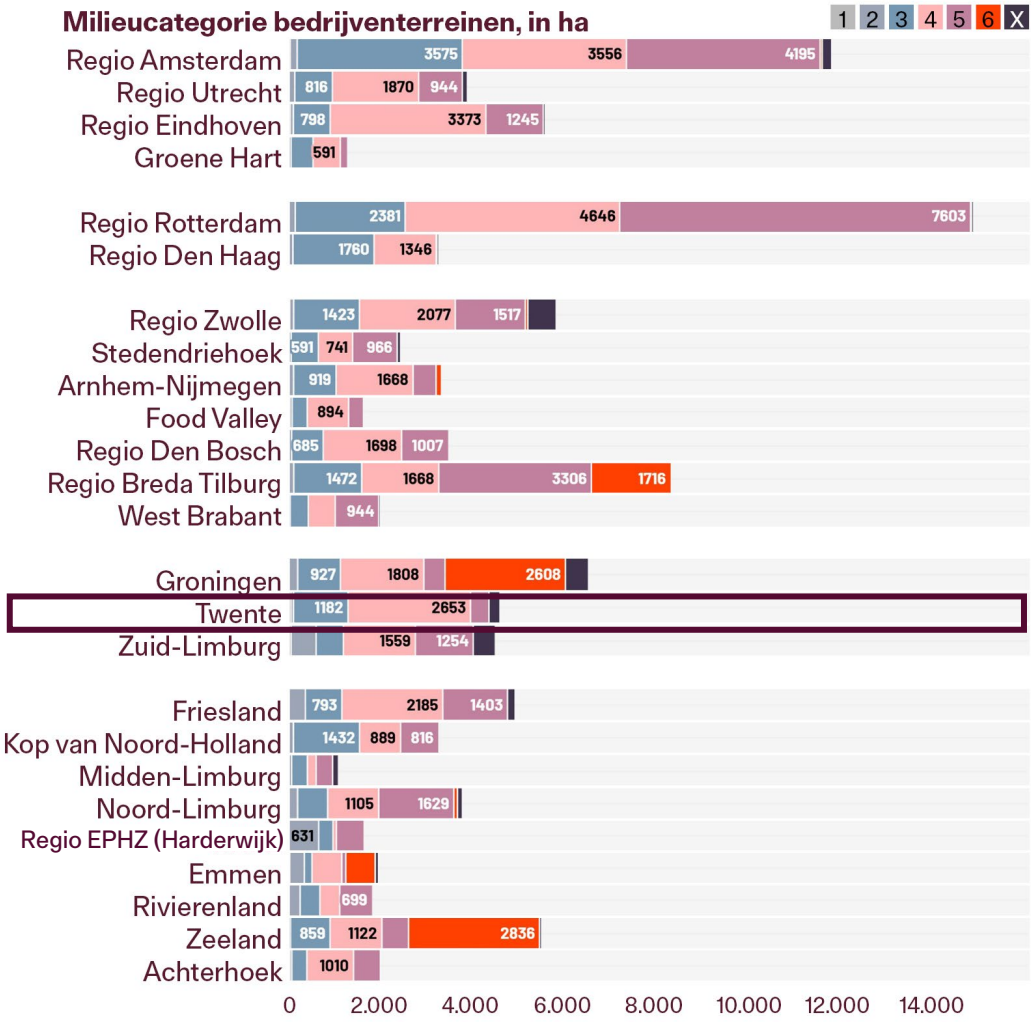

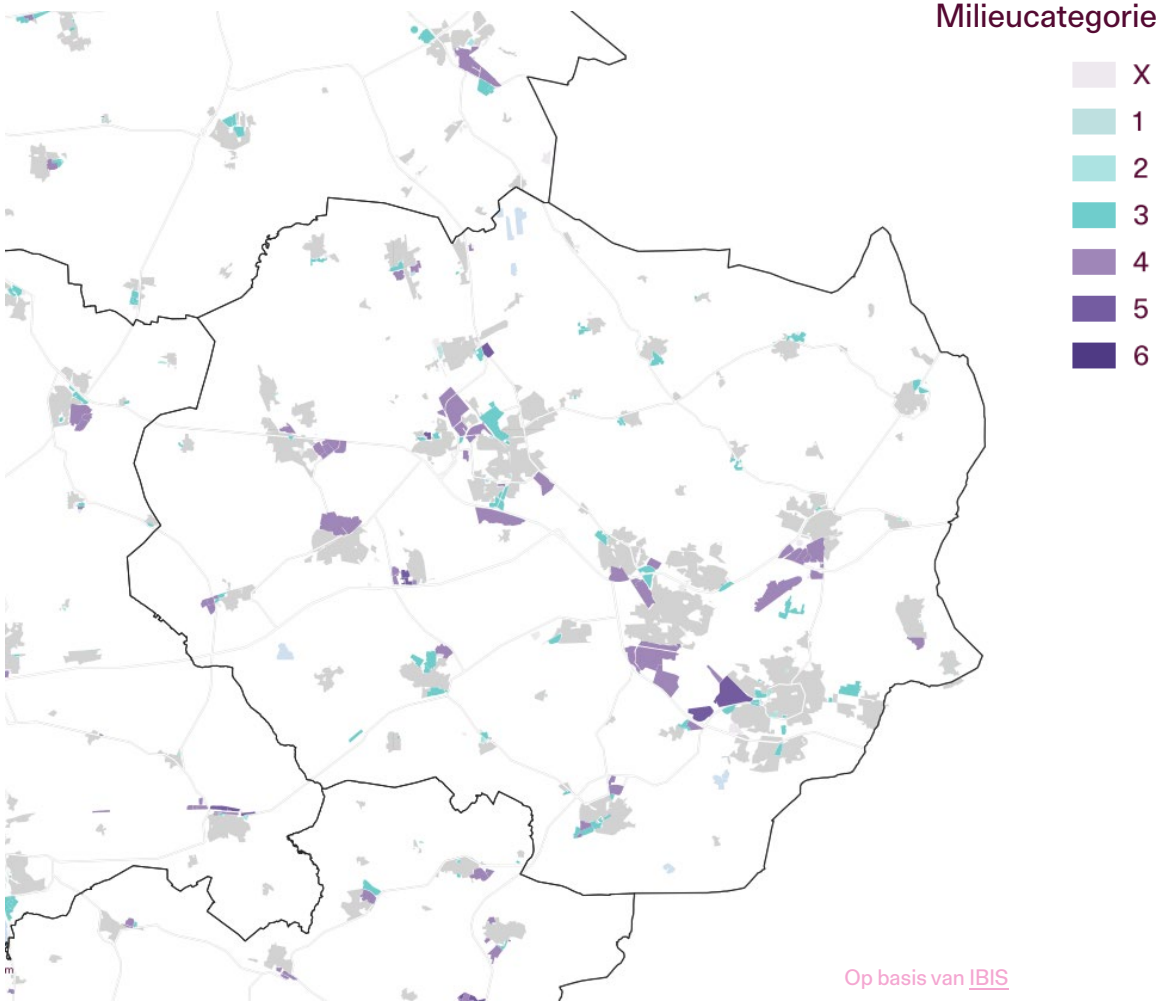
Hittekaart Woningmarkt 2026 | BPD.nl

Milieuruimte: voorbeeld Twente

De beschikbare milieuruimte op bedrijventerreinen geeft aan welk type industriële activiteiten ergens kunnen plaatsvinden. Hogere milieucategorieën bieden ruimte voor zwaardere industrie en productie, terwijl lagere categorieën meer geschikt zijn voor lichte bedrijvigheid en gemengde werkmilieus.

Leef-
woonklimaat

Op basis van IBIS

Voorbeeld Friesland

Woon-werk balans en daily urban system

De woon-werkbalans laat zien in hoeverre banen en beroepsbevolking ruimtelijk op elkaar aansluiten. Een sterke concentratie van banen in enkele kernen kan leiden tot dagelijkse pendelstromen, afhankelijkheid van specifieke centra en druk op infrastructuur. Tegelijkertijd zorgt concentratie juist voor agglomeratiekracht en de bijkomende voordelen. Het is dus belangrijk om zowel binnen regio's als tussen regio's te zoeken naar een gezonde woon-werk balans.

Infrastructuur (mensen)

Aantal banen in gemeente

- <25k
- 25-50k
- 50-75k
- 75-150k
- 100-150k
- 150-250k

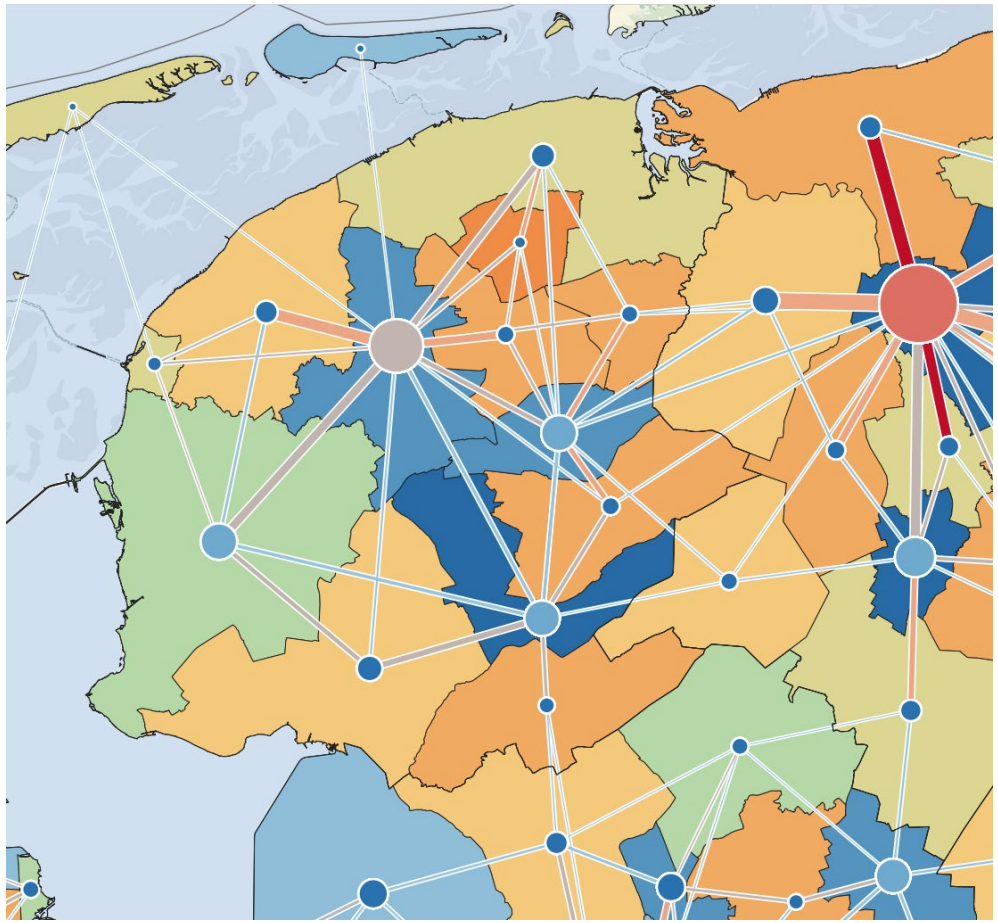
% van beroepsbevolking die in andere gemeente werkt

- 10-20%
- 20-40%
- >40%

Aantal banen t.o.v. aantal inkomensontvangers, in %

- 15 - 30
- 30 - 35
- 35 - 40
- 40 - 45
- 45 - 50
- 50 - 55
- 55 - 60
- 60 - 75
- 75 - 150

Leeuwarden heeft verreweg de meeste banen, maar ook in Heerenveen en Drachten zijn er relatief veel banen voor het aantal inwoners. Er lijken weinig mensen te zijn die buiten de provincie werken.

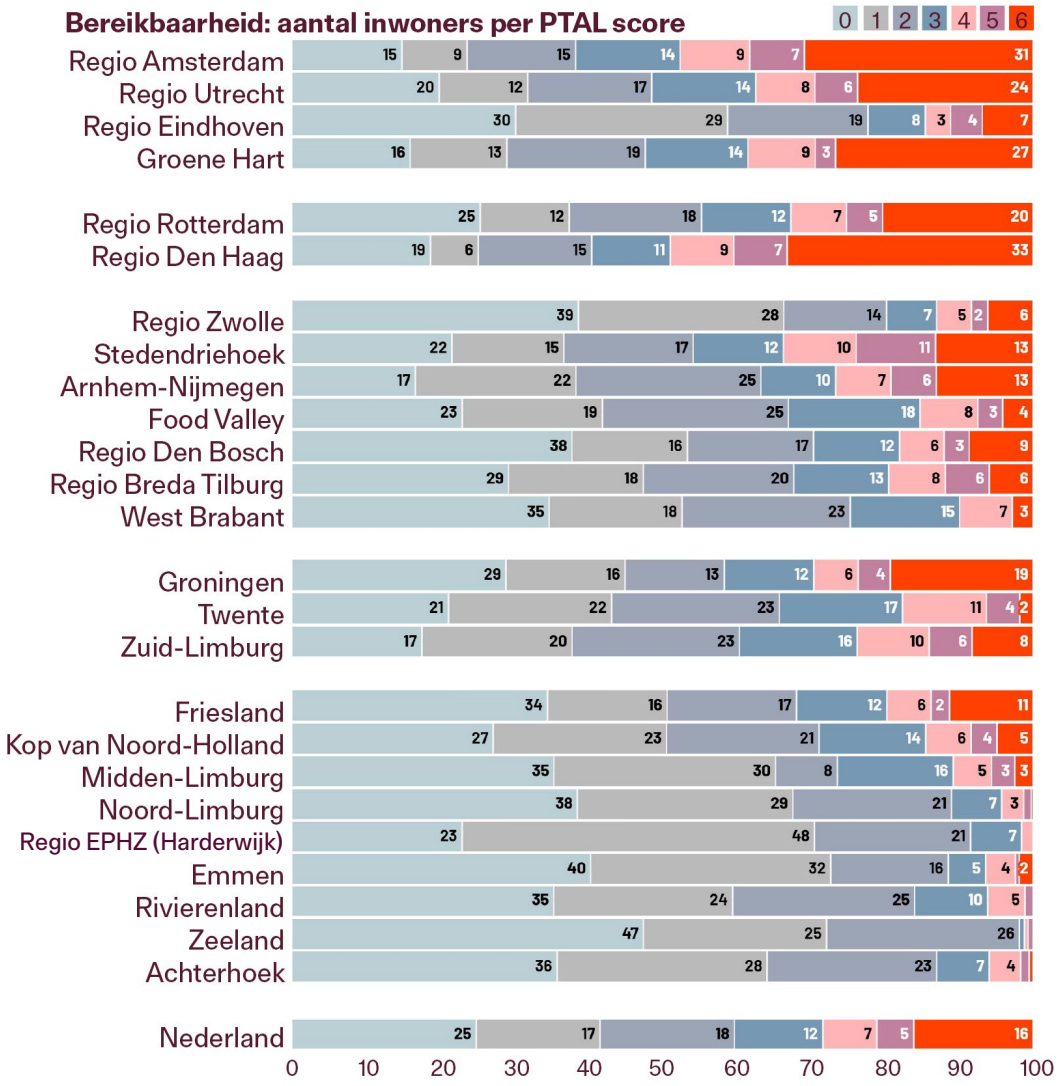

Bereikbaarheid

Infrastructuur (mensen)

De verdeling van inwoners over PTAL-scores *(Public Transport Accessibility Level)* geeft inzicht in de mate waarin mensen toegang hebben tot goed openbaar vervoer. Hoge bereikbaarheid vergroot de toegang tot banen, voorzieningen en onderwijs en ondersteunt een efficiënter daily urban system.

De grafiek laat zien waar grote groepen inwoners afhankelijk zijn van de auto. Dit helpt om afwegingen te maken over verstedelijking, mobiliteitsinvesteringen en het versterken van economische kansen. Opvallend is dat er relatief grote verschillen zijn tussen regio's binnen één categorie.

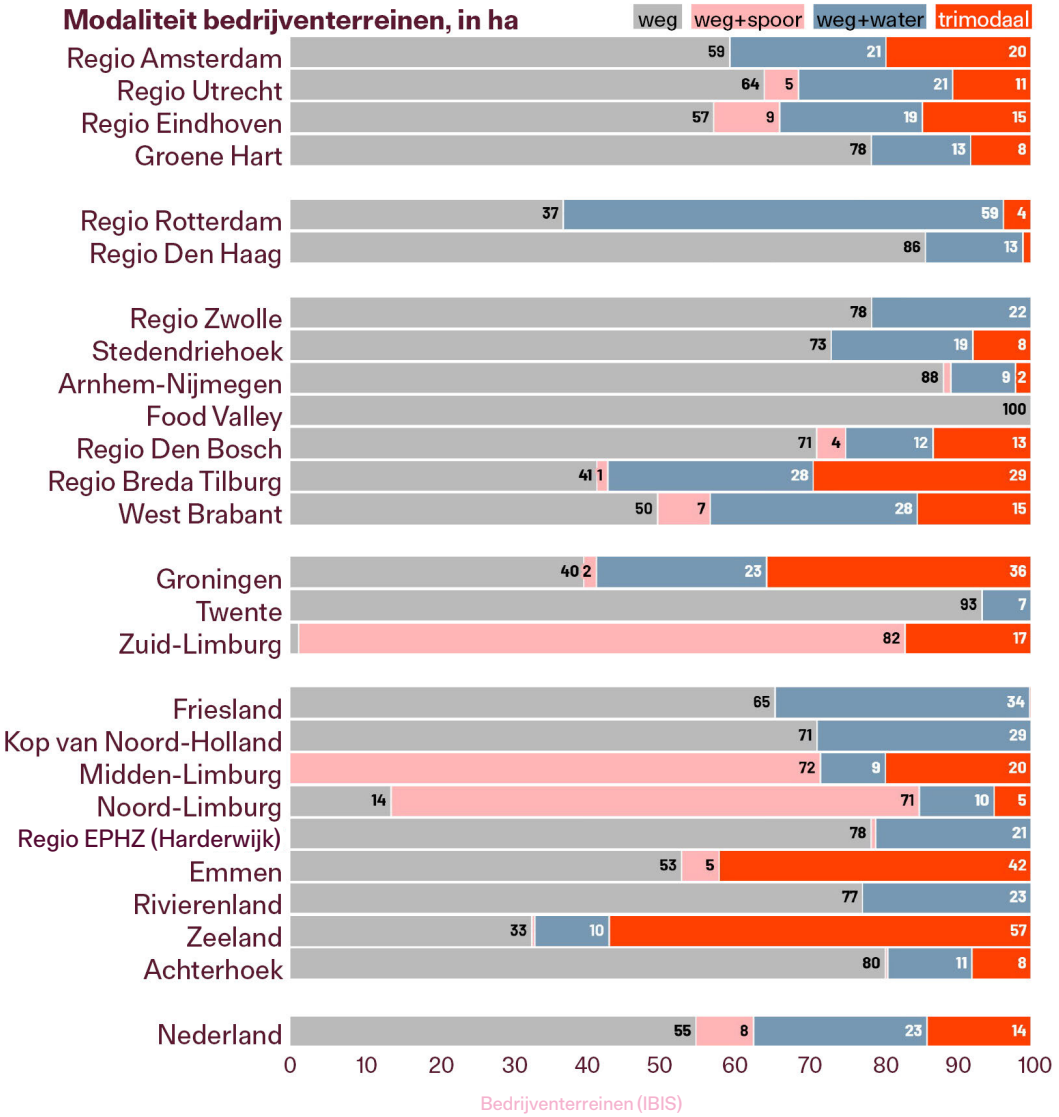
Keuzevrijheid van vervoer voor iedereen - Vereniging Deltametropool

Bereikbaarheid

Infrastructuur (goederen)

De ontsluiting van bedrijventerreinen via weg, spoor en water bepaalt in sterke mate de logistieke kwaliteit en concurrentiepositie van regio's. Multimodale bereikbaarheid vergroot de flexibiliteit en efficiëntie van goederenstromen en kan transportkosten en emissies verlagen. Tegelijk verschilt het belang hiervan sterk per sector. Sommige bedrijven zijn afhankelijk van vaarroutes en watergebonden kavels, terwijl andere materiaalstromen vooral via wegverbindingen plaatsvinden.

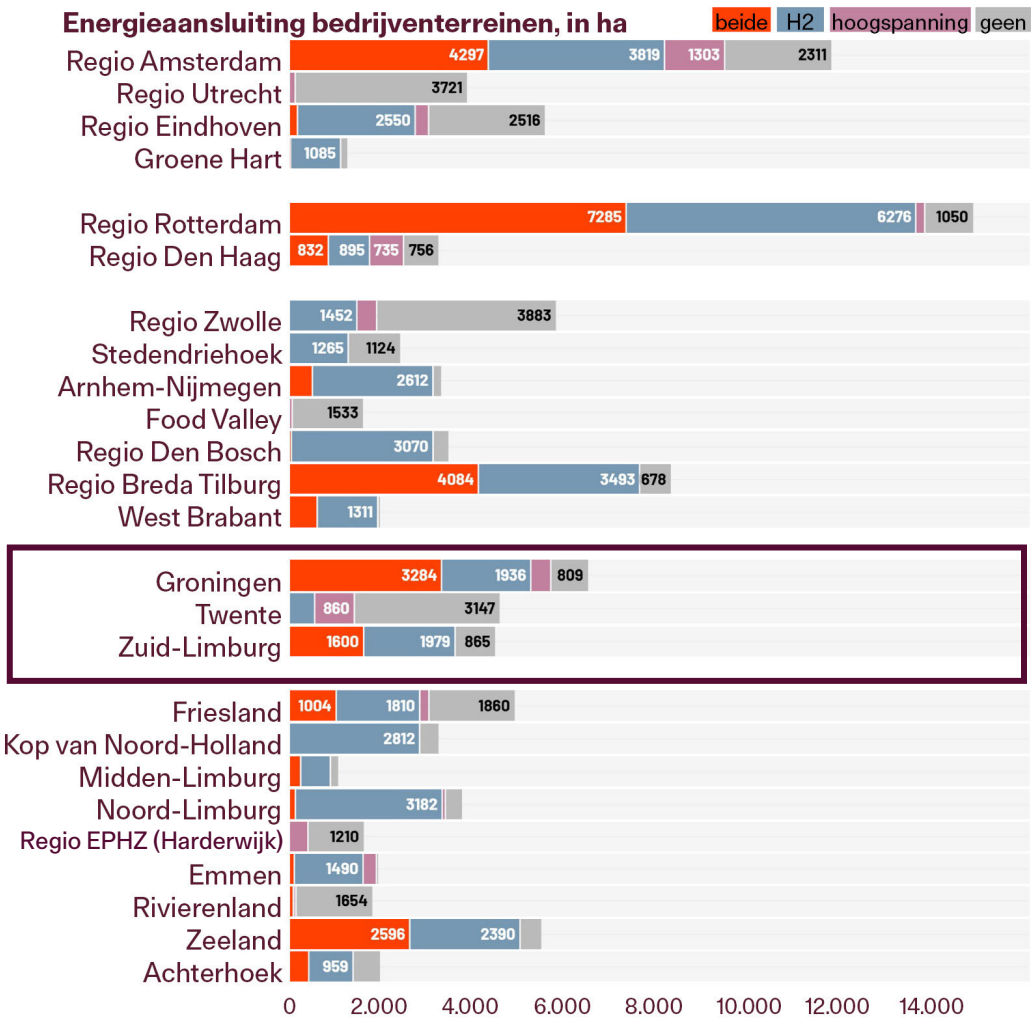
De grafiek laat zien welk deel van het bedrijventerreinoppervlak per regio op verschillende manieren is ontsloten. Dit maakt zichtbaar waar sectorale vestigingsvoorwaarden goed aansluiten en waar kansen liggen om logistieke netwerken en economische clusters te versterken.

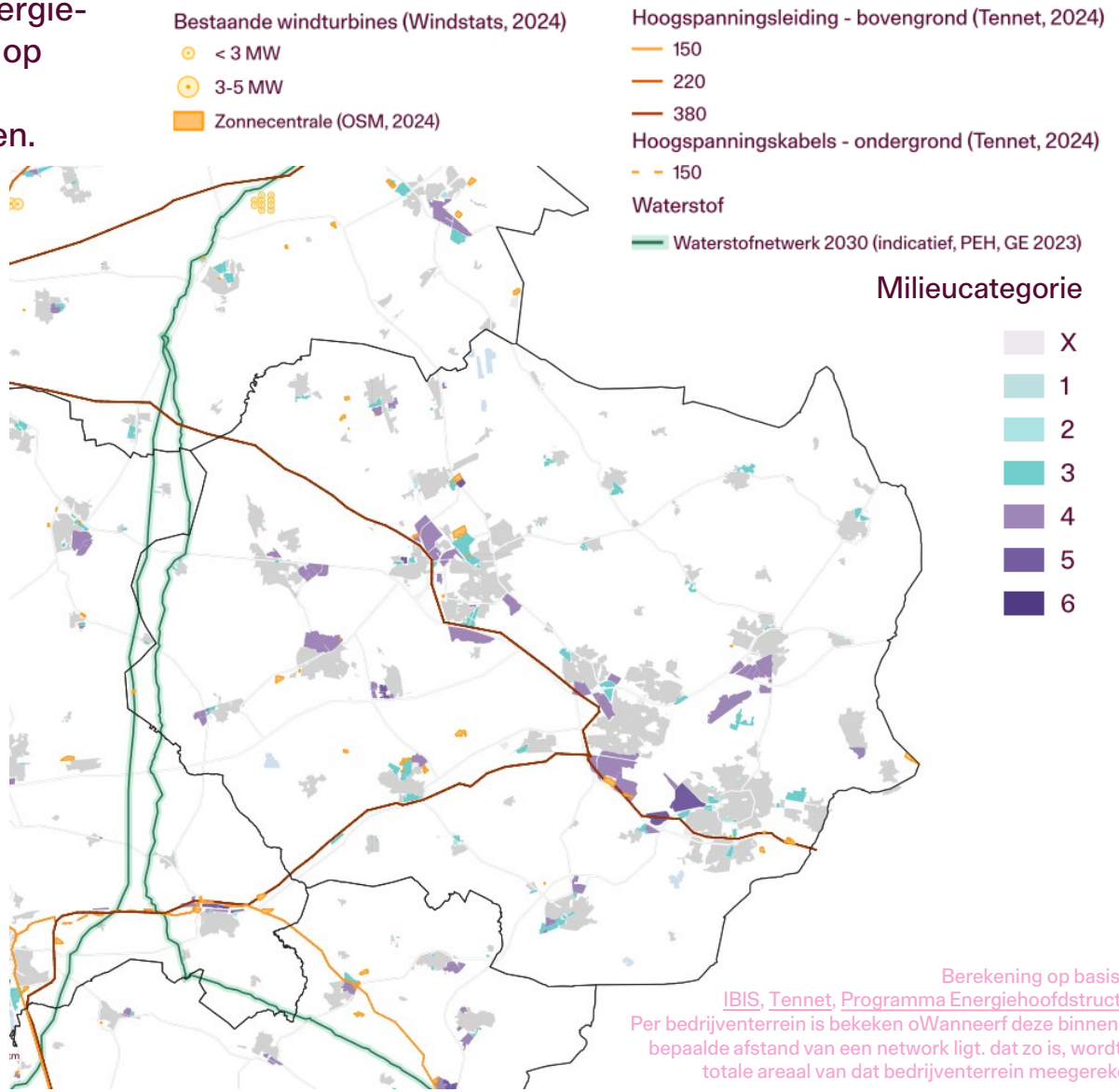

Energie: voorbeeld Twente

De aanwezigheid van energie-infrastructuur bepaalt waar energie-intensieve bedrijvigheid zich kan ontwikkelen. Aansluiting op hoogspanning- en waterstofnetwerken vergroot de vestigingsmogelijkheden en transitiepotentie van bedrijven.

Infrastructuur (energie)

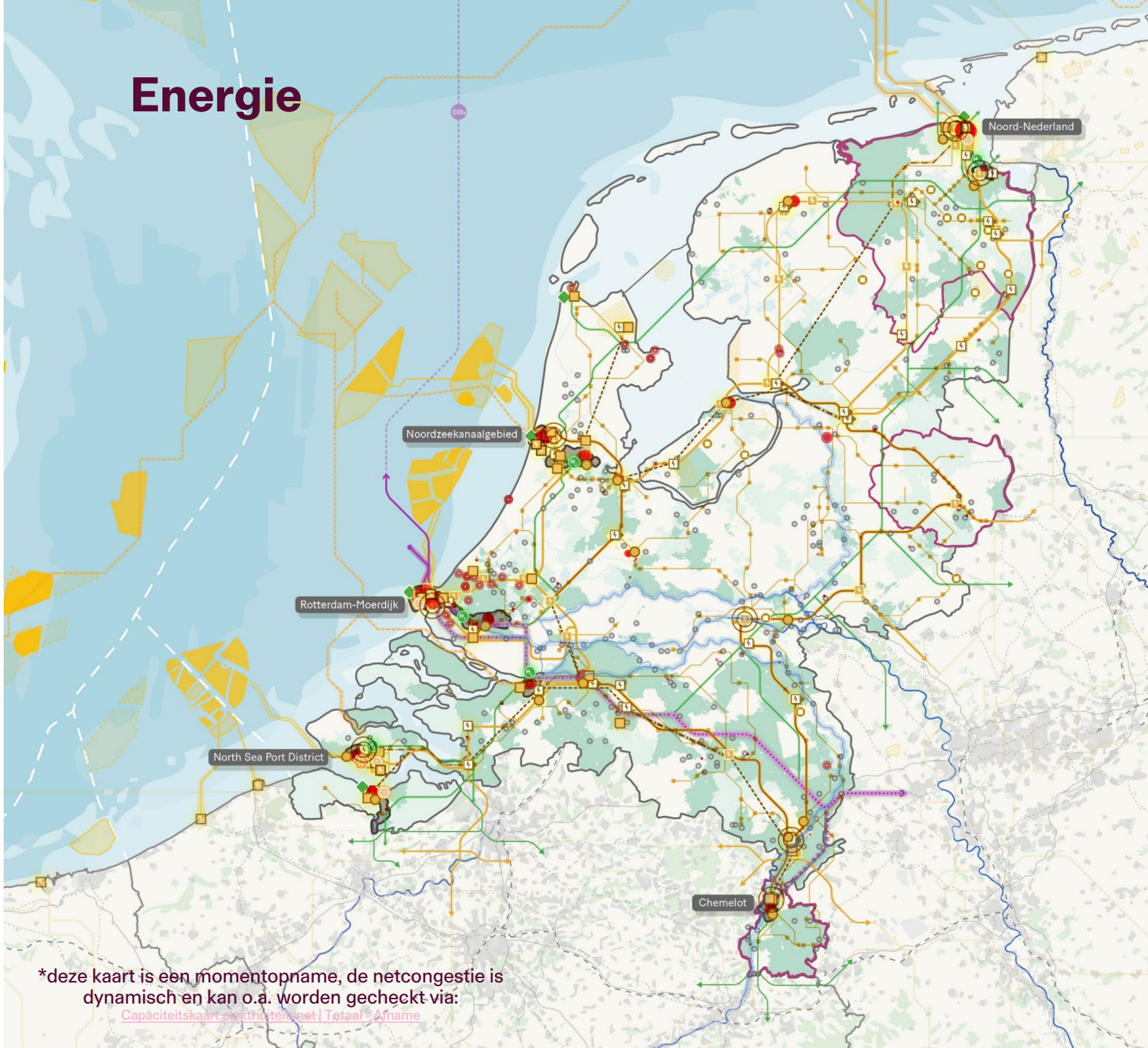

Berekening op basis van IBIS, Tennet, Programma Energiehoofdstructuur.
Per bedrijventerrein is bekeken oWanneerf deze binnen een bepaalde afstand van een network ligt. dat zo is, wordt het totale areaal van dat bedrijventerrein meegerekend.

Energie

Naast het bestaande en geplande energienetwerk is het goed om te kijken naar netcongestie: waar zit nu nog ruimte in het netwerk en waar is het realiseren van nieuwe aansluitingen moeilijk? Door hier op in te spelen kan optimaal gebruik worden gemaakt van de bestaande condities.

Infrastructuur (energie)

Elektriciteit

- Bestaand 220 kV en 380 kV station
- Bestaand 150 kV station
- Nieuw en uitbreiding 220 kV en 380 kV station
- Verwachte uitbreiding elektriciteitsstation na 2030
- 220 kV en 380 kV netwerk (dik) en 110 kV en 150 kV netwerk (dun)
- Geplande uitbreidingen hoogspanningsverbindingen tot 2030
  - Verzwaring 380 kV netwerk
  - Nieuwe verbinding
- Verwachte uitbreiding elektriciteitsnet na 2030 voor Tilburg - Eindhoven en Ens - Zwolle
- Bestaande en potentiële aanlanding Wind op Zee (bron: NRD Programma VAWOZ 2031-2040)
- Aanwijsgebieden voor grootschalige elektriciteitsproductie
- Bestaande kerncentrale (Borssele)
- Onderzoekslocaties voor nieuwbouw kerncentrales (Sloegebied, Terneuzen, Maasvlakte II, Eemshaven)
- Bestaande zonnevelden (>50MW)
- Bestaande windparken (>50MW)
- Netcapaciteit
- Transportcapaciteit beschikbaar zonder wachtrij
- Transportcapaciteit beperkt beschikbaar zonder wachtrij

Warmte

- MT-restwarmte bronnen > 100 MWth (bron: ECW, Warmteatlas)
- Bestaande geothermie bronnen > 20 MW (bron: SDE, RVO)

Waterstof

- Aanwijsgebieden voor grootschalige elektrolyse
- Potentiële aanlandlocatie waterstof (bron: NRD Programma VAWOZ 2031-2040)
- Waterstofbackbone (bron: PEH en North Sea Energy Atlas)
- Delta-Rhine Corridor: H_2 en CO_2-leiding 2032 (tot Boxtel)
- Delta-Rhine Corridor: alleen CO_2-leiding 2033 (tot Venlo) mogelijke uitbreiding naar Chemelot

*deze kaart is een momentopname, de netcongestie is dynamisch en kan o.a. worden gecheckt via:
Capaciteitskaart elektriciteitsnet | Totaal - Afname

Samenvatting en conclusies

De Nederlandse economie verschuift al decennia richting een kennis- en diensteneconomie. Tegelijkertijd concentreren veel stuwende dienstensectoren zich steeds sterker in een beperkt aantal stedelijke regio's, waar agglomeratievoordelen, kennisinstellingen en een grote arbeidsmarkt elkaar versterken. Daar staat tegenover dat ook de maakindustrie en andere stuwende productiesectoren weer aan strategisch belang winnen, onder meer door de energietransitie, digitalisering en geopolitieke ontwikkelingen. Niet iedere regio hoeft in dezelfde sectoren uit te blinken. Juist de bestaande economische structuur en ontwikkelpotentie vormen het vertrekpunt voor een passende regionale ontwikkelstrategie.

Menselijk kapitaal blijkt een van de meest bepalende factoren voor regionale ontwikkeling, maar is tegelijkertijd lastig direct te sturen. Demografische ontwikkelingen, onderwijsniveau en arbeidsmarktdynamiek veranderen langzaam en worden beïnvloed door keuzes van mensen en bedrijven. Regionale strategieën richten zich daarom niet alleen op het opleiden van talent, maar ook op het behouden, aantrekken en benutten ervan. Een aantrekkelijke leefomgeving, goede voorzieningen, passende woningen en loopbaanmogelijkheden zijn daarbij minstens zo belangrijk als economische kansen.

Ruimte bepaalt in belangrijke mate welke economische ontwikkeling mogelijk is. Sommige ruimtelijke randvoorwaarden zijn beïnvloedbaar, zoals de beschikbaarheid van energie-infrastructuur, bereikbaarheid of geschikte werkmilieus. Andere kenmerken, zoals geografische ligging of landschappelijke kwaliteiten, liggen grotendeels vast. Eén effectieve ruimtelijke ontwikkelstrategie begint daarom met inzicht in welke ruimtelijke kenmerken sturend zijn voor de ontwikkelmogelijkheden van een regio. Daarbij is het belangrijk om niet alleen naar individuele regio's te kijken, maar ook naar hun rol binnen het nationale systeem. Regio's met minder economische concentratie kunnen juist van grote waarde zijn door hun woonkwaliteit, recreatieve landschappen of ondersteunende functies, mits de bereikbaarheid, voorzieningen en woningvoorraad op orde zijn.

Iedere regio beschikt over een unieke combinatie van economische activiteiten, menselijk kapitaal en ruimtelijke condities. Deze verschillen bepalen welke economische ontwikkeling kansrijk is en welke randvoorwaarden of beperkingen daarbij een rol spelen. De regionale analyses laten zien dat er geen generieke ontwikkelstrategie bestaat, maar dat ruimtelijk-economisch beleid moet aansluiten bij de kenmerken en potentie van de plek.

Hoe aan de slag met deze informatie?

De inzichten uit deze analyse bieden aanknopingspunten voor zowel het Rijk als regio's om gerichter te werken aan ruimte voor economie en een samenhangende ruimtelijk-economische visie. Ze maken het mogelijk om economische ontwikkeling niet alleen te beschrijven, maar ook te sturen op basis van onderliggende mechanismen.

1. Allereerst helpt de analyse om regionale economieën te positioneren binnen bredere trends en ontwikkelingen, zoals verstedelijking, digitalisering, energietransitie en demografische veranderingen. Door deze trends expliciet te koppelen aan regionale profielen wordt zichtbaar waar kansen liggen voor groei en waar risico's ontstaan, bijvoorbeeld door arbeidskrapte, ruimtegebrek of afhankelijkheid van internationale ketens.

2. Daarnaast maakt de analyse inzichtelijk welke vestigingsvoorwaarden cruciaal zijn voor verschillende typen economische activiteiten. Door onderscheid te maken in economische profielen – zoals kennisintensieve diensten, maakindustrie of logistiek – ontstaat scherpte in de vraag voor wie er eigenlijk ruimte wordt gemaakt: welk type bedrijf, met welk type werknemer, en onder welke ruimtelijke condities. Dit voorkomt generieke programmering en maakt gerichtere keuzes mogelijk in ruimtegebruik, infrastructuur en voorzieningen.

3. Voor het Rijk betekent dit dat ruimtelijke economische keuzes beter onderbouwd kunnen worden.

4. Voor regio's biedt het handvatten om hun eigen profiel scherper te formuleren, realistische ontwikkelrichtingen te kiezen en gerichter in te zetten op het versterken van hun economische ecosystemen.

De analyse vraagt ook om voorzichtigheid in interpretatie. De analyses suggereren richting, maar zijn geen voorspellingen of blauwdrukken. Economische ontwikkeling blijft afhankelijk van externe factoren en onzekerheden. Het risico bestaat dat regio's te sterk worden vastgezet in een bepaald profiel, terwijl economische structuren juist dynamisch zijn. Daarom ligt de waarde van deze analyse niet alleen in het maken van keuzes, maar ook in het expliciteren van afwegingen: waar wordt op ingezet, wat wordt niet gefaciliteerd, en hoe robuust zijn deze keuzes onder verschillende toekomstscenario's.

Ontwikkelrichtingen

Wat zijn kansrijke ontwikkelrichtingen,
vanuit nationaal en regionaal perspectief?

3

Stappen naar een Ruimtelijk-Economische Strategie

	1 Vertrekpunt: trends en scenario's	2 Inzicht in talenten en uitdagingen van de plek	3 Kansrijke ontwikkelrichtingen identificeren	4 Vertaling naar werkmilieus
ECONOMIE	Economische dynamiek	Aanwezig economisch profiel	Interregionaal perspectief: vergelijking van economisch functioneren en aanwezige condities *Hoe positioneren regio's ten opzichte van elkaar en wat zijn mogelijke ontwikkelrichtingen?*	Het verbinden van economie, menselijk kapitaal en ruimtelijke condities
RUIMTE	Dynamiek randvoorwaarden	Huidige condities		
MENSEN	Demografie en doelgroepen	Menselijk kapitaal		

Leeswijzer

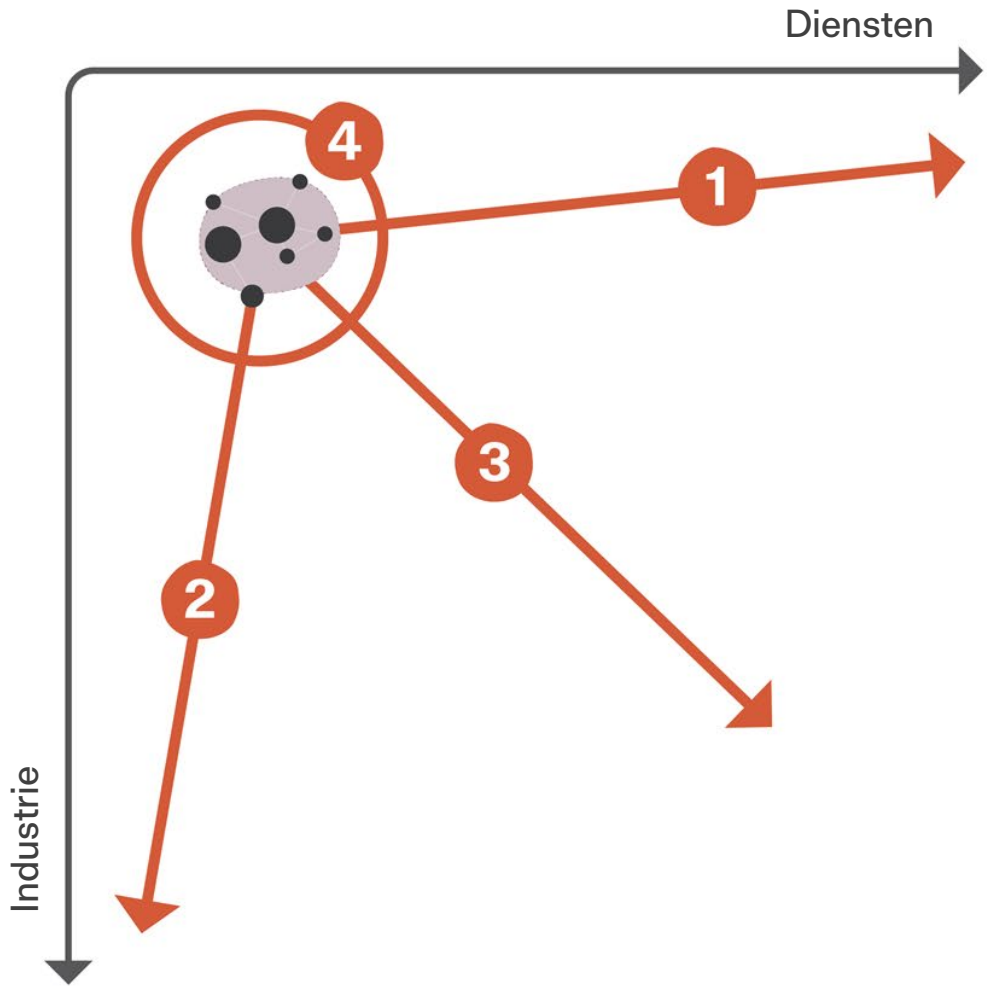
Dit hoofdstuk plaatst regio's in onderlinge verhouding, waarin ze gepositioneerd worden op basis van hun economisch functioneren en de aanwezige ruimtelijke condities, uitgesplitst naar stuwende diensten en industrie. Zo ontstaat inzicht in verschillen in schaal, economische kracht en ontwikkelpotentie, en in de rol die regio's vervullen binnen het nationale systeem.

De methodiek is een vereenvoudiging. De gebruikte indicatoren beslaan slechts een deel van de factoren die economische ontwikkeling en ruimtelijke condities bepalen, en de positionering van regio's is relatief van aard. Verschillen tussen economisch functioneren en ruimtelijke condities zijn geen directe verklaring voor prestaties, maar een signaal dat aanleiding geeft tot verdere analyse. De uitkomsten van de analyse suggereren dus niet dat regio’s in een specifieke richting zouden moeten bewegen, maar geven inzicht in onderlinge verhoudingen op basis van een klein aantal indicatoren.

De volledige uitleg van de berekeningen, bronnen en methodiek is in de bijlage te vinden.

Verschillende posities en richtingen mogelijk per regio

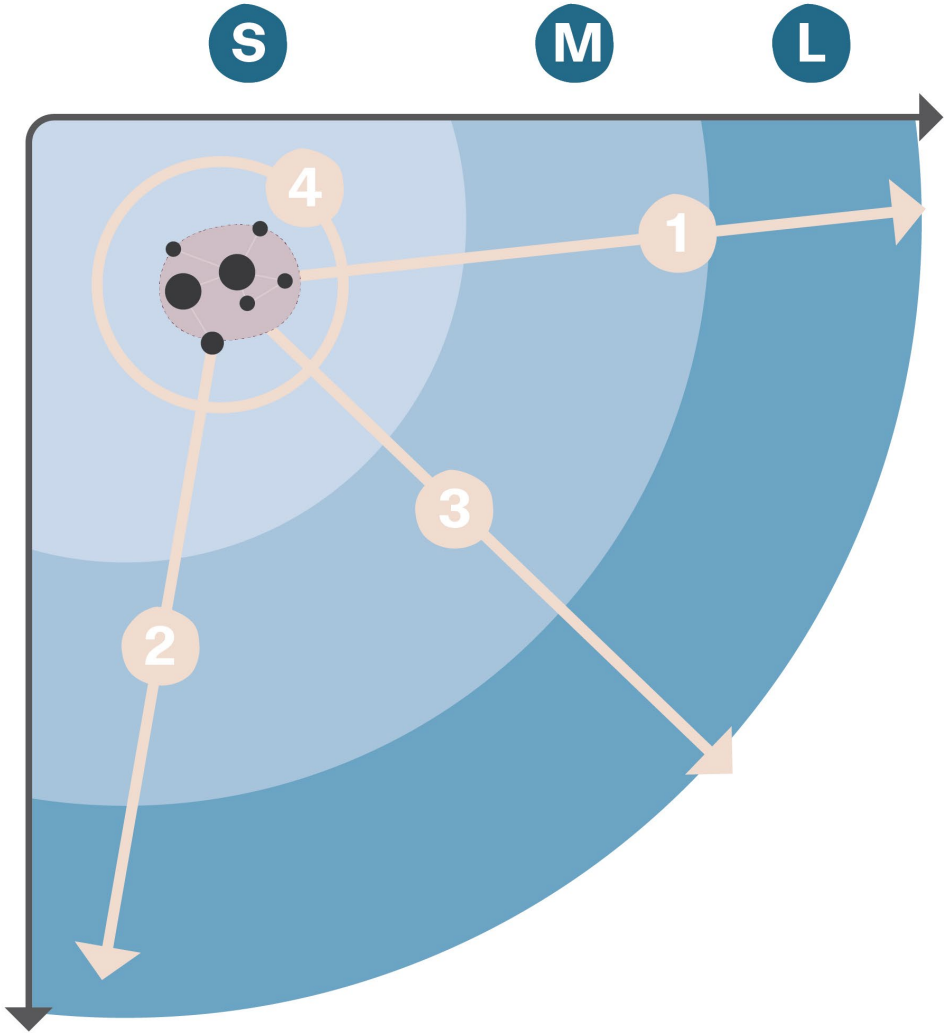
De analyse maakt onderscheid tussen stuwende diensten en stuwende industrie, omdat deze sectoren fundamenteel verschillende ruimtelijke en economische condities vereisen. Dit onderscheid vormt de basis voor het onderling vergelijken van de regio's.

Onderscheid tussen regio’s in
1. Omvang stuwende economie & 2. Ruimtelijke condities

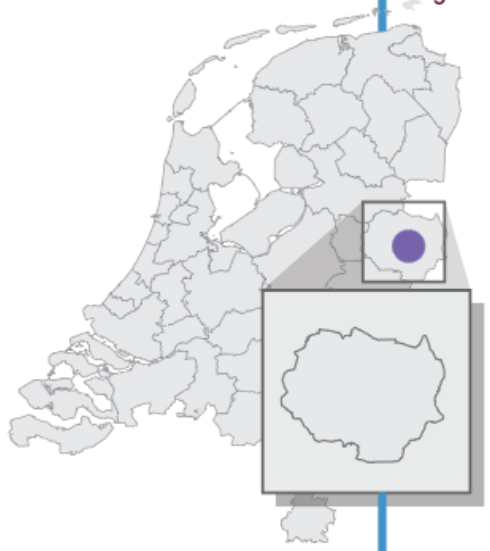
Regio’s worden gepositioneerd op basis van twee dimensies: de omvang en specialisatie van de stuwende economie en de aanwezigheid van ruimtelijke condities.

Door deze combinatie ontstaat een typologie van regio’s (small, medium, large), die inzicht geeft in verschillen in schaal, economische kracht en ontwikkelpotentie.

Indicatoren voor bepalen positie in matrix

De positie van regio's wordt bepaald op basis van gestandaardiseerde indicatoren (z-scores). Door absolute omvang en specialisatie te combineren ontstaat een vergelijkbaar beeld per regio.

In deze analyse worden de COROP-regio's aangehouden, omdat daar de meeste data voor beschikbaar is.
Voor de leesbaarheid worden deze in de matrix omschreven met de grootste plaats die in de regio gelegen is.

Functioneren van de economie per regio

Absolute en relatieve waarden (specialisatie-index) van de volgende indicatoren

1 Stuwende diensten

1. *Toegevoegde waarde per sector per regio*
2. *Aantal banen per sector per regio*
3. *Productiviteit per sector per regio*

2 Stuwende industrie

1. *Toegevoegde waarde per sector per regio*
2. *Aantal banen per sector per regio*
3. *Productiviteit per sector per regio*

Ruimtelijke condities per regio

Absolute en relatieve waarden (specialisatie-index) van de volgende indicatoren

1 Stuwende diensten

1. *Oppervlak van stedelijkmilieu*
2. *Oppervlak van innovatiemilieu*
3. *Hoogopgeleiden beroepsbevolking*

2 Stuwende industrie

1. *Oppervlak van productiemilieu*
2. *Oppervlak van industrieelmilieu*
3. *Hoogopgeleide en middelbaar opgeleide beroepsbevolking*

Functioneren van de economie

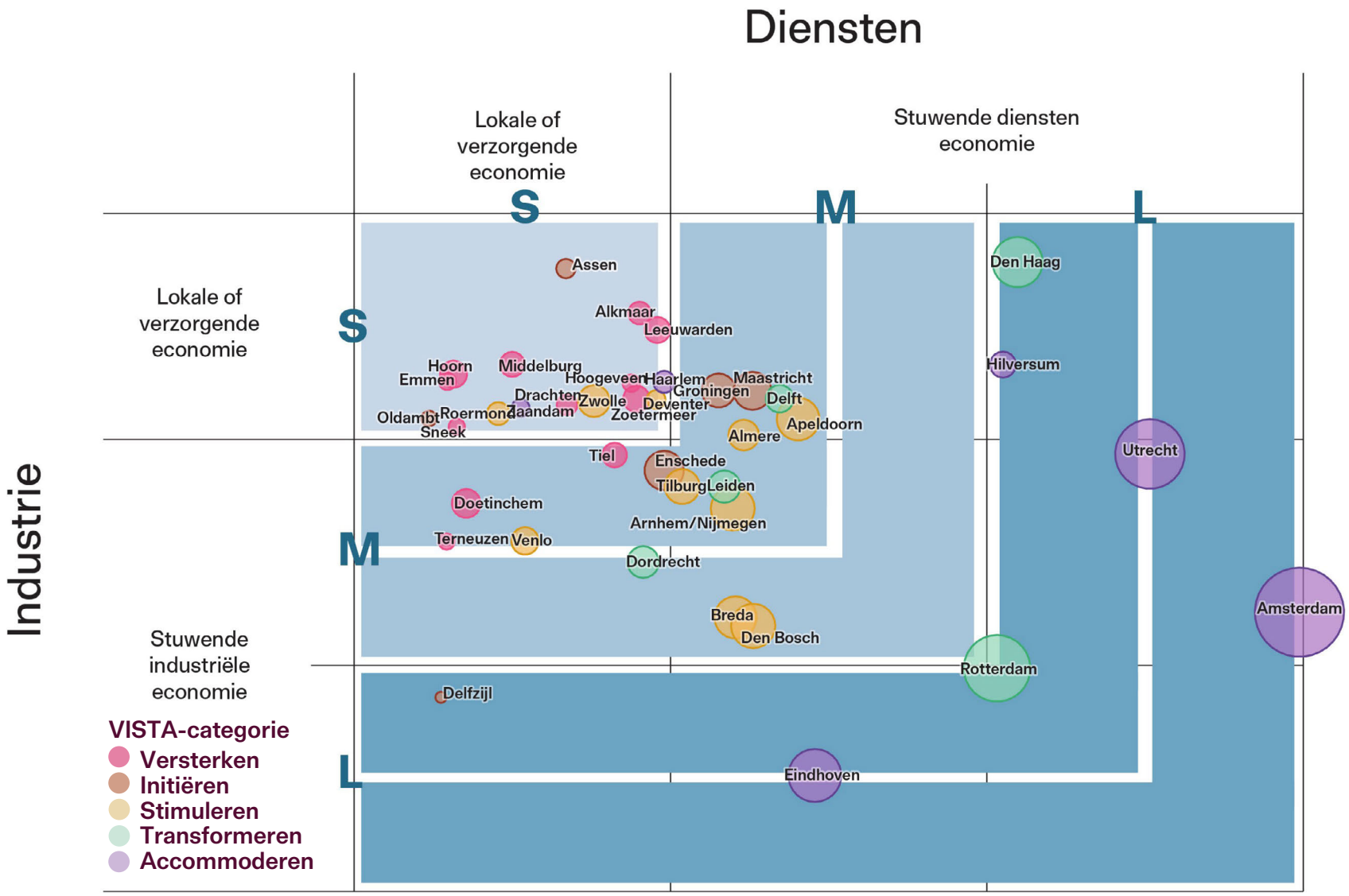
Deze matrix laat zien hoe regio's presteren in stuwende diensten en industrie.

Regio's worden gepositioneerd op basis van hun economische uitkomsten, waardoor verschillen zichtbaar worden tussen dienstgerichte, industrie gedreven, gebalanceerde en economisch kleinere regio's.

Voor de leesbaarheid is als omschrijving van de regio's steeds de gemeente met de meeste inwoners in de COROP-regio gebruikt. Het betreft dus niet enkel die gemeente, maar de gehele regio.

De kleurcodering verwijst naar de VISTA-strategie* in de ontwerp-Nota Ruimte.

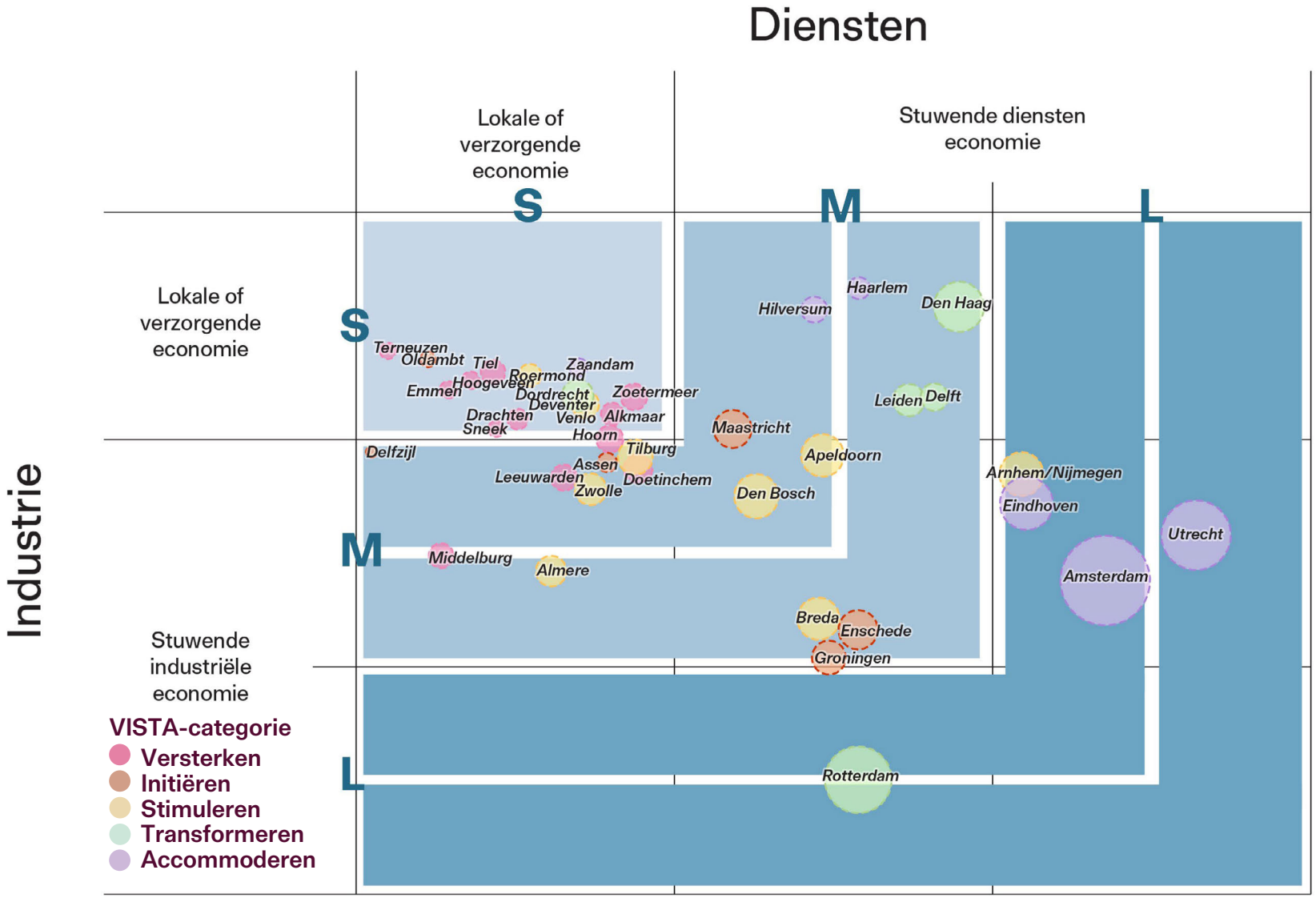
* Deze indeling is inmiddels vernieuwd, maar in dit onderzoek is nog uitgegaan van de indeling hiernaast.

Condities voor economie vanuit menselijk kapitaal en aanwezigheid werkmilieus

In deze matrix worden regio's vergeleken op hun onderliggende (ruimtelijke) condities: de aanwezigheid van geschikte werkmilieus en de beschikbaarheid van arbeid.

Dit maakt inzichtelijk waar de (ruimtelijke) condities voor economische groei aanwezig zijn en waar juist beperkingen zitten.

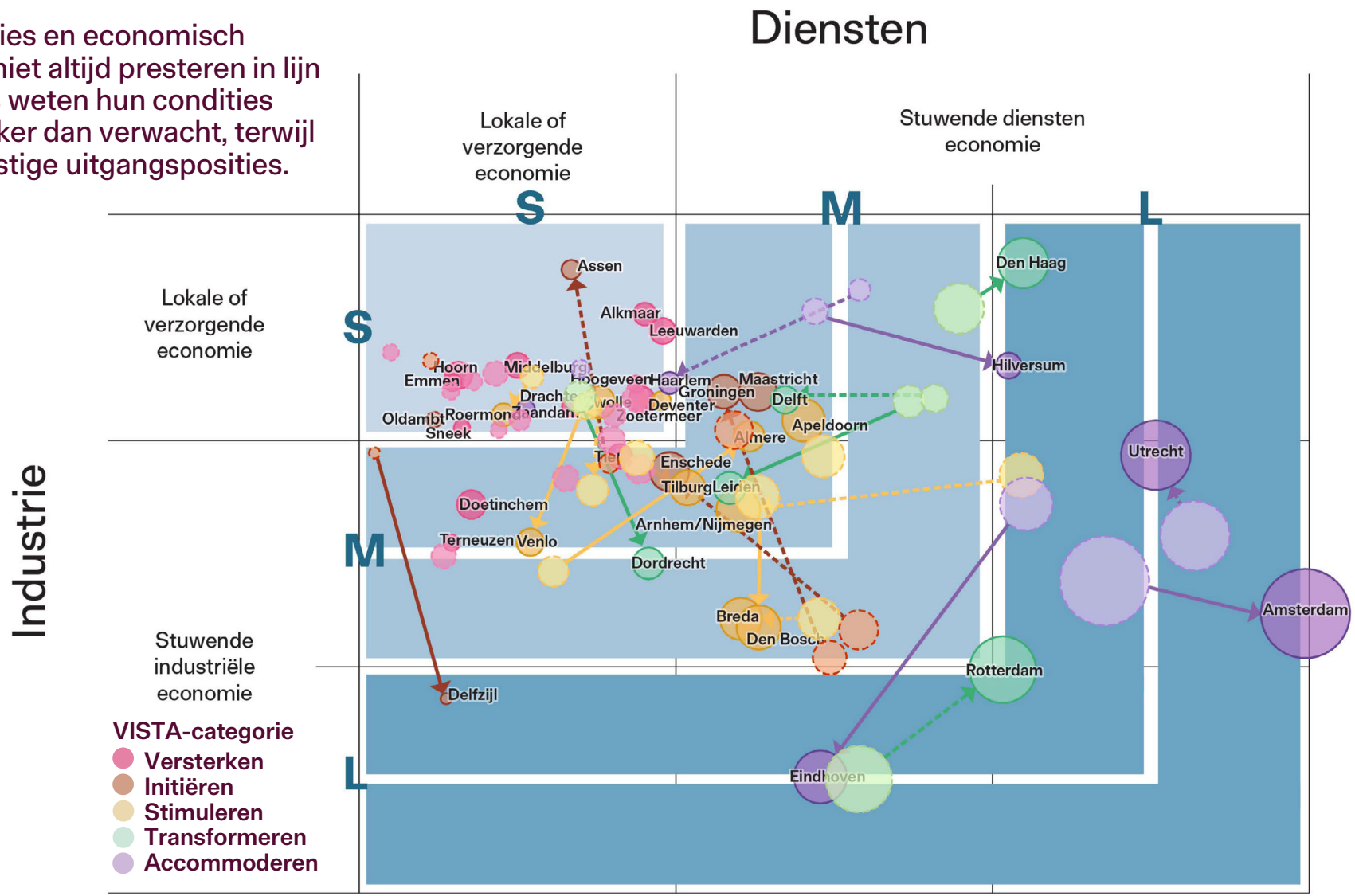

Conclusies vanuit verschillen tussen condities en economisch functioneren

De vergelijking tussen (ruimtelijke) condities en economisch functioneren maakt zichtbaar dat regio's niet altijd presteren in lijn met hun mogelijkheden. Sommige regio's weten hun condities effectief te benutten en functioneren sterker dan verwacht, terwijl andere regio's achterblijven ondanks gunstige uitgangsposities.

Deze verschillen geven richting aan de opgave per regio. Waar (ruimtelijke) condities en functioneren in balans zijn, ligt de nadruk op versterken en vasthouden. Waar beschikbare randvoorwaarden ruimer zijn dan het huidige functioneren, ligt een kans om ontwikkeling te activeren. En waar functioneren relatief sterk is maar condities onder druk staan, vraagt dit om het borgen en versterken van de onderliggende basis.

Tegelijkertijd moet deze analyse voorzichtig worden geïnterpreteerd. Het verschil tussen condities en functioneren is gebaseerd op indicatoren die niet direct causale samenhang hebben, maar verschillende aspecten van de regionale economie meten. We vergelijken dus hoe regio's zich onderling verhouden op verschillende typen indicatoren, niet één-op-één oorzaak en gevolg. De uitkomst is daarmee geen verklaring, maar een signaal dat laat zien waar opvallende verschillen zitten en waar nadere analyse nodig is.

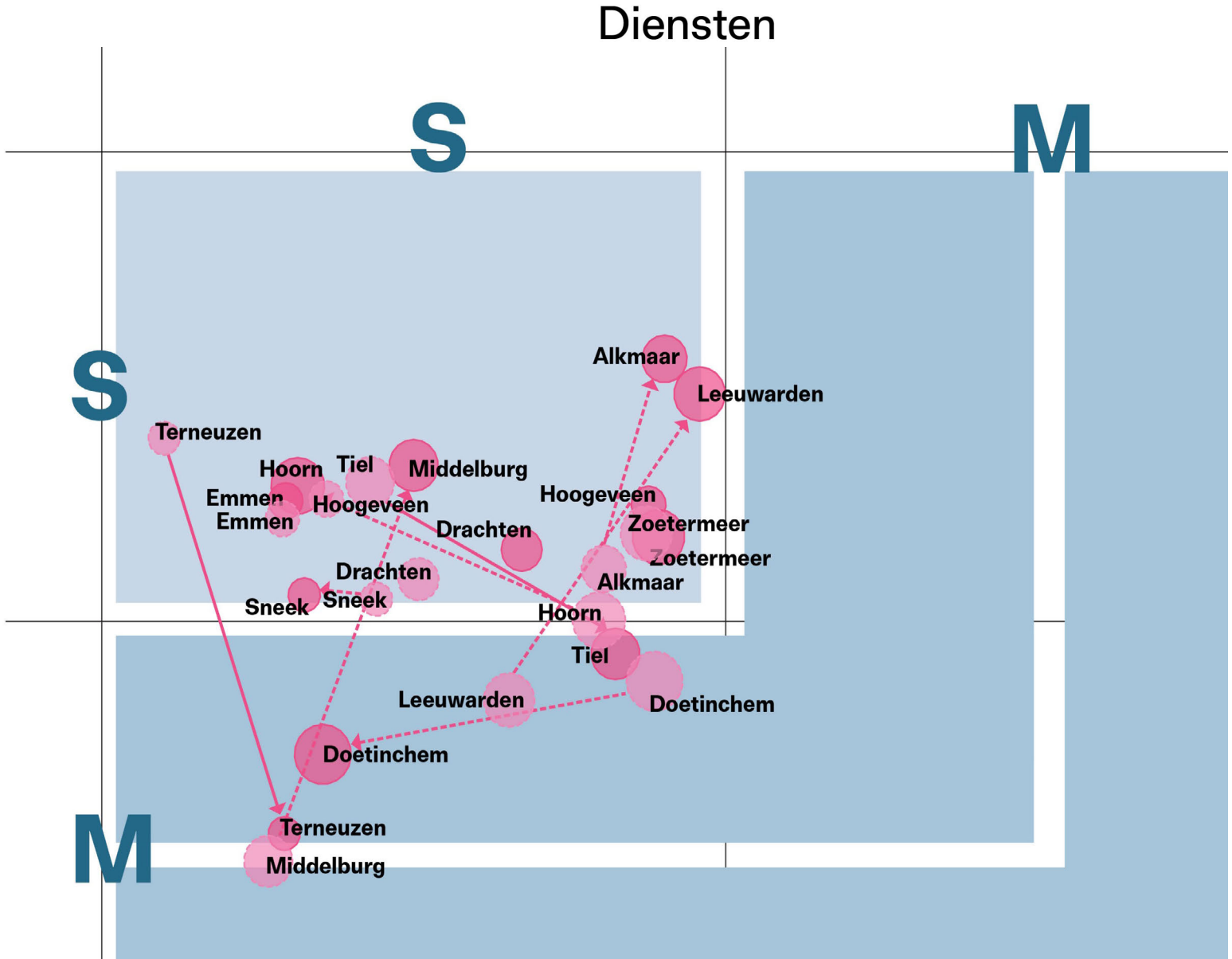
Conclusies vanuit verschillen tussen condities en economisch functioneren

Bij de versterken-regio's valt op dat er in veel regio's weinig verschillen zijn tussen het functioneren en de beschikbare condities, of dat zij relatief minder goed functioneren ten opzichte van de condities die aanwezig zijn. Alleen rond Terneuzen en Tiel is de economie productiever dan je op basis van de ruimtelijke randvoorwaarden en beroepsbevolking zou verwachten.

Voor de meeste Versterken-regio's zou het een focus kunnen zijn om te bekijken hoe de aanwezige ruimtelijke kwaliteiten beter kunnen worden benut en of er knelpunten zijn die economische ontwikkeling nu tegenhouden.

VISTA-categorie:

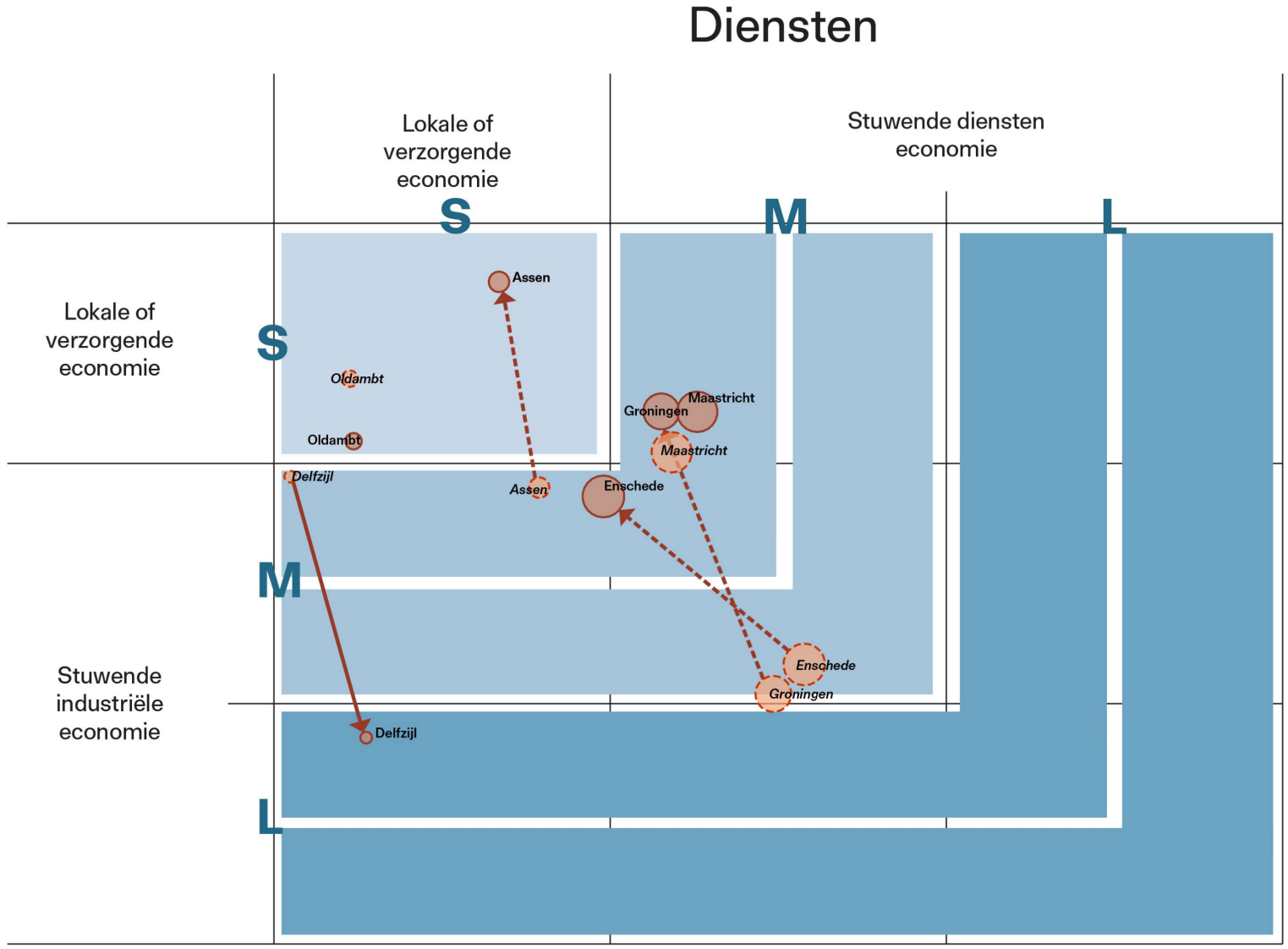
Versterken
Initiëren
Stimuleren
Transformeren
Accommoderen

Conclusies vanuit verschillen tussen condities en economisch functioneren

Voor een aantal initiëren-regio's zien we grote verschillen tussen de potentie en het economisch functioneren.
Groningen-Assen en Twente hebben een relatief sterke uitgangspositie op basis van de ruimtelijke kenmerken, terwijl de stuwende economie hier lijkt achter te blijven op andere regio's.

Delfzijl heeft juist een heel productieve industriële economie.
In Zuid-Limburg lijkt het verschil niet erg groot en zou de focus meer kunnen liggen op het versterken van de ruimtelijke condities.

VISTA-categorie:

Versterken
Initiëren
Stimuleren
Transformeren
Accommoderen

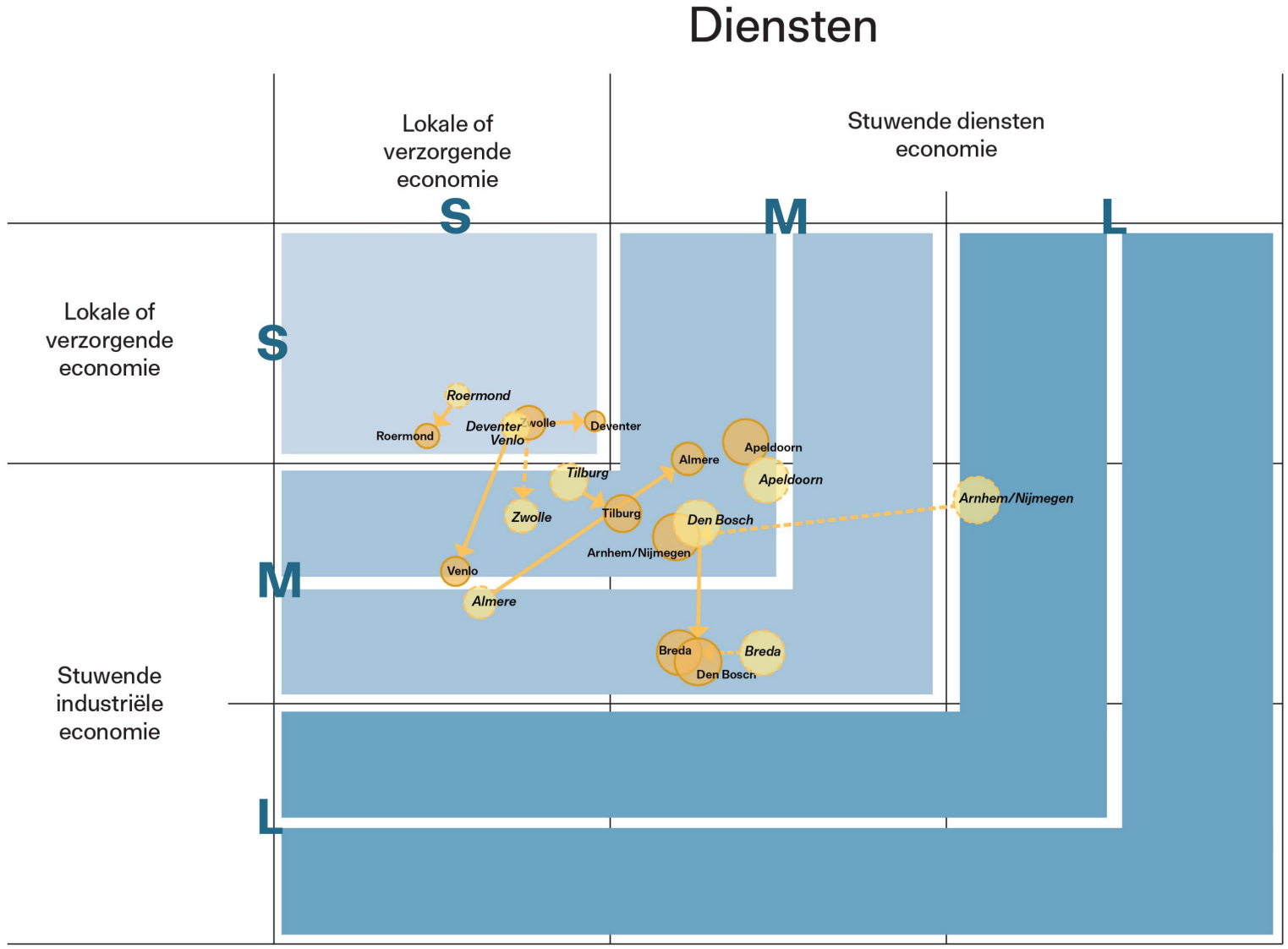
Functioneren van de economie

Condities (ruimte en beroepsbevolking)

Conclusies vanuit verschillen tussen condities en economisch functioneren

Er zijn een aantal stimuleren-regio's waarbij je vanuit de ruimtelijke condities een ander profiel zou verwachten dan hoe ze daadwerkelijk presteren, zoals Arnhem/Nijmegen en Flevoland.

Hier kan worden bekeken of de aanwezige condities worden ingezet voor de juiste activiteiten. Venlo en Den Bosch lijken een productieve industriële economie te hebben en goed gebruik te maken van de potentie.

VISTA-categorie:

Versterken
Initiëren
Stimuleren
Transformeren
Accommoderen

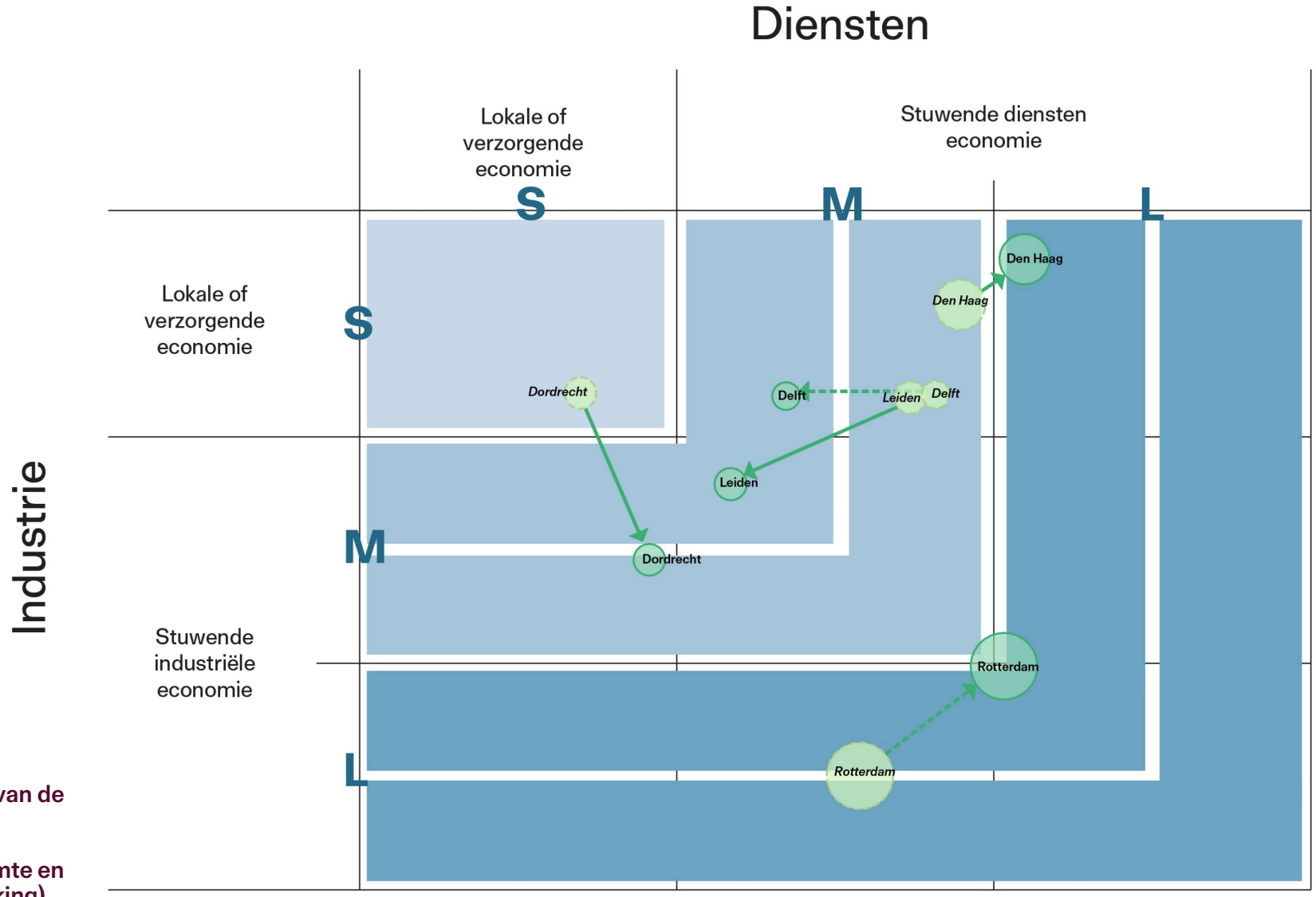
Functioneren van de economie

Condities (ruimte en beroepsbevolking)

Conclusies vanuit verschillen tussen condities en economisch functioneren

In de transformeren-regio's zien we ook weer grotere verschillen terugkomen tussen de condities en economisch functioneren. Dordrecht en Rotterdam hebben een stuwende industriële economie, maar de energie- en circulaire transities zullen naar verwachting een grote transformatie van de industrie vragen.

Leiden en Delft hebben veel potentie om een stuwende diensten-economie te faciliteren, maar de vraag is of de ruimte verdere groei toelaat.

VISTA-categorie:

Versterken
Initiëren
Stimuleren
Transformeren
Accommoderen

Functioneren van de economie

Condities (ruimte en beroepsbevolking)

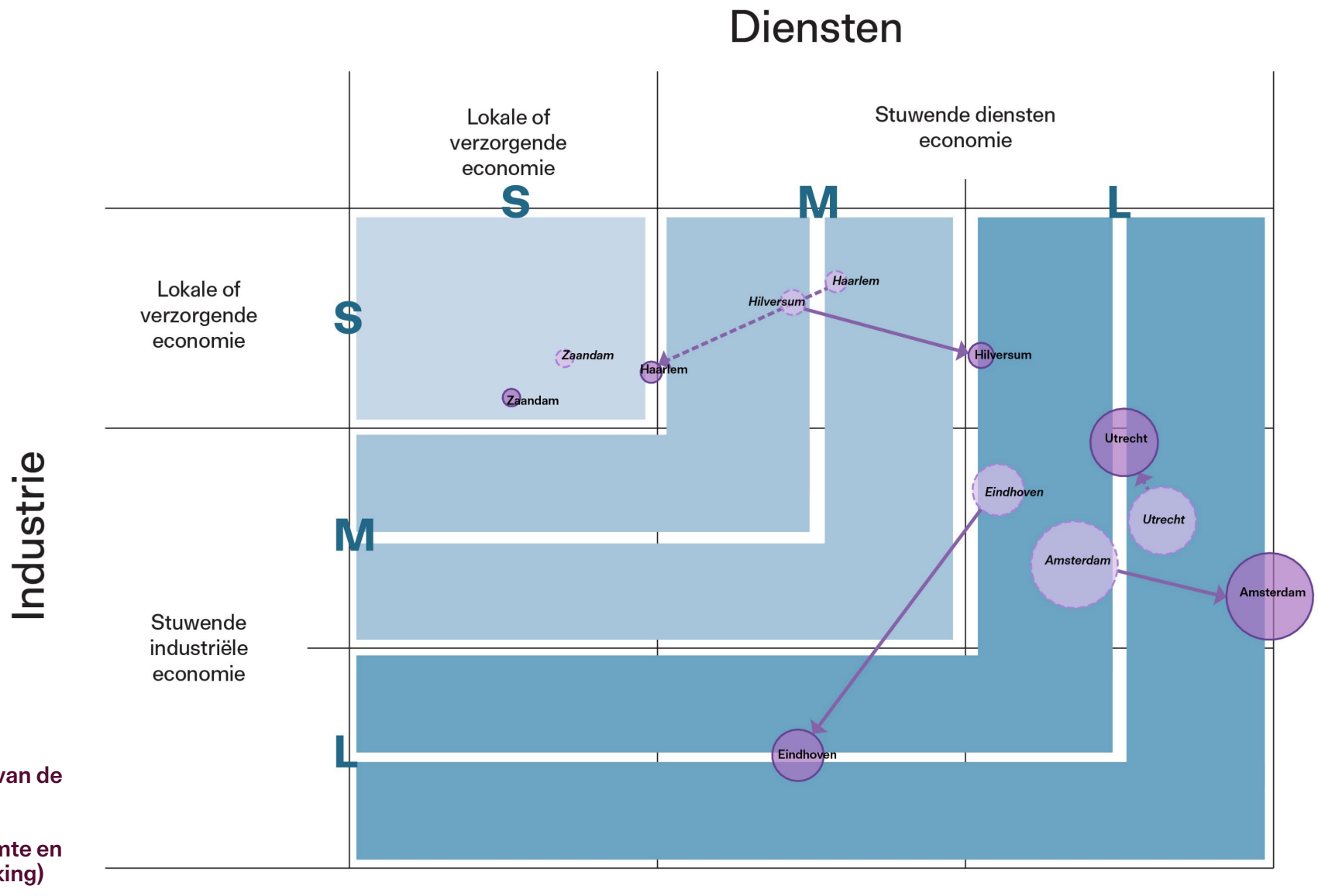
Conclusies vanuit verschillen tussen condities en economisch functioneren

In Amsterdam en Eindhoven zien we de werking van agglomeratiekracht en de aanwezigheid van sterk-gespecialiseerde, hoogproductieve sectoren terug.
Hilversum lijkt hierin mee te liften op Amsterdam en is succesvol door de aanwezigheid van het mediapark.
Haarlem lijkt in de agglomeratieschaduw te liggen, maar draagtop die manier wel bij aan het succes van Amsterdam.

Voor de accommoderen-regio's is het vooral de vraag hoe de condities op orde kunnen blijven of worden versterkt om het economisch functioneren te blijven faciliteren.

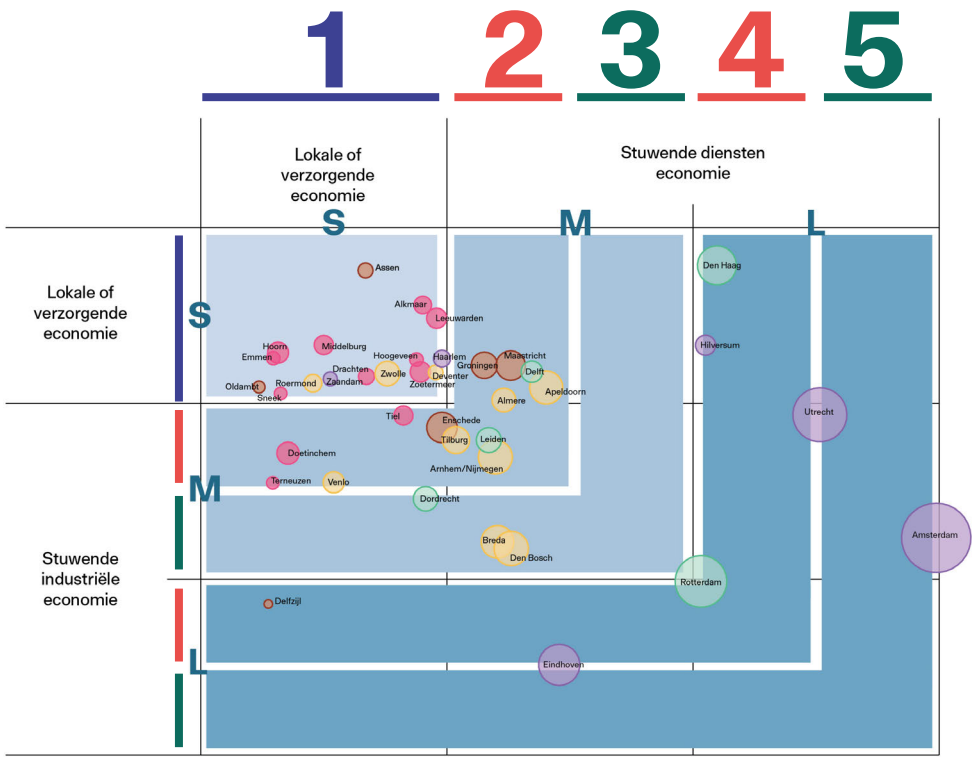
VISTA-categorie:

Versterken
Initiëren
Stimuleren
Transformeren
Accommoderen

Verschillende opgaven per regiotype

Door hun vergelijkbare rol in het nationale systeem kunnen regio's die in eenzelfde 'band' in de matrix vallen worden gegroepeerd in het type opgaven waar zij voor staan. Een robuuste, gebalanceerde nationale economie heeft regio's in alle schaalgroottes nodig, waarbij sommige regio's ook ondersteunend zijn aan elkaar. Het is vooral nuttig om te kijken naar welke regio's een risico lopen op het verliezen van hun huidige positie en welke mogelijkheden er vanuit de condities zijn om deze verder uit te bouwen.

1 **Verzorgende (vaak decentraal gelegen) regio's.** Voornamelijk lokaal georiënteerde economie

- Versterk lokaal ecosysteem.
- Bescherm regionale leefbaarheid.
- Inzet op concentreren, zodat de regio ook makkelijker verbonden kan worden met meer dynamische regio's

2 **Onderbenut potentieel** Talenten aanwezig, maar slechts beperkt benut en kansen voor initiëren van groei

- Investeer in versterken van de (juiste condities voor de) werkmilieus.
- Kies voor een duidelijk, onderscheidend profiel, met aansluitend een netwerk voor mensen/goederen/energie

3 **Robuuste economie** Sterke, dragende economie waarin talenten goed worden benut

- Zorg dat de benodigde condities op orde zijn/blijven, ook met overloop naar deze regio's
- Bepaal eigen onderscheidend vermogen.
- Passende beroepsbevolking behouden / blijven aantrekken.

4 **Stuwend én kwetsbaar** Sterke economie, zorg dat systemen meegroeien en e.v.t. transformatie wordt ingezet

- Investeer in versterken van de (juiste condities voor de) werkmilieus, zet in op diversificatie economie.
- Zet in op leefbaarheid en aantrekkingskracht van regio

5 **Maximaal stuwend** Talenten worden optimaal benut, kansen voor schaalsprong in de metropool

- Zorg dat de benodigde condities op orde zijn/blijven (incl. werkmilieus)
- Zorg dat brede welvaart niet in geding komt (verzorgende economie, huisvesting, prettige leefomgeving) en zet in op spreiding in regioverband.

Vier ontwikkelrichtingen

Kort samengevat zijn er binnen deze matrix vier richtingen waarin een regio zich zou kunnen ontwikkelen.

Voor sommige regio's is er al een heel duidelijk profiel en wordt economische ontwikkeling vooral op ofwel diensten of industrie gefocust. Dan is er enkel ontwikkeling in één richting op de matrix mogelijk.

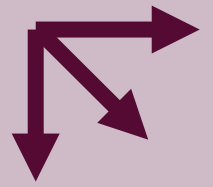
Voor andere regio's wordt er nog aan ontwikkeling in verschillende richtingen gedacht. Voor deze regio's is het goed om te bekijken of een breed profiel past bij de condities en of dit de (regionale) economie daadwerkelijk robuuster maakt, of dat de omvang van de economie juist om een duidelijke richting en specialisatie vraagt.

Bij een aantal regio's gaat het vooral om het bestendigen van de huidige positie, het afdekken van risico's en het focussen op leef- en omgevingskwaliteit.

Sommige regio's hebben een economisch profiel dat (deels) niet toekomstbestendig is. Hier zal een herdefiniëring van het economisch model moeten plaatsvinden.

Ontwikkeling in één richting mogelijk: of sterke diensten of sterke industriële economie.

Ontwikkeling in meerdere richtingen mogelijk: kiezen voor diensten en/of industrie.

Bestendigen van de huidige positie.

Heruitvinden / herdefiniëren van het economisch model van de regio.

Samenvatting en conclusies

Samenvatting

- In algemene zin liggen de ruimtelijke condities en het functioneren van regio's dicht bij elkaar. Voor regio's waar dit niet het geval is, is het belangrijk om nader te onderzoeken waarom dit zo is. Dit kan een signaal zijn dat de aanwezige condities niet volledig worden benut, of dat er juist een risico bestaat op economische achteruitgang.

- De regio's waarvoor het Rijk met de VISTA-strategie kiest voor "versterken" liggen vrijwel allemaal in de S-zone. Opvallend is Zeeuws-Vlaanderen (Terneuzen), dat ondanks beperkte condities voor industrie toch als M-regio functioneert qua stuwende industrie, vanwege de aanwezigheid van het energie-intensieve cluster.

- De regio's waarvoor het Rijk met de VISTA-strategie kiest voor "initiëren" tonen, zoals verwacht, grote verschillen tussen de potentie en het economisch functioneren. Vooral Groningen-Assen en Twente hebben een relatief sterke uitgangspositie op basis van de ruimtelijke kenmerken, terwijl de stuwende economie hier lijkt achter te blijven op andere regio's. In Zuid-Limburg lijkt het verschil niet erg groot en zou de focus meer kunnen liggen op het versterken van de (ruimtelijke) condities.

- De regio's waarvoor het Rijk met de VISTA-strategie kiest voor "stimuleren", lijken over het algemeen goed gebruik de maken van hun potentie. Interessant is een groot aantal regio's (zoals Arnhem/Nijmegen en Flevoland) waarbij je vanuit de ruimtelijke condities een ander profiel zou verwachten dan hoe ze daadwerkelijk presteren, Hier kan worden bekeken of de aanwezige condities worden ingezet voor de juiste activiteiten.

- De regio's waarvoor het Rijk met de VISTA-strategie kiest voor "transformeren" tonen ook weer, zoals verwacht, grote verschillen tussen de condities en economisch functioneren. De COROP-regio's waar Dordrecht en Rotterdam in liggen hebben een stuwende industriële economie, maar de energie- en circulaire transities zullen naar verwachting een grote transformatie van de industrie vragen. Regio Leiden en Bollenstreek en regio Delft en Westland hebben veel potentie om een stuwende-diensteneconomie te faciliteren, maar de vraag is of de ruimte verdere groei toelaat.

- Voor de accommoderen-regio's is het vooral de vraag hoe de condities op orde kunnen blijven of worden versterkt om het economisch functioneren te blijven faciliteren.

Hoe aan de slag met deze informatie?

Deze matrix is geen ranglijst waarin regio's idealiter naar één positie (zoals 'large') zouden moeten bewegen. Omdat het een relatieve vergelijking betreft, laat de matrix vooral zien welke rol regio's vervullen binnen het nationale economische systeem. Hierin ligt de meerwaarde. Verschillende profielen dragen op verschillende manieren bij aan de economie. De matrix kan helpen in de positionering van een regio en richting geven voor een mogelijk handelingsperspectief.

1. De matrix biedt aanknopingspunten om te bepalen hoe regio's hun positie kunnen versterken, gegeven hun specifieke kenmerken en condities. In plaats van uniform groeien, ligt de vraag eerder in welke ontwikkelrichting kansrijk is en hoe deze bijdraagt aan de totale nationale economie. Regio's kunnen daarbij leren van andere regio's met een vergelijkbaar profiel of van regio's die een gewenste ontwikkelstap al hebben doorgemaakt.

2. Juist door economische prestaties en ruimtelijke condities naast elkaar te leggen, ontstaat inzicht in de mate waarin deze op elkaar aansluiten. Dit maakt zichtbaar waar regio's relatief sterk presteren gegeven hun condities, waar potentieel onbenut blijft en waar structurele beperkingen een rol spelen. De vergelijking helpt daarmee om ontwikkelkansen en knelpunten scherper te duiden.

Deze analyse is nadrukkelijk een vereenvoudiging van de werkelijkheid. De gebruikte indicatoren beslaan slechts een deel van de factoren die economische ontwikkeling bepalen. Aspecten zoals institutionele kwaliteit, netwerken, investeringsstromen, exportwaarden en innovatie-ecosystemen blijven buiten beschouwing. Deze vereenvoudiging is bewust gekozen: door te werken met een beperkt en transparant aantal indicatoren blijft inzichtelijk waar uitkomsten vandaan komen en wordt voorkomen dat de analyse een 'black box' wordt. De resultaten moeten daarom niet worden gelezen als een objectieve waarheid, maar als een analytisch hulpmiddel dat patronen zichtbaar maakt. Met name verschillen tussen economisch functioneren en ruimtelijke condities zijn geen directe verklaring, maar een signaal dat aanleiding geeft tot verdere analyse en context-specifieke interpretatie.

Ruimtelijke vertaling

Kenmerken van werkmilieus

4

Stappen naar een Ruimtelijk-Economische Strategie

	1 Vertrekpunt: trends en scenario's	2 Inzicht in talenten en uitdagingen van de plek	3 Kansrijke ontwikkelrichtingen identificeren	4 Vertaling naar werkmilieus
ECONOMIE	Economische dynamiek	Aanwezig economisch profiel	Interregionaal perspectief: vergelijking in economisch functioneren en aanwezige condities	Het verbinden van economie, menselijk kapitaal en ruimtelijke condities *Wat vraagt de beoogde economische ontwikkeling van de ruimte en wat is hierin haalbaar? Wat zijn de vestigingsvoorwaarden van de doelgroepen? Welke werkmilieus en randvoorwaarden zijn er nodig?*
RUIMTE	Dynamiek randvoorwaarden	Huidige condities		
MENSEN	Demografie en doelgroepen	Menselijk kapitaal		

Leeswijzer

Dit hoofdstuk verbindt economische profielen met de ruimte. Afhankelijk van het type economie, stuwende diensten of industrie, zijn verschillende typen werkmilieus nodig.

We hanteren hier de vier typen zoals ook beschreven in de Ruimtelijk-Economische Visie van het Ministerie van Economische Zaken: het industrieel milieu, het productiemilieu, het innovatiemilieu en het stedelijk milieu. Per type worden de kenmerken, verschijningsvormen en ruimtelijke randvoorwaarden uitgewerkt aan de hand van drie regionale casussen.

De werkmilieutypologie is zowel een analytisch kader als een ontwerp-instrument. De afbakening van typen is in de praktijk niet altijd scherp, en de aanwezigheid van een werkmilieu zegt nog niets over de kwaliteit of het functioneren ervan. De casussen zijn illustratief bedoeld en niet representatief voor alle regio's. Ze laten zien welke vragen relevant zijn, niet welke antwoorden overal gelden.

Ruimtelijk-economische strategie

Wanneer er een ontwikkelrichting geïdentificeerd is, kan ruimtelijke ontwikkeling gericht bijdragen door de randvoorwaarden van de focussectoren op orde te krijgen en voldoende ruimte te reserveren. Hierin is onderstaande volgordelijkheid wenselijk.

Binnen de regio

Bedrijven zijn, net als mensen, redelijk honkvast en vestigen zich op basis van kenmerken die locatie specifiek zijn. Groei van een sector is daarom, waar mogelijk, logisch op plekken waar deze al gevestigd is.

1. Sterker profileren

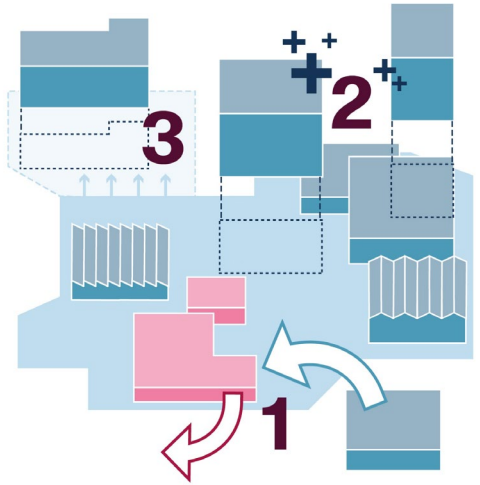
Optimaliseren voor en clusteren van specifieke sectoren d.m.v. een schuifpuzzel.

2. Beter benutten

Verhogen van banendichtheid, ruimtelijke dichtheid en productiviteit van een bestaand werkmilieu.

3. Strategisch uitbreiden

Areaal van werkmilieus vergroten rondom succesvolle/kansrijke locaties.

Buiten/tussen de regio's

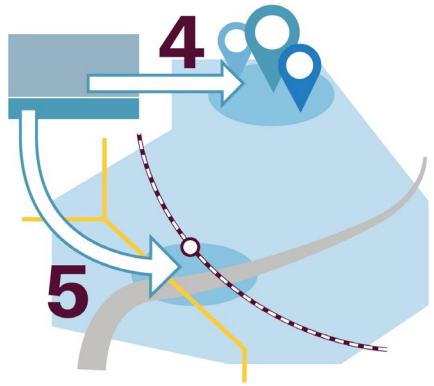
Sommige sectoren en bedrijven vinden niet voldoende of geschikte ruimte in regio's waar zij al gevestigd zijn. Ook liggen er voor sommige regio's kansen om op specifieke sectoren extra in te zetten.1

4. Clustervorming

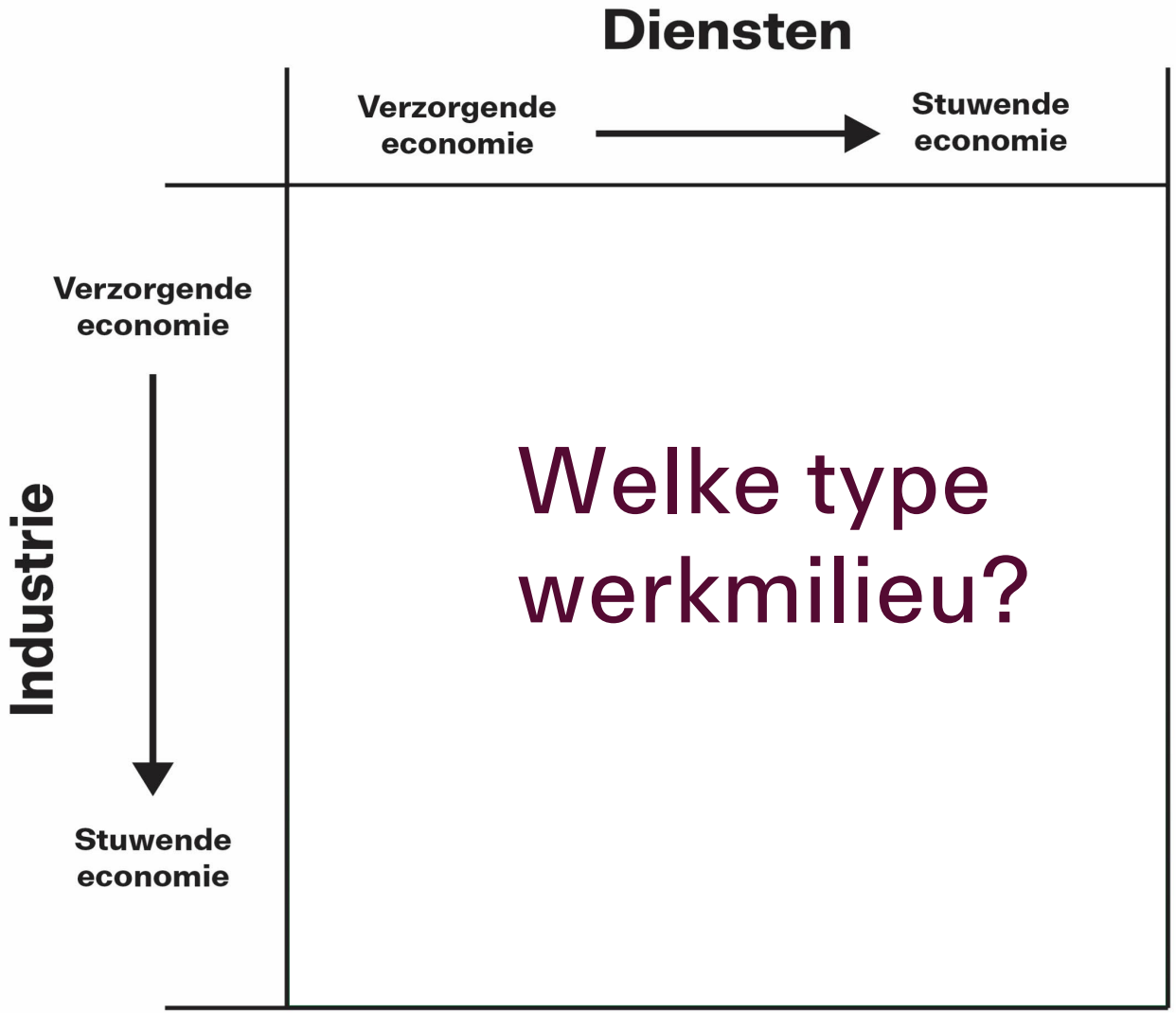
Daar waar specifieke bedrijven of sectoren al gevestigd zijn.

5. Kansrijke kenmerken

Op basis van belangrijke vestigingsvoorwaarden sectoren introduceren of versterken.

Economie x Ruimte

Zoals we eerder hebben gezien, heeft ‘de economie’ een ruimtelijke claim, aangezien alles in de ruimte samenkomt.

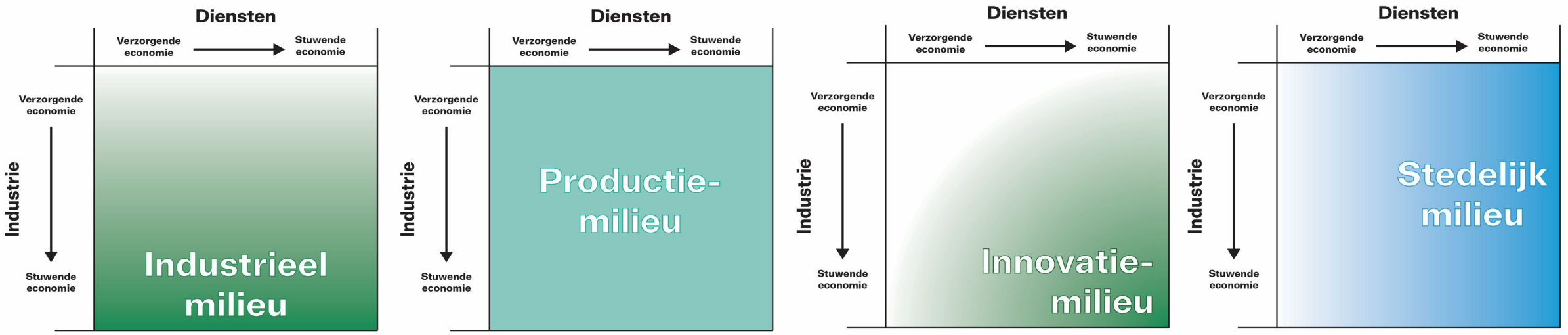
Afhankelijk van het type economie (stuwende diensten versus industrie) kunnen we een onderscheid maken tussen het soort ruimte dat we nodig hebben. We noemen deze werkmilieus.

“Een werkmilieu is een ruimtelijke categorie die het functionele karakter van een gebied beschrijft vanuit het oogpunt van economische activiteit. Het gaat om de fysieke omgeving waarin bedrijvigheid plaatsvindt (van zware industrie tot kennisintensieve campussen).”

Onderscheid tussen vier werkmilieus, gelinkt aan belang voor stuwende economie

In dit onderzoek worden vier typen onderscheiden (industrieel, productie, innovatie en stedelijk milieu).

De werkmilieus dienen zowel als analytisch kader als voor normatieve ontwerp-/ruimtelijke typologieën.
De aanwezigheid van de juiste omgeving wordt gezien als een voorwaarde voor de ontwikkeling van de bijbehorende economische activiteit (stuwende industrie of diensten).

https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2025/06/20/ruimtelijk-economische-visie

Onderscheid tussen vier werkmilieus, gelinkt aan belang voor stuwende economie

Deze werkmilieus zijn niet gelijkmatig over het land verdeeld. Regio's met een breed scala aan werkmilieus hebben een robuuster ruimtelijk-economisch systeem. Ze kunnen meerdere soorten activiteiten faciliteren, bieden gunstige omstandigheden voor zowel stuwende industrieën als diensten, en zijn daardoor minder kwetsbaar voor sectorale schommelingen. Regio's waar één werkmilieu domineert of waar bepaalde milieus grotendeels afwezig zijn, hebben een smallere productiebasis. Dit beperkt niet alleen de huidige economische diversiteit, maar ook het vermogen om nieuwe activiteiten aan te trekken en te laten groeien, omdat de ruimtelijke voorwaarden hiervoor simpelweg niet aanwezig zijn.

Industrieel milieu

Productiemilieu

Innovatiemilieu

Stedelijk milieu

Onderscheidende kwaliteiten en benodigde condities van werkmilieus

Er zijn ook andere aanvullende kwalitatieve kenmerken voor hoe we deze werkmilieus kunnen begrijpen en evalueren zoals ze nu zijn en hoe ze in de toekomst verder kunnen worden verbeterd om een robuuste en dynamische economie te faciliteren. We kunnen ze beschouwen als randvoorwaarden per werkmilieu. Deze zullen in dit hoofdstuk nader worden uitgewerkt aan de hand van een drietal casussen.

Industrieel milieu

Kenmerken

Leef- en woonkwaliteit
- Grote milieucontouren, gezoneerd industrieterrein, grote afstand tot gevoelige functies
- Monofunctionele gebieden, geen menging met woningen of andere gevoelige functies
- Functionele indeling; geordende structuur, met middel tot grote kavels, gemiddeld 1 hectare en groter

Fysieke infrastructuur (mensen)
- Ontsluiting in nabijheid van provinciale wegen, ontsluiting niet via woongebieden

Fysieke infrastructuur (materialen)
- Multimodaal vervoer, nabijheid water- of spoorterminal met grote overslag

Energie
- Energie-intensief, grote verduurzamingopgave
- Water voor koeling

Productiemilieu

Kenmerken

Leef- en woonkwaliteit
- Lage tot gemiddelde milieucontouren, beperkte afstand tot gevoelige functies
- Monofunctionele gebieden, geen menging met woningen of andere gevoelige functies, wel andere economische functies zoals grootschalige detailhandel zijn mogelijk
- Functionele indeling; geordende structuur, met kleine tot grote kavels
- Kansen voor intensief benutten beschikbare ruimte door toestaan hoog bebouwingspercentage en hoogte

Fysieke infrastructuur
- Goed bereikbare locaties, in ieder geval met auto en fiets, goede ontsluiting met openbaar vervoer wenselijk

Energie
- Kansen voor opwek. Opslag en uitwisseling van energie

Innovatiemilieu

Kenmerken

Kennisinfrastructuur
- Combinatie van kennis-, onderzoeksinstellingen en bedrijven
- Zorgvuldig bouwen aan ecosysteem
- Ruimte voor testfaciliteiten en cleanrooms
- Ruimte voor experiment en regelluwe zones
- Een gezamenlijke specialisatie die bijdraagt aan het onderscheidende vermogen van het gebied
- Open innovatie staat centraal, kennisdeling tussen verschillende partijen in het gebied

Leef- en woonkwaliteit
- Aantrekkelijkheid van het gebied moet interactie stimuleren, mede door voorzieningen

Fysieke infrastructuur
- Goede OV-bereikbaarheid, autobereikbaarheid, bereikbaarheid per fiets en lopend

Clusters
- Groeicurve bedrijven accommoderen, ruimte voor zowel startende als groeiende bedrijven
- Betaalbare ruimte voor startups
- Sterke governance structuur

Stedelijk milieu

Kenmerken

Human Capital
- Ontmoetingsplekken zowel binnen als in de openbare ruimte

Kennisinfrastructuur
- Verschillende ruimtes voor bedrijven om groei te faciliteren

Leef- en woonkwaliteit
- Functiemenging wonen, werken, voorzieningen
- Aantrekkelijke gebieden van ruimtelijke kwaliteit, veelal met autoluwe of autovrij gebieden
- Hoog aanbod voorzieningen
- Aandacht voor hoogwaardig en groen inrichten van de openbare ruimte en verduurzamen van gebouwen.
- Hoge dichtheden
- In de avonden en weekend ook voldoende levendigheid en activiteit

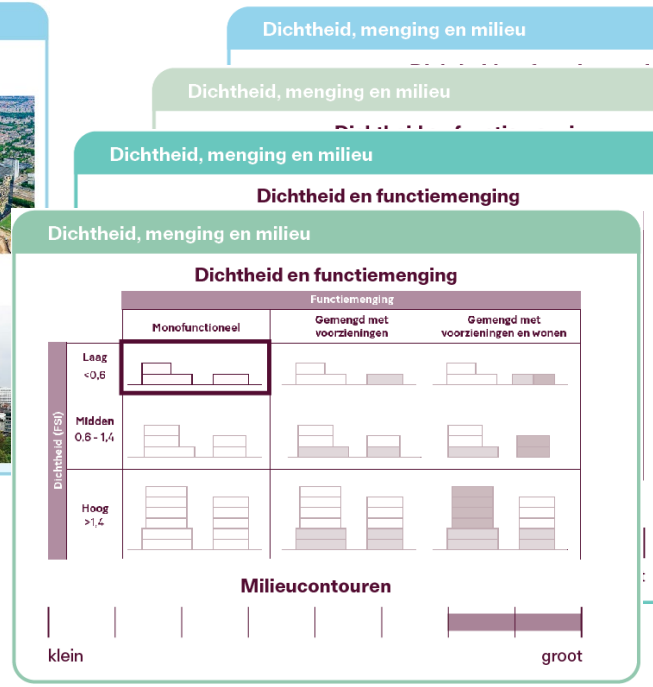
Fysieke infrastructuur
- Goed verbonden met fiets en openbaar vervoer, maar ook bereikbaarheid per auto

Onderscheidende kwaliteiten en benodigde condities van werkmilieus

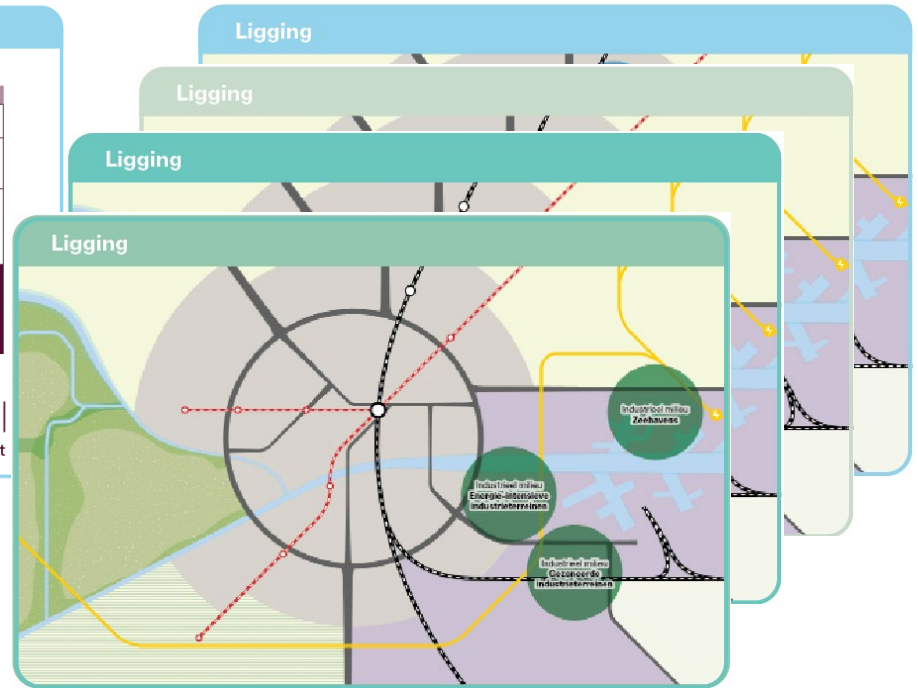
Elk van de vier werkomgevingen kan verder worden gearticuleerd in termen van verschijningsvormen, dichtheid, functionele menging, milieucontouren en relatieve positie binnen de stad.

Verschijningsvormen

Dichtheid/Menging/Milieu

Ligging t.o.v de stad

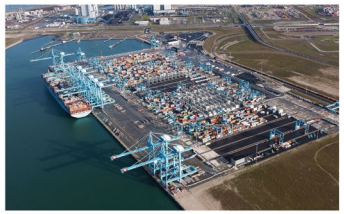
Industrieel milieu

Productiemilieu
Innovatiemilieu
Stedelijk milieu

Een industrieel milieu kent een industrieel karakter een functionele uitstraling. Dit type terrein huisvest (industriële) bedrijven op kleine tot grote kavels, vaak met milieuhinderlijke activiteiten. Het industrieelmilieu biedt ruimte aan economische activiteiten waar in de nabijheid geen gevoelige functies, zoals woningbouw kunnen landen. De focus ligt voornamelijk op business-to-business gebruikers. Typische activiteiten omvatten productie, recycling, op- en overslag en circulaire processen. Het zijn met name zware industriële of zeehaven gebonden activiteiten.

Verschijningsvormen

Zeehavens/Industrieclusters
Zoals Haven van Rotterdam

Gezoneerde industrieterreinen
Zoals Chemelot

Zeehavens/Industrieclusters
Zoals Noord-Nederland

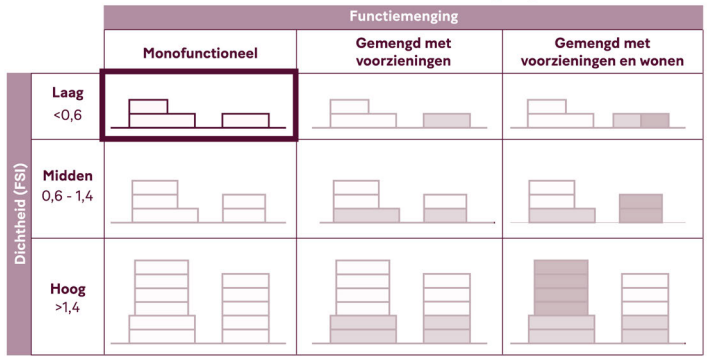

Zeehavens/Industrieclusters
Zoals Noordzeekanaalgebied

Dichtheid, menging en milieu

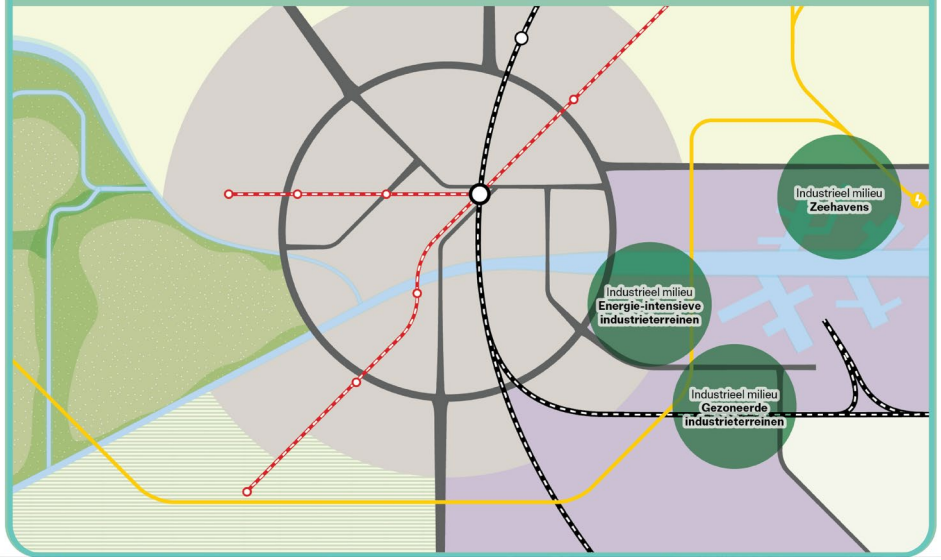
Dichtheid en functiemenging

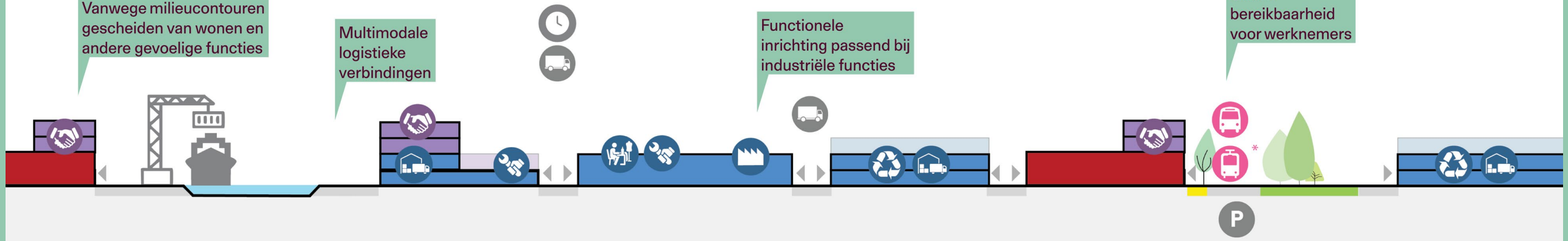

Milieucontouren

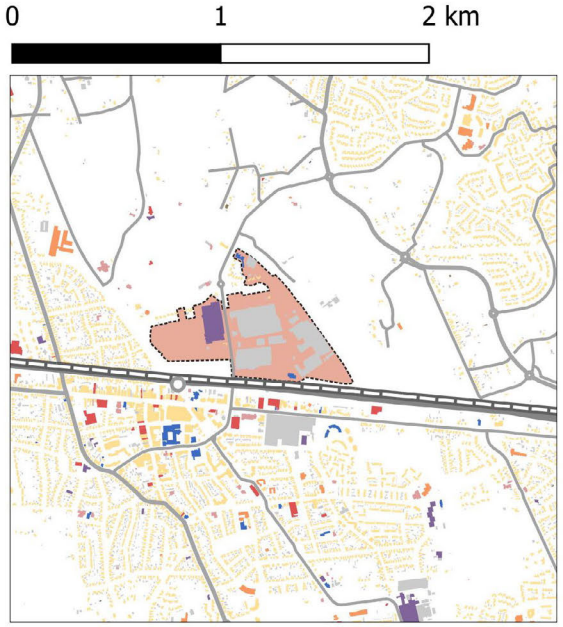
Ligging

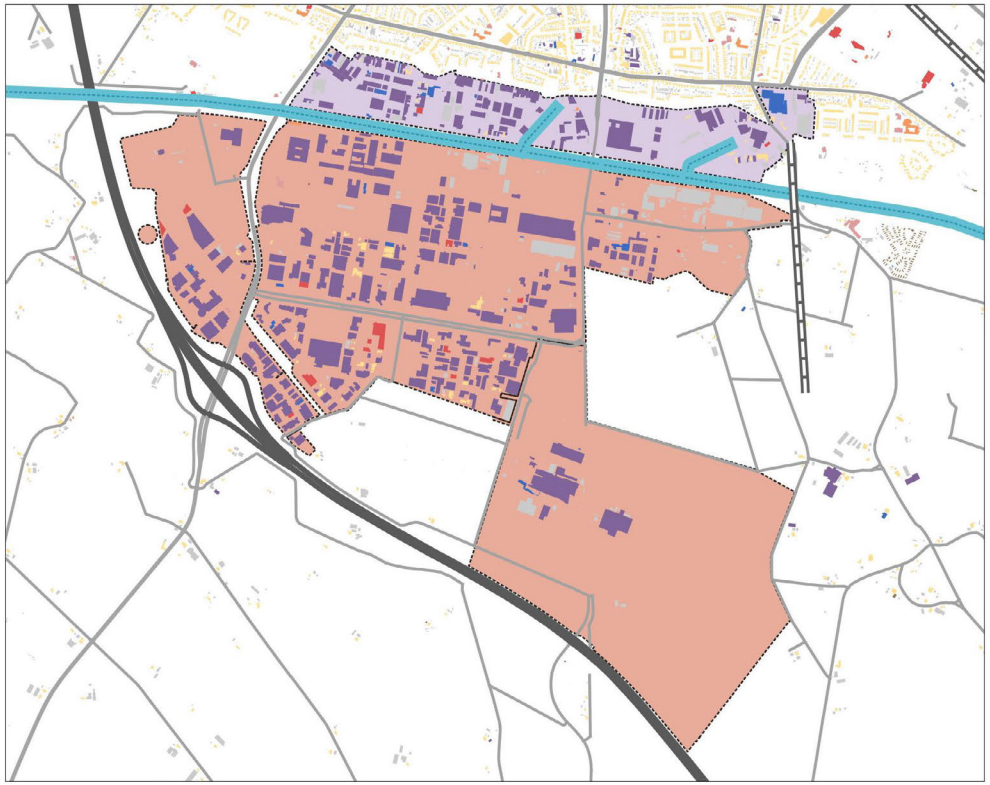
Industrieel milieu

Productiemilieu
Innovatiemilieu
Stedelijk milieu

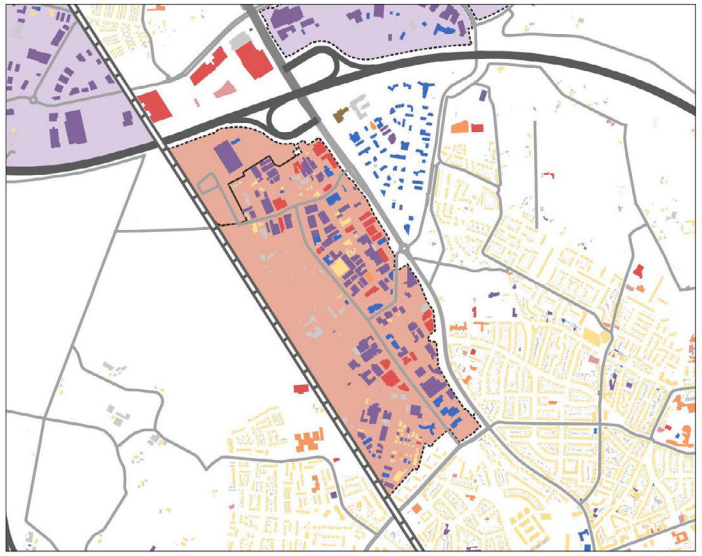

Nijverdal Noord III

bijeenkomst
kantoor
industrie
onderwijs/gezondheidszorg
sport/winkel
woon

Twentekanaal

Westermaat

In het industrieel milieu is het interessant om te kijken of deze ook daadwerkelijk wordt benut voor (stuwende) industriële functies. In Twente zien we bijvoorbeeld in sommige terreinen ook veel andere gebouwfuncties terugkomen.

Casus Twente

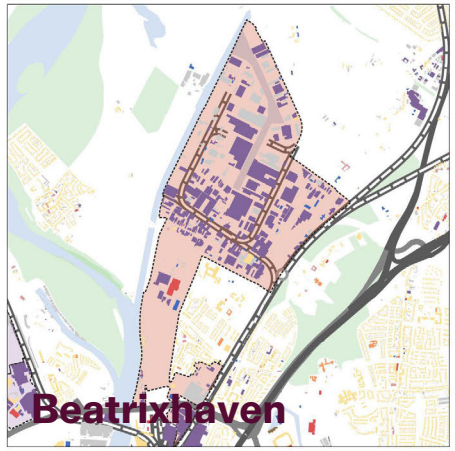
Casus Limburg
Casus Friesland

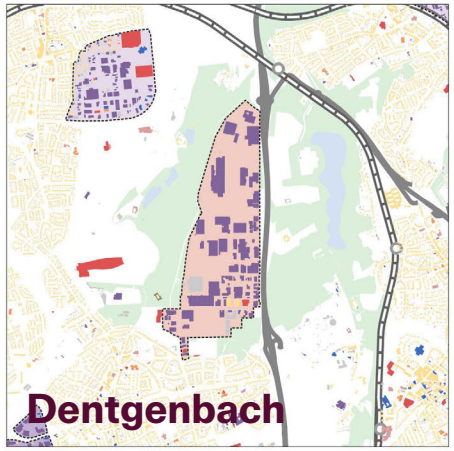
Industrieel milieu

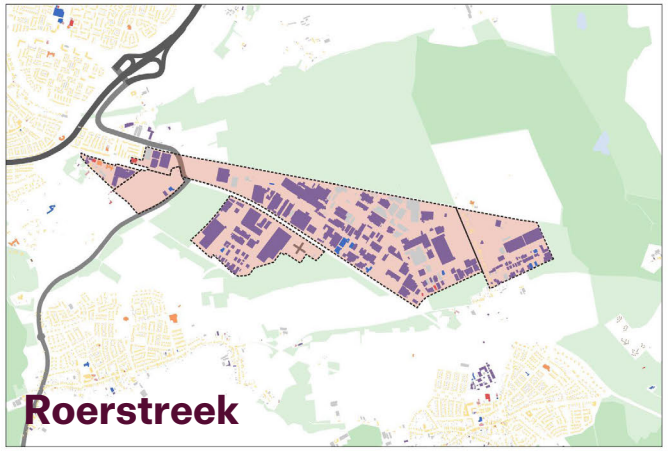
Productiemilieu

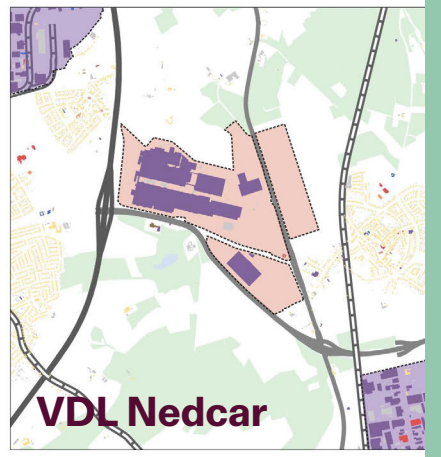
Innovatiemilieu

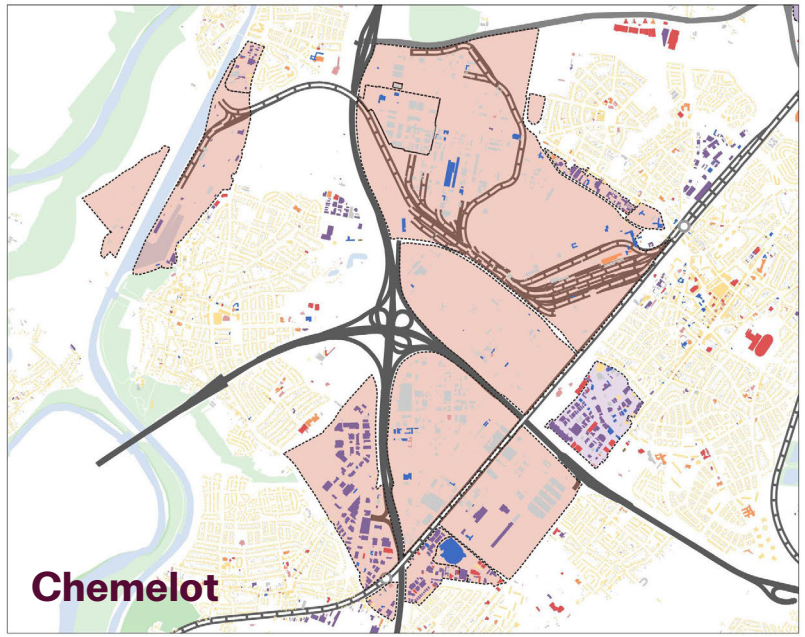
Stedelijk milieu

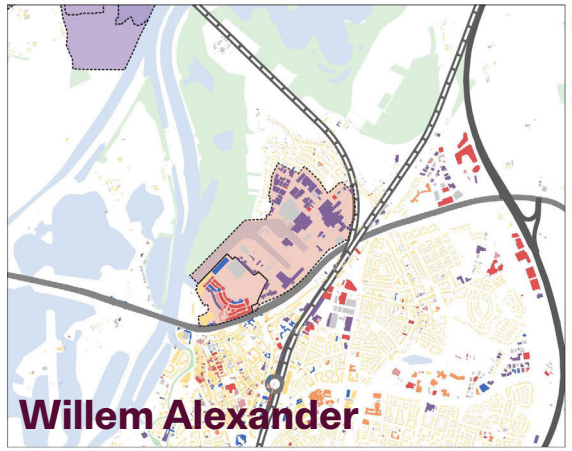

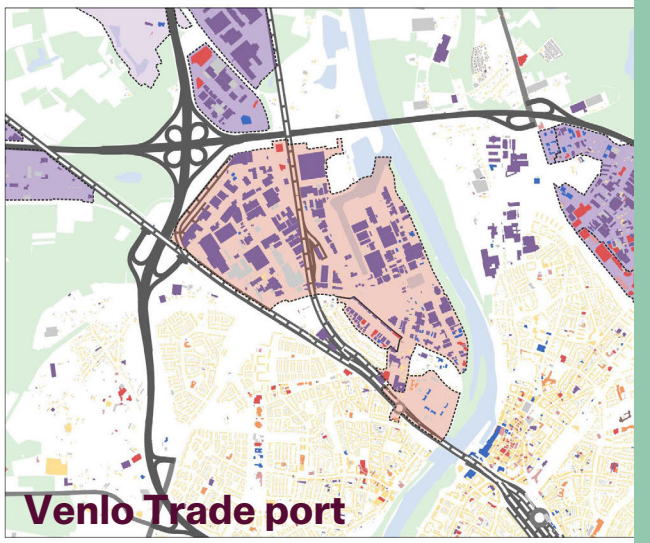

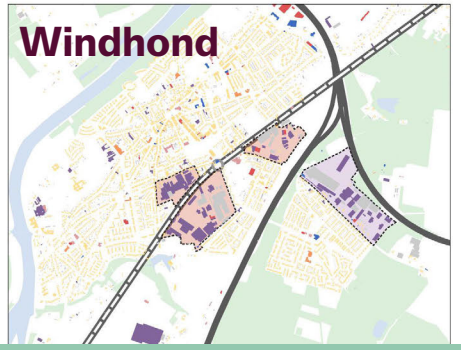

0 1 2 km

bijeenkomst
kantoor
industrie
onderwijs/gezondheidszorg
sport/winkel
woon

Casus Twente

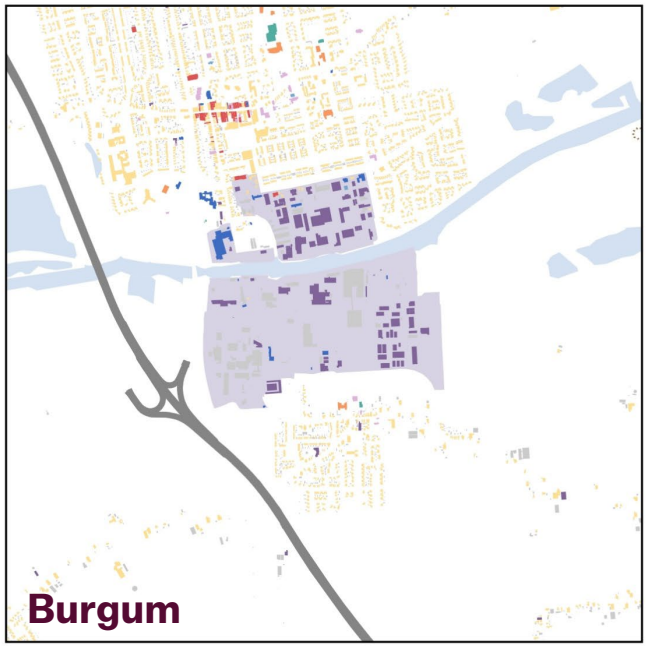
Casus Limburg

Casus Friesland

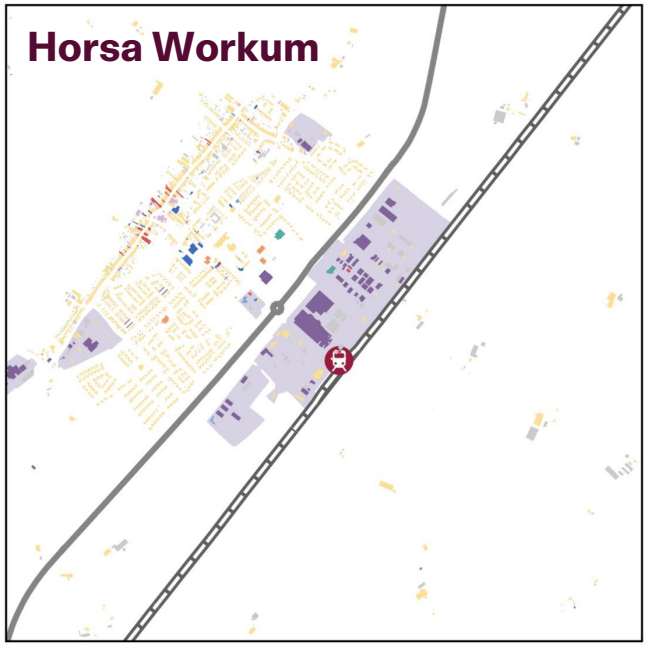
Industrieel milieu

Productiemilieu
Innovatiemilieu
Stedelijk milieu

- bijeenkomst
- cel
- gezondheidszorg
- industrie
- kantoor
- logies
- onderwijs
- sport
- winkel
- woon
- geen

0 1 2 km

Casus Twente
Casus Limburg

Casus Friesland

Conclusies

Industriële werkmilieus vormen de ruimtelijke basis voor grootschalige productie, energie-intensieve activiteiten en logistieke ketens. Deze locaties zijn vaak strategisch gepositioneerd met een goede aansluiting op (energie)netwerken en zware infrastructuur, en zijn daarmee moeilijk vervangbaar binnen het nationale systeem.

Tegelijkertijd wordt het potentieel van deze gebieden niet altijd optimaal benut. Op veel terreinen zijn functies aanwezig die de milieuruimte niet nodig hebben of juist conflicteren met industriële activiteiten. Dit leidt tot inefficiënt ruimtegebruik en beperkt de ontwikkelruimte voor industrie.

Het creëren van nieuwe industriële milieus is complex en in de praktijk schaars. Specifieke randvoorwaarden, zoals toegang tot energie-infrastructuur, grote kavels en voldoende afstand tot (woon)bebouwing, maken dat bestaande locaties een hoge strategische waarde hebben en zorgvuldig moeten worden beschermd.

Daarnaast staan veel industriële gebieden voor een grote transitieopgave. Verduurzaming en elektrificatie vragen om forse aanpassingen in energie-infrastructuur, ruimtegebruik en bedrijfsprocessen en in sommige gevallen voor herprofilering. Dit opent tegelijkertijd nieuwe economische kansen, bijvoorbeeld voor activiteiten gericht op circulaire productie, energieopwekking en onderhoud, en voor kennisintensieve en technische bedrijvigheid die deze transitie ondersteunen.

De kernopgave ligt daarmee in het beter benutten, beschermen en toekomstbestendig maken van bestaande industriële milieus. De benodigde ruimte voor de verschillende transities die industriële economieën doormaken vraagt daarnaast ook om strategisch uitbreiden in bepaalde regio’s.

Industrieel milieu

Productiemilieu

Innovatiemilieu
Stedelijk milieu

Productiemilieus bieden ruimte aan een diversiteit aan economische activiteiten zoals handel en reparatie, opslag, werkplaatsen, productie en assemblage, transport, bouw en zakelijke dienstverlening. Het zijn de duizenden bedrijventerreinen in Nederland en hieronder vallen ook de greenports. Deze bedrijven maken veelal gebruik van productiehallen of loodsen en zijn vanwege de omvang en vervoersbewegingen moeilijk te combineren met woningbouw en soms ook vanwege geluids- of geuroverlast. Deze productiemilieus kunnen wel in de nabijheid van woningbouw zitten.

Verschijningsvormen

Regionale bedrijventerreinen
Zoals Hessenpoort (Zwolle)

Greenports
Zoals Greenport Venlo

Binnenhavens
Zoals Maasbracht (Maasgouw)

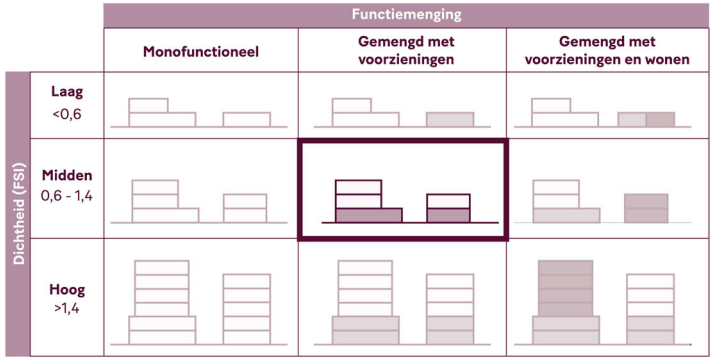

Binnenstedelijke bedrijventerreinen
Zoals Stadsbedrijvenpark Assen

Dichtheid, menging en milieu

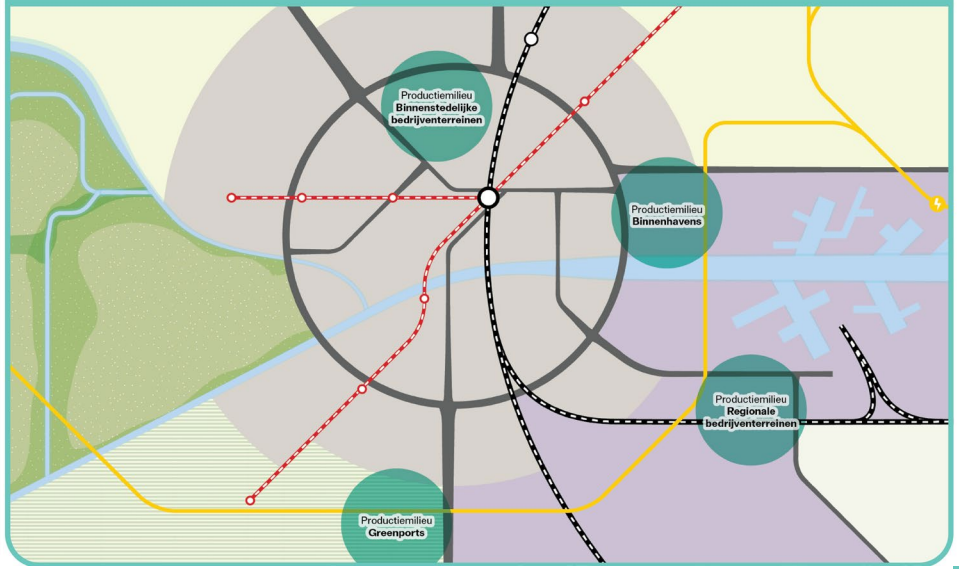
Dichtheid en functiemenging

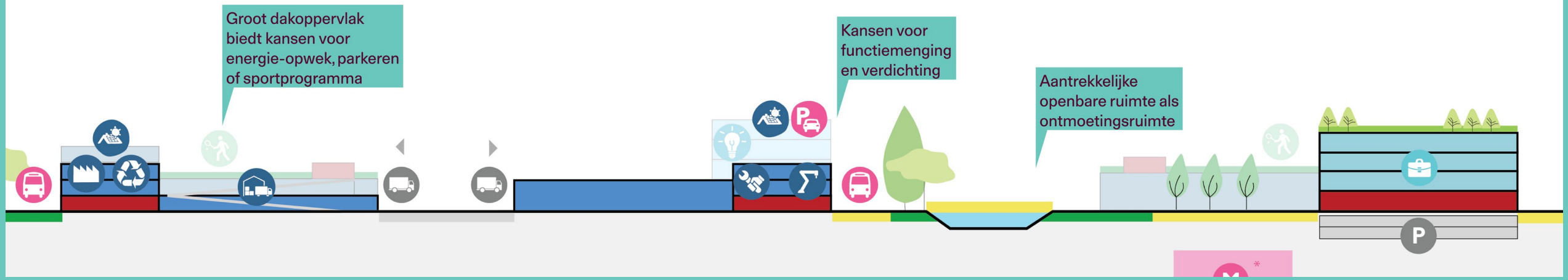

Milieucontouren

Ligging

Industrieel milieu

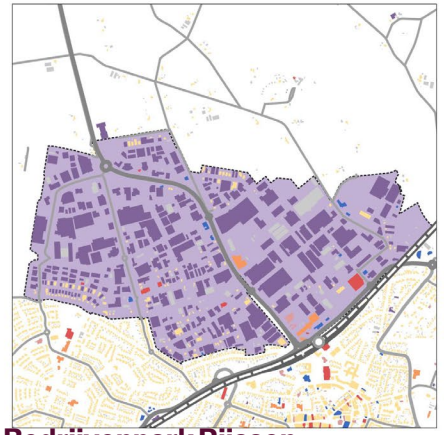
Productiemilieu

Innovatiemilieu

Stedelijkmilieu

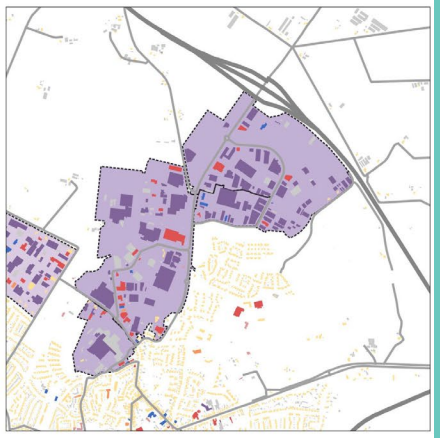
't Lochter Oost I-II

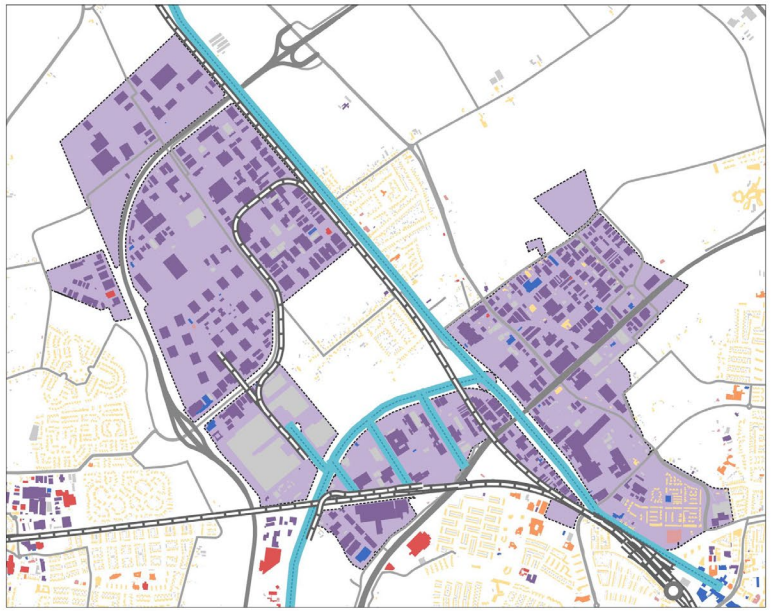

Bedrijvenpark Rijssen

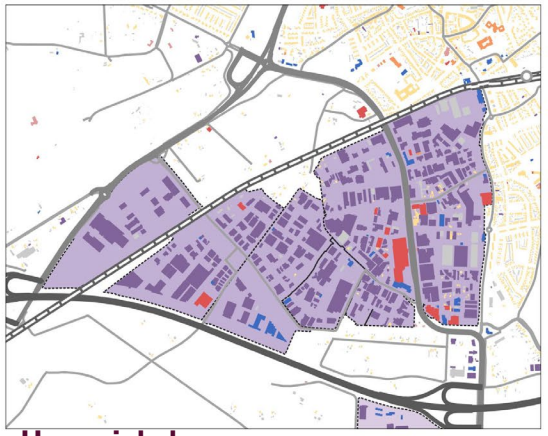

XL Businesspark Twente

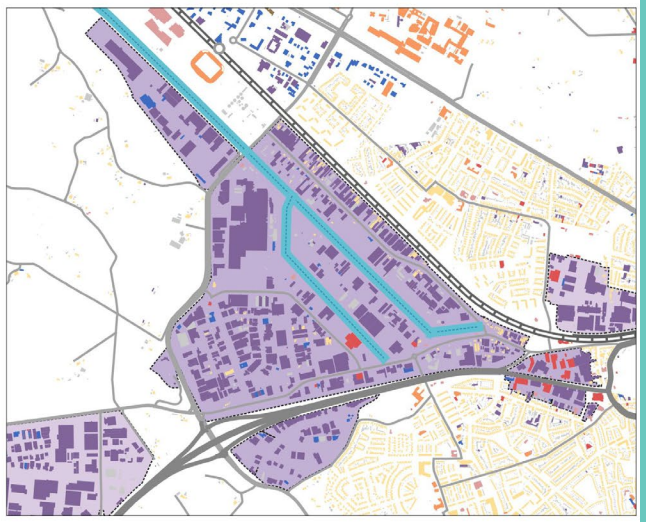

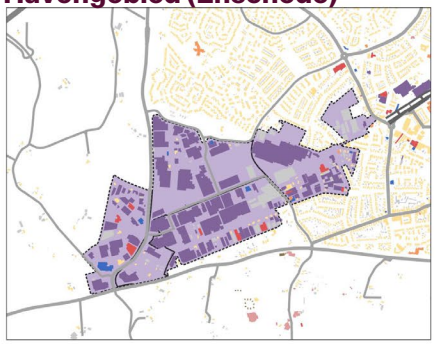
Bedrijvenpark Twente (westelijk) en Turfkade (in het zuidoosten)

Hazewinkel

Havengebied (Enschede)

Industrie West

bijeenkomst
kantoor
industrie
onderwijs/gezondheidszorg
sport/winkel
woon

> 100 ha

Casus Twente

Casus Limburg

Casus Friesland

Industrieel milieu

Productiemilieu

Innovatiemilieu

Stedelijkmilieu

25- 100 ha

Casus Twente

Casus Limburg

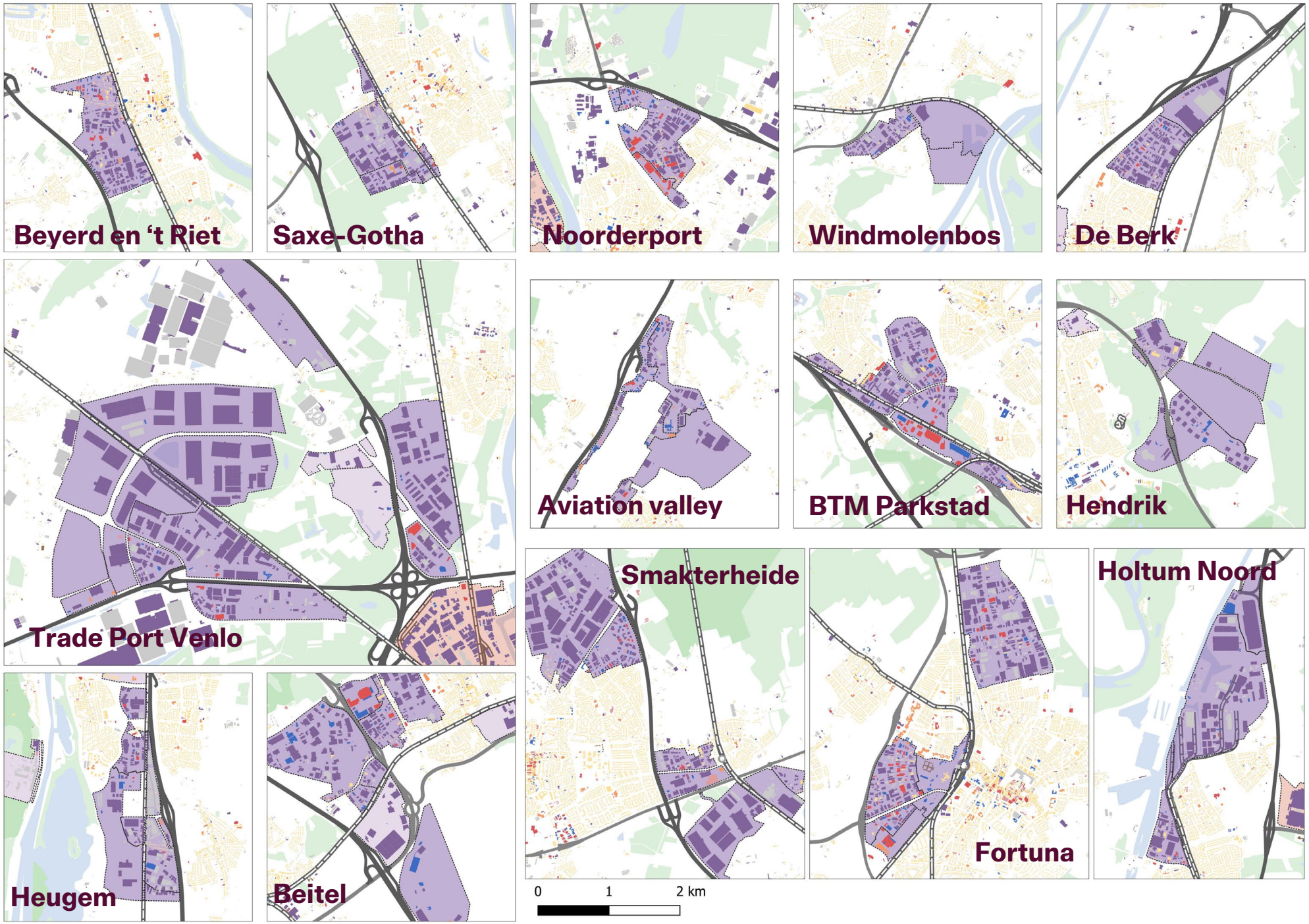
Casus Friesland

Industrieel milieu

Productiemilieu

Innovatiemilieu

Stedelijkmilieu

> 100 ha

Casus Twente

Casus Limburg

Casus Friesland

Industrieel milieu

Productiemilieu

Innovatiemilieu

Stedelijkmilieu

25 - 100 ha

Casus Twente

Casus Limburg

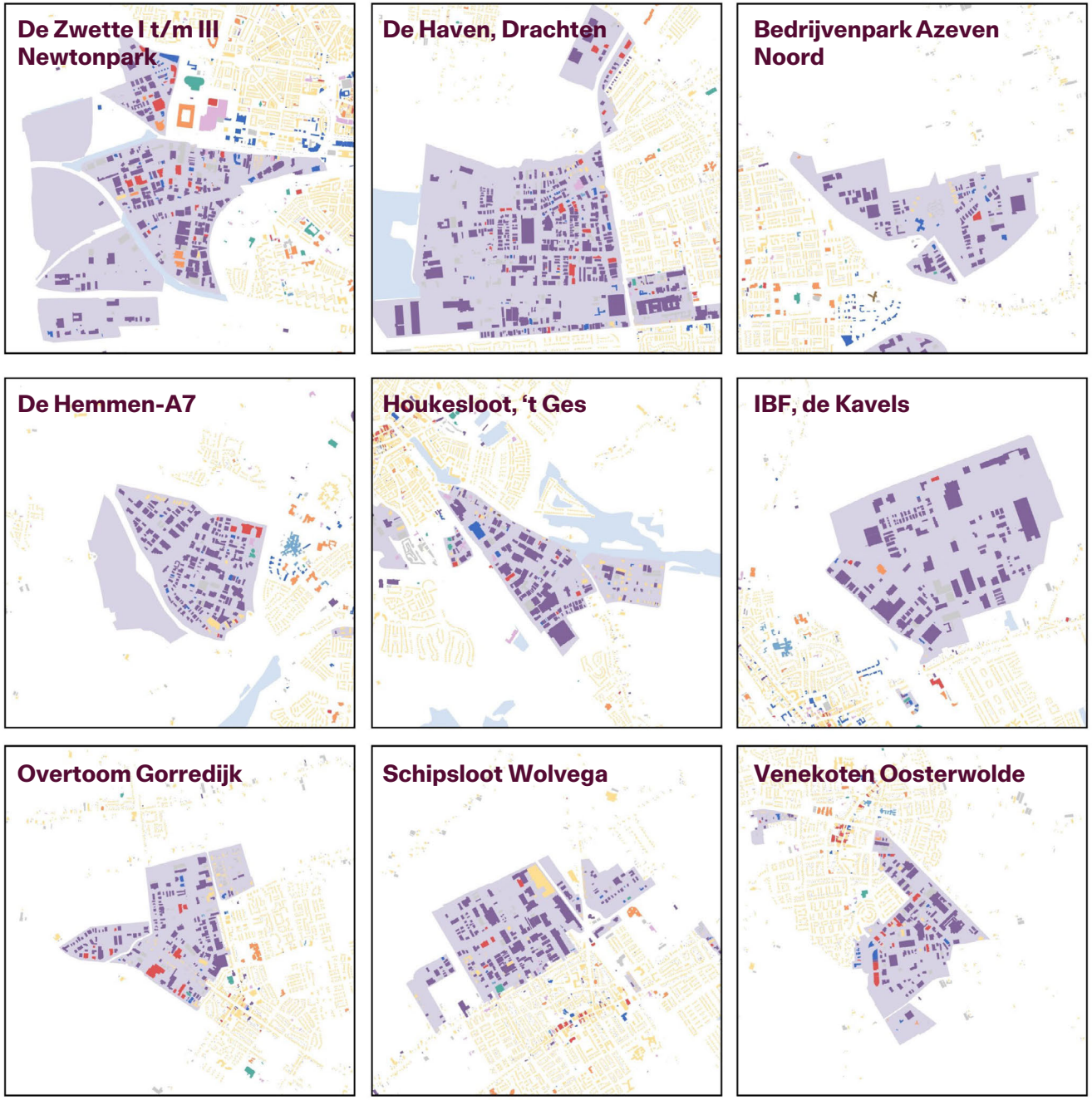
Casus Friesland

Industrieel milieu

Productiemilieu

Innovatiemilieu

Stedelijkmilieu

bijeenkomst
kantoor
industrie
onderwijs/gezondheidszorg
sport/winkel
woon

> 100 ha

0 1 2 km

Casus Twente

Casus Limburg

Casus Friesland

Industrieel milieu

Productiemilieu

Innovatiemilieu

Stedelijkmilieu

bijeenkomst
kantoor
industrie
onderwijs/gezondheidszorg
sport/winkel
woon

25 - 100 ha

Casus Twente

Casus Limburg

Casus Friesland

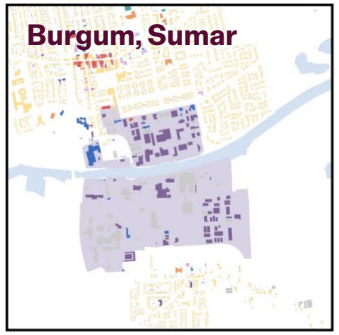

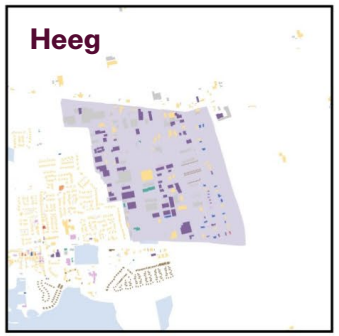

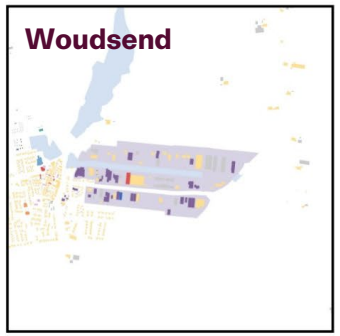

Conclusies

Productiemilieus vormen de ruggengraat van de dagelijkse economie. Ze bieden ruimte aan een brede mix van activiteiten: van productie en logistiek tot reparatie, bouw en zakelijke dienstverlening. Daarmee zijn ze essentieel voor het functioneren van regionale economieën en ketens.
In tegenstelling tot industriële milieus zijn deze werkmilieus sterk verspreid over Nederland en vaak verweven met stedelijke en suburbane gebieden. Dit maakt ze toegankelijk en flexibel, maar ook kwetsbaar voor verdringing door andere ruimteclaims, met name woningbouw.

Tegelijkertijd is het ruimtegebruik binnen productiemilieus vaak niet optimaal. Door functiemenging, lage dichtheden en verouderde terreinen blijft potentieel onbenut. Dit biedt kansen voor intensivering en herstructurering, mits dit niet ten koste gaat van de functionele kwaliteit voor bedrijven. Hogere dichtheden zijn technisch mogelijk, maar vaak kostbaar en niet vanzelfsprekend aantrekkelijk voor bedrijven. Om dit te realiseren is actieve sturing nodig, bijvoorbeeld via regelgeving, grondbeleid en het faciliteren van gedeelde voorzieningen.

Daarnaast ligt er een kans in betere profilering en clustervorming. Op veel bedrijventerreinen zijn bedrijven gevestigd zonder duidelijke onderlinge samenhang. In sommige gevallen is dit logisch en functioneel, bijvoorbeeld voor stadsverzorgende diensten die vooral een relatie hebben met de lokale omgeving. Waar echter sprake is van stuwende of industriële activiteiten, biedt het clusteren van bedrijven (aan de hand van ketens, specialisatie en valorisatie) kansen om productiviteit, innovatie en ruimtegebruik te verbeteren.
De nabijheid van woongebieden vraagt om een zorgvuldige balans tussen economische activiteit en leefkwaliteit. Productiemilieus zijn vaak combineerbaar met andere functies, maar vragen wel om heldere keuzes in milieuruimte, bereikbaarheid en logistieke afwikkeling.

De kernopgave ligt daarmee in het behouden, beter benutten en gerichter organiseren van productiemilieus, waarbij keuzes worden gemaakt in waar wordt geïntensiveerd, waar wordt geprofileerd voor specifieke sectoren en waar transformatie op zijn plaats is. Omdat productiemilieus belangrijk zijn voor veel verschillende economische activiteiten, zal de ruimtevraag naar productiemilieus toenemen wanneer de bevolkingsomvang en economie groeien. In die regio’s zal strategisch uitbreiden ook noodzakelijk zijn. Tegelijkertijd worden productiemilieus nu vaak aangewezen als mogelijke woningbouwlocaties, en bestaat er een risico op het grootschalig verdwijnen ervan. Zonder meer inzicht in wat er op deze locaties gebeurt en waar ze voor (kunnen) dienen, is het beschermen ervan ook moeilijker.

Industrieel milieu
Productiemilieu

Innovatiemilieu

Stedelijk milieu

Kennisinstellingen zoals universiteiten, hogescholen en mbo´s clusteren graag samen met bedrijven en onderzoeksinstellingen, zodat uitkomsten van onderzoeken en innovaties direct benut kunnen worden. Deze plekken noemen we de innovatiemilieus. Dit zijn de brandpunten van de onderzoeks- en innovatie-ecosystemen. De belangrijkste innovatiemilieus staan in de campusinventarisatie 2023. De nieuwste verschijningsvorm van een innovatiemilieu is het innovatiedistrict. Hier staat interactie en uitwisseling tussen bedrijven, kennisinstellingen, overheid en inwoners centraal om te komen tot innovatie.

Verschijningsvormen

Campus
Zoals TU Delft campus

Sciencepark
Zoals Amsterdam Sciencepark

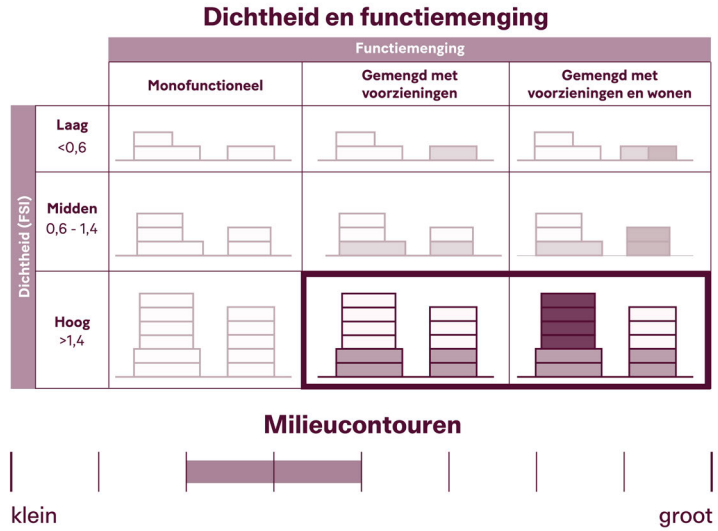
Innovatiedistrict
Zoals Kennispark Twente

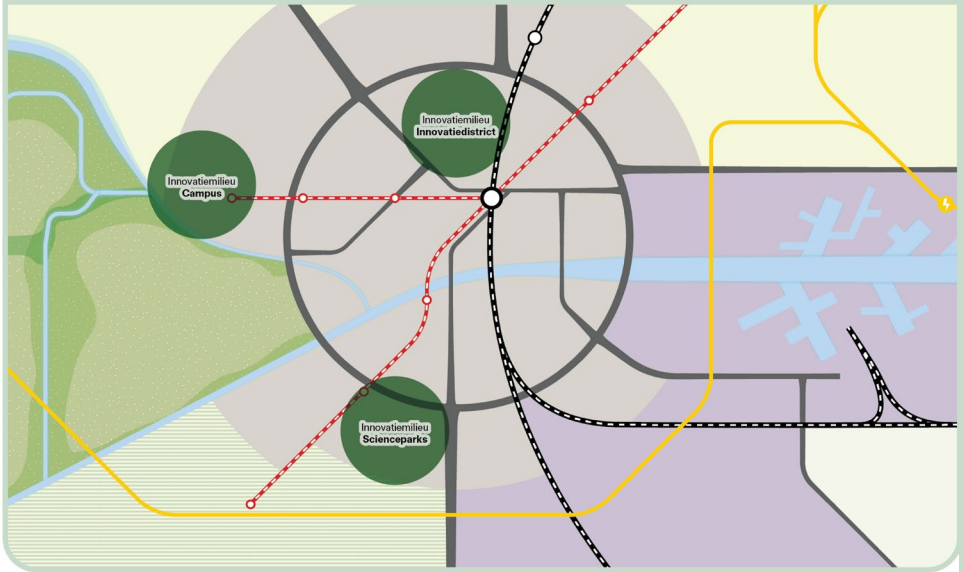
Sciencepark
Zoals Leiden Bio Sciencepark

Dichtheid, menging en milieu

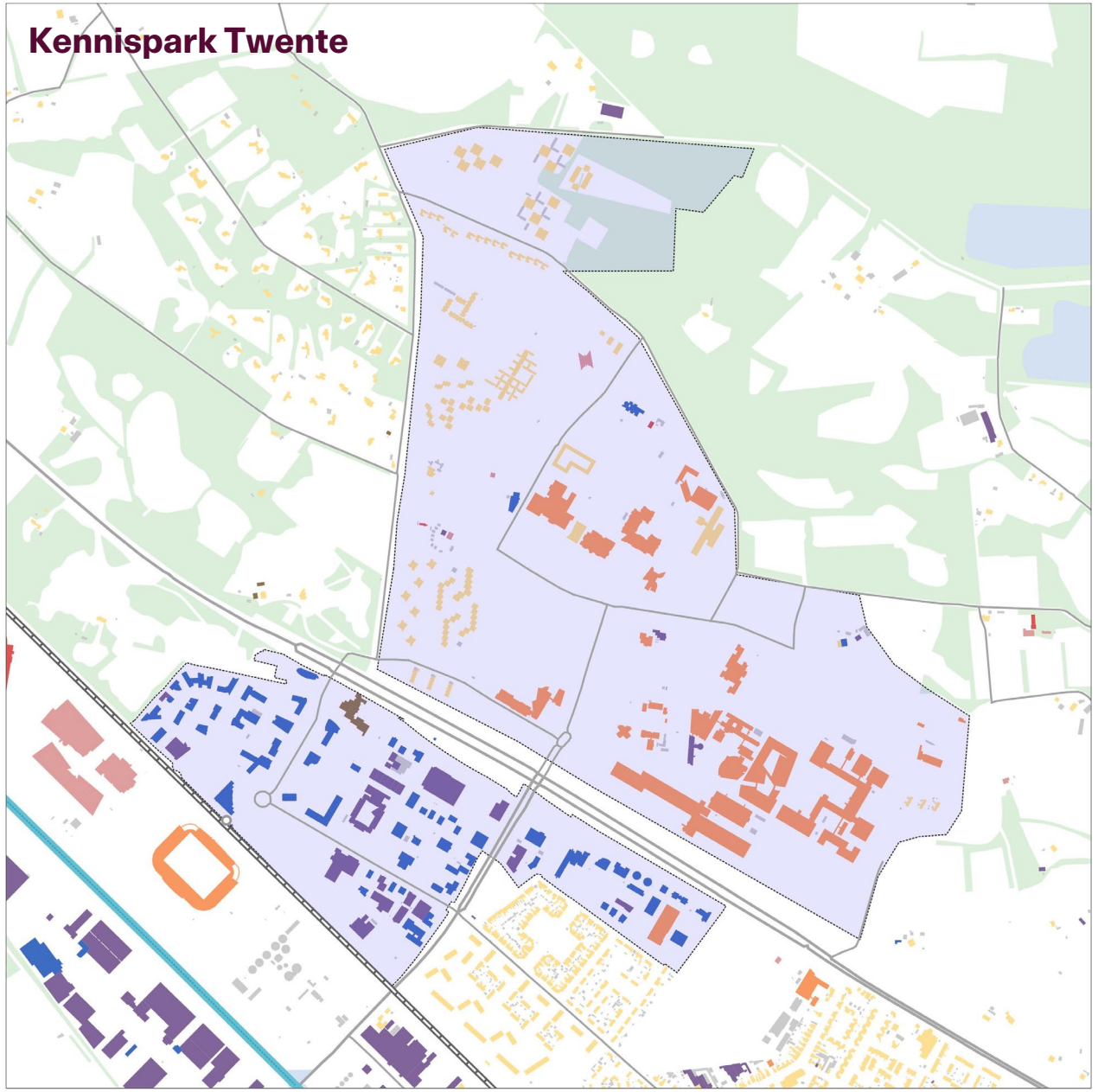

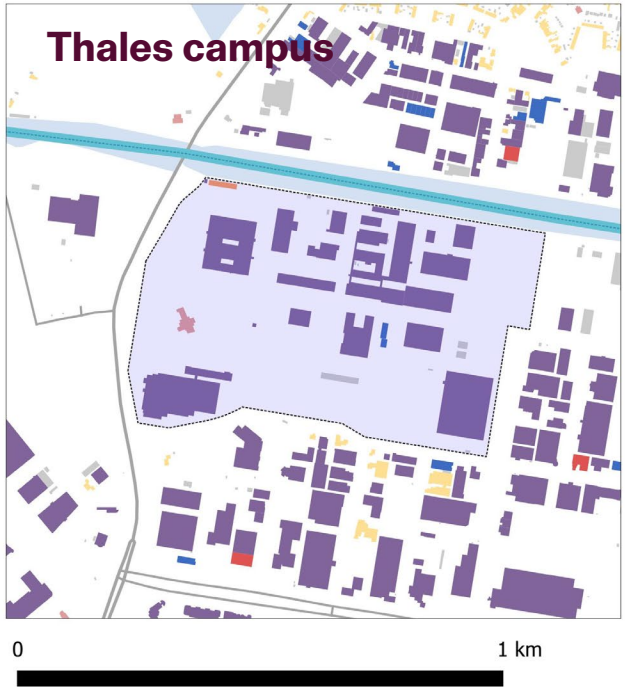
Ligging

Industrieel milieu
Productiemilieu
Innovatiemilieu
Stedelijk milieu

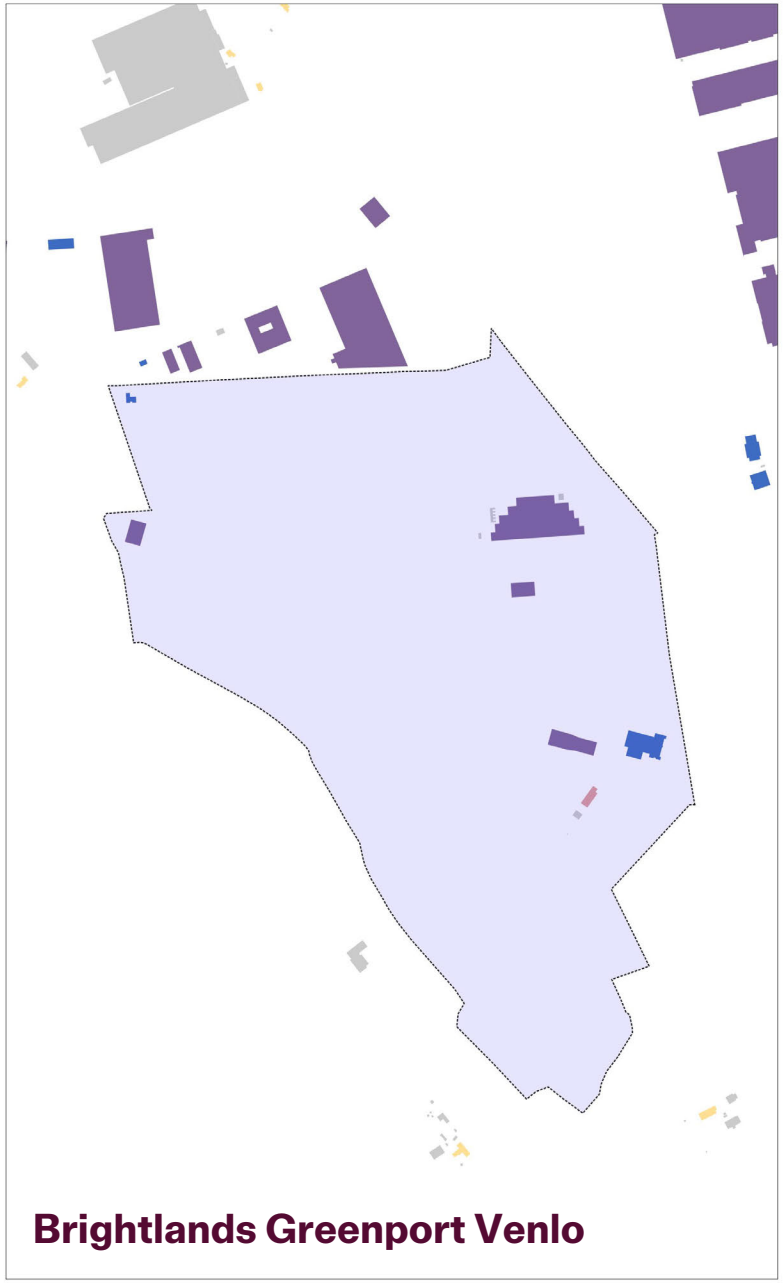
- bijeenkomst
- kantoor
- industrie
- onderwijs/gezondheidszorg
- sport/winkel
- woon

Casus Twente
Casus Limburg
Casus Friesland

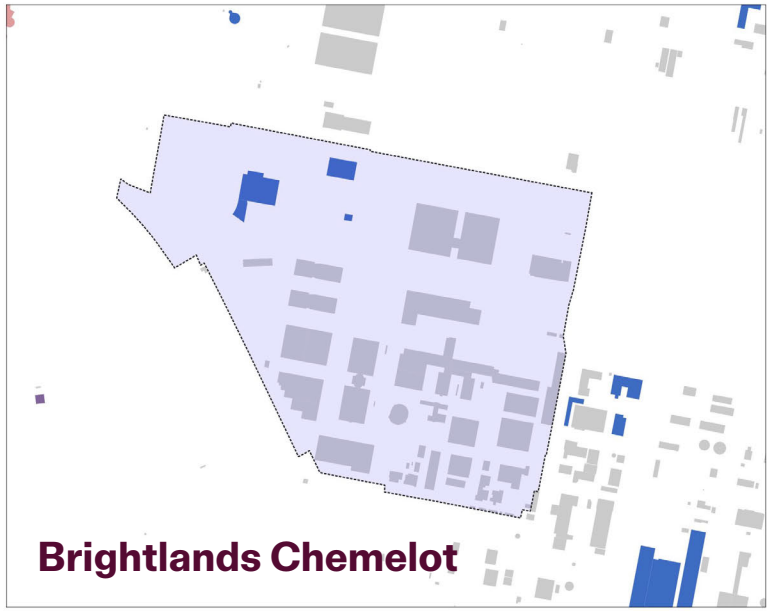
Industrieel milieu
Productiemilieu
Innovatiemilieu
Stedelijk milieu

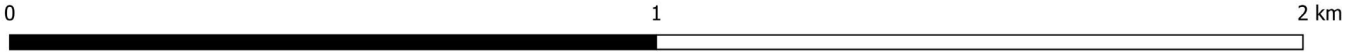

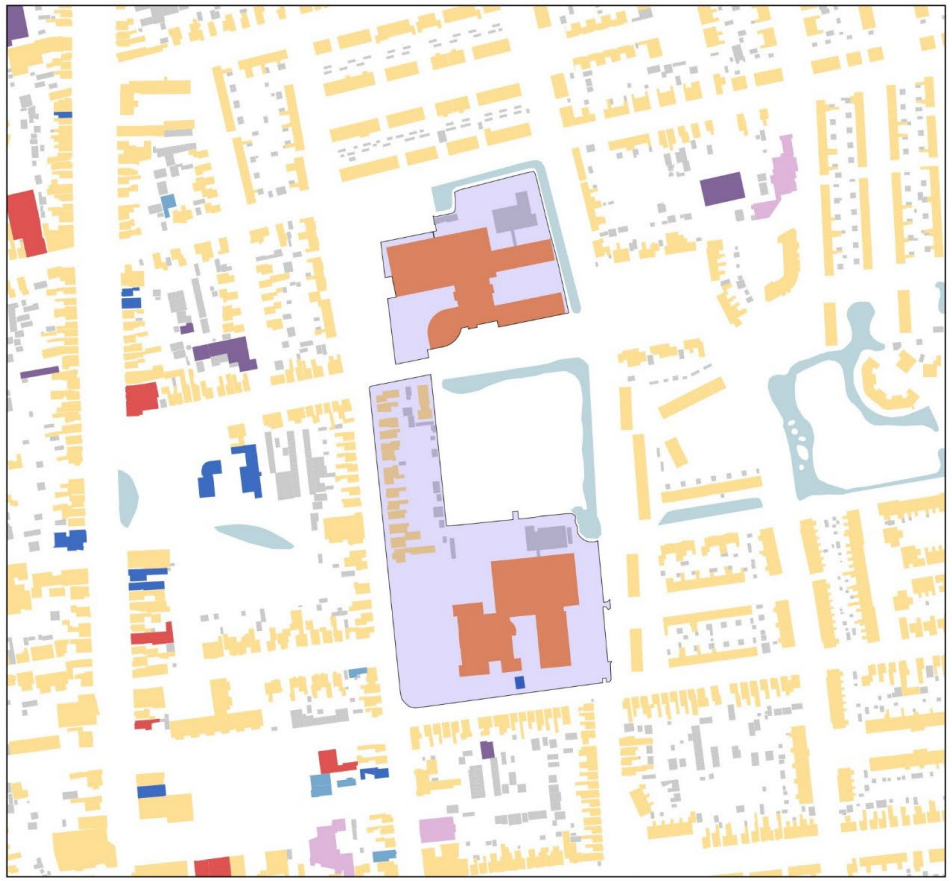

Casus Twente
Casus Limburg
Casus Friesland

Watercampus Leeuwarden

Innovatie Campus Drachten

- bijeenkomst
- gezondheidszorg
- industrie
- kantoor
- onderwijs
- woon
- geen

0 100 200 m

Conclusies

Innovatiemilieus vormen de brandpunten van kennisintensieve economieën, waar onderwijs, onderzoek en bedrijfsleven samenkomen. De kracht van deze milieus ligt in de directe koppeling tussen kennisontwikkeling en toepassing, waardoor innovatie sneller kan worden gevaloriseerd en doorvertaald naar economische activiteit.

Deze milieus zijn schaars en vaak geconcentreerd in een beperkt aantal regio's, maar hebben een relatief groot ruimtelijk en economisch bereik. Ze functioneren als knooppunten binnen bredere innovatie-ecosystemen en zijn daarmee van nationaal belang.

Tegelijkertijd verschillen innovatiemilieus sterk in profiel. In sommige regio's ligt de nadruk op industriële innovatie en maakindustrie, terwijl in andere regio's onderwijs en onderzoek domineren. De economische impact hangt in sterke mate af van de mate waarin deze functies daadwerkelijk met elkaar verbonden zijn. Zonder sterke interactie tussen kennisinstellingen, bedrijven en overheid blijft het innovatiemilieu vooral een onderwijs- of onderzoekslocatie.

Innovatiemilieus profiteren van nabijheid en een centrale positie in netwerken, vaak in of nabij stedelijke gebieden met een grote concentratie van mensen en voorzieningen. Tegelijkertijd vragen zij om ruimte en flexibiliteit voor groei en verandering. Dit leidt tot een spanningsveld in ruimtelijke randvoorwaarden: kennisintensieve bedrijven vragen om bereikbaarheid, een aantrekkelijke omgeving en nabijheid van talent en knooppunten, terwijl onderwijsinstellingen juist behoefte hebben aan flexibiliteit en relatief betaalbare ruimte. Industriële of productiegerelateerde innovatiefuncties kunnen daarnaast extra milieuruimte vragen.

Hierdoor ontstaat een complex werkmilieu waarin verschillende eisen samenkomen. Een strategische ligging in het stedelijk weefsel, goede OV-verbindingen en een zorgvuldige ruimtelijke opzet zijn essentieel. Daarbij is het van belang dat deze milieus niet alleen bestaan uit losse functies, maar ook ruimte bieden voor ontmoeting en interactie. Juist informele uitwisseling tussen bedrijven, kennisinstellingen en andere gebruikers (in gedeelde ruimtes, publieke plekken en overgangszones) vormt een belangrijke voedingsbodem voor innovatie.

Industrieel milieu
Productiemilieu
Innovatiemilieu

Stedelijk milieu

Het stedelijk werkmilieu wordt gekenmerkt door functies die passen en floreren in een stedelijke omgeving. De bedrijven maken veelal gebruik van kantoorruimte, flexconcepten, ateliers, studio's en kleinschalige maakbedrijven. Stedelijke werkmilieus zijn aantrekkelijk voor een diverse mix van bedrijven, waaronder zakelijke en financiële dienstverleners, handel, ICT en creatieve diensten. De combinatie van werkplekken, voorzieningen en woningen draagt bij aan de aantrekkingskracht en dynamiek van deze locaties voor werknemers, bewoners en bezoekers.

Verschijningsvormen

Kantoorlocaties
Zoals Rivium (Rotterdam)

Woon-werkmilieus
Zoals Zuidas (Amsterdam)

Knooppuntlocaties
Zoals omgeving Utrecht Centraal

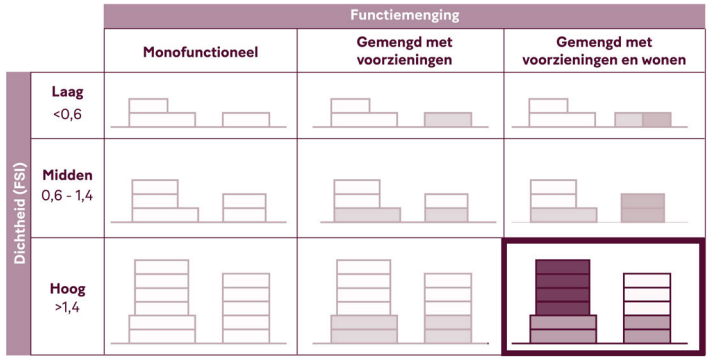

Binnensteden
Zoals binnenstad Den Haag

Dichtheid, menging en milieu

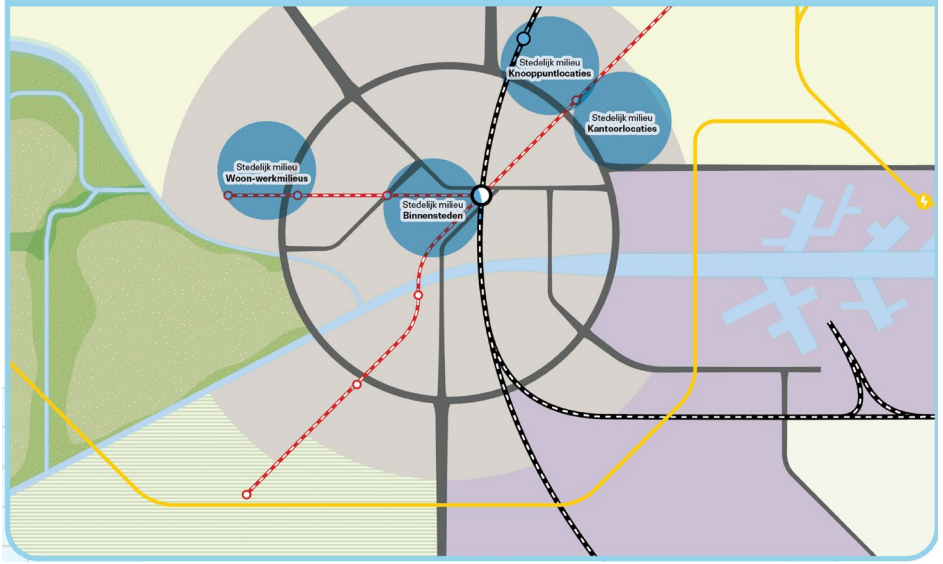
Dichtheid en functiemenging

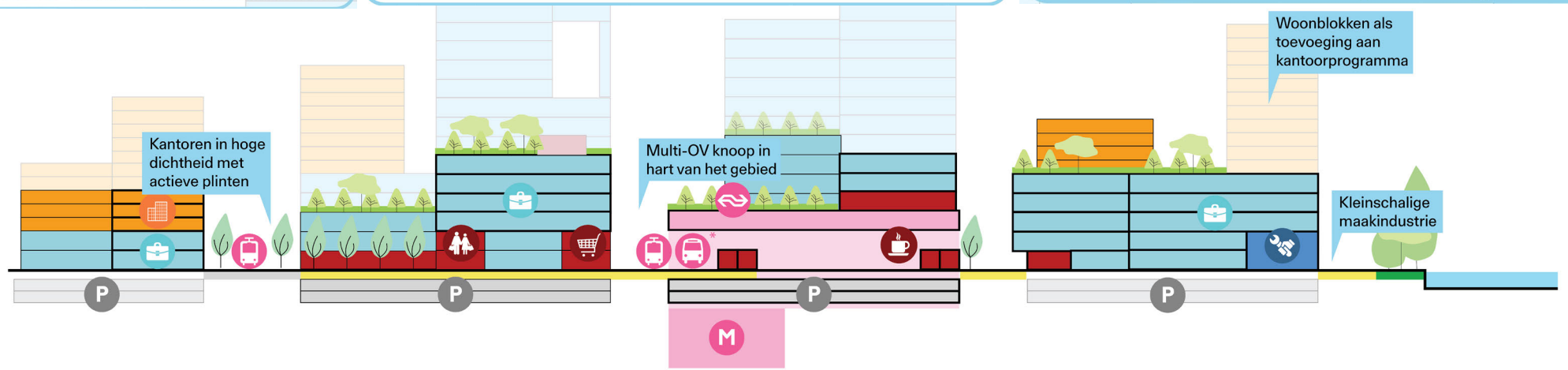

Milieucontouren

Ligging

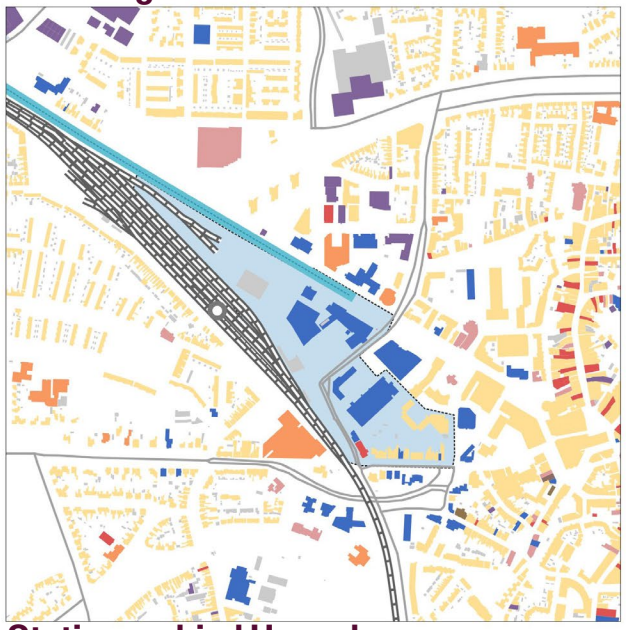

Industrieel milieu
Productiemilieu
Innovatiemilieu

Stedelijk milieu

Stationsgebied Almelo

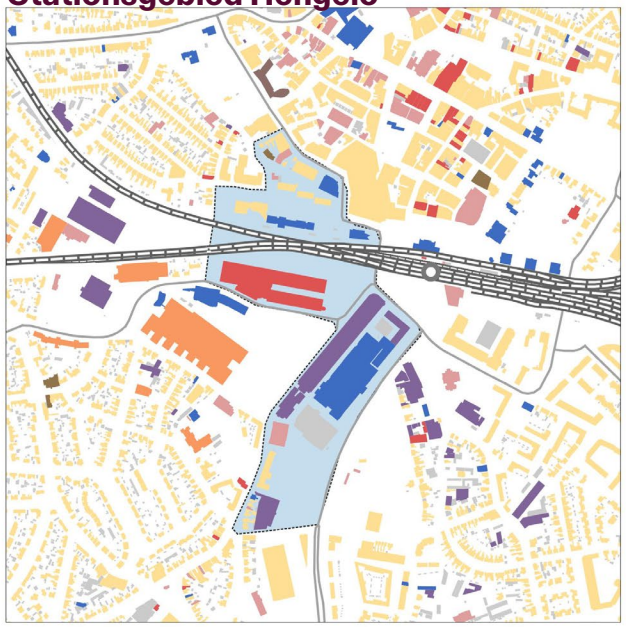
Twentepoort

Westermaat

Stationsgebied Hengelo

Stationsgebied Enschede

Zuiderval

bijeenkomst
kantoor
industrie
onderwijs/gezondheidszorg
sport/winkel
woon

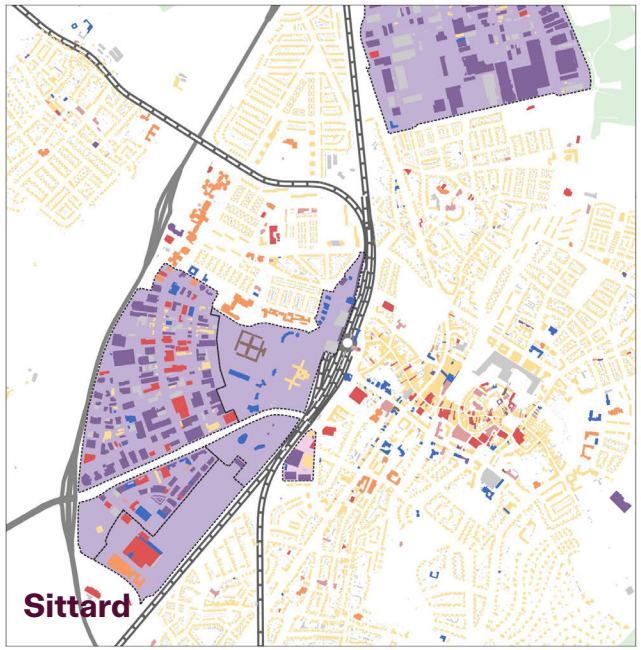
0 1 km

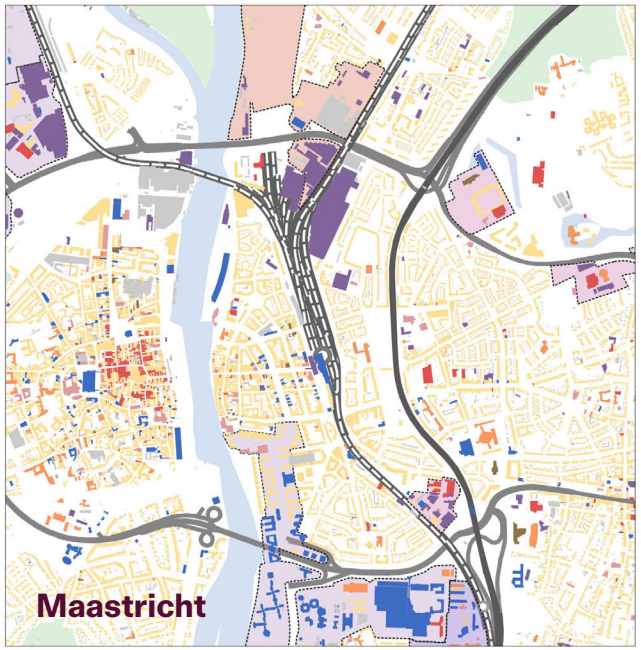
Casus Twente

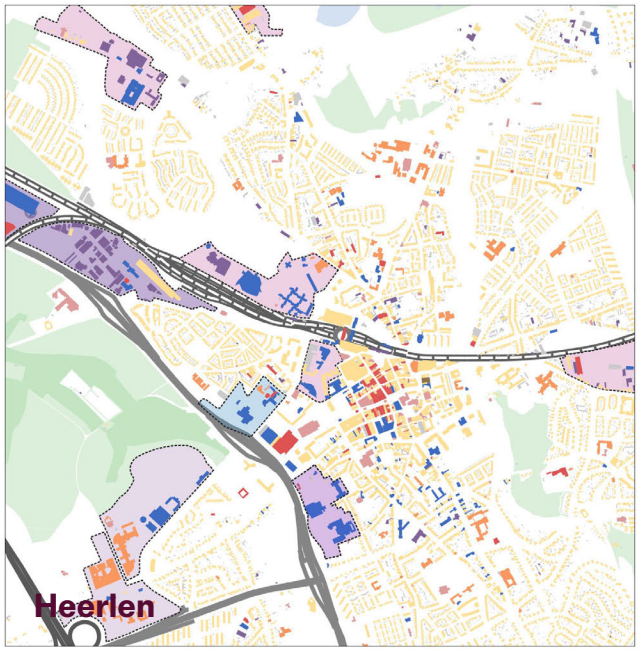
Casus Limburg
Casus Friesland

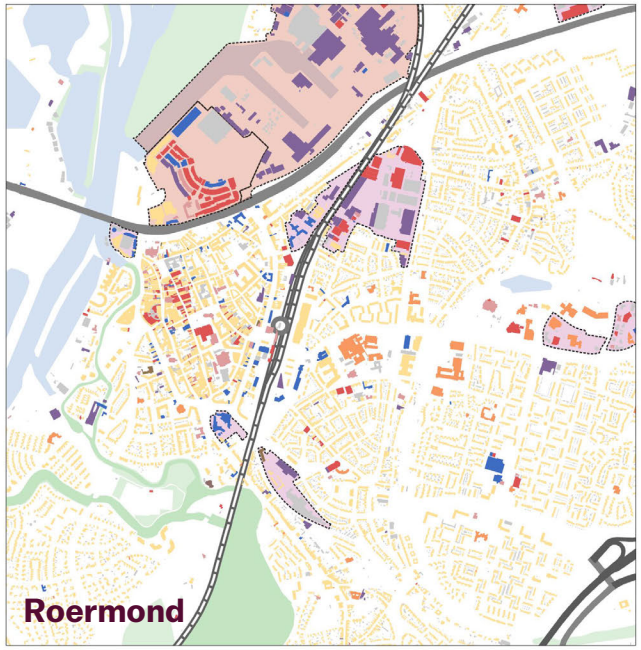
Industrieel milieu
Productiemilieu
Innovatiemilieu

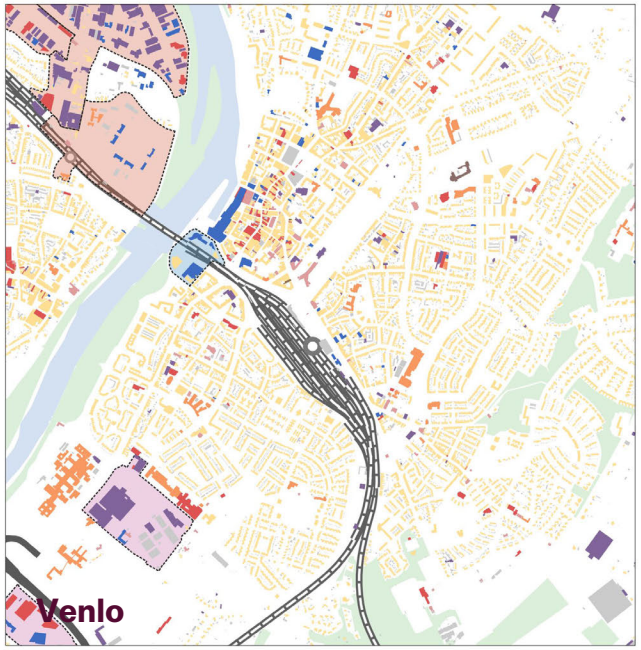
Stedelijk milieu

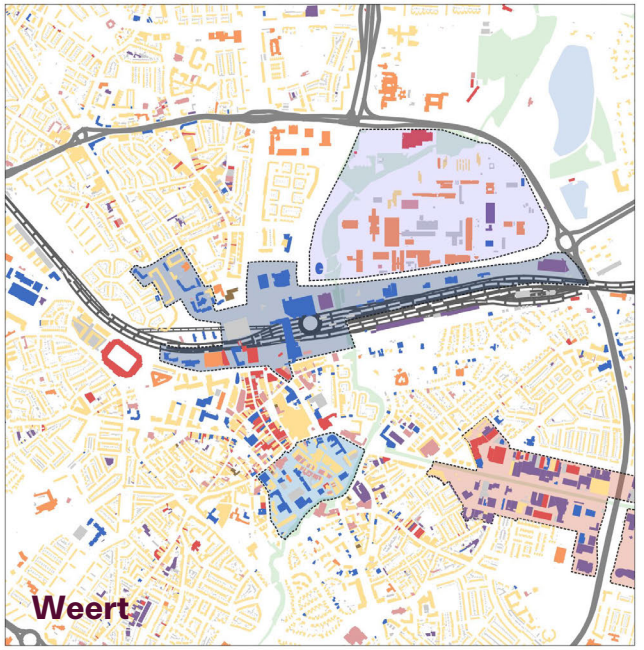

- bijeenkomst
- kantoor
- industrie
- onderwijs/gezondheidszorg
- sport/winkel
- woon

0 1 2 km

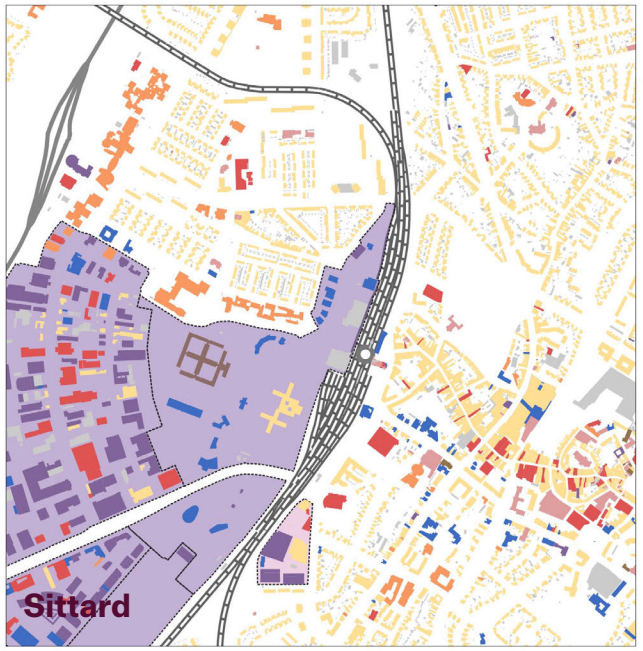
Casus Twente

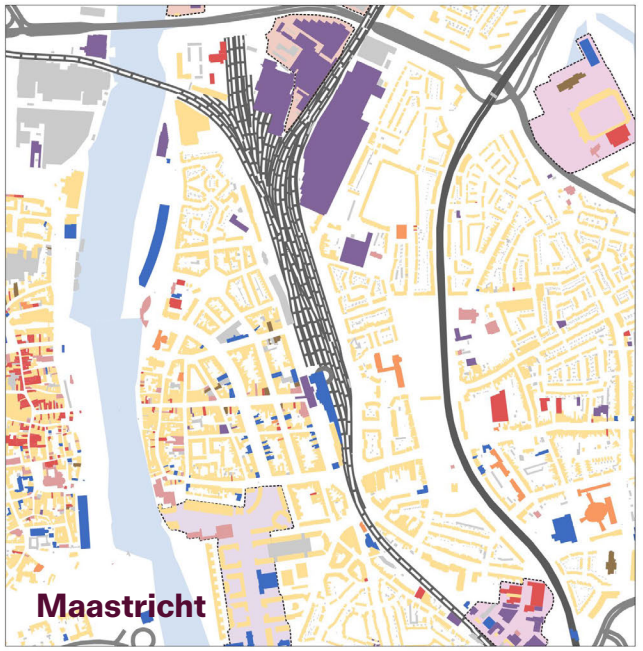
Casus Limburg

Casus Friesland

Industrieel milieu
Productiemilieu
Innovatiemilieu

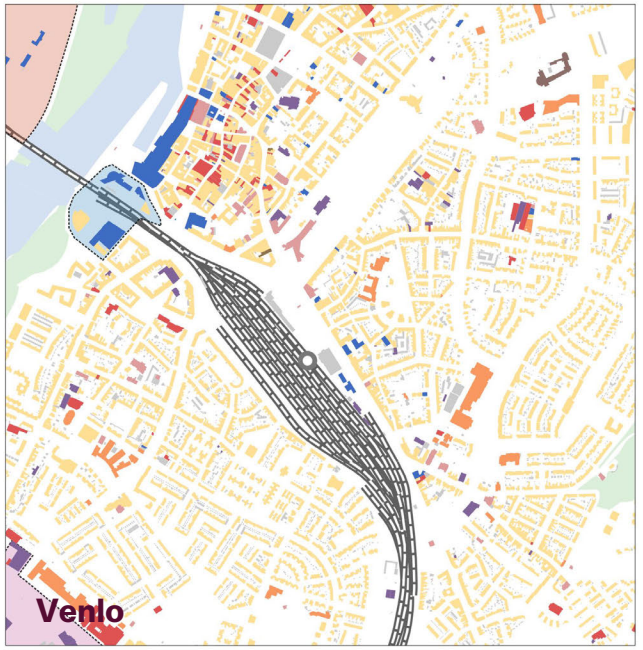
Stedelijk milieu

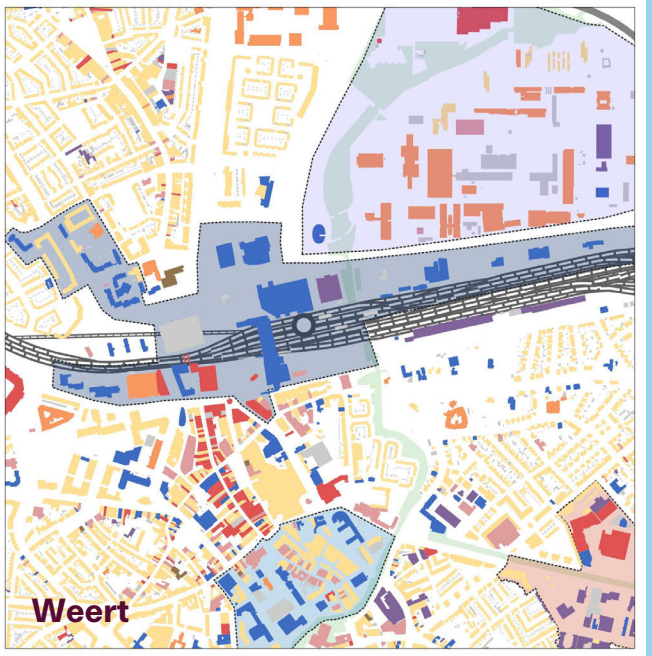

- bijeenkomst
- kantoor
- industrie
- onderwijs/gezondheidszorg
- sport/winkel
- woon

0 1 2 km

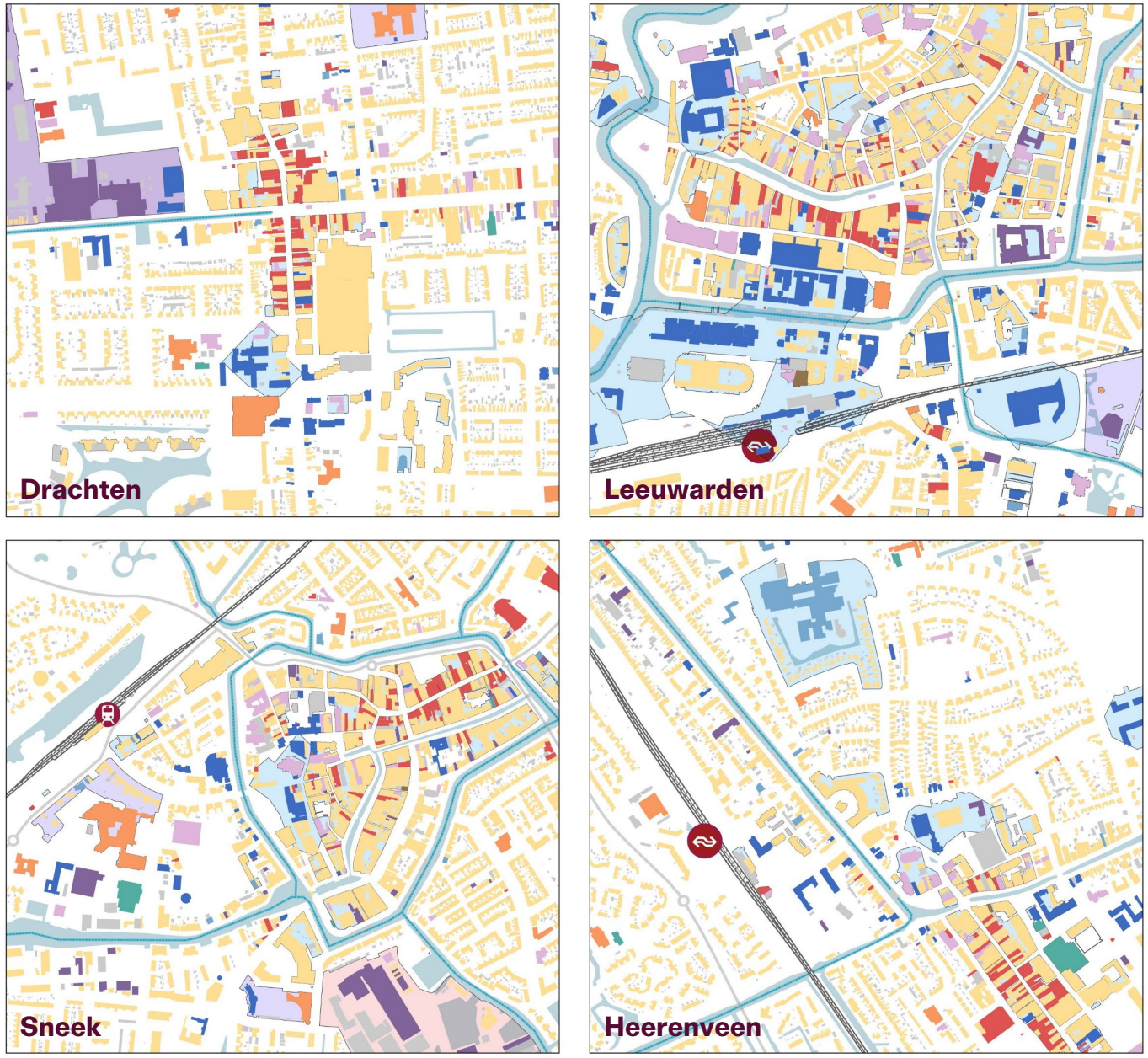
Casus Twente

Casus Limburg

Casus Friesland

Industrieel milieu
Productiemilieu
Innovatiemilieu

Stedelijk milieu

Casus Twente
Casus Limburg

Casus Friesland

Conclusies

Stedelijke werkmilieus vormen de basis voor een groot deel van de diensten- en kenniseconomie. Ze bieden ruimte aan een diverse mix van activiteiten – van zakelijke dienstverlening en ICT tot creatieve sectoren en kleinschalige maakindustrie – die profiteren van nabijheid, interactie en een levendige stedelijke omgeving.

De kracht van deze milieus ligt in de combinatie van werken, wonen en voorzieningen. Deze functiemenging vergroot de aantrekkelijkheid voor werknemers en bedrijven, en draagt bij aan dynamiek, innovatie en productiviteit. Met name locaties nabij knooppunten in grotere steden fungeren als concentratiepunten voor deze activiteiten.

Tegelijkertijd zijn stedelijke werkmilieus niet homogeen. In veel regio's is sprake van een gemengde economische structuur, maar er zijn ook locaties waar één sector dominant is. Dit kan leiden tot specialisatie en economische kracht, maar vergroot ook de kwetsbaarheid bij sectorale schommelingen.

De grootste druk op deze milieus komt voort uit concurrerende ruimteclaims, met name woningbouw. Hierdoor staat de ruimte voor werken onder druk en dreigt verdringing van economische functies. Dit raakt juist de activiteiten die afhankelijk zijn van stedelijke nabijheid en moeilijk verplaatsbaar zijn naar andere milieus.

De opgave ligt daarom in het behouden en versterken van ruimte voor werken binnen de stad. Dit vraagt om bewuste keuzes in programmering, het beschermen van werkfuncties op strategische locaties en het ontwikkelen van nieuwe vormen van menging waarin werken en wonen beter gecombineerd kunnen worden.

Tegelijkertijd is ook hier intensivering mogelijk, bijvoorbeeld door efficiënter gebruik van kantoorruimte, functiemenging in gebouwen en het faciliteren van flexibele werkconcepten. Dit vraagt echter om zorgvuldige afwegingen tussen economische vitaliteit, leefkwaliteit en betaalbaarheid.

Samenvatting en conclusies

De ruimtelijke vertaling laat zien dat economische ontwikkeling niet abstract is, maar concreet landt in specifieke werkmilieus. De aanwezigheid, kwaliteit en mix van deze milieus bepalen in sterke mate welke economische activiteiten zich kunnen ontwikkelen en doorgroeien.
Regio's verschillen sterk in deze ruimtelijke basis. Sommige regio's beschikken over een breed palet aan werkmilieus en zijn daardoor robuust, terwijl andere regio's afhankelijk zijn van een beperkt type milieu, wat hun ontwikkelvermogen begrenst.

Economische ontwikkeling is direct gekoppeld aan de beschikbaarheid van passende werkmilieus. Verschillende typen economie vragen om verschillende ruimtelijke condities: van grootschalige industriële terreinen tot kennisintensieve stedelijke omgevingen. Het ontbreken van een passend werkmilieu vormt niet alleen een beperking voor huidige economische activiteiten, maar ook voor toekomstige groei en transformatie.

Aanbevelingen

Samenwerken aan ruimte voor economie

Hoe aan de slag met deze informatie?

Ruimtelijk-economische ontwikkeling vraagt om keuzes die passen bij de kwaliteiten en mogelijkheden van iedere regio. Dit onderzoek laat zien dat deze keuzes alleen goed kunnen worden gemaakt wanneer economie, ruimte en menselijk kapitaal in samenhang worden beschouwd.

Het ontwikkelde stappenplan biedt een methodische leidraad om regionale analyses te vertalen naar een ruimtelijk-economische strategie. Het brengt de verschillende onderdelen van dit onderzoek samen in één samenhangende aanpak en biedt houvast om vanuit trends en regionale kwaliteiten te komen tot ontwikkelrichtingen en ruimtelijke keuzes. Iedere stap bouwt voort op de vorige en vraagt om afstemming tussen verschillende bestuurslagen en disciplines.

Stappen naar een Ruimtelijk-Economische Strategie

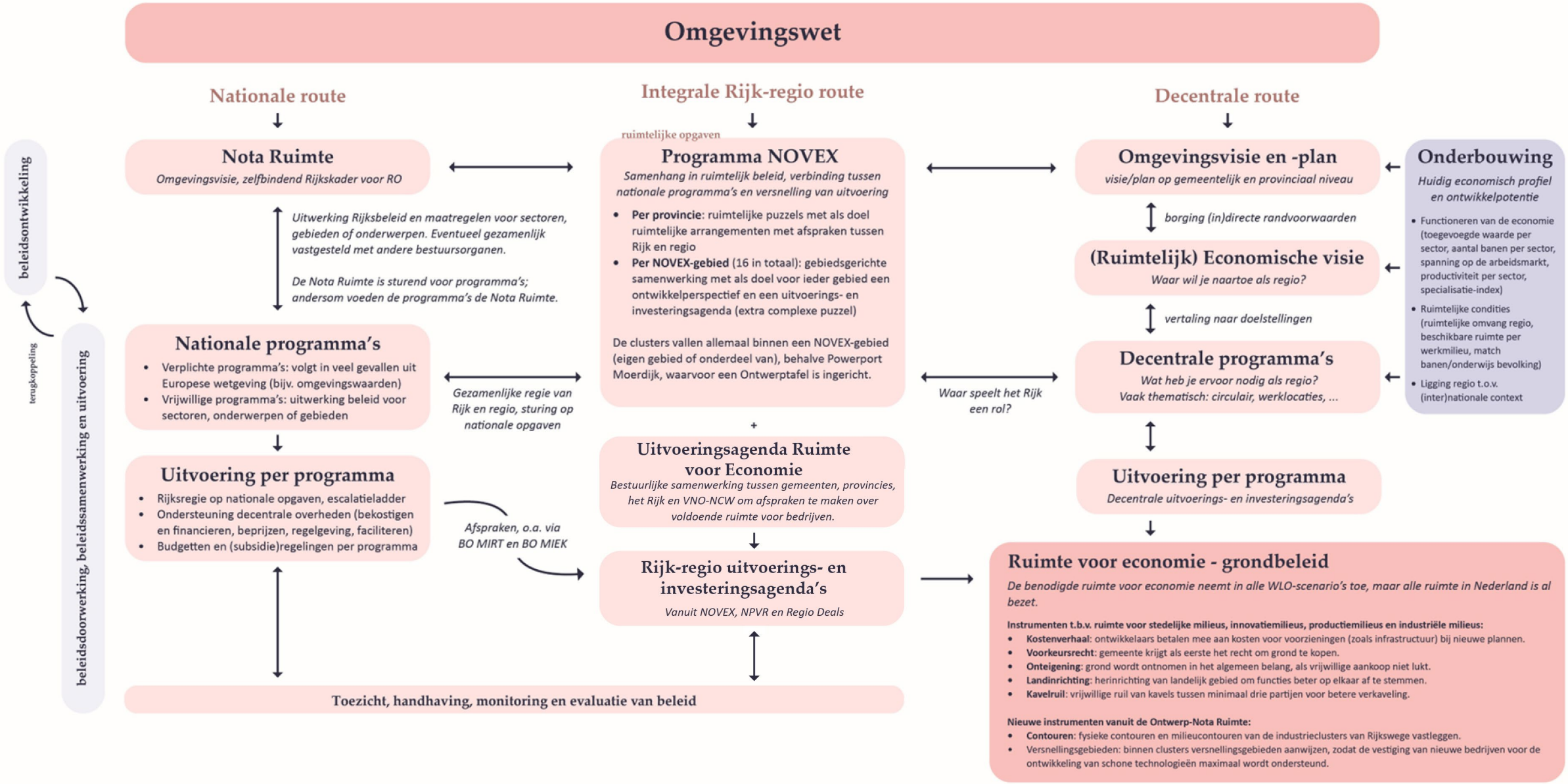
	1 Vertrekpunt: trends en scenario's	2 Inzicht in talenten en uitdagingen van de plek	3 Kansrijke ontwikkelrichtingen identificeren	4 Vertaling naar werkmilieus
ECONOMIE	**Economische dynamiek** *Welke sectoren zijn veelbelovend? Aan welke doelen dragen deze sectoren bij? Wat zijn risico's en kansen vanuit trends?*	**Aanwezig economisch profiel** *Waar is de regio in gespecialiseerd? Welke sectoren zijn stuwend?*	**Interregionaal perspectief: vergelijking van economisch functioneren en aanwezige condities** *Hoe positioneren regio's ten opzichte van elkaar en wat zijn mogelijke ontwikkelrichtingen?*	**Het verbinden van economie, menselijk kapitaal en ruimtelijke condities** *Wat vraagt de beoogde economische ontwikkeling van de ruimte en wat is hierin haalbaar? Wat zijn de vestigingsvoorwaarden van de doelgroepen? Welke werkmilieus en randvoorwaarden zijn er nodig?*
RUIMTE	**Dynamiek randvoorwaarden** *Welke ontwikkeling is mogelijk? Wat zijn de verschillende ruimteclaims? Welk kader stelt de ruimte voor economische ontwikkeling?*	**Huidige condities** *Welke randvoorwaarden voor (stuwende) sectoren zijn aanwezig in de regio? Welke niet?*		
MENSEN	**Demografie en doelgroepen** *Wat is de demografische prognose? Welke bedrijven en mensen zijn nodig voor economische ontwikkeling?*	**Menselijk kapitaal** *Wat zijn kenmerken van de arbeidsmarkt, aanwezige kennis(instituten) en samenwerkingsverbanden?*		

Samenwerken aan ruimte voor economie

Het stappenplan is niet alleen een inhoudelijke werkwijze, maar ook een proces waarin verschillende overheden gezamenlijk optrekken. Op verschillende schaalniveaus worden visies ontwikkeld en keuzes gemaakt die uiteindelijk samenkomen in de ruimtelijke inrichting van Nederland.

Het schema op de volgende pagina laat zien hoe de huidige ruimtelijk-economische sturing binnen de Omgevingswet is georganiseerd en welke rol de verschillende bestuurslagen daarin vervullen.

Governance structuren

Hoe samenwerken aan ruimte voor economie?

Het schema op de vorige slide laat de huidige ruimtelijk-economische sturing zien vanuit de Omgevingswet. Op verschillende niveaus (nationaal, regionaal, lokaal) wordt gewerkt aan visie- en strategievorming.

Keuzes maken in waar welke economie gestimuleerd moet worden, vraagt om een integrale benadering, waarin economie, ruimte en menselijk kapitaal in samenhang worden beschouwd. Dit ontwerpend onderzoek benadrukt dat economische ontwikkeling niet vanzelf ontstaat, maar afhankelijk is van de mate waarin regionale profielen, ruimtelijke condities en arbeidsmarkt op elkaar aansluiten. Daarbij is het vertrekpunt steeds de specifieke context van de regio: welke sectoren aanwezig zijn, welke condities op orde zijn of kunnen worden gebracht en welke kansen en beperkingen voortkomen uit bredere trends en ontwikkelingen. Op basis hiervan kan de kansrijkheid van een ontwikkelrichting worden ingeschat, variërend van versterken en verbreden tot transformeren of herdefiniëren van het economisch profiel. Dit blijft altijd een inschatting, gezien de onvoorspelbaarheid van de economie.

De ontwikkelrichting vertalen naar ruimtelijke maatregelen vraagt om gerichte keuzes in werkmilieus en vestigingsvoorwaarden. Dit kan zowel op regionaal niveau (door beter benutten, profielen versterken of het uitbreiden van bestaande clusters) als interregionaal niveau (door clustering of het ontwikkelen van nieuwe economische activiteiten op basis van kansrijke kenmerken) plaatsvinden.

Hoe samenwerken aan ruimte voor economie?

Op nationaal niveau ligt vervolgens een belangrijke rol in het verbinden van regionale ontwikkeling aan nationale belangen en randvoorwaarden. Het Rijk kan bijdragen aan infrastructuur, energie, kennis, regelgeving en andere condities die regionale economische ontwikkeling mogelijk maken. Tegelijkertijd kan het Rijk bewaken of de optelsom van regionale keuzes aansluit bij nationale ruimtelijk-economische doelen en strategische belangen.

Een mogelijke volgende stap is daarom een meer gelaagde aanpak, waarin nationale en regionale strategieën expliciet op elkaar worden afgestemd. Het Rijk kan hiervoor bijvoorbeeld een afwegingskader ontwikkelen voor economische brandpunten en strategische activiteiten, vergelijkbaar met de manier waarop voor andere nationale ruimtelijke opgaven keuzes worden gemaakt. Dit is geen bestaande werkwijze voor economie, maar kan juist een kans zijn om de samenwerking tussen Rijk en regio te versterken.

De uitvoering vindt uiteindelijk grotendeels lokaal en regionaal plaats. Daarom moeten ook randvoorwaarden en instrumenten zoals grondbeleid, programmering van werklocaties en infrastructuurinvesteringen aansluiten op de gezamenlijke strategie. Zo ontstaat een samenhangende keten van nationale richting, regionale keuzes en lokale uitvoering, waarbij ieder schaalniveau bijdraagt aan dezelfde ruimtelijk-economische ontwikkeling.

Colofon

Projectteam
Dit ontwerpend onderzoek is uitgevoerd door een consortium van PosadMaxwan, Generation.Energy, Rebel en Defacto Urbanism, in samenwerking met de ministeries van Economische Zaken en Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening.

Met dank aan
Deelnemers van de sessies waarbij tussentijdse resultaten zijn gepresenteerd en feedback is opgehaald, waaronder medewerkers van Regio Twente, de verstedelijkingsstrategie Limburg Centraal, het F4-stedennetwerk en het REOS-strategennetwerk.

Contact
Heeft u vragen of ideeën naar aanleiding van de inhoud van of methodieken achter dit onderzoek? Neem dan graag contact op met Ganesh Babu (ganesh.babu@posadmaxwan.nl) of Anouk Jansen (anouk.jansen@posadmaxwan.nl).

OO REO

Ontwerpend Onderzoek
Ruimtelijk Economische Ontwikkeling (OO REO)
Oktober 2026

Defacto stedenbouw

GENERATION .ENERGY

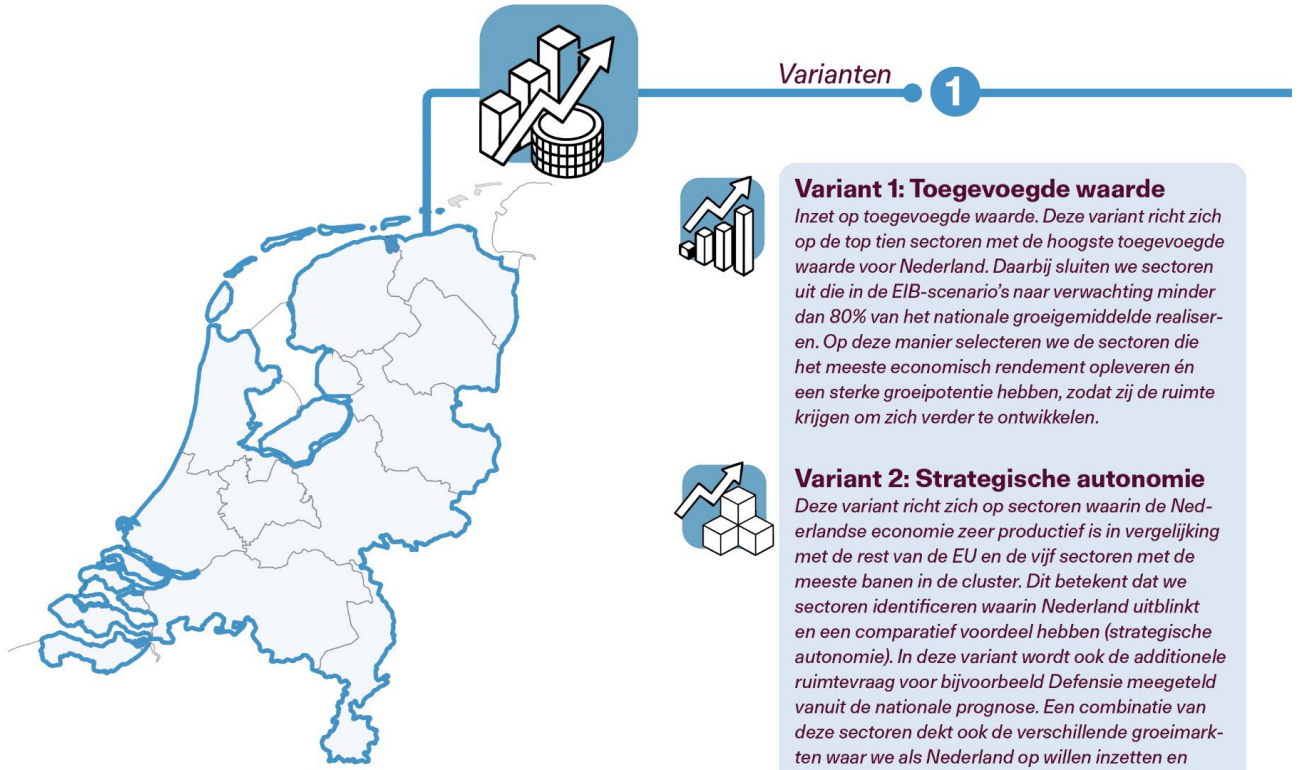
ABEL

Posad Maxwan

Bijlage 1: Scenariostudie

Ontwikkelrichtingen vanuit nationaal perspectief

Twee mogelijke ontwikkelrichtingen vanuit nationaal perspectief

Variant 1: Toegevoegde waarde
Inzet op toegevoegde waarde. Deze variant richt zich op de top tien sectoren met de hoogste toegevoegde waarde voor Nederland. Daarbij sluiten we sectoren uit die in de EIB-scenario's naar verwachting minder dan 80% van het nationale groeigemiddelde realiseren. Op deze manier selecteren we de sectoren die het meeste economisch rendement opleveren én een sterke groeipotentie hebben, zodat zij de ruimte krijgen om zich verder te ontwikkelen.

Variant 2: Strategische autonomie
Deze variant richt zich op sectoren waarin de Nederlandse economie zeer productief is in vergelijking met de rest van de EU en de vijf sectoren met de meeste banen in de cluster. Dit betekent dat we sectoren identificeren waarin Nederland uitblinkt en een comparatief voordeel hebben (strategische autonomie). In deze variant wordt ook de additionele ruimtevraag voor bijvoorbeeld Defensie meegeteld vanuit de nationale prognose. Een combinatie van deze sectoren dekt ook de verschillende groeimarkten waar we als Nederland op willen inzetten en onze strategische autonomie versterken. Denk bijvoorbeeld aan de chemie in Nederland, machinebouw en innovatieve voedingsmiddelen.

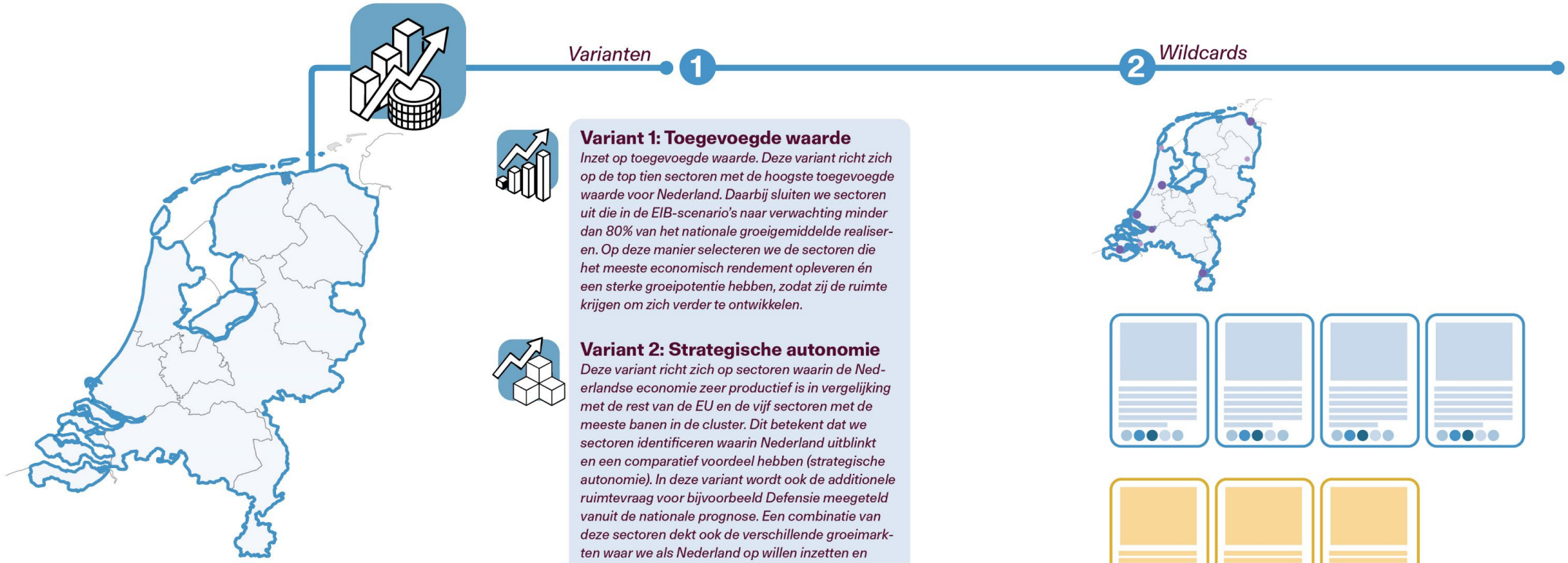
Om beter te begrijpen hoe regio's zich kunnen ontwikkelen, projecteren we verschillende nationale strategieën op de matrix. Deze scenario's laten zien hoe accenten in beleid, bijvoorbeeld gericht op economische groei of strategische autonomie, doorwerken in de relatieve positie van regio's.

Door deze benadering wordt zichtbaar welke regio's profiteren van een bepaalde koers, welke achterblijven en hoe regionale verhoudingen kunnen verschuiven. De scenario's maken daarmee inzichtelijk dat ruimtelijk-economische ontwikkeling niet alleen het gevolg is van regionale kwaliteiten, maar ook van keuzes op nationaal niveau.

Twee ontwikkelrichtingen

1. **Toegevoegde economische waarde:** van groot belang voor toekomstige groei in sleutelsectoren van de Nederlandse economie, zoals de chemie.
2. **Strategische autonomie en weerbaarheid:** behoefte aan strategische ruimte, colocaties, en infrastructuur.

Specifieke trends als ‘wildcards’

Variant 1: Toegevoegde waarde

Inzet op toegevoegde waarde. Deze variant richt zich op de top tien sectoren met de hoogste toegevoegde waarde voor Nederland. Daarbij sluiten we sectoren uit die in de EIB-scenario’s naar verwachting minder dan 80% van het nationale groeigemiddelde realiseren. Op deze manier selecteren we de sectoren die het meeste economisch rendement opleveren én een sterke groeipotentie hebben, zodat zij de ruimte krijgen om zich verder te ontwikkelen.

Variant 2: Strategische autonomie

Deze variant richt zich op sectoren waarin de Nederlandse economie zeer productief is in vergelijking met de rest van de EU en de vijf sectoren met de meeste banen in de cluster. Dit betekent dat we sectoren identificeren waarin Nederland uitblinkt en een comparatief voordeel hebben (strategische autonomie). In deze variant wordt ook de additionele ruimtevraag voor bijvoorbeeld Defensie meegeteld vanuit de nationale prognose. Een combinatie van deze sectoren dekt ook de verschillende groeimarkten waar we als Nederland op willen inzetten en onze strategische autonomie versterken. Denk bijvoorbeeld aan de chemie in Nederland, machinebouw en innovatieve voedingsmiddelen.

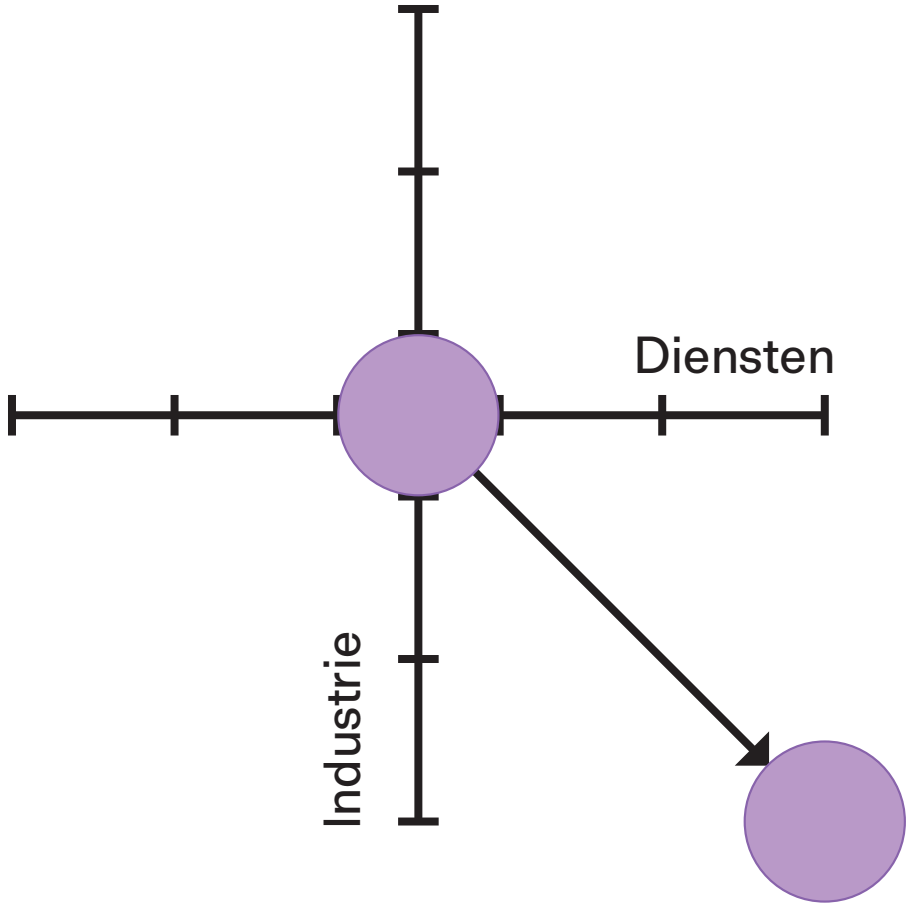
Naast brede nationale strategieën kunnen ook specifieke trends grote invloed hebben op de ontwikkeling van regio’s. Denk aan verduurzaming, kunstmatige intelligentie of demografische veranderingen. Door dergelijke trends als ‘wildcards’ op de matrix toe te passen, kan worden verkend hoe de onderlinge verhoudingen tussen regio’s mogelijk verschuiven.

In dit onderzoek zijn deze trends niet expliciet doorgerekend. Het kan wel waardevol zijn om dit (als vingeroefening) mee te nemen in het denken over regionale en nationale visies, omdat ze bestaande patronen kunnen versterken, doorbreken of juist nieuwe ontwikkelpaden kunnen openen.

Methodiek: verschuiving in de matrix

Binnen de scenario's laten we regio's verschuiven in de matrix door hun positie opnieuw te berekenen op basis van veranderende economische dynamiek. Sectorale groeiverwachtingen of strategische prioriteiten worden vertaald naar aangepaste scores voor economisch functioneren, die vervolgens – in combinatie met de bestaande capaciteiten – leiden tot een nieuwe positionering van regio's.

Deze verschuivingen zijn relatief: ze laten niet alleen zien of een regio groeit, maar vooral hoe zij zich ontwikkelt ten opzichte van andere regio's. Hierdoor wordt zichtbaar welke regio's profiteren van een bepaalde ontwikkeling, welke achterblijven en hoe het nationale economische landschap als geheel kan veranderen.

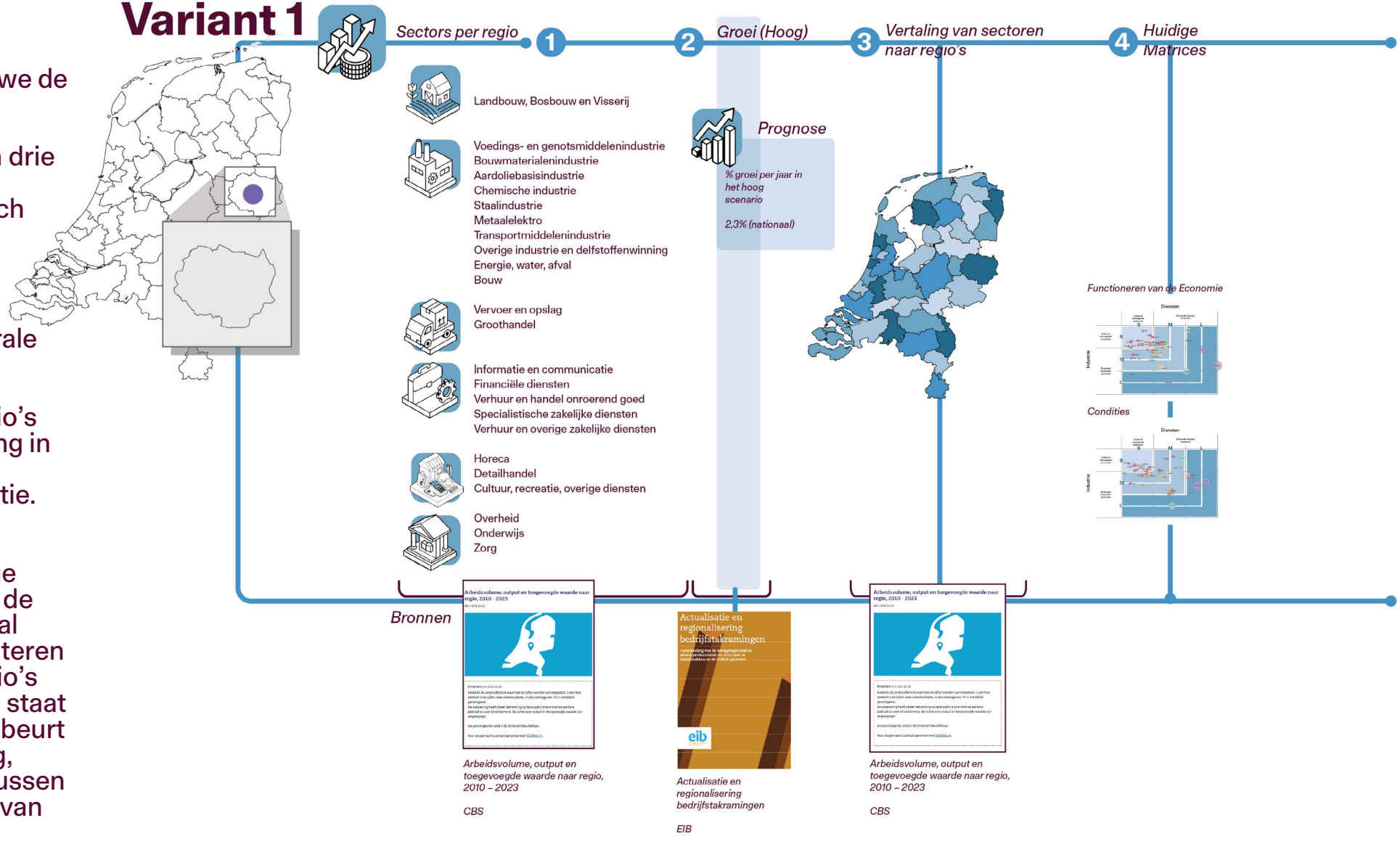
Methodiek Scenario 1: Toegevoegde waarde

Variant 1

Binnen het TW-scenario bepalen we de verschuiving van regio's door hun verwachte groei in toegevoegde waarde te berekenen op basis van drie samenhangende factoren: sectorstructuur, huidig economisch functioneren en onderliggende capaciteit.

Allereerst wordt per regio een basisgroei bepaald door de sectorale opbouw van de economie te combineren met verwachte groeipercentages per sector. Regio's met een sterke vertegenwoordiging in snelgroeiende sectoren krijgen hierdoor een hogere uitgangspositie.

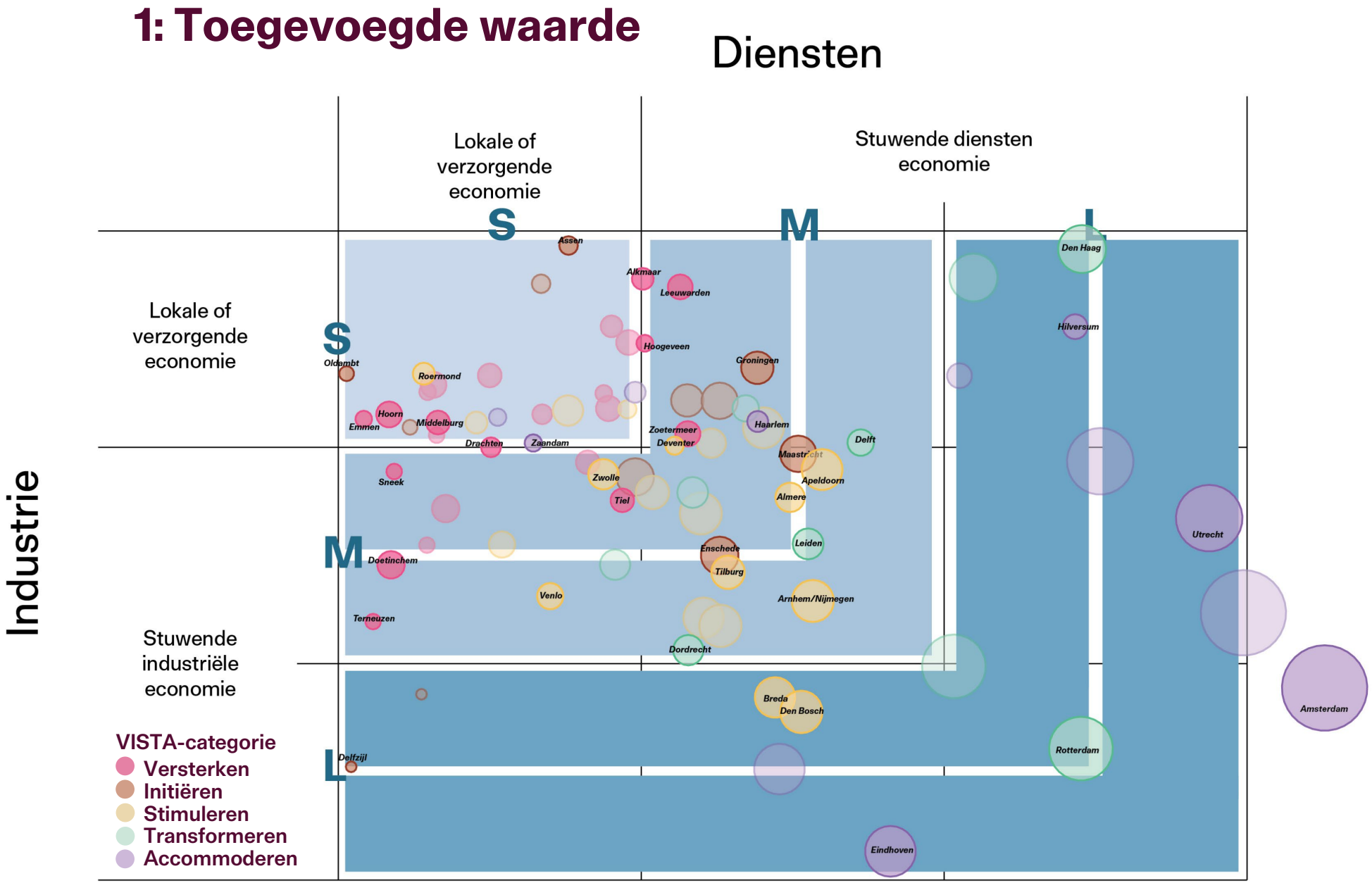
Vervolgens wordt deze basisgroei aangepast op basis van het huidige functioneren van de economie en de aanwezige capaciteit. Regio's die al sterk presteren in een sector profiteren relatief meer van groei, terwijl regio's met beperkte capaciteit minder in staat zijn om groei te verzilveren. Dit gebeurt via een multiplicatieve benadering, waardoor bestaande verschillen tussen regio's worden versterkt in plaats van gecompenseerd.

1: Toegevoegde waarde

De resulterende groeipotentie wordt vertaald naar nieuwe scores voor stuwende diensten en industrie. Op basis hiervan verschuiven regio's in de matrix. Deze verschuivingen laten zien hoe economische groei zich ruimtelijk kan concentreren of juist spreiden, afhankelijk van sectorale ontwikkelingen en regionale uitgangsposities.

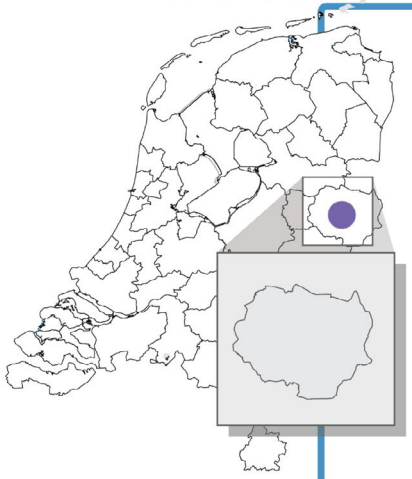
De matrix laat de nieuwe positie van regio's zien ten opzichte van het huidige economisch functioneren (in lichte kleur). Hierin valt op dat, met uitzondering van een klein aantal regio's, de ontwikkeling in beide richtingen plaatsvindt. Voor sommige regio's in de S-categorie betekent het een terugval in het functioneren. Over het algemeen is een patroon terug te zien waarin dat wat al sterk is, nog steker wordt, en andersom.

2: Strategische autonomie

Variant 2

Naast het scenario gericht op groei in toegevoegde waarde, onderzoeken we een tweede ontwikkelrichting: strategische autonomie. Waar het TW-scenario laat zien waar economische groei zich waarschijnlijk concentreert, richt dit scenario zich op de vraag in welke sectoren en regio's Nederland structureel sterk en minder afhankelijk is van het buitenland. Het gaat hierbij niet primair om groei, maar om concurrentiekracht, weerbaarheid en economische onafhankelijkheid.

Sectors per regio

1

2

RCA

Landbouw, Bosbouw en Visserij — Ja

Voedings- en genotsmiddelenindustrie — Ja
Bouwmaterialenindustrie — nee
Aardoliebasisindustrie — Ja
Chemische industrie — Ja
Staalindustrie — Ja
Metaalelektro — Ja
Transportmiddelenindustrie — nee
Overige industrie en delfstoffenwinning — nee
Energie, water, afval — Ja
Bouw — nee

Vervoer en opslag — Ja
Groothandel — Ja

Informatie en communicatie — nee
Financiële diensten — Ja
Verhuur en handel onroerend goed — nee
Specialistische zakelijke diensten — nee
Verhuur en overige zakelijke diensten — nee

Horeca — nee
Detailhandel — nee
Cultuur, recreatie, overige diensten — nee

Overheid — Ja
Onderwijs — Ja
Zorg — nee

Bronnen

Arbeidsvolume, output en toegevoegde waarde naar regio, 2010 – 2023

CBS

Eurostat

Gross value added and income by detailed industry (NACE Rev.2)

Employment by detailed industry (NACE Rev.2) national accounts

Strategische Sectoren

Economische sectoren in Nederland met een Revealed comparative advantage groter dan 1 ten opzichte van landen in de EU

Productivity Space

Country	Total - all NACE	Agriculture, forestry and animal	Crop and animal	Forestry and	Fishing and	Industry (except	Mining and	Manufacturing	Manufacturing	Manufacturing	Manufacturing	Manufacturing	Printing and	Manufacturing	Manufacturing	Manufacturing	Manufacturing	Manufacturing	Manufacturing	Manufacturing	Manufacturing	Manufacturing	Manufacturing	Manufacturing
Belgium	1.123857	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	1.142231	0.190814	1.218399	1.23944	1.428405	1.08807	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	0.734892	1.361534	1.532109	1.216798	#DIV/0!	#DIV/0!	1.264116	#DIV/0!	#DIV/0!	0.844759	0.857578
Bulgaria	0.853079	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	0.946863	0.238859	0.760419	1.052449	0.647303	0.726491	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	1.739968	1.277993	0.406672	0.959731	#DIV/0!	#DIV/0!	1.487476	#DIV/0!	0.702659	0.682332	
Czechia	1.960322	1.601976	1.057489	0.290406	0.790446	0.262504	0.799318	0.992594	0.937444	0.918252	0.692417	0.651265	0.747074	0.126865	1.17003	0.523644	1.071423	0.691285	0.787265	0.75855	0.288599	0.607291	0.821454	0.893352
Denmark	1.455742	1.25289	0.616121	0.732909	1.206174	0.925195	1.218774	1.559812	1.561082	0.855741	0.785958	0.464483	0.598251	1.807551	1.489468	1.625657	0.933306	0.608971	0.657456	0.827011	0.476871	0.615414	0.95491	0.906341
Germany	1.950554	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	0.964126	0.273249	1.042848	0.838881	1.541003	1.019667	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	1.089455	0.935976	0.79877	0.999761	#DIV/0!	#DIV/0!	0.931429	#DIV/0!	#DIV/0!	0.954958	1.088143
Estonia	2.746528	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	0.744099	0.160529	0.661788	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!
Ireland	0.575141	0.510132	0.174594	0.222901	2.191637	0.968577	2.786345	1.843724	0.325654	0.573286	0.794151	0.536643	0.183431	0	0	0	1.030117	0.71876	0.689866	0.332472	0.109001	0.270377	0	0.619081
Greece	1.00529	0.843559	0.135078	0.8628	1.357239	0.243404	1.124358	1.279463	1.040718	1.172467	0.545637	0.790466	1.085968	2.461834	1.439938	0.789513	1.615323	1.153792	1.06028	1.569489	1.566355	0.748011	1.347808	2.430359
Spain	1.628057	1.425989	0.986856	0.562556	1.12915	0.892628	1.030707	1.25549	2.0837	1.101157	0.851907	0.712098	0.798341	2.586057	1.017107	0.71847	1.26626	0.894262	0.829747	1.056209	0.792507	0.700728	0.655088	1.028859
France	1.693574	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	0.914342	0.26476	0.884719	0.995473	1.202628	1.162638	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	1.561583	1.241121	1.212047	1.206503	#DIV/0!	#DIV/0!	1.250084	#DIV/0!	#DIV/0!	0.951886	0.989256
Croatia	2.468133	2.288393	0.774284	0.508326	0.687646	0.132825	0.754024	0.979334	0.672973	0.949369	0.884415	0.637601	0.62312	1.342089	0.584355	0.497006	1.152821	0.680679	0.884237	0.93444	0.345045	0.730028	0.587476	1.445818
Italy	1.171267	1.000419	1.080637	0.306182	0.88989	0.330866	0.946236	1.124441	1.748593	1.085762	0.800514	0.707104	0.859168	1.309649	0.836213	0.734892	1.222236	0.836367	0.82709	1.109138	0.802188	0.76421	0.835412	1.066958
Cyprus	0.710454	0.530695	0.911191	1.115847	0.588032	0.222067	0.570552	0.610739	0.612922	0.552911	0.47366	0.233567	0.59606	0.858631	0.576541	0.448844	1.04745	0.446718	0.825078	0.674343	0.640329	0.497161	1.124785	0.597897
Latvia	1.979657	1.110376	1.823329	0.65209	0.8938	0.274345	0.909233	1.035951	0.819219	1.506468	1.358268	0.553815	1.160268	0.601712	0.799585	0.791375	1.263002	0.701218	0.946554	0.968261	0.622109	0.72651	1.74376	1.194217
Lithuania	2.087702	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	0.906168	0.106442	1.009574	1.269808	1.148824	1.324838	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	0.601712	3.910487	#DIV/0!	1.222662	#DIV/0!	#DIV/0!	0.871627	#DIV/0!	#DIV/0!	0.909989	0.563262
Luxembourg	0.844371	0.801888	0.08719	#DIV/0!	0.527237	0.122869	0.554559	#DIV/0!	3.518519	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	0.372996	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!
Hungary	2.295221	2.102163	0.597918	0.337388	0.854733	0.813298	0.974772	1.021593	0.789911	1.140987	0.987376	0.789098	0.672239	1.495158	1.213727	0.822888	1.17751	0.785704	0.834458	0.978846	0.474437	0.751524	0.652593	1.112002
Malta	0.82047	0.330319	#DIV/0!	1.044552	0.695809	#DIV/0!	0.734299	0.847045	1.220252	1.139959	0.271909	0.417814	1.22057	#DIV/0!	0.571529	0.385196	0.871929	0.478739	0.742843	0.730062	0.77456	0.541423	#DIV/0!	0.555133
Netherlands	1.305017	1.68848	0.801538	0.905641	1.311348	3.145595	1.22298	1.581572	1.512157	1.167411	0.897515	0.723849	0.870451	1.669357	1.044172	1.290199	1.116331	0.80586	0.772232	1.088765	0.654071	0.79003	1.522062	1.342478
Austria	0.773745	0.581508	0.544433	0.639208	0.993214	0.399755	1.055674	1.296797	1.294593	1.443261	1.18255	0.889036	0.963564	0.9258	1.104098	0.594388	1.125453	0.776682	0.756475	1.327047	0.807865	0.886974	1.085752	1.22943
Poland	0.956615	0.769216	1.850351	0.459199	0.991144	0.302847	0.912316	1.139955	0.910134	1.100138	0.852707	0.806784	0.773885	1.400931	0.956899	0.392035	1.258976	0.877421	0.828338	1.279319	0.486645	1.04698	0.695541	1.476085
Portugal	1.365006	0.915063	1.763173	0.882033	0.918991	0.257699	0.900915	1.356588	1.225509	1.70783	1.104331	1.702167	0.944842	2.181138	1.414728	0.71135	1.426605	1.222291	0.82769	1.041066	1.10105	0.775571	0.724953	1.048383
Romania	0.642494	0.481225	1.130626	1.776526	0.812381	0.435565	0.73861	1.491766	0.7774	0.948246	0.645765	0.606994	1.615217	0.753526	1.260366	0.589457	1.308961	0.846376	0.966844	0.954751	0.595515	0.639049	0.402234	0.913997
Slovenia	0.667728	0.410472	1.277333	0.4272	0.861548	0.255693	0.988719	1.049111	1.51617	1.144011	0.969793	0.595812	1.047463	0.149683	0.866115	0.891216	1.239681	0.797806	0.952278	1.140174	0.72306	0.802742	0.907036	1.057311
Slovakia	1.90744	1.565609	0.777935	0.42441	0.696212	0.125585	0.807451	0.894382	0.931697	0.72245	0.51402	0.639339	0.579065	1.894993	0.866148	0.330403	1.109201	0.770404	0.728802	1.019353	1.017123	0.577516	0.572937	0.647226
Finland	1.664906	0.69837	1.564504	0.21857	1.228687	0.253566	1.280049	1.136164	1.251269	2.046929	1.535066	1.392645	0.724715	0.825599	2.336623	1.341173	1.134404	0.737788	0.809772	1.423155	1.470181	0.745512	1.567071	1.176527
Sweden	1.144376	1.051787	0.379751	0.467789	1.257742	0.496881	1.276448	1.107842	1.456526	1.803706	1.242714	1.220821	0.790218	1.028397	0	#DIV/0!	0.932154	0.606255	0.667558	1.223126	0.749538	0.833172	0.945209	0.961069
Iceland	1.247072	1.717749	0.538859	0.907622	2.986237	1.010062	2.204397	0.932395	1.301688	1.372377	0.827826	0.672871	0.575175	0.793554	0.203911	0.388538	0.424053	0.917668	0.626529	0.625948	2.024247	1.195103	0.677122	2.986723	0.907622	
Norway	1.722718	0.488593	0.63575	1.381009	3.046409	2.492305	0.5612	0.69649	0.949181	0.616921	0.484234	0.506809	0.483581	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	0.678926	0.425344	0.480521	0.822117	0.658026	0.442233	0.503096	0.484089	
Switzerland	0.569231	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	1.019997	0.184117	1.165011	1.205965	1.378022	0.771265	0.687189	0.45344	0.600459	0	0	1.545523	0.991005	0.654051	0.701382	0.867448	0.440969	0.660762	0.925106	0.965982	
Total (EU+)	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

SI Index

Country	NACE	Agriculture, forestry and animal	Crop and animal	Forestry and	Fishing and	Industry (except	Mining and	Manufacturing	Manufacturing	Manufacturing	Manufacturing	Manufacturing	Manufacturing	Printing and	Manufacturing	Manufacturing	Manufacturing	Manufacturing	Manufacturing	Manufacturing	Manufacturing	Manufacturing	Manufacturing	Manufacturing	Manufacturing
Belgium	508.199.7	0.43	0.49	0.11	0.11	0.77	0.03	0.83	1.10	0.54	0.74	0.73	0.66	0.95	1.07	2.33	2.95	0.94	0.75	1.18	0.85	1.45	0.61	0.33	0.32
Bulgaria	76.535.3	2.30	2.45	2.56	0.13	1.17	0.53	0.91	1.59	2.14	0.79	0.67	0.63	1.40	1.98	1.09	0.32	1.17	1.14	1.22	1.45	2.65	0.96	0.63	0.91
Czechia	261.260.4	1.26	1.19	2.53	0.09	1.26	0.33	1.31	1.01	0.93	1.49	1.65	1.23	1.95	0.93	0.33	0.40	2.03	2.08	1.96	1.54	2.73	1.87	1.27	2.53
Denmark	335.283.5	0.63	0.66	0.54	0.56	0.87	0.52	0.89	0.74	0.30	0.51	0.64	0.38	0.47	0.58	1.16	5.22	0.67	0.51	0.87	0.55	0.31	0.64	1.02	0.50
Germany	3.562.822.0	0.61	0.67	0.54	0.11	1.12	0.10	1.25	0.78	0.47	0.90	0.80	0.93	1.06	0.83	1.57	0.84	1.21	1.33	1.06	1.13	1.08	1.16	1.53	1.80
Estonia	32.163.3	1.52	0.97	6.12	1.32	0.95	0.31	0.85	0.93	1.14	3.91	7.99	0.67	1.56	0.53	0.45	0.06	1.00	0.83	1.21	0.94	0.19	1.24	1.06	1.05
Ireland	497.529.7	0.63	0.73	0.08	0.50	1.91	0.07	2.39	1.13	0.08	0.22	0.30	0.15	0.20	0.00	0.00	0.00	0.38	0.29	0.49	0.15	0.05	0.18	0.00	0.12
Greece	183.408.7	2.35	2.51	0.15	5.15	0.81	0.17	0.64	1.75	0.60	0.62	0.23	0.80	1.13	3.19	0.71	0.65	0.76	0.62	0.94	0.74	1.40	0.48	0.28	0.71
Spain	1.252.491.0	1.40	1.56	0.44	1.20	0.81	0.31	0.74	1.33	1.42	0.84	0.62	0.95	1.10	1.67	1.00	0.64	0.94	0.89	1.01	0.77	0.84	0.75	0.19	0.52
France	2.371.278.4	1.09	1.18	0.84	0.46	0.60	0.06	0.66	1.04	0.58	0.66	0.60	0.71	0.69	0.53	0.97	0.60	0.66	0.60	0.73	0.70	0.78	0.67	0.54	0.43
Croatia	56.303.5	2.25	2.31	2.58	1.30	0.86	0.13	0.91	1.55	1.48	1.76	2.30	1.00	2.13	3.77	0.31	0.78	1.32	1.00	1.73	1.01	0.17	1.34	0.29	1.09
Italy	1.782.583.9	1.16	1.28	0.76	0.39	0.96	0.10	1.05	0.97	3.38	1.04	0.85	1.11	1.33	1.33	0.75	0.61	1.29	1.28	1.29	1.55	1.38	1.61	0.68	1.00
Cyprus	26.032.4	0.73	0.71	0.61	1.70	0.32	0.10	0.30	0.78	0.16	0.44	0.63	0.17	0.55	0.05	0.13	0.69	0.56	0.20	1.00	0.32	0.19	0.37	0.09	0.08
Latvia	31.532.3	3.21	1.91	14.16	2.46	0.85	0.31	0.83	1.20	1.00	4.69	9.69	0.43	2.41	0.01	0.45	0.65	0.95	0.48	1.54	0.62	0.20	0.79	0.88	0.73
Estonia	32.163.3	1.52	0.97	6.12	1.32	0.95	0.31	0.85	0.93	1.14	3.91	7.99	0.67	1.56	0.53	0.45	0.06	1.00	0.83	1.21	0.94	0.19	1.24	1.06	1.05
Lithuania	61.113.6	2.39	2.25	1.66	0.61	1.02	0.14	1.11	1.70	1.91	2.51	3.96	1.50	1.39	0.00	2.65	0.00	1.27	1.43	1.06	0.62	0.05	0.85	0.79	0.41
Luxembourg	69.430.3	0.15	0.17	0.04	0.00	0.26	0.03	0.27	0.00	0.93	0.00	0.00	0.00	0.00	0.21	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Hungary	143.759.0	2.03	2.30	1.18	0.15	1.05	0.30	1.22	1.13	0.69	1.22	0.98	1.38	1.42	3.31	1.05	1.46	1.62	1.94	1.21	1.01	0.56	1.19	1.72	2.01
Malta	15.961.1	0.46	0.21	0.00	5.86	0.39	0.00	0.42	0.50	0.27	0.86	0.06	0.15	4.09	0.00	0.10	0.54	0.75	0.61	0.92	0.19	0.04	0.25	0.00	0.17
Netherlands	888.174.0	1.01	1.18	0.13	0.42	0.76	1.11	0.71	1.06	0.31	0.63	0.45	0.73	0.80	1.03	1.04	1.02	0.56	0.60	0.51	0.68	0.54	0.74	0.88	0.53
Austria	401.372.2	0.85	0.75	2.09	0.11	1.01	0.20	1.11	1.11	0.50	1.87	2.43	1.67	1.04	0.56	0.95	0.70	1.15	1.05	1.28	1.63	2.32	1.35	1.40	1.88
Poland	590.308.8	1.74	1.85	1.83	0.18	1.24	1.14	1.21	1.53	1.10	2.03	2.27	1.66	1.87	3.55	1.08	1.03	2.19	2.35	1.98	1.58	1.06	1.75	0.56	1.62
Portugal	211.027.9	1.22	0.98	2.65	2.57	0.78	0.19	0.88	1.25	4.46	1.80	1.76	2.10	1.28	1.02	0.74	0.42	1.49	1.23	1.81	0.95	0.63	1.08	0.30	0.53
Romania	258.582.9	2.29	2.25	3.65	0.88	1.06	1.13	0.92	1.74	2.73	0.94	1.26	0.50	1.14	1.27	0.58	0.19	1.46	1.56	1.32	0.77	1.05	0.67	0.42	1.34
Slovenia	49.959.9	1.07	0.84	3.53	0.11	1.19	0.19	1.39	0.82	1.13	1.88	2.33	1.24	2.19	0.00	1.04	3.08	2.06	2.47	1.55	2.37	2.25	2.42	1.02	3.00
Slovakia	98.176.8	1.19	0.87	4.41	0.04	1.01	0.09	1.19	0.78	1.31	1.27	1.69	1.03	0.81	3.23	0.54	0.10	1.82	2.09	1.48	2.19	3.12	1.82	0.52	1.45
Finland	231.139.0	1.42	0.55	8.88	0.80	1.06	0.28	1.11	0.69	0.42	3.11	3.10	4.21	0.88	1.35	2.08	0.76	0.79	0.70	0.90	1.39	2.26	1.04	2.56	1.18
Sweden	489.857.5	0.65	0.50	2.07	0.21	0.97	0.47	0.97	0.52	0.22	2.38	2.16	3.44	0.69	1.07	0.00	0.00	0.58	0.53	0.64	0.12	1.43	0.99	0.70	0.63
Iceland	24.517.9	2.60	0.53	0.06	44.34	0.78	0.06	0.69	2.64	0.25	0.22	0.13	0.01	0.83	0.02	0.16	-0.61	0.50	0.19	0.88	1.86	5.26	0.50	0.41	0.08
Norway	525.399.6	0.97	0.23	0.81	14.35	2.30	22.57	0.32	0.57	0.17	0.44	0.64	0.26	0.35	0.00	0.00	0.00	0.29	0.15	0.46	0.50	0.90	0.34	0.32	0.21
Switzerland	766.372.1	0.35	0.00	0.00	0.00	0.97	0.07	1.14	0.94	0.38	0.92	1.42	0.35	1.00	0.00	0.00	5.05	0.64	0.63	0.66	0.82	0.40	0.99	4.26	0.85

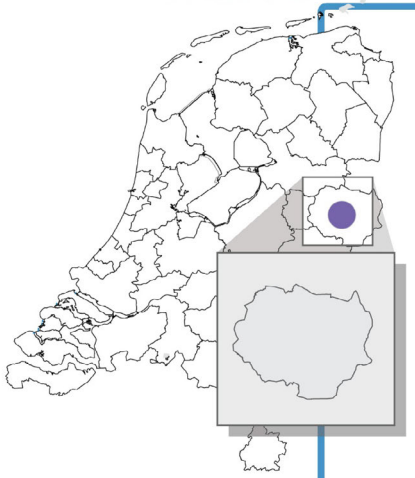
Productivity Space

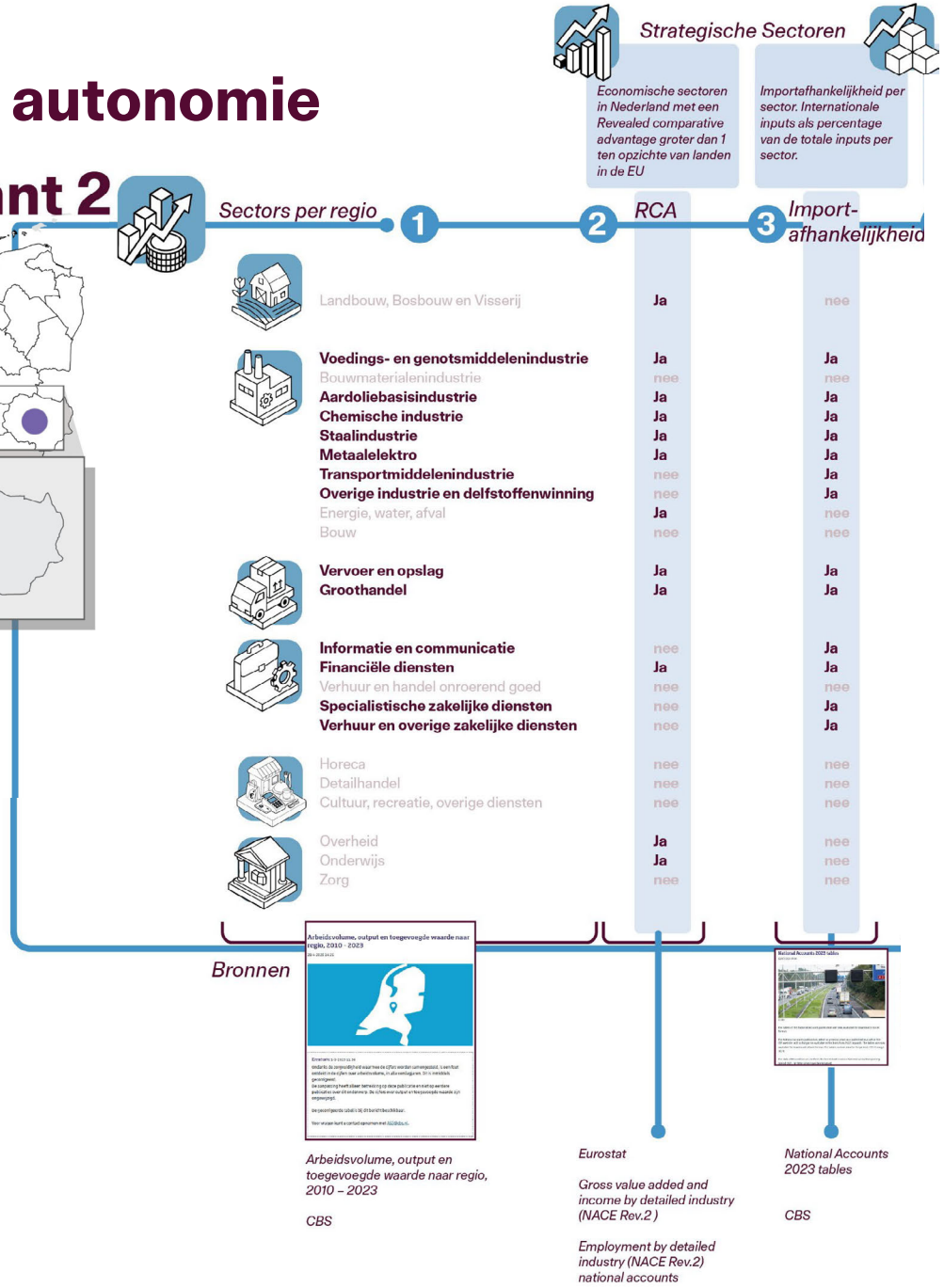
Country	Total - all NACE	Agriculture,	Crop and a	Forestry ar	Fishing an	Industry (e	Mining and	Manufactu	Manufactu	Manufactu	Manufactu	Manufactu	Printing an	Manufactu	Manufactu	Manufactu	Manufactu	Manufactu	Manufactu	Manufactu	Manufactu	Manufactu	Manufactu	Manufactu
Belgium	0.759917	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	0.97833	1.155945	1.234507	0.98778	0.97108	0.97873	1.155945	1.234507	0.98778	0.97108	0.97873	1.155945	1.234507	0.98778	0.97108	0.97873	1.155945	1.234507	0.98778	0.97108
Denmark	0.984337	0.536651	0.663145	0.392661	1.072537	0.381737	1.156301	1.055395	1.07953	0.763732	0.448772	0.281913	0.291006	1.962364	1.714173	1.294665	0.956771	0.243159	0.319323	0.850469	0.269778	0.317792	0.92641	0.888878
Germany	1.318903	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	0.857307	0.112743	0.989393	0.835543	1.065644	0.910032	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	1.182765	1.07718	0.636059	1.024898	#DIV/0!	#DIV/0!	0.957848	#DIV/0!	#DIV/0!	0.926457	1.067178
Luxembourg	0.570941	0.343472	0.093845	#DIV/0!	0.468822	0.050881	0.526122	#DIV/0!	2.433149	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	0.429267	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!
Netherlands	1.288122	0.719801	0.862713	0.485204	1.166059	1.297877	1.160291	1.575278	1.045697	1.041891	0.512469	0.442136	0.424832	1.160946	1.201699	1.03216	1.192558	0.321776	0.375069	1.119644	0.370025	0.407961	1.476635	1.317594
Austria	0.523186	0.249078	0.585985	0.34246	0.893172	0.164939	1.001562	1.291636	0.895246	1.288081	0.67522	0.53959	0.470277	1.005093	1.270665	0.473309	1.15375	0.310125	0.367416	1.364687	0.45703	0.458022	1.053347	1.205743
Poland	1.129765	0.299133	1.683911	0.1171	1.092555	0.104622	1.214435	1.131643	0.865286	1.826843	0.876502	0.845249	0.353704	0.89631	2.689132	1.067972	1.162926	0.294595	0.393302	1.463522	0.831719	0.384973	1.5203	1.153859
Sweden	0.773796	0.450512	0.408735	0.250621	1.118392	0.205014	1.211018	1.103434	1.007227	1.609772	0.709573	0.740963	0.385674	1.116478	0	#DIV/0!	0.955591	0.242075	0.324229	1.257819	0.424033	0.430239	0.916999	0.942552
Norway	1.164856	0.209279	0.684271	0.739885	2.708894	1.028329	0.532433	0.693718	0.656384	0.55059	0.276491	0.307602	0.236016	#DIV/0!	#DIV/0!	#DIV/0!	0.695996	0.169838	0.233386	0.845436	0.372262	0.228363	0.488091	0.474762
Switzerland	0.384809	0.187171	0.4	0.1	0.906987	0.075967	1.105294	1.201166	0.952939	0.688338	0.392376	0.27521	0.23936	0	0	1.230686	1.015921	0.261159	0.340658	0.892952	0.344967	0.341209	0.897496	0.94737
Total (EU+)	0.676173	0.42833	1.076322	0.535757	0.889206	0.412601	0.948741	0.996021	0.691527	0.89248	0.570987	0.606938	0.48806	1.085648	1.150863	0.796297	1.025143	0.399295	0.485695	1.028364	0.565726	0.516387	0.970154	0.980733

We bepalen de strategische relevantie van sectoren door te kijken naar de relatieve sterkte van Nederland binnen Europa, op basis van de Revealed Comparative Advantage (RCA). Deze indicator vergelijkt het aandeel van een sector in de Nederlandse economie met het aandeel van diezelfde sector op Europees niveau.Een RCA groter dan 1 betekent dat Nederland relatief sterk is in deze sector; bij een waarde van 1,5 is de sector bijvoorbeeld 50% belangrijker in Nederland dan gemiddeld in Europa. Een RCA kleiner dan 1 duidt juist op een relatief zwakke positie. Op deze manier identificeren we sectoren waarin Nederland een concurrentievoordeel heeft en die daarmee een belangrijke rol kunnen spelen in strategische autonomie.

2: Strategische autonomie

Variant 2

Vervolgens analyseren we per sector de mate van importafhankelijkheid, op basis van input-output data. Dit geeft inzicht in hoeverre sectoren afhankelijk zijn van internationale toeleveringsketens. Sectoren met een lagere importafhankelijkheid dragen sterker bij aan strategische autonomie, omdat ze minder kwetsbaar zijn voor externe verstoringen.

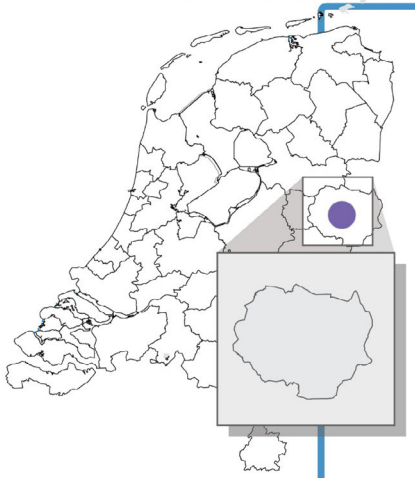
2023*

	Total inputs towards Dutch Economy	Totaal Exports	Uitvoer goederen	Uitvoer diensten	Totaal Consumption Households and Othe	Andere		Domestic Inputs	International inputs	Added value
Landbouw	25359	15187	14994	193	3876	1557		21160	6429	18390
Materiaalwinning	7864	6816	4689	2127	848	124		3422	1152	11078
Voedings-,genotmiddelenindustrie	27126	67062	63989	3073	17827	4034		43960	49440	22649
Hout en Bouwmaterialenindustrie	10310	2761	2707	54	263	74		4393	4476	4539
Textiel-,Kleding-,Lederindustrie	993	2334	2298	36	247	404		996	1590	1392
Papier en grafische industrie	6133	5286	5088	198	501	137		3386	5201	3470
Aardolie en Kunststof industrie	12229	41131	40488	643	3538	117		10243	41021	5751
Chemische industrie	19182	44328	40848	3480	333	1489		28384	29955	6993
Farmaceutische industrie	1003	14925	9843	5082	373	476		2784	5246	8747
Basismetaal, metaalproductie industrie, repair en installatie	29267	20104	14026	6078	390	3767		19444	16744	17340
Elektrotechnische industrie	1823	13441	12728	713	794	2206		1927	8778	7559
Elektrische apparatenindustrie	1667	8811	8599	212	96	1113		2578	5288	3821
Machine en transportmiddelenindustrie	14440	58445	55085	3360	1023	10207		20742	33507	29866
Overige industrie	1020	4402	4179	223	1137	2243		2385	2804	3613
Energie, Water en Afval	30216	5424	4697	727	11501	4453		17438	9343	24813
Bouwnijverhied	78004	4207	474	3733	900	77008		81721	29887	48511
Horeca	8846	5578	0	5578	26575	493		15283	7338	18871
O.Consumentendiensten	21294	6760	1002	5758	31751	59500		42181	13161	63963
Logistiek	36145	42932	0	42932	12827	22489		46719	24781	42893
Groothandel	24596	34685	0	34685	13275	11381		34314	17805	31818
S.Zakelijke diensten	100807	64064	2610	61454	6792	20050		55922	45403	90388
O.Zakelijke diensten	70993	37321	13	37308	15624	1270		34943	20116	70149
ICT	50067	31704	754	30950	12178	11878		38964	20158	46705
Financiële diensten	33016	22290	0	22290	36518	2846		30126	13004	51540
Overheid	10239	1484	360	1124	107405	3947		44528	6218	72329
Onderwijs	6983	858	0	858	48846	4807		12416	1974	47104
Zorg	9495	555	0	555	112045	600		30888	9649	82158
Overig	50493	2202	0	2202	52021	5228		42484	7529	59931

2: Strategische autonomie

Variant 2

Aanvullend identificeren we de sectoren die nationaal als prioritair zijn aangemerkt in het groeibeleid van het Ministerie van Economische Zaken. Deze groeisectoren krijgen extra gewicht in de analyse, omdat ze richting geven aan toekomstige economische ontwikkeling en beleidsmatige investeringen.

Strategische Sectoren

Economische sectoren in Nederland met een Revealed comparative advantage groter dan 1 ten opzichte van landen in de EU

Importafhankelijkheid per sector. Internationale inputs als percentage van de totale inputs per sector.

Selectie van sectoren op basis van groeisector producten die onder de specifieke sectoren vallen.

Sectors per regio 1 — 2 *RCA* — 3 *Import-afhankelijkheid* — 4 *Groeisector*

	RCA	Import-afhankelijkheid	Groeisector
Landbouw, Bosbouw en Visserij	Ja	nee	nee
Voedings- en genotsmiddelenindustrie	Ja	Ja	Ja
Bouwmaterialenindustrie	nee	nee	nee
Aardoliebasisindustrie	Ja	Ja	nee
Chemische industrie	Ja	Ja	Ja
Staalindustrie	Ja	Ja	nee
Metaalelektro	Ja	Ja	Ja
Transportmiddelenindustrie	nee	Ja	Ja
Overige industrie en delfstoffenwinning	nee	Ja	Ja
Energie, water, afval	Ja	nee	Ja
Bouw	nee	nee	nee
Vervoer en opslag	Ja	Ja	nee
Groothandel	Ja	Ja	nee
Informatie en communicatie	nee	Ja	Ja
Financiële diensten	Ja	Ja	nee
Verhuur en handel onroerend goed	nee	nee	nee
Specialistische zakelijke diensten	nee	Ja	Ja
Verhuur en overige zakelijke diensten	nee	Ja	nee
Horeca	nee	nee	nee
Detailhandel	nee	nee	nee
Cultuur, recreatie, overige diensten	nee	nee	nee
Overheid	Ja	nee	nee
Onderwijs	Ja	nee	nee
Zorg	nee	nee	nee

Product/Concept	SBI Code	SBI Naam (aanname)	Code (aanname)	Description
Halfgeleiders				
Analoge chips	26/27	Vervaardiging van computers en van elektronische en optische apparatuur Vervaardiging van elektrische apparatuur	8542	Semiconductors, diodes
Fotonische chips	26/27	Vervaardiging van computers en van elektronische en optische apparatuur Vervaardiging van elektrische apparatuur	8541	Other photosensitive semiconductor devices
Quantum toepassingen				
Quantum sensoren	26/72	Vervaardiging van computers en van elektronische en optische apparatuur Speur- en ontwikkelingswerk	9027, 9031, 8543	Other semiconductor devices (quantum-related classified h
Quantum Communicatie	26/72	Vervaardiging van computers en van elektronische en optische apparatuur Speur- en ontwikkelingswerk	8517	
Quantum computers en componenten	26/72	Vervaardiging van computers en van elektronische en optische apparatuur Speur- en ontwikkelingswerk	8537, 8471, 9031	Digital processing units (computers)
Machinebouw (algemeen)				
Chipmachines	26/27	Vervaardiging van computers en van elektronische en optische apparatuur Vervaardiging van elektrische apparatuur	8486	Machines for manufacturing semiconductors
Machines agri-horti-food	28	Vervaardiging van overige machines en apparaten	8432-8438	Other agricultural, horticultural machines
Chemie				
Speciale chemicaliën	20	Vervaardiging van chemische producten	2901-2942	Other chemical products
Circulaire en biobased materialen				Plastics and biobased materials
Nieuwe generatie brandstoffen			3826	Biodiesel and fuels
Innovatieve geneesmiddelen				
ATMP's (advanced therapies)	21	Vervaardiging van farmaceutische grondstoffen en producten	3002-3005	Human/animal blood & antisera, ATMP-related
Medtech				
Diagnostische apparatuur	26	Vervaardiging van computers en van elektronische en optische apparatuur	9018, 9027	Instruments for physical/chemical analysis
Watermanagement				
Waterzuivering & behandeling	37	Afvalwaterinzameling en -behandeling	8421	Filtering/purification machinery for water
Waterbouw	42	Grond-, water- en wegenbouw (geen grondverzet)	8305	Dredgers
Innovatieve voedingsmiddelen				
Alternatieve eiwitten	10	Vervaardiging van voedingsmiddelen	2106	Protein concentrates
Baby- en ouderenvoeding	10	Vervaardiging van voedingsmiddelen	1901	Infant food preparations
Zaadveredeling (gewassen/vee)	01 or 02 or	Landbouw, jacht en dienstverlening voor de landbouw en jacht Bosbouw, exploitatie van bossen en dienstverlening voor de bosbouw Speur- en ontwikkelingswerk	1209	Seeds for sowing
Zware wegtransportmiddelen				
Waterstofelektrische vrachtwagens	30	Vervaardiging van overige transportmiddelen	8704	EV trucks <= 5t, otherwise 870423
Elektrische bussen	30	Vervaardiging van overige transportmiddelen	8702	Public-transport EV buses
Energie-technologie				
Nieuwe generatie zonnepanelen	27	Vervaardiging van elektrische apparatuur	8541	Photovoltaic cells (assembled)
Laadoplossingen	27	Vervaardiging van elektrische apparatuur	8504	Static converters, chargers
Smart grids	35/42	Productie en distributie van en handel in elektriciteit, aardgas, stoom en gekoelde lucht Grond-, water- en wegenbouw (geen grondverzet)	8537	Electrical control panels
Nieuwe generatie batterijen	27	Vervaardiging van elektrische apparatuur	8507	Lithium-ion batteries
Waterstof-hub	35	Productie en distributie van en handel in elektriciteit, aardgas, stoom en gekoelde lucht	2804, 8506, 7613	Hydrogen
Communicatie- en waarnemingssystemen				
Radarsystemen	26	Vervaardiging van computers en van elektronische en optische apparatuur	8526	Radar apparatus
Lasersatellietcommunicatie	26	Vervaardiging van computers en van elektronische en optische apparatuur	8517, 8525	Radio/satellite communication equipment
5G netwerken	26	Vervaardiging van computers en van elektronische en optische apparatuur	8517, 8525	Communication apparatus, data transmission
Digitale diensten (algemeen)				
Bedrijfssoftware (enterprise software)	62	Dienstverlenende activiteiten op het gebied van informatietechnologie	9983	Software - intangible
Kunstmatige intelligentie & Big Data	62	Dienstverlenende activiteiten op het gebied van informatietechnologie	9983	AI/Big data - no HS code
E-commerce platformen	47	Detailhandel (niet in auto's)	9983	Digital platforms - no HS code
Cybersecurity	62	Dienstverlenende activiteiten op het gebied van informatietechnologie	9983	Services - no HS code

Bronnen

Arbeidsvolume, output en toegevoegde waarde naar regio, 2010 – 2023

CBS

Eurostat

Gross value added and income by detailed industry (NACE Rev.2)

Employment by detailed industry (NACE Rev.2) national accounts

National Accounts 2023 tables

CBS

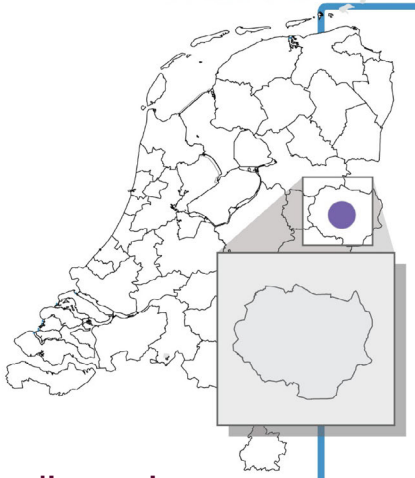

Groeimarkten voor Nederland

EZK

2: Strategische autonomie

Variant 2

Door deze drie dimensies (relatieve sterkte, importafhankelijkheid en beleidsprioriteit) te combineren, ontstaat een integrale waardering per sector. Deze wordt vervolgens gewogen naar de sectorale samenstelling van regio's, waardoor inzicht ontstaat in de mate waarin regio's beschikken over strategisch relevante economische activiteiten. Dit resulteert in een nieuwe positionering van regio's binnen de matrix, gericht op strategische autonomie.

Strategische Sectoren

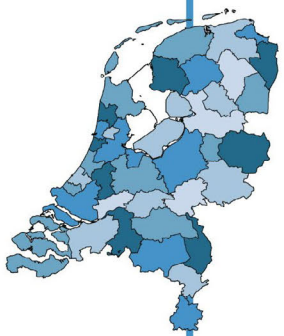
Economische sectoren in Nederland met een Revealed comparative advantage groter dan 1 ten opzichte van landen in de EU

Importafhankelijkheid per sector. Internationale inputs als percentage van de totale inputs per sector.

Selectie van sectoren op basis van groeisector producten die onder de specifieke sectoren vallen.

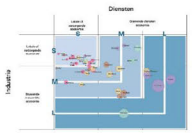
Sectors per regio (1)	RCA (2)	Import-afhankelijkheid (3)	Groeisector (4)
Landbouw, Bosbouw en Visserij	Ja	nee	nee
Voedings- en genotsmiddelenindustrie	Ja	Ja	Ja
Bouwmaterialenindustrie	nee	nee	nee
Aardoliebasisindustrie	Ja	Ja	nee
Chemische industrie	Ja	Ja	Ja
Staalindustrie	Ja	Ja	nee
Metaalelektro	Ja	Ja	Ja
Transportmiddelenindustrie	nee	Ja	Ja
Overige industrie en delfstoffenwinning	nee	Ja	Ja
Energie, water, afval	Ja	nee	Ja
Bouw	nee	nee	nee
Vervoer en opslag	Ja	Ja	nee
Groothandel	Ja	Ja	nee
Informatie en communicatie	nee	Ja	Ja
Financiële diensten	Ja	Ja	nee
Verhuur en handel onroerend goed	nee	nee	nee
Specialistische zakelijke diensten	nee	Ja	Ja
Verhuur en overige zakelijke diensten	nee	Ja	nee
Horeca	nee	nee	nee
Detailhandel	nee	nee	nee
Cultuur, recreatie, overige diensten	nee	nee	nee
Overheid	Ja	nee	nee
Onderwijs	Ja	nee	nee
Zorg	nee	nee	nee

5 Vertaling van sectoren naar regio's

5 Huidige Matrices

Condities

Bronnen

Arbeidsvolume, output en toegevoegde waarde naar regio, 2010 – 2023

CBS

Eurostat

Gross value added and income by detailed industry (NACE Rev.2)

Employment by detailed industry (NACE Rev.2) national accounts

National Accounts 2023 tables

CBS

Groeimarkten voor Nederland

EZK

Arbeidsvolume, output en toegevoegde waarde naar regio, 2010 – 2023

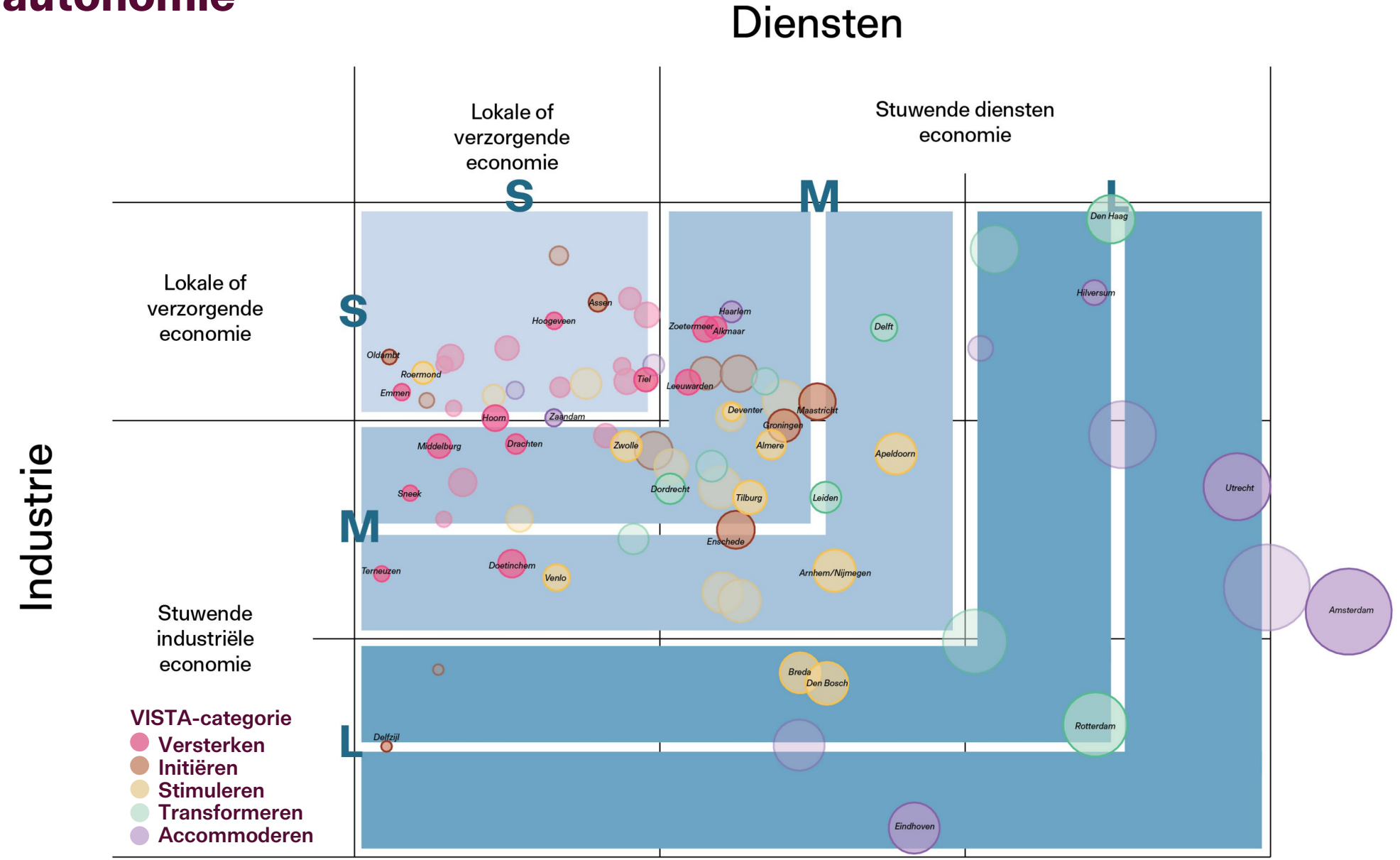
CBS

2: Strategische autonomie

Deze matrix maakt inzichtelijk in welke mate regio's beschikken over strategisch relevante sectoren. Het laat zien waar sterke combinaties van concurrentiekracht en autonomie geconcentreerd zijn, en waar regio's juist afhankelijker zijn van minder strategische activiteiten.

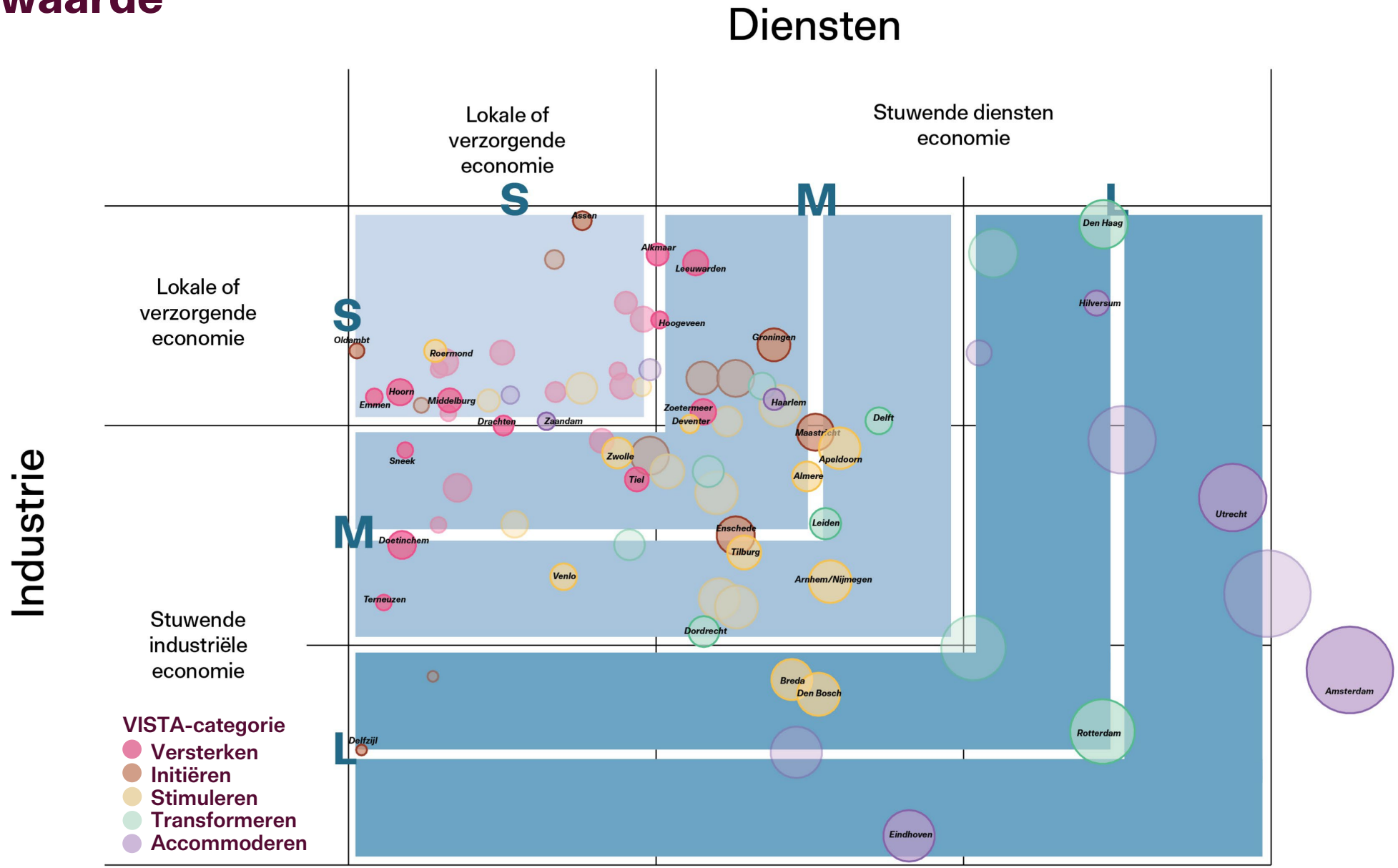
De matrix helpt om te duiden welke regio's een belangrijke rol spelen in het versterken van de nationale economische weerbaarheid, en waar kansen liggen om strategische sectoren verder te ontwikkelen. Tegelijkertijd maakt het zichtbaar waar kwetsbaarheden zitten in het systeem, bijvoorbeeld door een beperkte aanwezigheid van strategische activiteiten of een sterke afhankelijkheid van externe ketens.

De uitkomsten zijn het ondersteunend voor nadere afwegingen: waar investeren in versterking van bestaande clusters, waar inzetten op verbreding of transitie, en hoe regionale rollen zich tot elkaar verhouden binnen een bredere nationale strategie.

1: Toegevoegde waarde

Door de uitkomsten van het TW-scenario en het scenario voor strategische autonomie te vergelijken, wordt zichtbaar hoe verschillende nationale prioriteiten leiden tot andere regionale uitkomsten. Waar het TW-scenario laat zien waar economische groei zich concentreert, maakt het scenario voor strategische autonomie duidelijk waar structurele concurrentiekracht en weerbaarheid liggen.
De vergelijking legt spanningen en kansen bloot: regio's die in beide scenario's economisch beter gaan functioneren, regio's die wel groeien maar kwetsbaar zijn, en regio's met strategisch potentieel dat nog niet wordt benut. Dit helpt om gerichter afwegingen te maken tussen groei, spreiding en weerbaarheid, en om te bepalen waar beleid kan sturen op het versterken of bijsturen van regionale ontwikkelrichtingen.

Samenvatting en conclusies

Economische ontwikkeling is niet alleen het gevolg van regionale kwaliteiten, maar wordt actief gestuurd door nationale prioriteiten en beleidskeuzes. De keuze voor bijvoorbeeld economische groei of strategische autonomie leidt tot verschillende winnaars en verliezers tussen regio's.

Tegelijkertijd is het belangrijk om deze uitkomsten niet te lezen als een voorspelling van de toekomst. De gehanteerde methodiek versterkt bestaande patronen, doordat regio's die al sterk zijn relatief meer profiteren van groei. De resultaten laten daarmee vooral zien hoe regio's zich ontwikkelen als huidige economische structuren en mechanismen doorzetten. Andere ontwikkelingen, zoals beleidsinterventies of herverdeling, kunnen deze patronen doorbreken en tot andere uitkomsten leiden.

Bijlage 2: Factsheets

Economische analyse per regio

Leeswijzer

Voor ieder Daily Urban System (DUS) wordt in deze factsheets een overzicht gegeven van een aantal kwalitatieve en kwantitatieve kenmerken met betrekking tot ruimte en economie.

Beschrijvende tekst over de regio

De driehoekjes geven het Nederlands gemiddelde aan van de verdeling van mensen in verschillende leeftijd-, opleidingsniveau- en inkomenscategorieën.

Mensen

Bron: Kerncijfers wijken en buurten 2022, CBS

Economie

Top 3 sectoren (specialisatie) | Top 3 sectoren (arbeidsvolume) | Top 3 groeiende sectoren (%) | Top 3 krimpende sectoren (%)

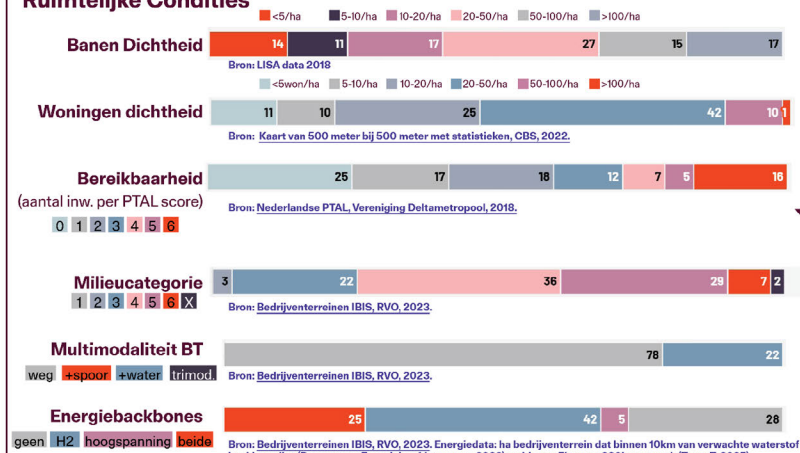
Hier wordt weergeven in welke sectoren de regio het meest gespecialiseerd is, welke het grootste arbeidsvolume hebben en van welke sectoren tussen 2010 en 2023 het arbeidsvolume het meest is gegroeid en gekrompen. De oorspronkelijke COROP-gegevens zijn omgerekend naar Daily Urban Systems door de waarden per COROP te verdelen over gemeenten op basis van het aandeel banen per gemeente in de COROP en deze vervolgens te aggregeren naar DUS-niveau. Indicatoren en sectoren worden alleen getoond wanneer de onderliggende COROP-data voldoende volledig is. Voor sommige sectoren (bijv. landbouw, energie) kan dit tot vertekening leiden wanneer werkgelegenheid ongelijk verdeeld is binnen een COROP.

Bron: Arbeidsvolume, output en toegevoegde waarde naar regio, 2010 – 2023, CBS.

Ruimtelijke Condities

Diensten

Industrie

Voor de ruimtelijke condities wordt gekeken naar hoeveel banen, woningen en inwoners zich in een bepaalde categorie bevinden.
Voor de data m.b.t. bedrijventerreinen gaat het om het aantal hectare dat zich in een bepaalde categorie bevindt. Voor de milieucategorieën en modaliteit is de data niet altijd gespecificeerd per sub-gebied, dus wordt de maximale waarde van het gehele bedrijventerrein aangehouden. In realiteit is dit dus vaak een kleiner gebied.

Typische kaart van een DUS-regio

De kaart geeft op diagrammatische wijze voor gemeenten met meer dan 25.000 banen het arbeidsvolume van de focussectoren (specialisatie-index > 1) weer. Hoe groter het icoon, hoe groter het aantal banen.

Werkmilieus
- Productiemilieu <25 ha
- Productiemilieu 25-100 ha
- Productiemilieu >100 ha
- Industrieel milieu
- Industrieel milieu 6e cluster
- Stedelijk milieu
- Innovatiemilieu

Treinstations
- Megastation
- Intercity
- Sprinter

Infrastructuur
- Snelwegen
- Spoor personenvervoer
- Spoor goederenvervoer

Grootte representeert aantal banen per gemeente
Bron: LISA data 2024

- Landbouw
- Materiaalwinning
- Voedings-, genotmiddelenindustrie
- Textiel-, kleding-, lederindustrie
- Hout en bouwmaterialenindustrie
- Papier en grafische industrie
- Raffinaderijen en Chemie
- Basismetaal, metaalproductie industrie
- Elektrotechn. en machine industrie
- Transportmiddelenindustrie
- Overige industrie
- Energie, water en afval
- Bouw
- Logistiek en groothandel
- Financiële diensten
- S. zakelijke diensten
- ICT
- O. zakelijke diensten
- Overheid
- Onderwijs
- Zorg
- O. consumentendiensten
- Horeca
- Cultuur, sport en recreati

Bron: LISA data 2018

De Daily Urban Systems zijn afgebakend op basis van de woon-werk bewegingen tussen gemeenten.

Bron: Werknemersbanen en reisafstand, woon- en werkregio, CBS, 2024.

Typische kaart met locatie van de DUS regio in Nederland

Talenten

Economie | Condities

De 'talenten' (waar blinkt de regio in uit, wat zijn kwaliteiten, wat gaat er goed), en 'uitdagingen' (bedreigingen, risico's en verbeterpunten) worden per regio beschreven voor zowel het economisch functioneren als de condities. Hierbij wordt voor economie gefocust op een aantal belangrijke sectoren in de regio. Voor de condities wordt gekeken naar een aantal factoren die belangrijk zijn voor de regionaal-economische groei en een ruimtelijke component hebben. Financiering en governance zijn ook belangrijke factoren, maar worden hier buiten beschouwing gelaten.

Uitdagingen

Economie | Condities

- Human capital
- Kennisinfrastructuur
- Leef- woonklimaat
- Infrastructuur (mensen)
- Infrastructuur (goederen)
- Infrastructuur (energie)
- Clusters

Bron: Stedelijke regio's als motoren van economische groei, PBL (2017)

Achterhoek

De Achterhoek is een overwegend landelijke en industriële regio met een sterke basis in de productie, agro-food en aanverwante toeleveringsketens. De economie wordt gekenmerkt door een robuuste, door het MKB aangestuurde maakindustrie (metaal, machines, voedselverwerking), aangevuld met een grotendeels verzorgende dienstensector. Ruimtelijk wordt de regio gekenmerkt door verspreide dorpen, een hoogwaardig landschap en sterke grensoverschrijdende relaties met Duitsland. De Achterhoek profiteert van geschoolde, praktisch opgeleide arbeidskrachten en sterke lokale netwerken, maar wordt geconfronteerd met uitdagingen op het gebied van vergrijzing, tekorten aan arbeidskrachten en de uittocht van jonge en hoogopgeleide inwoners. Het versterken van innovatie binnen de bestaande industriële basis, het verbeteren van de bereikbaarheid en digitale connectiviteit, en het zorgvuldig afstemmen van economische ontwikkeling op landschap en leefbaarheid zijn essentieel voor het behoud van de regionale veerkracht op de lange termijn.

Mensen

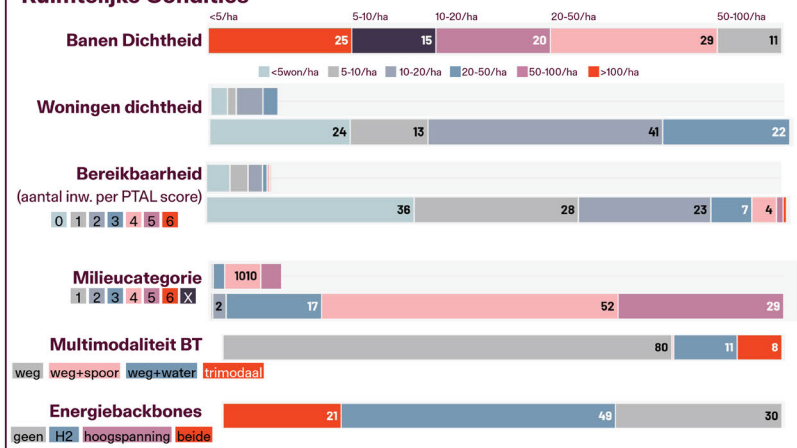
Economie (arbeidsvolume)

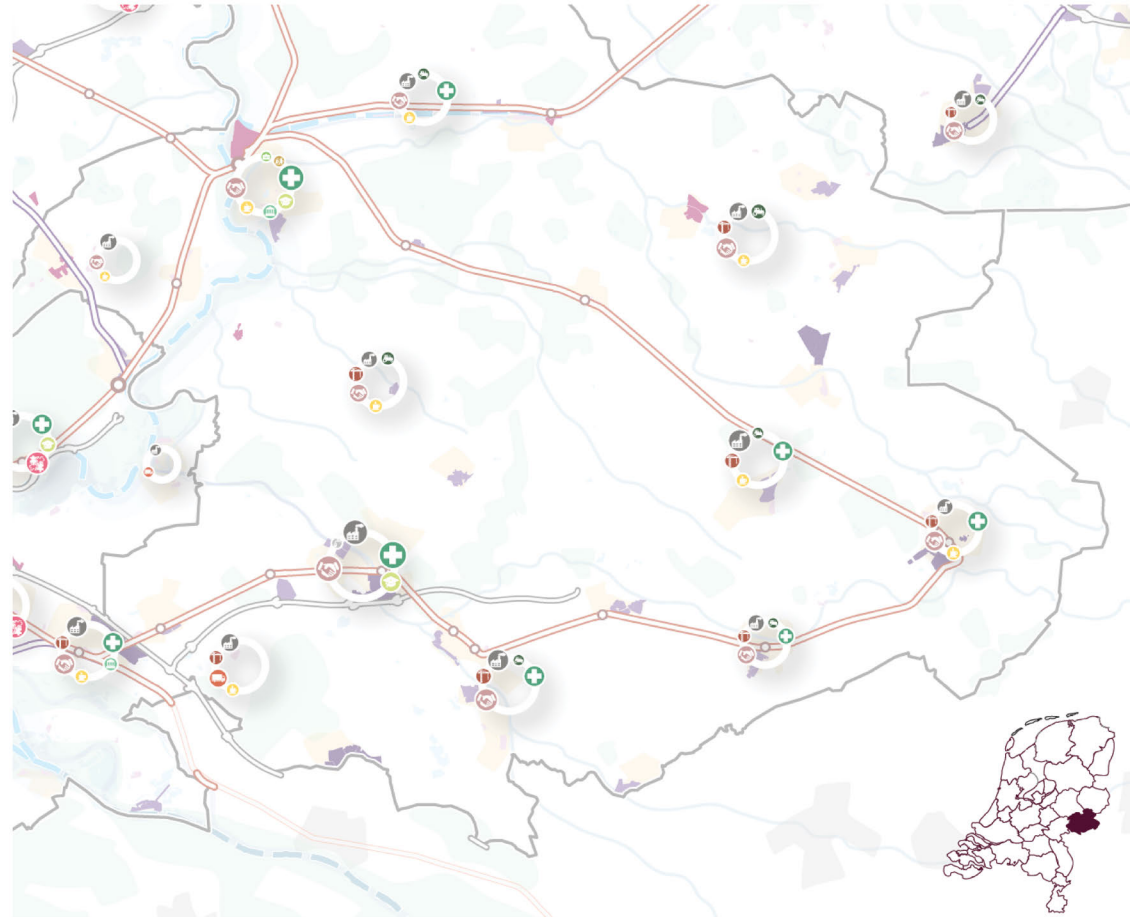
Top 3 sectoren (specialisatie)	Top 3 sectoren (omvang)	Top 3 groeiende sectoren (%)	Top 3 krimp / minste groei (%)
1. Staalindustrie	1. Zorg	1. Transportmiddelen-industrie	1. Financiële diensten
2. Overige industrie en delfstoffenwinning	2. Detailhandel	2. Verhuur en overige zakelijke diensten	2. Onroerend goed
3. Bouwmaterialen	3. Verhuur en overige zakelijke diensten	3. Energie, water, afval	3. Overheid

Ruimtelijke Condities

Diensten

Industrie

Talenten

Economie

- Sterke MKB-gedreven maakindustrie met specialisatie in staal-, machine-, elektrotechnische en transportmiddelenindustrie.
- Robuuste agri-foodketen, met voedselverwerking als schakel tussen landbouw en industrie.
- Innovatiekracht (smart industry, automatisering, procesoptimalisatie) ingebed in bestaande productieclusters.

Condities

- Beschikbaarheid van praktisch geschoolde beroepsbevolking (MBO/HBO), sterk vakmanschap en loyaliteit aan werkgevers.
- Ruimtelijke kwaliteit en leefomgeving: groen, landschappelijk aantrekkelijk, relatief betaalbaar wonen voor gezinnen en werkenden.
- Sterke regionale netwerken en samenwerking tussen bedrijven, onderwijs en gemeenten (maakindustrie, agro).

Uitdagingen

Economie

- Beperkte aantrekkingskracht voor hoogopgeleid talent, risico op brain drain richting stedelijke regio's.
- Kwetsbaarheid voor internationale concurrentie en transities, met name voor traditionele maakindustrie (energie, digitalisering).

Condities

- Arbeidsmarktkrapte en vergrijzing.
- Relatief perifere ligging en beperkte OV-connectiviteit, sterke afhankelijkheid van wegverkeer.
- Beperkte schaal en dichtheid voor kennisintensieve diensten en campusachtige ecosystemen.
- Ruimtelijke spanningen tussen economische ontwikkeling, energietransitie en behoud van landschap en leefkwaliteit.

Metropool Regio Amsterdam

De Metropool Regio Amsterdam (MRA) is het belangrijkste internationale economische knooppunt van Nederland en vormt de kern van de nationale diensten- en kenniseconomie. De regio kent een sterke specialisatie in financiële diensten, informatie en communicatie en gespecialiseerde zakelijke diensten, aangevuld met een omvangrijke verzorgende economie in zorg, detailhandel en overige diensten. Dankzij de aanwezigheid van Schiphol, zeehavens en hoogwaardige OV- en wegverbindingen heeft de MRA een uitzonderlijk sterke internationale bereikbaarheid en agglomeratiekracht. Tegelijkertijd staat de regio onder grote druk door schaarste aan ruimte, hoge woningprijzen, netcongestie en toenemende druk op de leefomgeving. Toekomstige ontwikkeling vraagt om scherpe ruimtelijke keuzes, gericht op verdichting, behoud van brede welvaart en het accommoderen van groei binnen beperkte ruimtelijke en energetische randvoorwaarden.

Mensen

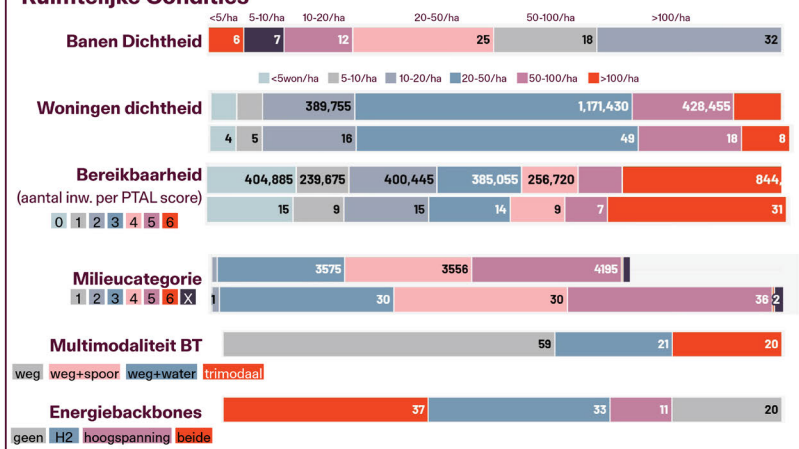
Economie (arbeidsvolume)

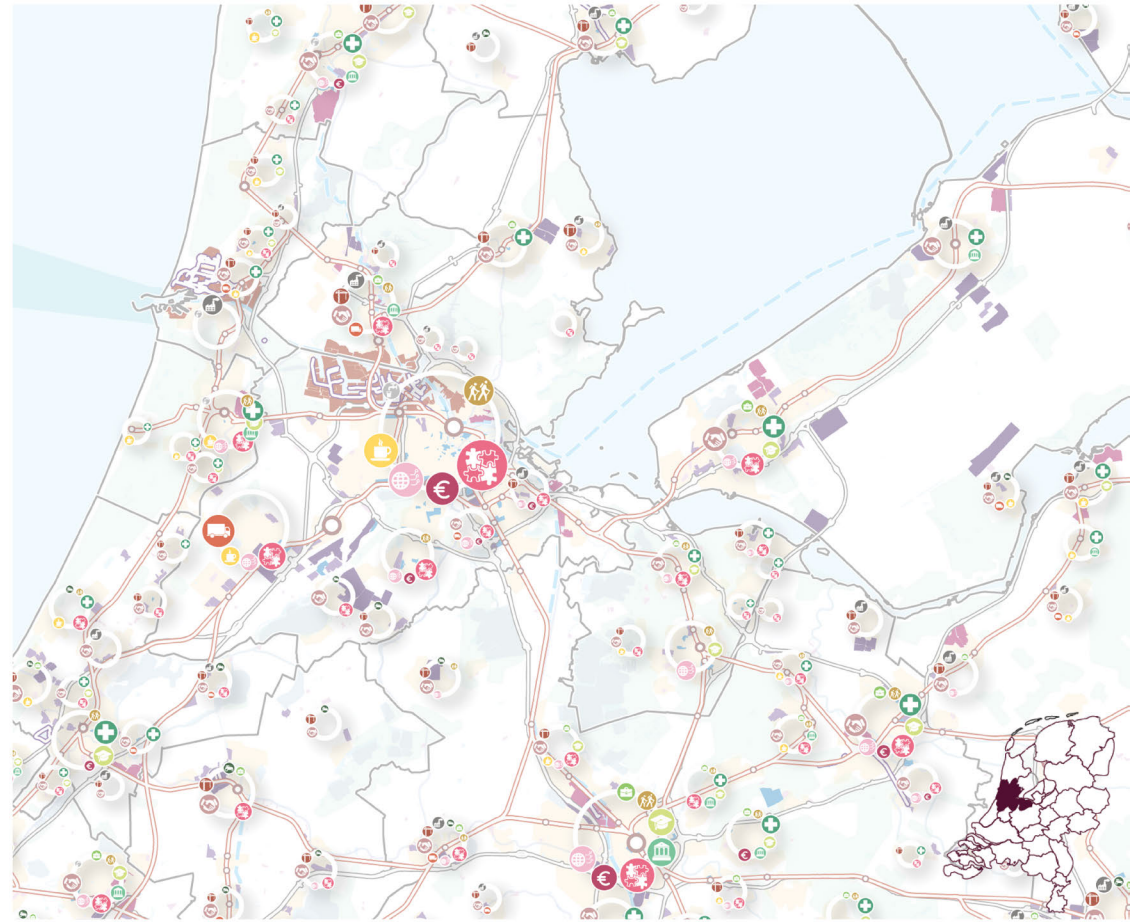
Top 3 sectoren (specialisatie)	Top 3 sectoren (omvang)	Top 3 groeiende sectoren (%)	Top 3 krimp / minste groei (%)
1. Financiële diensten	1. Specialistische zakelijke diensten	1. Informatie en communicatie	1. Landbouw
2. Informatie en communicatie	2. Zorg	2. Specialistische zakelijke diensten	2. Bouwmaterialen
3. Specialistische zakelijke diensten	3. Verhuur en overige zakelijke diensten	3. Horeca	3. Metaalelektro

Ruimtelijke Condities

Diensten

Industrie

Talenten

Economie

- Internationaal sterke kennis- en diensteneconomie.
- Grote economische schaal en diversiteit (hoofdkantoren, zakelijke ecosystemen).
- Logistieke- en vervoersfunctie als ondersteunende motor.

Condities

- Zeer sterke internationale bereikbaarheid (Schiphol, zeehavens, HSL, OV).
- Hoge concentratie hoogopgeleid talent en kennisinstellingen.
- Grootstedelijke voorzieningen en culturele aantrekkingskracht.

Uitdagingen

Economie

- Kwetsbaarheid door internationale conjunctuur en geopolitiek.
- Druk op verzorgende sectoren door hoge kosten en personeelstekorten.
- Verdringing en krimp van industrie en stadsverzorgende diensten.

Condities

- Extreme ruimtedruk en gebrek aan betaalbare woningen.
- Congestie en beperkte (milieu)uitbreidingsruimte infrastructuur.
- Netcongestie en milieudruk beperken groei.

Arnhem-Nijmegen

De regio Arnhem–Nijmegen vormt een veelzijdig stedelijk netwerk met een sterke kennisbasis in energie, gezondheid en maakindustrie. De economie combineert stuwende industriële sectoren zoals energie, water en afval, bouwmaterialen en metaalelektro met een omvangrijke kennis- en dienstensector rond onderwijs, zorg en gespecialiseerde zakelijke diensten. Dankzij de aanwezigheid van universiteiten en kennisinstellingen, en de ligging aan belangrijke nationale en internationale corridors, heeft de regio een sterke innovatiepositie. Tegelijkertijd staat Arnhem–Nijmegen voor opgaven rond arbeidsmarktkrapte, het vasthouden van talent en het zorgvuldig combineren van economische groei met landschappelijke en ecologische kwaliteiten.

Mensen

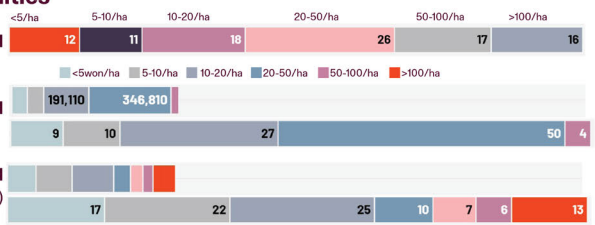

Economie (arbeidsvolume)

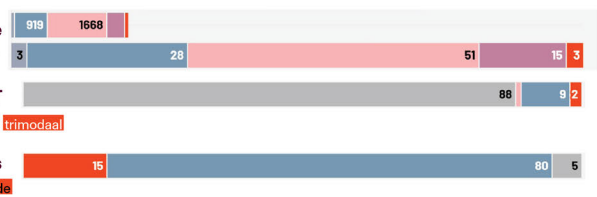
Top 3 sectoren (specialisatie)	Top 3 sectoren (omvang)	Top 3 groeiende sectoren (%)	Top 3 krimp / minste groei (%)
1. Energie, water, afval	1. Zorg	1. Informatie en communicatie	1. Financiële diensten
2. Bouwmaterialen	2. Verhuur en overige zakelijke diensten	2. Horeca	2. Transportmiddelen
3. Onderwijs	3. Specialistische zakelijke diensten	3. Energie, water, afval	3. Overheid

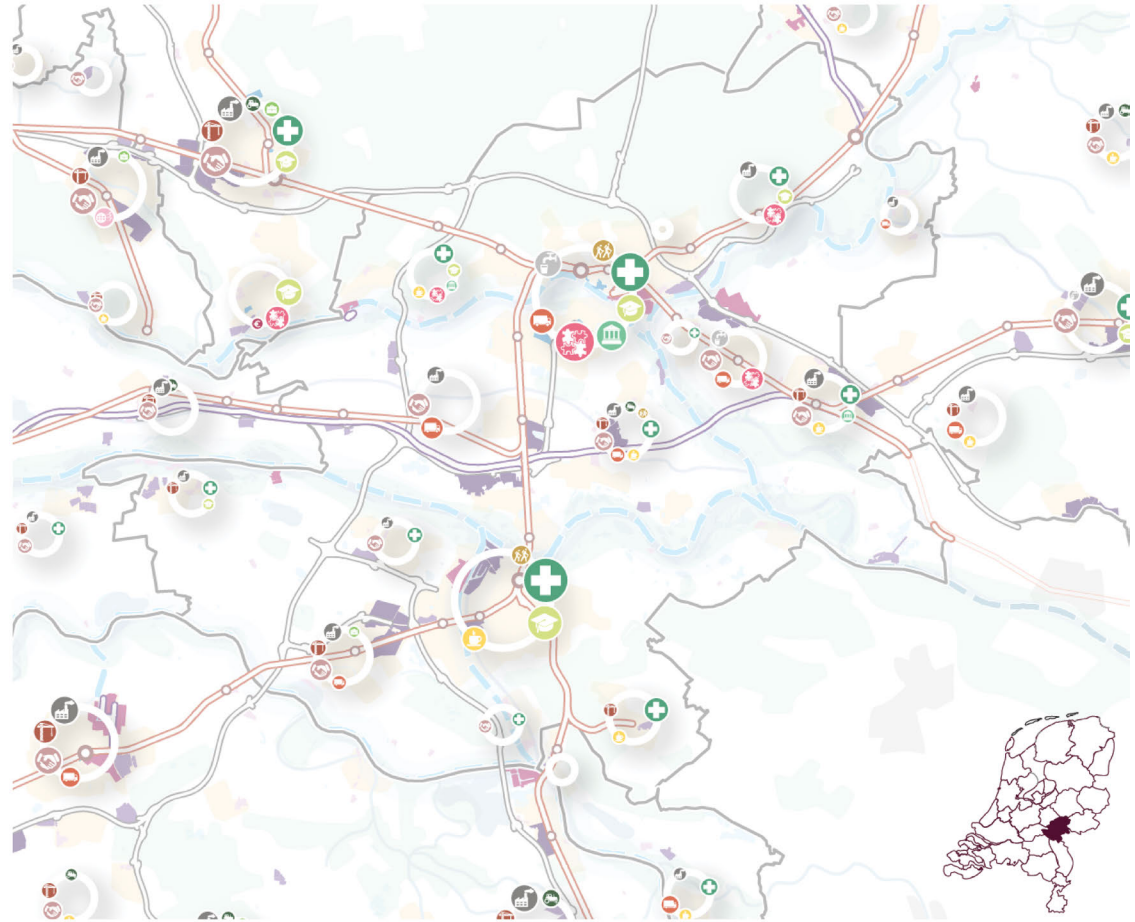
Ruimtelijke Condities

Diensten

Industrie

Talenten

Economie

- Sterke energiespecialisatie en transitiekennis.
- Robuuste kennis- en onderwijsbasis met doorwerking naar zorg en innovatie.
- Industriële en bouwgerelateerde productieketens met regionale verankering.

Condities

- Aanwezigheid van universiteiten en kennisinstellingen (Nijmegen, Arnhem) met sterke R&D- en onderwijsfunctie.
- Goede multimodale bereikbaarheid (spoor, weg, riviercorridor Waal/Rijn).
- Aantrekkelijke leefomgeving met sterke cultuurhistorische, landschappelijke en ecologische kwaliteiten.

Uitdagingen

Economie

- Arbeidsmarktkrapte en concurrentie om talent, vooral in techniek, zorg en energie.
- Kwetsbaarheid van traditionele industriële segmenten bij energietransitie en verduurzaming.
- Beperkte schaal voor internationale zakelijke diensten, risico op uitstromen naar grotere metropolen.

Condities

- Spanning tussen economische ontwikkeling en landschapsbescherming, vooral langs rivier- en natuurzones.
- Beperkte woningbouw-capaciteit in steden bemoeilijkt vestiging werknemers.
- Potentie netwerken nog niet volledig uitgenut, weinig multimodale bedrijventerreinen.
- Netcongestie en ruimteclaims vanuit de energietransitie, vereisen fasering en prioritering.

Den Bosch

De stedelijke regio Den Bosch vervult een centrale positie in Noord-Brabant en vormt een belangrijk schakelpunt tussen de Randstad, Midden-Brabant en Zuidoost-Nederland. De regionale economie is breed opgebouwd en combineert een sterke industriële basis – met name chemie, voedingsmiddelen en metaal – met een grote (verzorgende) dienstensector waarin zorg, bouw en zakelijke dienstverlening dominant zijn. Deze mix zorgt voor een robuuste arbeidsmarkt met een relatief groot aandeel middelbaar opgeleiden. De ruimtelijke structuur bestaat uit een compacte stedelijke kern, grootschalige bedrijventerreinen en omliggende landschappen met water- en natuurwaarden. Hierdoor staat de regio voor complexe keuzes rond ruimtegebruik, milieudruk en klimaatadaptatie. Toekomstige ontwikkeling vraagt om verduurzaming van industrie, efficiënter ruimtegebruik, bereikbaarheid en leefkwaliteit.

Mensen

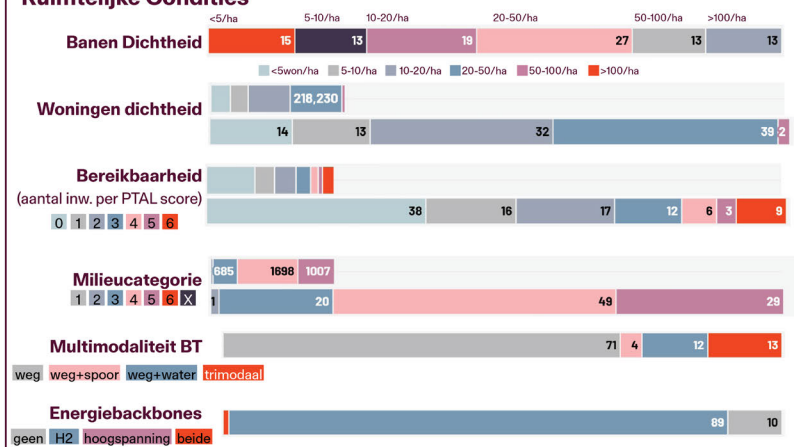
Economie (arbeidsvolume)

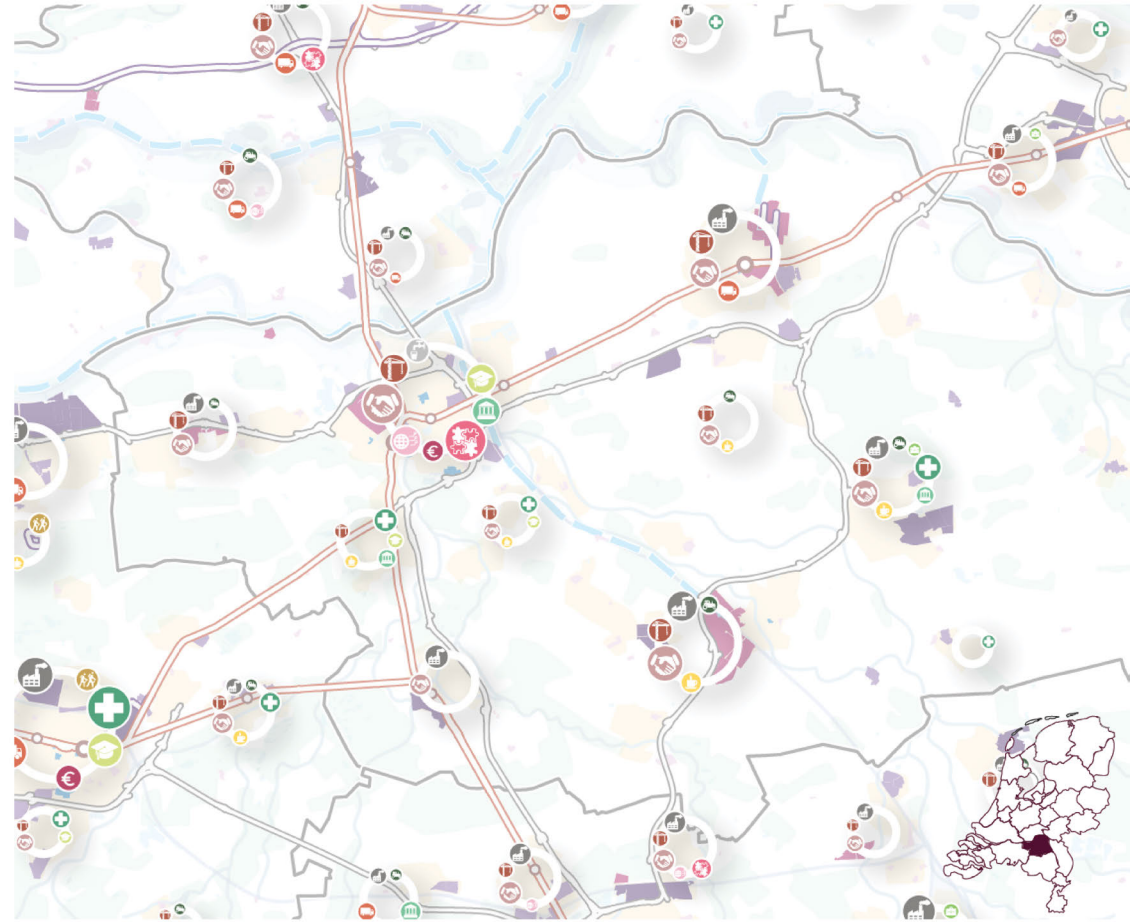
Top 3 sectoren (specialisatie)	Top 3 sectoren (omvang)	Top 3 groeiende sectoren (%)	Top 3 krimp / minste groei (%)
1. Chemische industrie	1. Zorg	1. Informatie en communicatie	1. Financiële diensten
2. Staalindustrie	2. Verhuur en overige zakelijke diensten	2. Energie, water, afval	2. Chemische industrie
3. Metaalelektro	3. Bouw	3. Horeca	3. Transportmiddelen

Ruimtelijke Condities

Diensten

Industrie

Talenten

Economie

- Sterke industriële kern met chemie en maakindustrie.
- Verzorgende en bouwgerelateerde economie.
- Centrale schakelfunctie tussen Randstad en Zuid-Nederland.

Condities

- Centrale ligging en goede bereikbaarheid (A2/A59, spoorcorridors richting Randstad, Brabant en Limburg).
- Beschikbaarheid van praktisch en technisch geschoolde beroepsbevolking (MBO/HBO), passend bij industrie en bouw.
- Compact stedelijk profiel met combinatie van wonen, werken en voorzieningen.

Uitdagingen

Economie

- Arbeidsmarktkrapte in industrie, dienstverlening en verzorgende sectoren.
- Verduurzamingsdruk op energie-intensieve industrie.
- Beperkte doorgroei naar kennisintensieve diensten op internationaal niveau.

Condities

- Ruimtelijke schaarste en spanning tussen wonen, werken en infrastructuur in en rond de stad.
- Concurrentie om ruimte en talent met grotere stedelijke regio's (Randstad, Brainport).
- Netcongestie en energie-infrastructuur als beperkende factor voor industriële verduurzaming.

Haaglanden

Haaglanden is een dichtbebouwde regio met een divers profiel. Aan de ene kant functioneert de regio als bestuurlijke en internationale kern in Den Haag: overheidsdiensten, diplomatie, specialistische zakelijke dienstverlening en (publieke) zorg- en onderwijsfuncties domineren. Aan de andere kant heeft het gebied een sterke agro-innovatieas, vooral rond Westland, met een toonaangevend glastuinbouw- en agri-foodcluster. Daarnaast levert TU Delft een duidelijk technologisch profiel en innovatiekracht. Deze uiteenlopende karakters binnen de regio zorgen voor kansen, maar ook voor forse verschillen in ruimtebehoefte, arbeidsmarkt en infrastructuur. Tegelijk zetten hoge dichtheid, mobiliteits- en woningdruk en klimaatrisico's scherpe randvoorwaarden voor toekomstige ontwikkeling.

Mensen

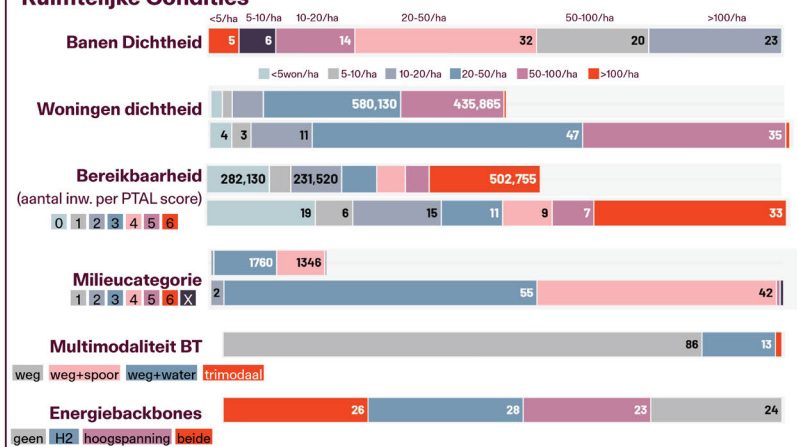
Economie (arbeidsvolume)

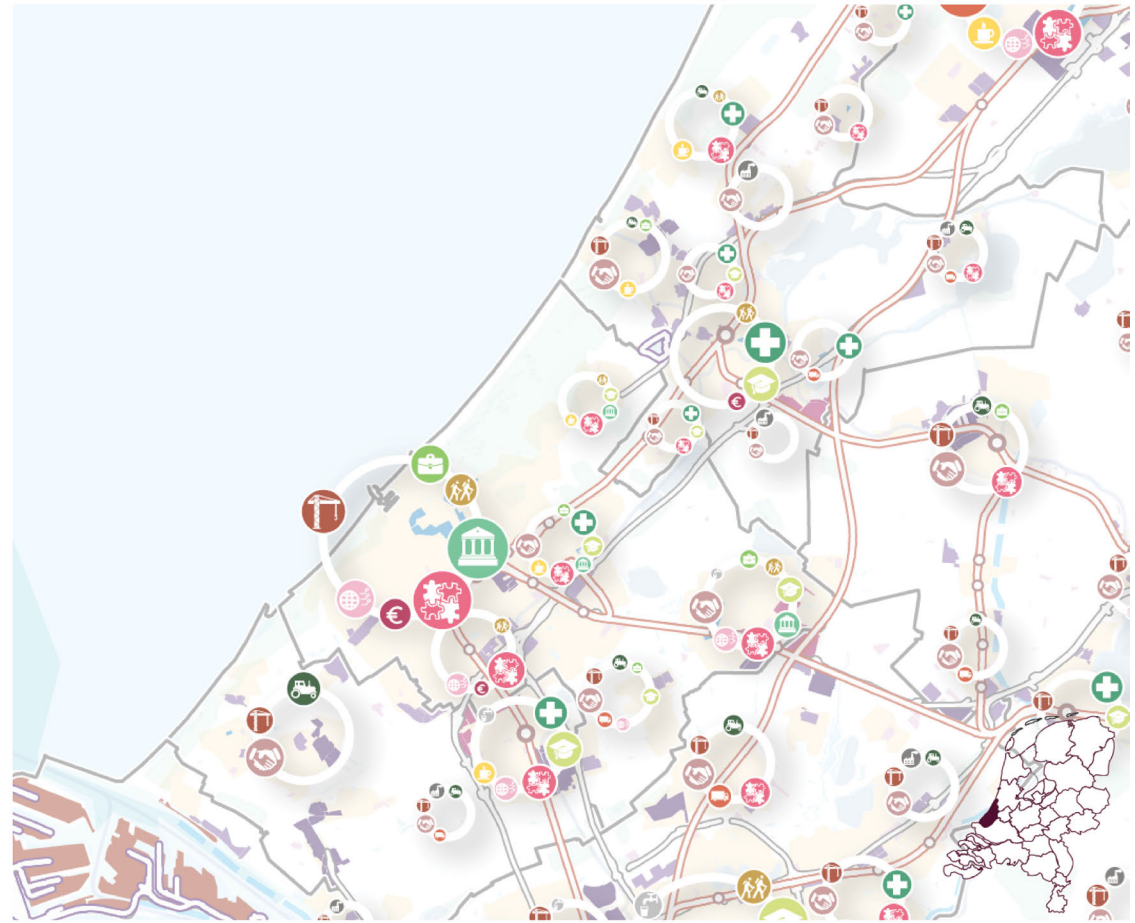
Top 3 sectoren (specialisatie)	Top 3 sectoren (omvang)	Top 3 groeiende sectoren (%)	Top 3 krimp / minste groei (%)
1. Overheid	1. Zorg	1. Verhuur en overige zakelijke diensten	1. Bouwmaterialen
2. Onderwijs	2. Overheid	2. Transportmiddelen	2. Financiële diensten
3. Cultuur, recreatie	3. Verhuur en overige zakelijke diensten	3. Horeca	3. Landbouw

Ruimtelijke Condities

Diensten

Industrie

Talenten

Economie

- Sterke bestuurlijke en institutionele kern met internationale oriëntatie.
- Kennis- en diensteneconomie rond recht, beleid en consultancy.
- Innovatieve agri-food- en glastuinbouwcluster (Westland).

Condities

- Internationale positionering door aanwezigheid van ministeries, ambassades en internationale organisaties.
- Goede bereikbaarheid binnen de Randstad (OV, spoor, weg; nabijheid Schiphol en Rotterdamse haven).
- Sterke kennis- en opleidingsinfrastructuur (universiteiten, hogescholen, onderzoeksinstellingen).

Uitdagingen

Economie

- Sterke afhankelijkheid van publieke sector en overheidsgedreven werkgelegenheid.
- Beperkte schaal van private stuwende industrie, waardoor economische diversificatie onder druk staat.
- Arbeidsmarktkrapte in zorg, techniek en ICT.

Condities

- Zeer hoge ruimtedruk en woningtekorten, met beperkte uitbreidingsmogelijkheden.
- Spanning tussen stedelijke groei, glastuinbouw en landschappelijke kwaliteit (met name Westland) en klimaatrisico's (zeespiegelstijging, wateroverlast).
- Netcongestie en energievraag, die verduurzaming van economie en woningbouw vertragen.

Metropool Regio Eindhoven

Metropool Regio Eindhoven (MRE) is een van de belangrijkste technologische en industriële kernregio's van Nederland en geniet internationale bekendheid als hightech-innovatiehub. De regionale economie wordt sterk gedomineerd door de hightech maakindustrie, met zwaartepunten in metaal- en elektrotechnische industrie, transportmiddelen en chemie. Deze industriële basis wordt ondersteund door een uitgebreid ecosysteem van gespecialiseerde zakelijke diensten, R&D-activiteiten en kennisinstellingen, waaronder de TU/e en de High Tech Campus. De regio kenmerkt zich door een hoge productiviteit, sterke exportpositie en nauwe samenwerking tussen bedrijfsleven, kennisinstellingen en overheid. Tegelijkertijd staat de MRE voor aanzienlijke ruimtelijke en maatschappelijke opgaven, zoals arbeidsmarktkrapte, druk op wonen en mobiliteit en de verduurzaming van energie-intensieve industrie. Toekomstige groei vraagt om slimme ruimtelijke keuzes, versterking van infrastructuur en blijvende investeringen in talent en innovatie.

Mensen

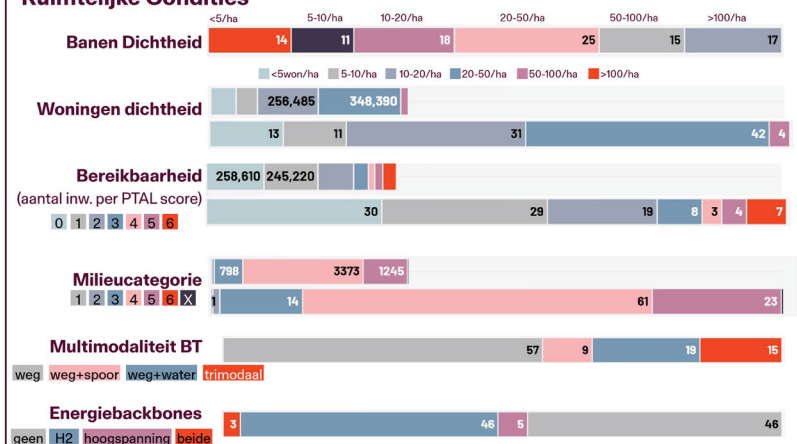
Economie (arbeidsvolume)

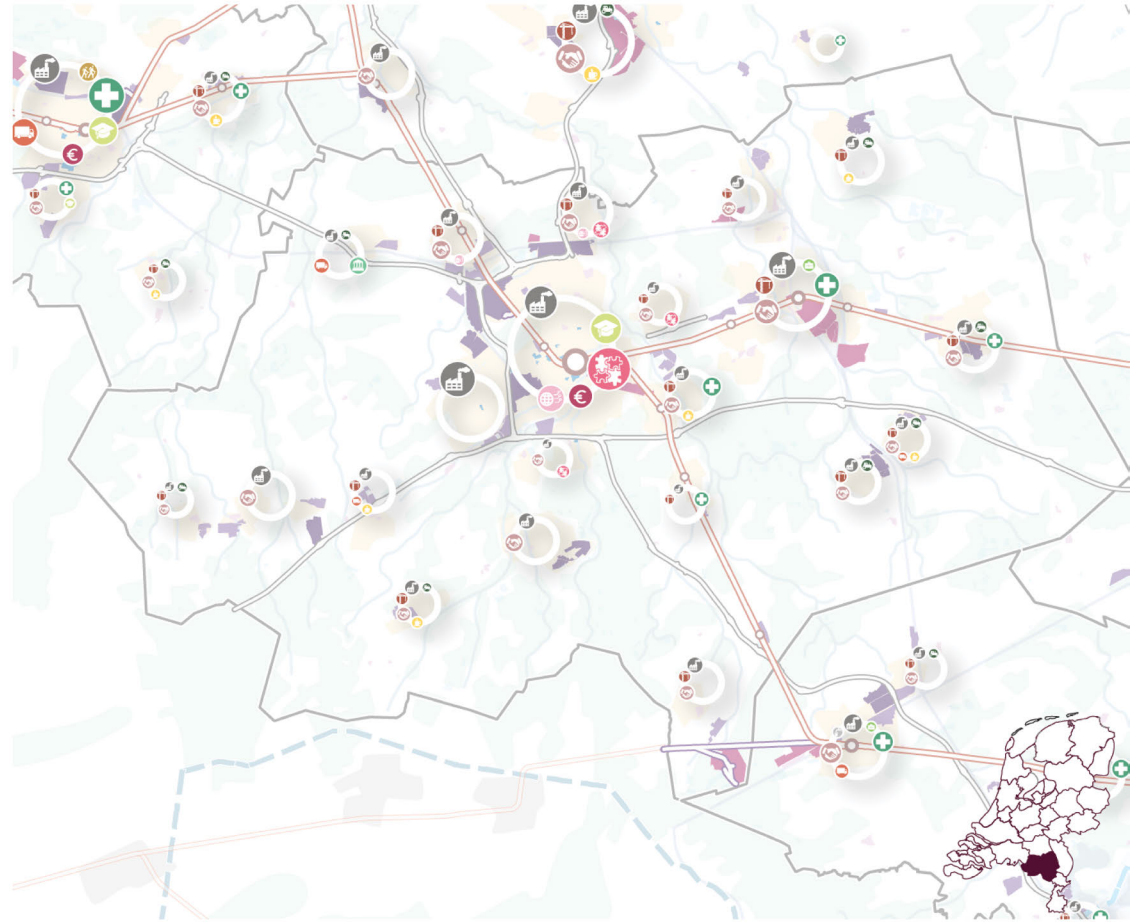
Top 3 sectoren (specialisatie)	Top 3 sectoren (omvang)	Top 3 groeiende sectoren (%)	Top 3 krimp / minste groei (%)
1. Metaalelektro	1. Zorg	1. Metaalelektro	1. Financiële diensten
2. Transportmiddelen industrie	2. Verhuur en overige zakelijke diensten	2. Energie, water, afval	2. Bouwmaterialen
3. Staalindustrie	3. Metaalelektro	3. Specialistische zakelijke diensten	3. Landbouw

Ruimtelijke Condities

Diensten

Industrie

Talenten

Economie

- Internationaal toonaangevende hightech maakindustrie.
- Innovatie- en kennisecosysteem rond R&D en engineering.
- Robuuste industriële waardeketens met regionale verankering.

Condities

- Concentratie van kennisinstellingen en R&D-campussen (TU/e, High Tech Campus).
- Aangetakt op internationale netwerken en exportpositie.
- Goed functionerende regionale samenwerking tussen bedrijfsleven, kennisinstellingen en overheid (triple helix).

Uitdagingen

Economie

- Structurele arbeidsmarkt-krapte, vooral voor technisch en hoogopgeleid personeel
- Hoge afhankelijkheid van mondiale waardeketens en geopolitieke ontwikkelingen, kwetsbaarheid halfgeleiderketen en exportrestricties.
- Verduurzamingsdruk op energie-intensieve industrie

Condities

- Ruimtelijke schaarste voor wonen en werken met druk op leefkwaliteit.
- Bereikbaarheid onder druk door sterke groei van woon-werkverkeer.
- Netcongestie en energie-infrastructuur als beperkende factor voor industriële groei.

Emmen

Emmen vormt het economische zwaartepunt van Zuidoost-Drenthe en vervult een belangrijke regionale functie als industriële en logistieke kern. De economie van Emmen wordt gekenmerkt door een sterke industriële basis, met specialisaties in de chemische industrie, bouwmaterialen en staal. Deze sectoren zijn historisch verankerd en profiteren van beschikbare ruimte, goede ontsluiting en nabijheid van grondstoffen en aansluiting op logistieke netwerken. Daarnaast spelen zorg en detailhandel een belangrijke rol in de regionale werkgelegenheid. De stad vervult een verzorgende functie voor een uitgestrekt, overwegend landelijk achterland, wat zich vertaalt in een relatief groot aandeel publieke en consumentgerichte diensten. Tegelijkertijd staat Emmen voor structurele opgaven, waaronder bevolkingskrimp, vergrijzing en een beperkte instroom van hoger opgeleid talent. Toekomstige ontwikkeling vraagt om versterking van innovatie en verduurzaming van de industriële structuur, in combinatie met investeringen in bereikbaarheid en leefkwaliteit.

Mensen

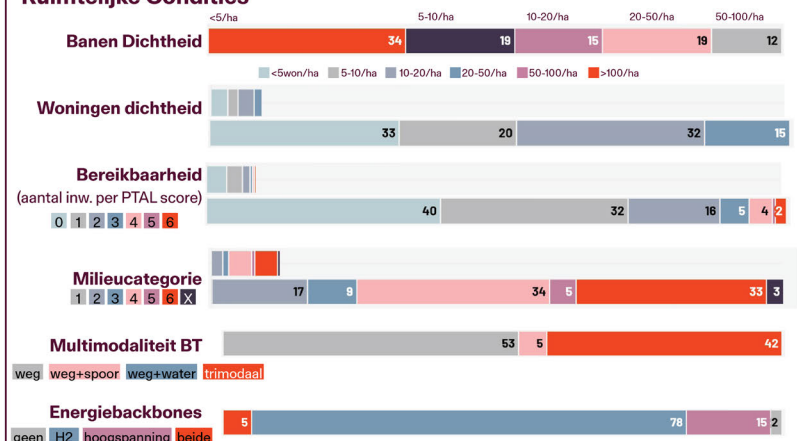
Economie (arbeidsvolume)

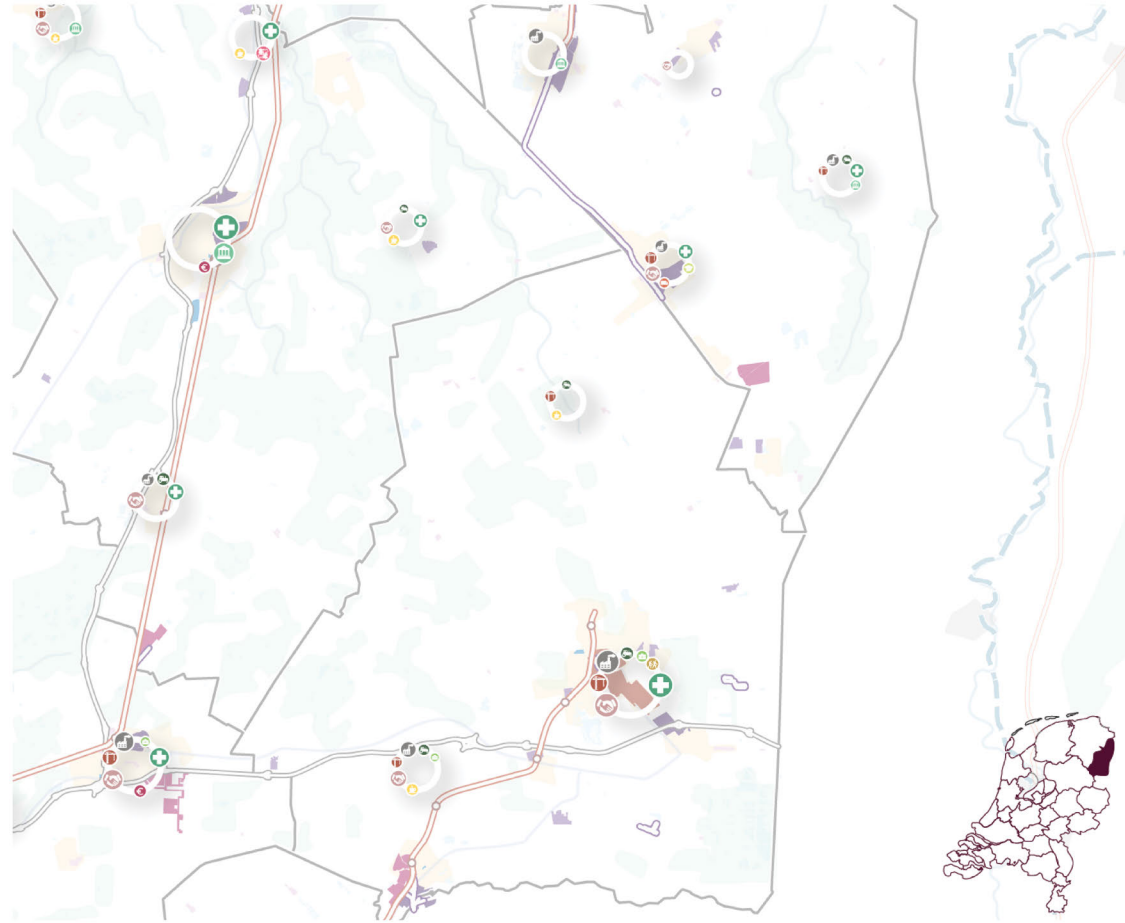
Top 3 sectoren (specialisatie)	Top 3 sectoren (omvang)	Top 3 groeiende sectoren (%)	Top 3 krimp / minste groei (%)
1. Bouwmaterialen	1. Zorg	1. Zorg	1. Financiële diensten
2. Chemische industrie	2. Detailhandel	2. Bouwmaterialen	2. Onroerend goed
3. Staalindustrie	3. Verhuur en overige zakelijke diensten	3. Energie, water, afval	3. Metaalelektro

Ruimtelijke Condities

Diensten

Industrie

Talenten

Economie

- Chemische industrie, bouwmaterialen en overige maakindustrie vormen een stevig fundament.
- Grote rol van zorg, detailhandel en publieke diensten als stabiele werkgelegenheid.
- Ruimtelijke capaciteit voor herstructurering van bedrijventerreinen en nieuwe energie-intensieve activiteiten.

Condities

- Sterk vakmanschap, hoge loyaliteit aan werkgevers, geschikt voor maak- en procesindustrie.
- Potentie voor grensoverschrijdende arbeidsmarkt, logistiek en industriële samenwerking.
- Hoge milieucategorieën, trimodale netwerkkwaliteit en (toekomstige) aantakking energienetwerken bieden veel potentie voor industrie
- Gunstige ligging voor scheepsvaart (Oranjekanaal).

Uitdagingen

Economie

- Relatief kleine aanwezigheid van ICT en specialistische zakelijke diensten remt diversificatie en aantrekkingskracht (nieuwe) inwoners.
- Overheid en financiële diensten onder druk.
- Chemie en zware industrie zijn kwetsbaar voor energieprijzen, CO_2-beleid en internationalisering.

Condities

- Druk op arbeidsmarkt en innovatiecapaciteit, beperkte link tussen kennisinstellingen en bedrijfsleven.
- Kwetsbaar voor schommelingen wateraanvoer bij droogte door afhankelijkheid IJsselmeer.
- Beperkte spoor- en OV-kwaliteit vermindert regionale en interregionale connectiviteit.
- Beperkende factor voor industriële verduurzaming en elektrificatie.

Food Valley

Food Valley is een internationaal erkende kennis- en innovatieregio op het gebied van agro-food, met Wageningen als wetenschappelijk en onderzoekscentrum. De economie is sterk gespecialiseerd in landbouw, voedingsmiddelenindustrie en daaraan gekoppelde kennisintensieve en zakelijke diensten. Dankzij de nauwe samenwerking tussen bedrijven, kennisinstellingen en onderzoek ontstaat een krachtig ecosysteem gericht op duurzame voedselproductie, biotechnologie en circulaire landbouw. Naast deze specialisatie vervult de regio een belangrijke verzorgende functie, met werkgelegenheid in zorg, detailhandel en lokale diensten. De combinatie van een sterk kennisprofiel en een overwegend landelijke structuur leidt tot ruimtelijke en infrastructurele uitdagingen. Beperkte ruimte, bereikbaarheid en arbeidsmarktkrapte vragen om een zorgvuldige afweging tussen economische groei, landschappelijke kwaliteit en verduurzaming, ondersteund door regionale samenwerking en gerichte investeringen.

Mensen

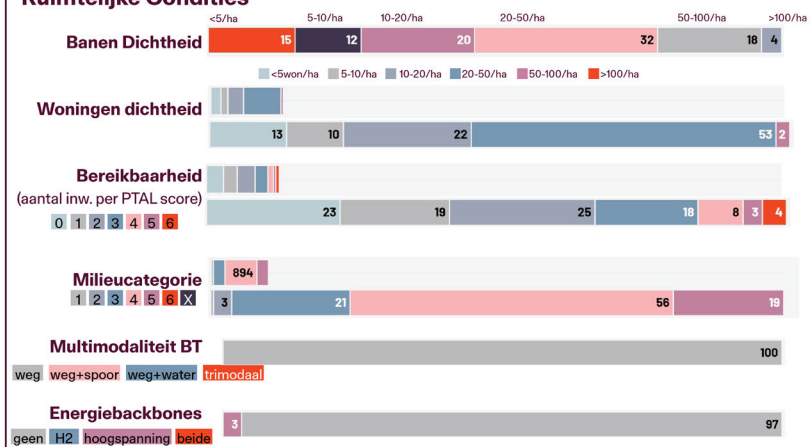
Economie (arbeidsvolume)

Top 3 sectoren (specialisatie)	Top 3 sectoren (omvang)	Top 3 groeiende sectoren (%)	Top 3 krimp / minste groei (%)
1. Voedingsindustrie	1. Zorg	1. Verhuur en o. zakelijke diensten	1. Financiële diensten
2. Staalindustrie	2. Specialistische zakelijke diensten	2. Metaalelektro	2. Onroerend goed
3. Bouwmaterialen	3. Detailhandel	3. Horeca	3. Overheid

Ruimtelijke Condities

Diensten

Industrie

Talenten

Economie

- Sterke agro-foodspecialisatie: landbouw en voedingsmiddelenindustrie.
- Kennisgedreven innovatie via Wageningen UR en food-tech bedrijven.
- Verzorgende economie met groei in zorg en detailhandel.

Condities

- Unieke kennisinfrastructuur en R&D-ecosysteem, internationaal (h)erkende expertise.
- Goede bereikbaarheid richting Randstad en Oost-Nederland.
- Aantrekkelijke leefomgeving dicht bij grote natuurgebieden.
- Beschikbare ruimte buiten stedelijke kernen voor agro-clusters.

Uitdagingen

Economie

- Hoge milieudruk en stikstofproblematiek in landbouw en agrofood.
- Beperkte diversificatie buiten agro-food en bouwmaterialen.
- Krimp in financiële diensten, overheid, ICT en traditionele industrie.

Condities

- Ruimtelijke spanning tussen landbouw, wonen, werken en natuur. Aanvoer zoetwater beperkt, afhankelijk van grond- en regenwater.
- Arbeidsmarktkrapte in primaire sectoren, techniek en zorg.
- Geen multimodale bedrijventerreinen aanwezig, hoewel er wel spoor langs locaties loopt.
- Netcongestie belemmert schaalvergroting en elektrificatie, slechte aantakking op energienetwerken.

Friesland

Friesland is een watergedomineerde, relatief rurale provincie met verschillende typen stedelijke kernen, omringd door uitgestrekte landbouwgebieden, meren en de Waddenkust. Economisch levert Friesland een mix van agrarische en food-activiteiten (melk, vee, verwerking en agri-ketens), een zichtbare water- en toerisme-economie (Friese meren, Waddengebied), en gespecialiseerde kennis- en innovatiefuncties rond watertechnologie en circulair watergebruik. Ruimtelijke troeven zijn havens, recreatieve watergebieden en relatief ruime bedrijventerreinen; kwetsbaarheden zijn vergrijzing, gefragmenteerde arbeidsmarkten en perifere bereikbaarheid.

Mensen

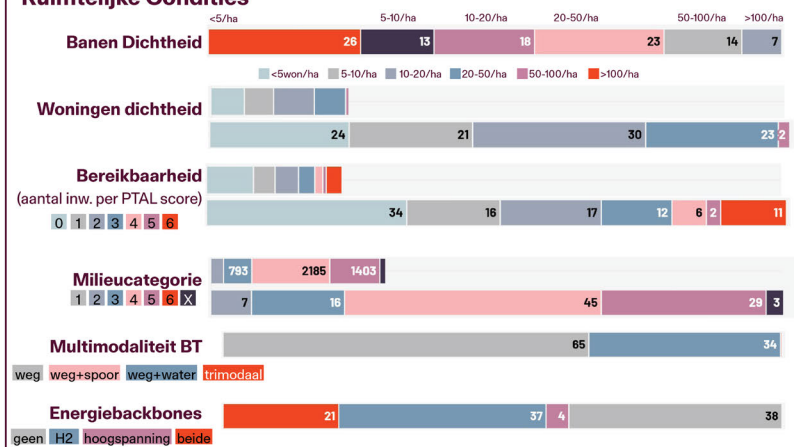
Economie (arbeidsvolume)

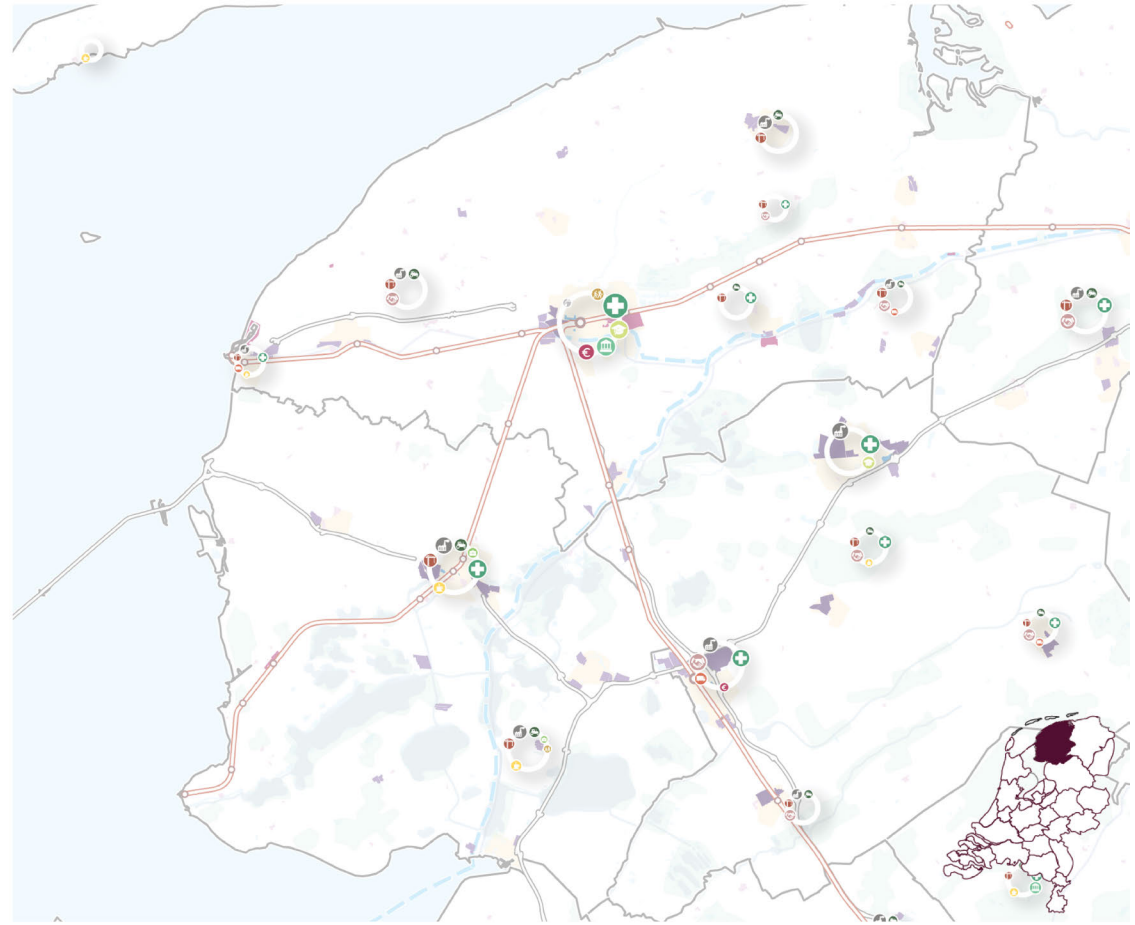
Top 3 sectoren (specialisatie)	Top 3 sectoren (omvang)	Top 3 groeiende sectoren (%)	Top 3 krimp / minste groei (%)
1. Transportmiddelen	1. Zorg	1. Horeca	1. Financiële diensten
2. Landbouw	2. Detailhandel	2. Overige industrie en delfstoffenwinning	2. Bouwmaterialen
3. Voedingsmiddelen	3. Verhuur en overige zakelijke diensten	3. Verhuur en o. zakelijke diensten	3. Onroerend goed

Ruimtelijke Condities

Diensten

Industrie

Talenten

Economie

- Specialisatie in landbouw / zuivel.
- Leidend cluster in water-technologie (WaterCampus Leeuwarden).
- Toerismesector (meren, wad, steden).

Condities

- Sterke regionale identiteit en gemeenschap, meertaligheid.
- Recreatieve kwaliteiten, toeristische aantrekkingskracht, goede kwaliteit van leven.
- Overvloedige waterbronnen, beschikbare ruimte.
- Potentieel voor duurzame energie (wind, zon, geo).

Uitdagingen

Economie

- Afhankelijkheid van landbouw is een risico (milieuregels en klimaatverandering).
- Watertechcluster is leidend, maar nog kleinschalig ten opzichte van andere sectoren en regio's. Spin-outs zijn vaak kleinschalig en early-stage. Economische impact is beperkt.

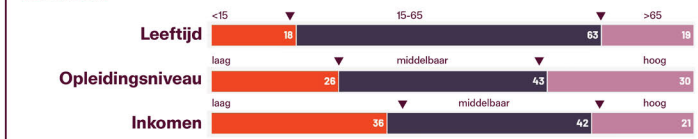
Condities

- Vergrijzing en lage inkomens resulteren in mindere economische dynamiek.
- Brain drain: netto uitstroom van jonge (hoog)opgeleiden, moeite binden gespecialiseerd talent.
- Transitie veenweide en bodemdaling, afnemende waterbeschikbaarheid en waterkwaliteit, kwetsbaar voor wateroverlast bij zware neerslag.

Groene Hart Steden

Het Groene Hart-stedennetwerk combineert compacte stadskernen met uitgestrekte groene en agrarische landschappen, waardoor het zowel stedelijke economische functies (diensten, kenniswerk, gespecialiseerde maakindustrie) als landbouw, recreatie en ecologische waarden herbergt. Ruimtelijke opgave is het behouden van het groenkernkarakter én het bieden van ruimte voor wonen, bereikbare werklocaties en logistieke verbindingen. Druk op grondgebruik, bereikbaarheid en waterbeheer vraagt om regionale afstemming: slimme verdichting bij knooppunten, bescherming van landgoederen en transitie van de landbouwsector.

Mensen

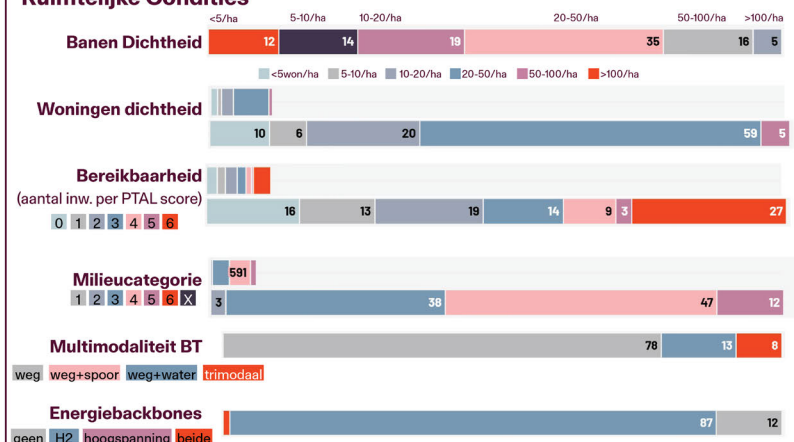
Economie (arbeidsvolume)

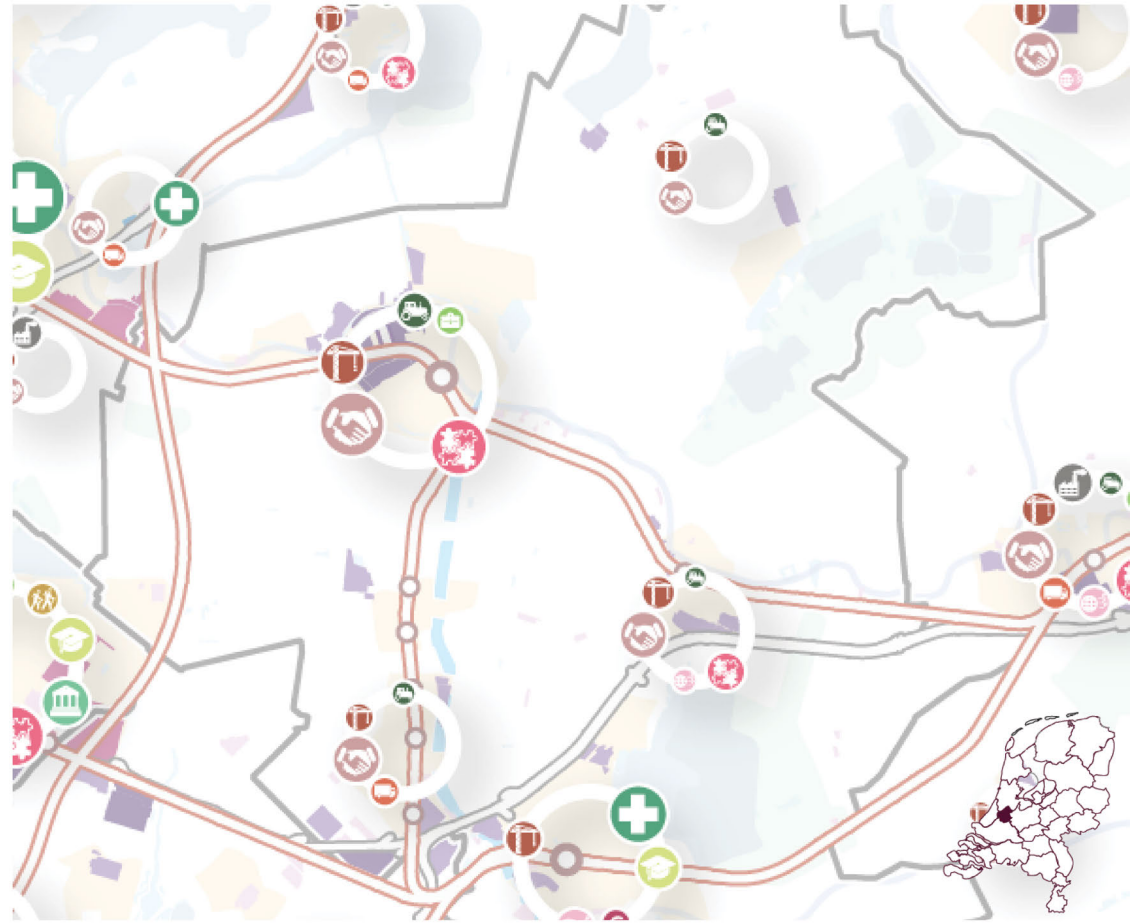
Top 3 sectoren (specialisatie)	Top 3 sectoren (omvang)	Top 3 groeiende sectoren (%)	Top 3 krimp / minste groei (%)
1. Landbouw	1. Zorg	1. Verhuur en o. zakelijke diensten	1. Financiële diensten
2. Bouw	2. Bouw	2. Staalindustrie	2. Bouwmaterialen
3. Bouwmaterialen	3. Verhuur en overige zakelijke diensten	3. Horeca	3. Landbouw

Ruimtelijke Condities

Diensten

Industrie

Talenten

Economie

- Sterke specialisatie in landbouw.
- Nabijheid tot grote markten en kenniscentra, groeiende ICT-sector.
- Stadsverzorgende functie in het midden van de randstad, groot in bouwsector en groothandel.
- Verzorgende economie met groei in zorg en detailhandel.

Condities

- Grote pendelpool en relatief hoog aandeel hoogopgeleiden in de Randstad-kring.
- Dicht netwerk van wegen en regionale OV-knooppunten; korte-afstandslogistiek mogelijk.
- Hoogwaardige woon- en recreatieomgeving; aantrekkelijk voor gezinnen en flexwerkers/thuis-werk banen.

Uitdagingen

Economie

- Hoge milieudruk en stikstof- en waterproblematiek in landbouw. Sector niet zo groot en productief als in andere regio's.
- Afwezigheid kennisinstellingen beperkt groei en aantrekkingskracht dienstensectoren.
- Beperkt potentieel voor grote export-industrie; risico op verlies van economische kansen naar grotere steden.

Condities

- Transitie veenweide en bodemdaling, toenemende zoetwatervraag om bodemdaling te remmen, zeer lage ligging.
- Sommige dorpen vergrijzen; mismatch tussen lokale vraag en beschikbaar geschoold personeel.
- Lokale netten kunnen knelpunten vormen voor elektrificatie of grote duurzame projecten.

Groningen-Assen

Groningen–Assen is het stedelijke kerngebied van Noord-Nederland, met Groningen als kennis- en zorgcentrum en Assen als regionale schakelpunt. De regionale economie steunt sterk op zorg, onderwijs en publieke diensten, aangevuld met energie-activiteiten en landbouw in de omliggende gebieden. Met instellingen zoals Rijksuniversiteit Groningen en het academisch ziekenhuis UMCG is er duidelijk potentieel voor kennisgedreven groei en valorisatie. Tegelijk vormen vergrijzing, aardbevingsproblematiek en een relatief beperkte stuwende economie reële belemmeringen. Door de relatief grote afstand tot andere grote, dynamische stedelijke gebieden, is er hier een breder profiel mogelijk en benodigd om mensen in de regio te behouden. Vanuit de bestaande werkmilieus en netwerken liggen er kansen in het uitbouwen van industrie en techniek, mits hier gerichte triple-helix wordt uitgebouwd.

Mensen

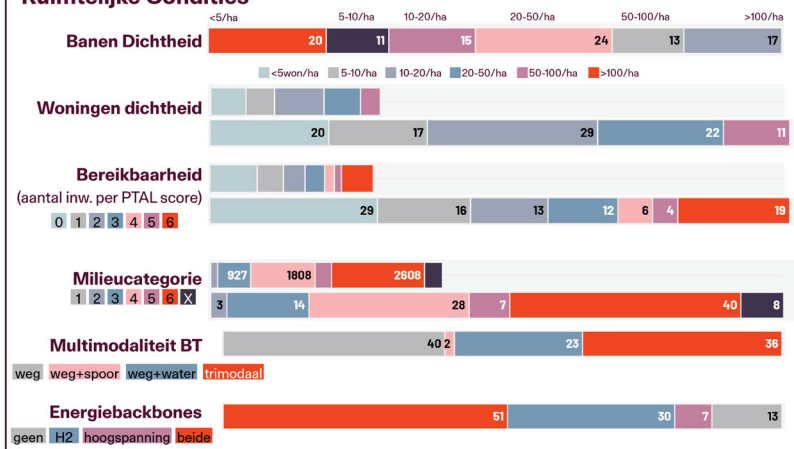
Economie (arbeidsvolume)

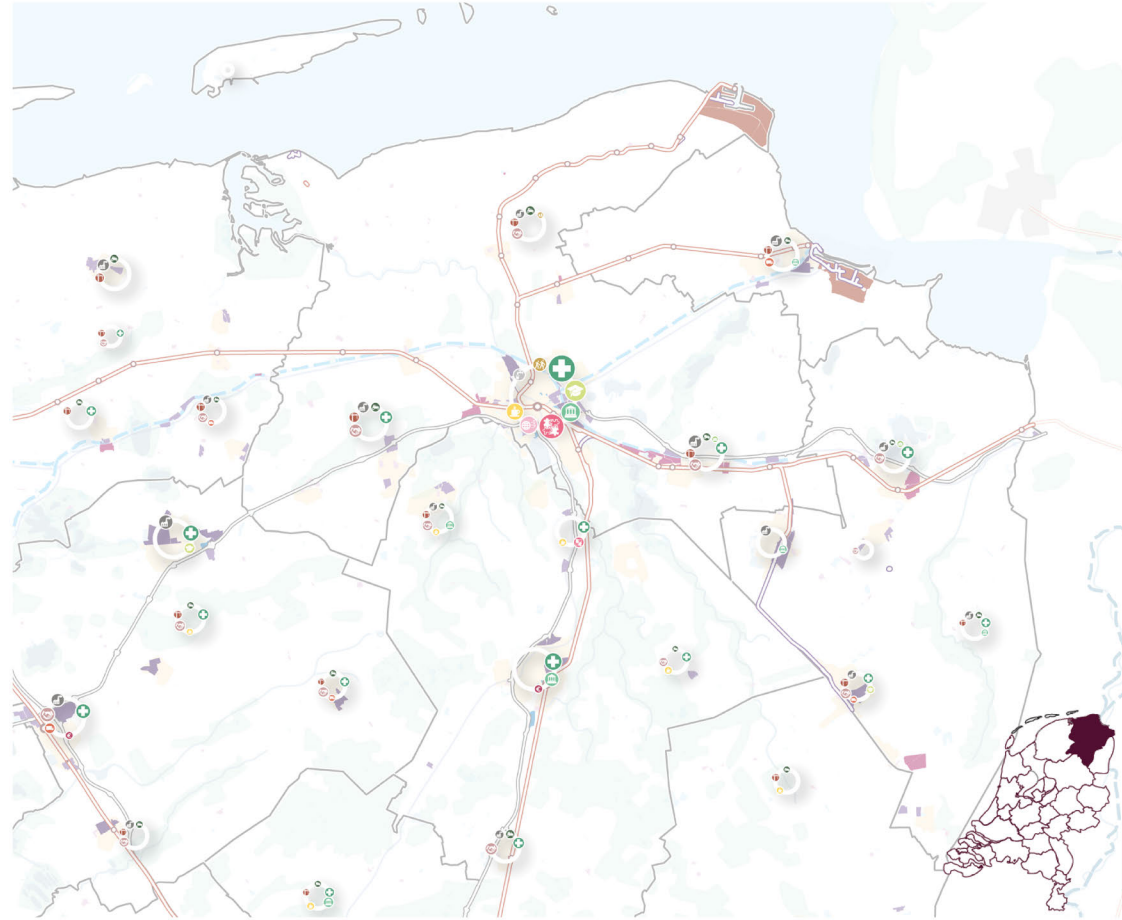
Top 3 sectoren (specialisatie)	Top 3 sectoren (omvang)	Top 3 groeiende sectoren (%)	Top 3 krimp / minste groei (%)
1. Energie, water en afval	1. Zorg	1. Energie, water, afval	1. Metaalelektro
2. Zorg	2. Verhuur en overige zakelijke diensten	2. Chemische industrie	2. Bouwmaterialen
3. Overige industrie en delfstoffenwinning	3. Overheid	3. Onderwijs	3. Financiële diensten

Ruimtelijke Condities

Diensten

Industrie

Talenten

Economie

- Landbouw en agroketen belangrijk in het omliggende gebied.
- Energie, water en afval als onderscheidende regionale specialisatie met hoge productiviteit. Mogelijkheid tot gebruik zout water.
- Sterke zorg- en onderwijssector als stabiele economische pijlers.

Condities

- Grote kennisbasis (universiteit, hogescholen, zorginstellingen).
- Relatief betaalbare woonomgeving met regionale centrumfunctie. Recreatie op en aan de waddenzee, landschappelijke kwaliteiten.
- Goede interne bereikbaarheid binnen Noord-Nederland.

Uitdagingen

Economie

- Grote afhankelijkheid van publieke en verzorgende sectoren.
- Beperkte aanwezigheid van specialistische zakelijke diensten en ICT.
- Krimp in traditionele industrie en bouwmaterialen.

Condities

- Aardbevingsproblematiek en sociaal-economische schade. Bodemdaling (ook door gevolgen van gaswinning).
- Perifere ligging t.o.v. Randstad en internationale netwerken.

Ermelo, Harderwijk & Zeewolde

Ermelo, Harderwijk en Zeewolde vormen een geconcentreerd recreatief- en verzorgingscluster aan de rand van de Veluwe en het Veluwemeer, waar toerisme, natuurrecreatie en lokale dienstverlening de economie domineren. De ruimtelijke structuur kenmerkt zich door sterke seizoenspieken, een mix van kleinschalige bedrijventerreinen en dorpskernen, en hoge druk op bereikbaarheid en voorzieningen in piekperiodes. Als relatief kleine DUS-regio functioneert het gebied ook in sterke afhankelijkheid van omliggende stedelijke centra (bijv. Amersfoort, Zwolle): pendel, toelevering en zakelijke diensten verbinden de lokale economie met bredere arbeids- en afzetmarkten. Die positie maakt het niet problematisch dat de regio minder dynamisch is; juist door goede verbindingen en duidelijke onderscheidende kwaliteiten (natuur, recreatie, geschikte kavels voor specifieke bedrijvigheid) kan de regio complementair en economisch veerkrachtig functioneren.

Mensen

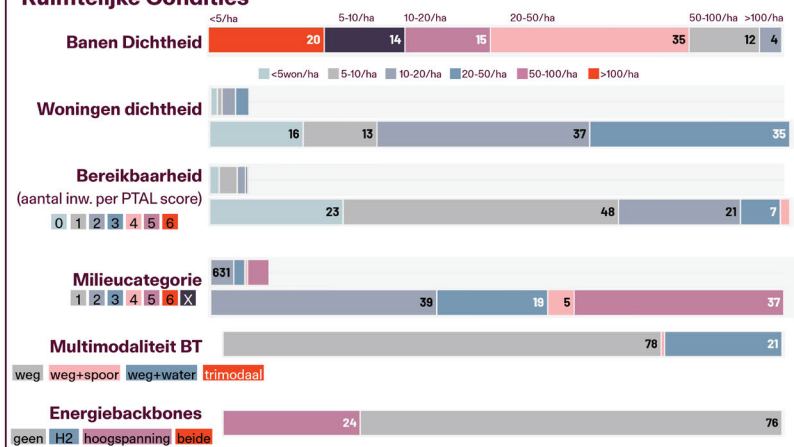
Economie (arbeidsvolume)

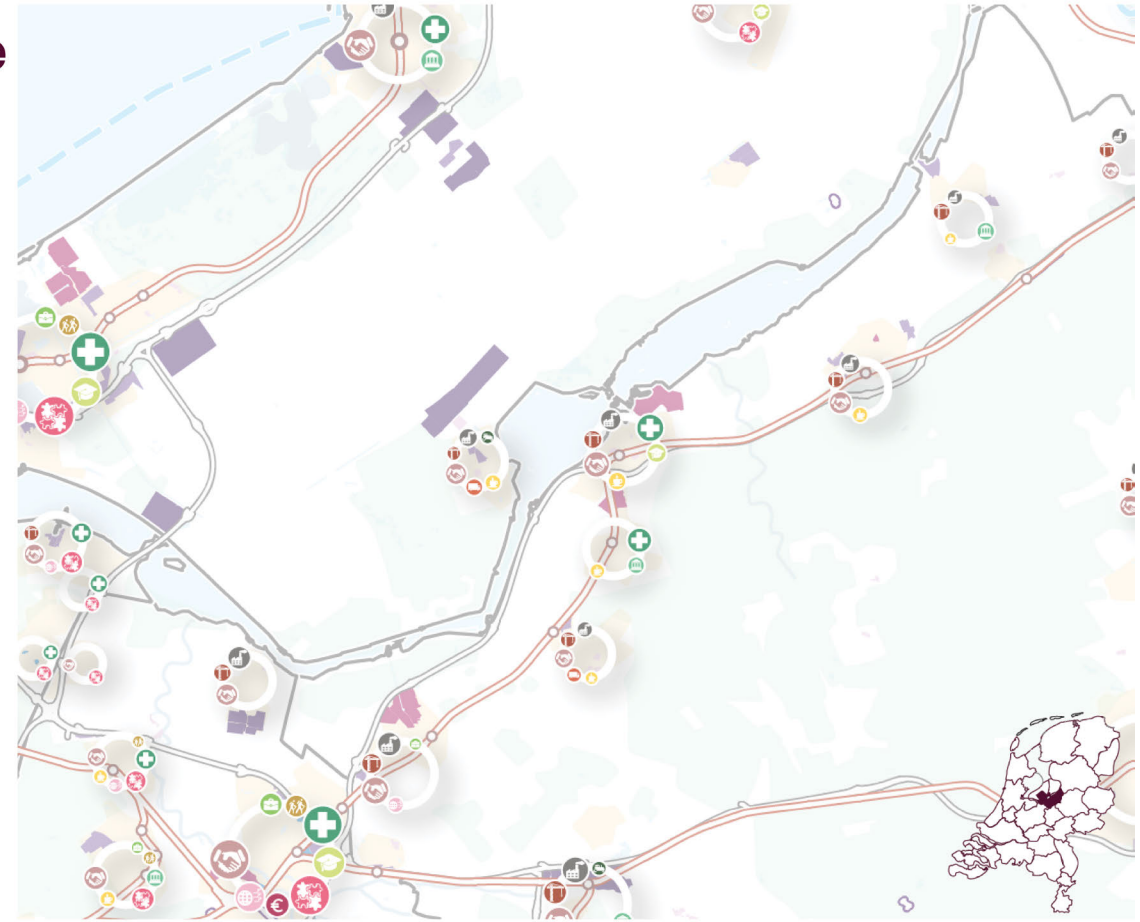
Top 3 sectoren (specialisatie)	Top 3 sectoren (omvang)	Top 3 groeiende sectoren (%)	Top 3 krimp / minste groei (%)
1. Voedingsmiddelen	1. Zorg	1. Verhuur en overige zakelijke diensten	1. Overige industrie en delfstoffenwinning
2. Staalindustrie	2. Verhuur en overige zakelijke diensten	2. Transportmiddelen	2. Financiële diensten
3. Bouwmaterialen	3. Detailhandel	3. Horeca	3. Overheid

Ruimtelijke Condities

Diensten

Industrie

Talenten

Economie

- Sterk recreatief landschap en watersportinfrastructuur.
- Strategische ligging langs A28-corridor; aanwezigheid van grootschalige kavels en havenfaciliteiten.
- Bestaande kleinschalige maakbedrijven en industriële ruimte (hoge milieucategorieën mogelijk).

Condities

- Goede hoofdweginfrastructuur (A-corridor) die korte verbindingen mogelijk maakt.
- Relatief ruime bedrijventerreinen, enkele havens/overslagpunten en multimodale potentie.
- Grote pendelpool uit omliggende steden; praktijkgerichte beroepskracht voor logistiek, bouw en toerisme.

Uitdagingen

Economie

- Seizoenspieken; beperkte jaarrond-werkgelegenheid en kwetsbaarheid bij terugval toerisme.
- Schaarste XXL-kavels, congestie bij pieken, en concurrentie van grotere logistiekcentra.
- Beperkte schaal voor high-tech opschaling; behoefte aan investeringen voor modernisering/ automatisering.

Condities

- Weinig eigen hogeronderwijsprogramma's voor cutting-edge skills; zwakke koppeling tussen R&D en lokale MKB-scaleups.
- Beperkte regionale OV-verbindingen en last-mile bereikbaarheid tijdens toeristische pieken; piekcongestie rond recreatie-locaties.
- Netcapaciteit en aansluitmogelijkheden voor zware industrie/logistiek.

Kop van Noord-Holland

Kop van Noord-Holland is een overwegend landelijke- en kustregio met een sterk profiel op het gebied van landbouw, energie en openbare diensten. De economie wordt gekenmerkt door de aanwezigheid van defensie (marinebasis in Den Helder), grootschalige agribusiness (waaronder zaadveredeling), een groeiend energiesysteem (windparken op het land, netwerkinfrastructuur) en een relatief hoge afhankelijkheid van zorg en overheid voor werkgelegenheid. De perifere ligging, vergrijzende bevolking en beperkte stedelijke dichtheid vormen uitdagingen voor de beschikbaarheid van arbeidskrachten en de bereikbaarheid, terwijl de regio ruimte en strategische voorwaarden biedt voor energietransitie en circulaire productie. Ook levert de regio een belangrijke bijdrage aan stadsverzorgende bedrijvigheid en diensten in de MRA.

Mensen

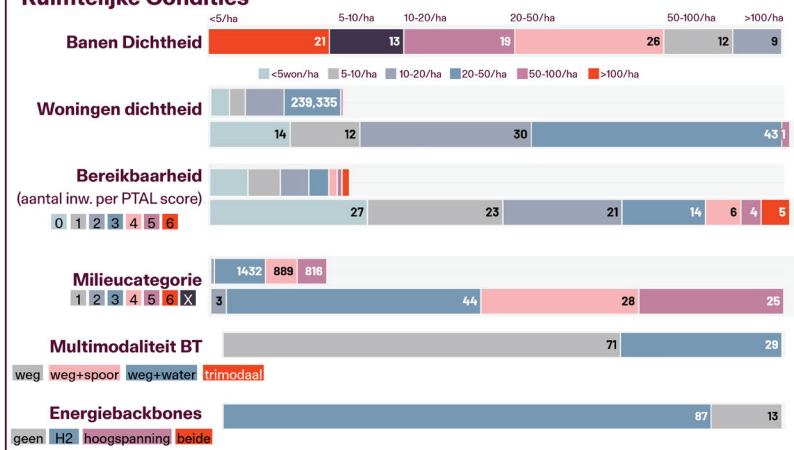
Economie (arbeidsvolume)

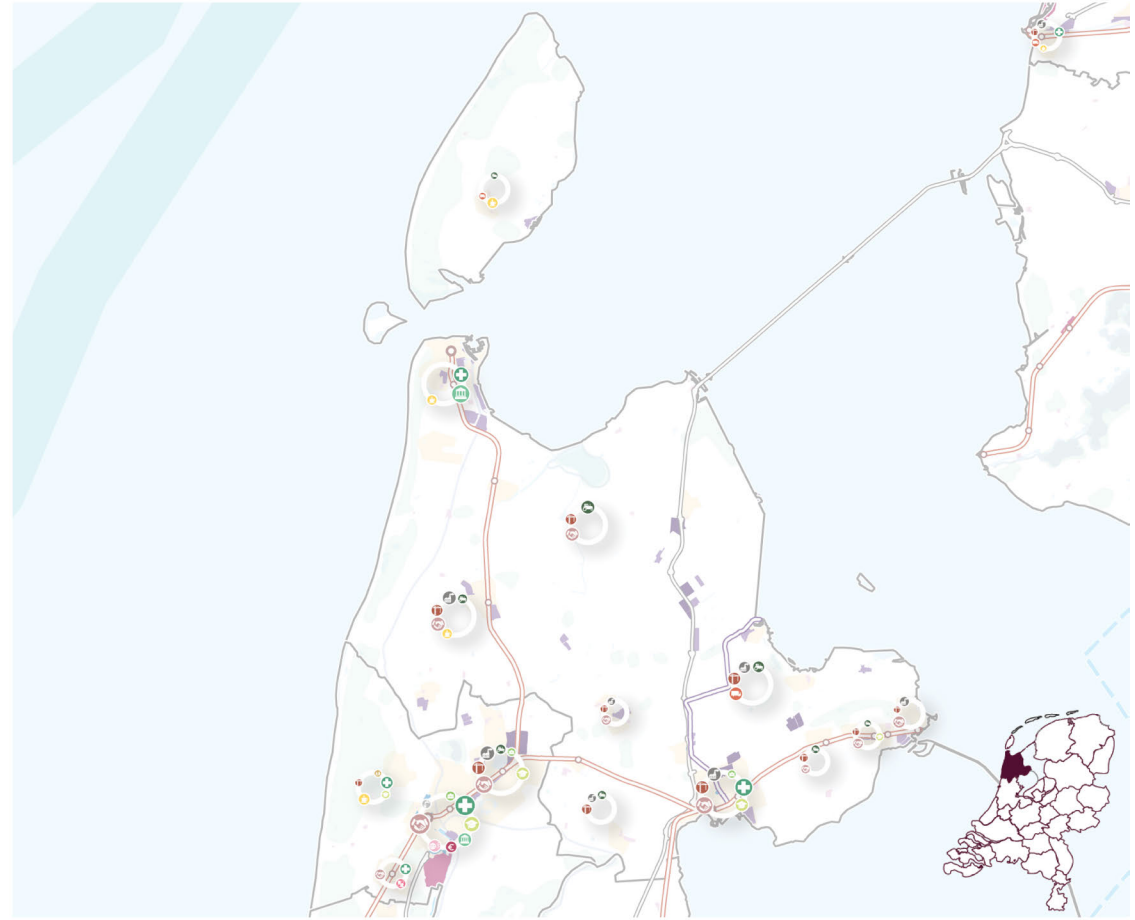
Top 3 sectoren (specialisatie)	Top 3 sectoren (omvang)	Top 3 groeiende sectoren (%)	Top 3 krimp / minste groei (%)
1. Landbouw	1. Zorg	1. Chemische industrie	1. Financiële diensten
2. Bouw	2. Detailhandel	2. Bouwmaterialen	2. Overheid
3. Overige industrie en delfstoffenwinning	3. Bouw	3. Horeca	3. Landbouw

Ruimtelijke Condities

Diensten

Industrie

Talenten

Economie

- Sterke agrarische en agri-food basis.
- Groeiende rol in energie, bouw en chemie.
- Stabiele werkgelegenheid in publieke sector en zorg, bestaande naval/ defensie-infrastructuur en gespecialiseerde toeleveranciers; kennis van maritieme systemen.

Condities

- Praktische arbeidskracht voor maritiem, techniek en agri, sterke lokale vaktradities.
- Ruimte voor grootschalige productie en energieopwek. Strategische ligging aan zee en energie-infrastructuur (o.a. Den Helder).
- Recreatie op en aan de waddenzee, mogelijkheid tot gebruik zout water.

Uitdagingen

Economie

- Afhankelijkheid van defensiebudgetten, vaak strikte veiligheids-en milieueisen.
- Behalve landbouwsector beperkte specialisatie.
- Druk van wet- en regelgeving, klimaatverandering.
- Seizoenspieken, druk op infrastructuur en natuur.

Condities

- Tekort aan hoogopgeleide specialisten (wind/IT/ engineering).
- Druk op leefbaarheid en voorzieningen in kleinere kernen. Achteraan aanvoersysteem, risico op
- Beperkte frequentie en capaciteit OV naar kustplaatsen en havens, congestie in zomer, last-mile bereikbaarheid naar bedrijventerreinen.

Midden-Limburg

Midden-Limburg is een logistiek- en maakgerichte regio in het hart van Limburg met een stevige praktische arbeidsbasis in metaal/elektro, bouwmaterialen en landbouw, en een groot aandeel werkgelegenheid in zorg, detailhandel en zakelijke diensten. Ruimtelijk profiteert de regio van sleutelverbindingen op de Noord–Zuidcorridor (A2/A73), binnenwateren rond de Maasplassen en multimodale mogelijkheden voor inland shipping en distributie; toeristische trekkers zoals Designer Outlet Roermond versterken de lokale economie. Tegelijk staat Midden-Limburg voor opgaven op het gebied van vergrijzing en skills, ruimtelijke druk tussen logistiek, wonen en recreatie, en klimaat- en waterbeheer langs de Maas — thema's die richting geven aan de regionale transitie naar meer toegevoegde waarde in logistiek en geavanceerde maakindustrie.

Mensen

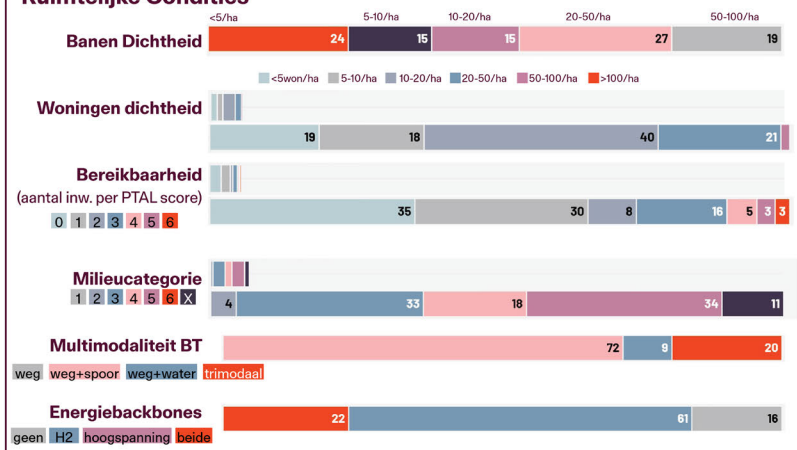
Economie (arbeidsvolume)

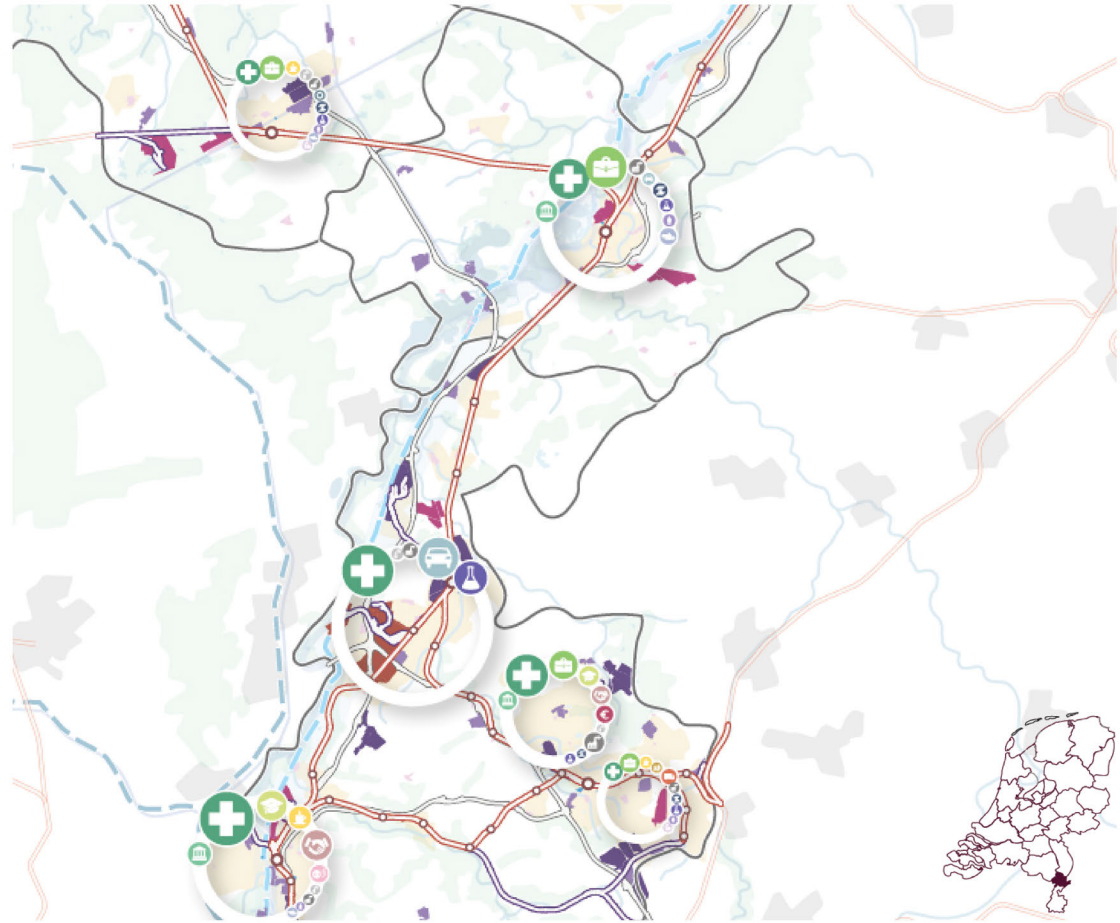
Top 3 sectoren (specialisatie)	Top 3 sectoren (omvang)	Top 3 groeiende sectoren (%)	Top 3 krimp / minste groei (%)
1. Bouwmaterialen	1. Zorg	1. Transportmiddelen	1. Financiële diensten
2. Staalindustrie	2. Detailhandel	2. Horeca	2. Overheid
3. Transportmiddelen	3. Verhuur en overige zakelijke diensten	3. Zorg	3. Staalindustrie

Ruimtelijke Condities

Diensten

Industrie

Talenten

Economie

- Duidelijke specialisatie in industrie: bouwmaterialen, staal, chemisch, metaalelektro.
- Specialisatie in landbouw.
- Groothandel groeit, ligging langs corridors van verschillende modaliteiten.
- Detailhandel / toerisme: Designer Outlet Roermond.

Condities

- Praktische skills in techniek en transport. Regionale opleidingsvoorzieningen (ROC); aansluiting met regionale arbeidsmarkt.
- Recreatieve kwaliteiten, toeristische aantrekkingskracht.
- Goede ontsluiting via A2/A73; inland terminals en watermodaliteit beschikbaar; diversiteit in bedrijventerreinen.

Uitdagingen

Economie

- Structurele druk door automatisering en concurrentie; benodigde omscholing voor Industry 4.0.
- Concurrentie van andere logistieke hotspots (Venlo, Tilburg); beperkte productiviteit.
- Krapte op de arbeidsmarkt (zorgpersoneel) en structurele druk op detailhandel door e-commerce en conjunctuur.

Condities

- Vergrijzing en krapte: Zuid- en Midden-Limburg hebben het hoogste aandeel 65-plussers.
- Brain-drain / skills-mismatch: behoefte aan opscholing voor geavanceerde maak- en logistieke functies (Industry 4.0).
- Druk op landschap, afwegingen tussen logistiek-ruimte, wonen en natuur, overstromingsrisico's.
- Wegwerkzaamheden en piekcongestie beïnvloeden doorvoertijden; schaarse ruimte logistieke schaalontwikkeling.

Noord-Limburg

Noord-Limburg is een van de belangrijkste logistieke knooppunten van Nederland en een Europees draaischijf voor verslogistiek en agro-food, met Venlo/Greenport als kern en sterke multimodale verbindingen over weg, spoor en binnenvaart. Ruimtelijk biedt de regio grote logistieke parken en een geconcentreerd glastuinbouwgebied, gekoppeld aan een praktijkgerichte arbeidsmarkt en innovatief veld via Brightlands Greenport. Economisch profileert Noord-Limburg zich op hoogwaardige distributie, verslogistiek en toekomstgerichte tuinbouw, maar staat tegelijk voor opgaven rond arbeidsmarkttekorten, krapte in grote kavels, netcapaciteit voor elektrificatie en het zorgvuldig inpassen van logistieke en tuinbouwuitbreiding in het landschap.

Mensen

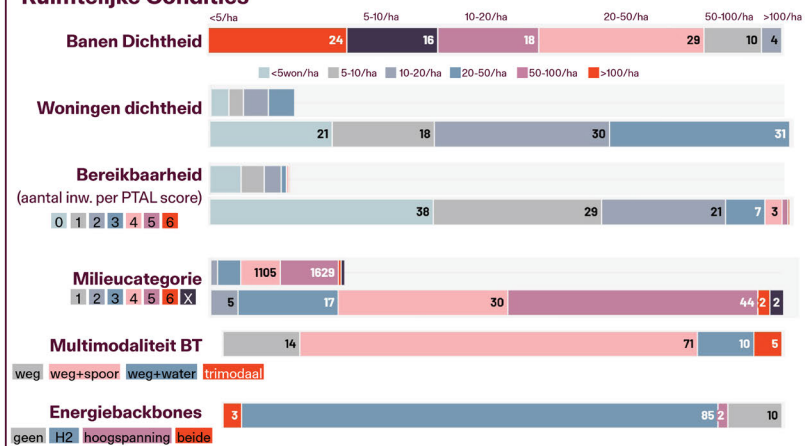
Economie (arbeidsvolume)

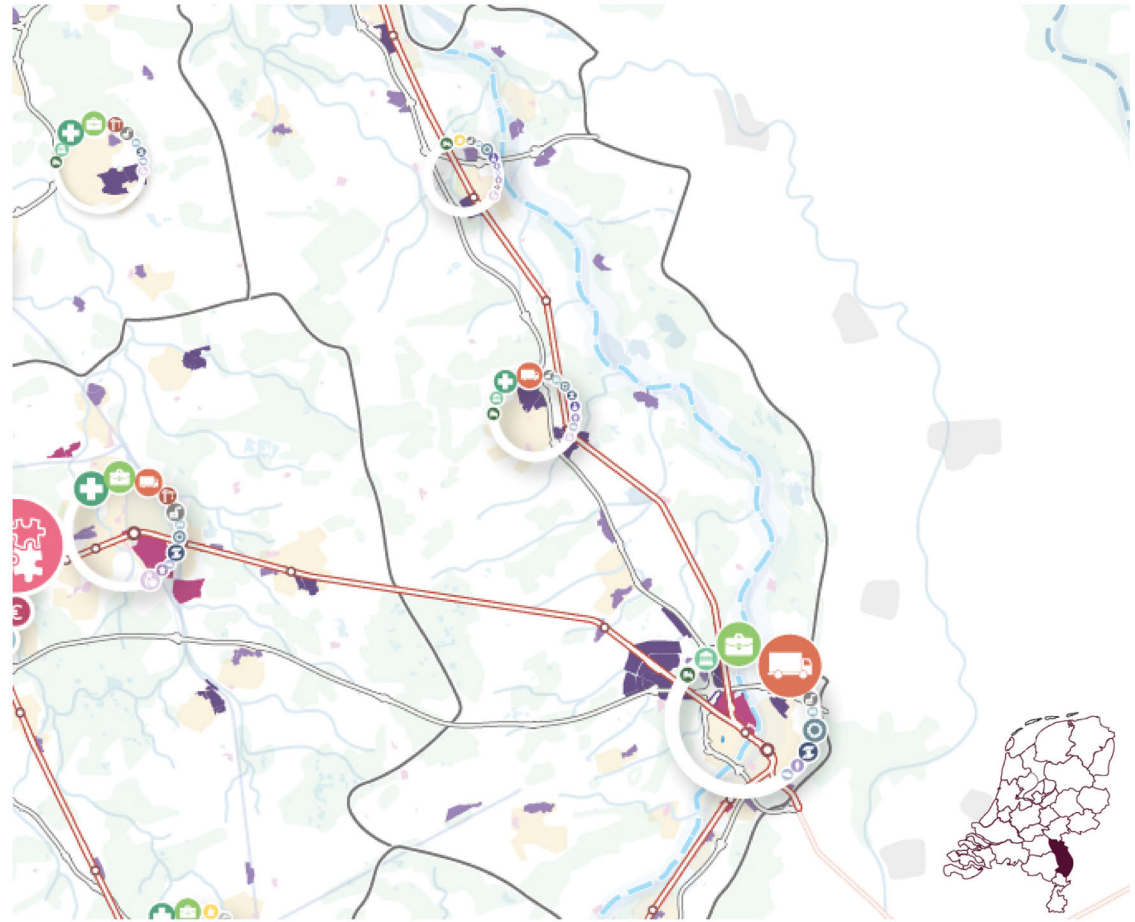
Top 3 sectoren (specialisatie)	Top 3 sectoren (omvang)	Top 3 groeiende sectoren (%)	Top 3 krimp / minste groei (%)
1. Staalindustrie	1. Zorg	1. Informatie en communicatie	1. Transportmiddelen
2. Landbouw	2. Verhuur en overige zakelijke diensten	2. Energie water, afval	2. Financiële diensten
3. Metaalelektro	3. Detailhandel	3. Specialistische zakelijke diensten	3. Bouwmaterialen

Ruimtelijke Condities

Diensten

Industrie

Talenten

Economie

- Belangrijk logistiek knooppunt: TradePort/Logistics-cluster, multimodale terminals (barge, rail, weg), veel dienstverleners. Beschikbaarheid van grote logistieke kavels en multimodale locaties.
- Cluster rond verslogistiek en tuinbouw; Brightlands Campus Greenport Venlo ondersteunt innovatie in future-farming en agrifood-tech, glastuinbouw.

Condities

- Ervaring en grote beroepspool in logistiek en agrifood. Brightlands Campus Greenport Venlo fungeert als innovatiehubs voor agri/food en future farming met onderwijs & R&D-faciliteiten.
- Multimodale connectiviteit, aan nationale corridors.
- Duidelijke clustering rond logistiek, verslogistiek/agrifood en glastuinbouw met sterk bedrijfsnetwerk en internationale afzet.

Uitdagingen

Economie

- Concurrentie met andere logistieke hotspots, schaarste van zeer grote kavels en toenemende congestie beïnvloeden uitbreidingsmogelijkheden.
- Hoge energie- en gasprijzen en strengere milieuregels drukken op de rendabiliteit van energie-intensieve tuinders; sector zoekt verduurzamingsroutes (geothermie, warmtenetten, elektrificatie).

Condities

- Krappe arbeidsmarkt, afhankelijkheid van tijdelijke arbeidskrachten en migranten.
- Opscholing in automatisering/ robotica en betere integratie van grensarbeidsmarkten.
- Druk op landschap door uitbreiding logistieke parken en kassen.
- Wegcongestie in piekmomenten; doorvoercapaciteit en knelpunten rond hoofdassen.
- Netcongestie en verduurzamingsvraagstuk.

Rivierenland

Rivierenland is een overwegend landelijk regio met een sterke agrarische basis en een geconcentreerde voedingsindustrie. Door de ligging als scharnier tussen de Randstad en Noord-Brabant, en door de aanwezigheid van grote corridors en vaarwegen, speelt Rivierenland een belangrijke rol in korte-keten logistiek en regionale distributie. De corridorassen langs de A2 en A15, samen met knooppunten en rivierhavens (onder meer rond Tiel), bieden kansen voor fruitlogistiek, verwerking en inland-shipping. Tegelijk vraagt dit om zorgvuldige ruimtelijke keuzes: ruimte voor logistiek en terminals moet worden afgewogen tegen behoud van landbouwgrond, waterveiligheid en landschapswaarden, en vraagt om gecoördineerde corridor-planning.

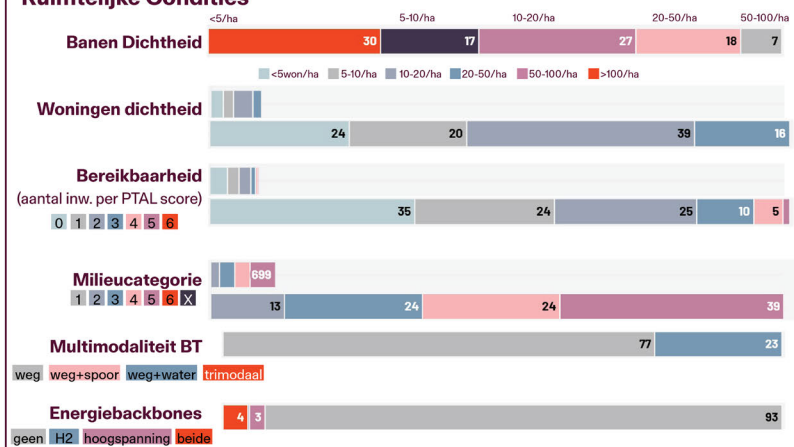
Mensen

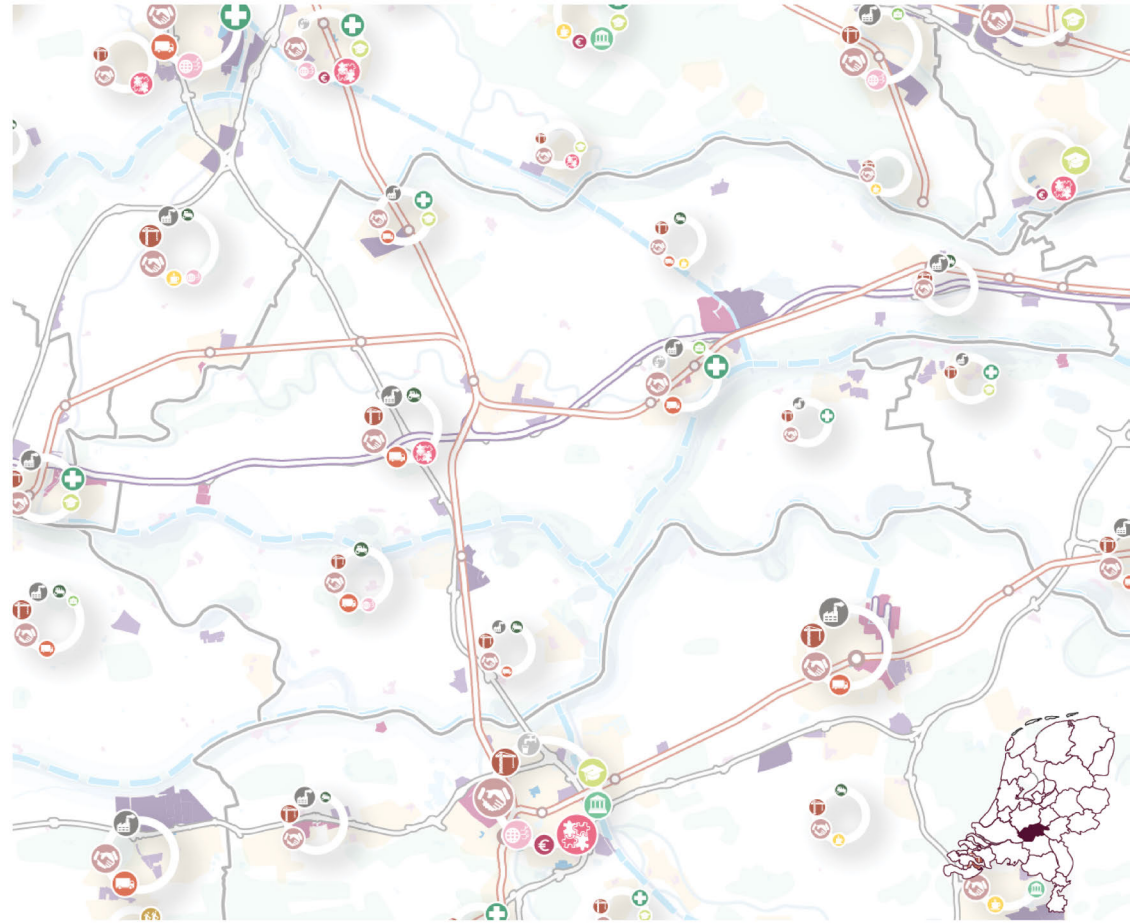

Economie (arbeidsvolume)

Top 3 sectoren (specialisatie)	Top 3 sectoren (omvang)	Top 3 groeiende sectoren (%)	Top 3 krimp / minste groei (%)
1. Landbouw	1. Verhuur en overige zakelijke diensten	1. Energie, water en afval	1. Financiële diensten
2. Bouwmaterialen	2. Zorg	2. Voedingsindustrie	2. Bouwmaterialen
3. Voedingsindustrie	3. Detailhandel	3. Metaalelektro	3. Chemische industrie

Ruimtelijke Condities

Talenten

Economie

- Sterke agro- en voedingsketen.
- Goede logistieke ligging tussen Randstad en Brabant, specialisatie in bouwmaterialen, groothandel,
- Groeiende verzorgende economie door vergrijzing.

Condities

- Beschikbaarheid van praktisch opgeleide beroepsbevolking (MBO).
- Relatief betaalbare woonmilieus met dorps- en landschappelijk karakter.
- Goede bereikbaarheid via weg en water.

Uitdagingen

Economie

- Beperkte diversificatie van de economische structuur, weinig specialisatie in diensten. Krimp in financiële en kennisintensieve diensten.
- Kwetsbaarheid voor transities (energie, stikstof, circulariteit) en klimaatverandering.

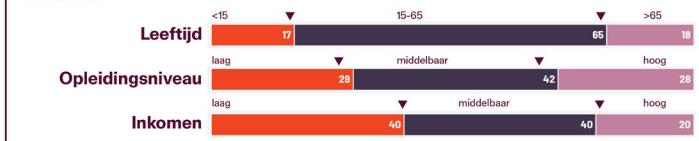
Condities

- Wateroverlast door bodemdaling en lage ligging, afnemende waterkwaliteit, kwetsbaar voor wateroverlast bij zware neerslag.
- Beperkte aantrekkingskracht voor hoogopgeleid talent.
- Slecht bereikbaar met OV.

Groot Rijnmond

De regio Groot-Rijnmond is een economisch knooppunt met de Haven van Rotterdam als grootste zeehaven van Europa. De ligging aan Rijn en Maas maakt het een centrum voor logistiek, maritieme dienstverlening, petrochemie, energie en industrie. Ruimtelijk bestaat het uit een dichtbevolkte stedelijke kern, uitgestrekte haven- en industriecomplexen en omliggende groen- en watergebieden. De regio is uitstekend bereikbaar via weg, spoor en water, maar staat voor uitdagingen zoals energietransitie, verduurzaming van industrie en het vinden van balans tussen economische groei, leefomgeving en natuur.

Mensen

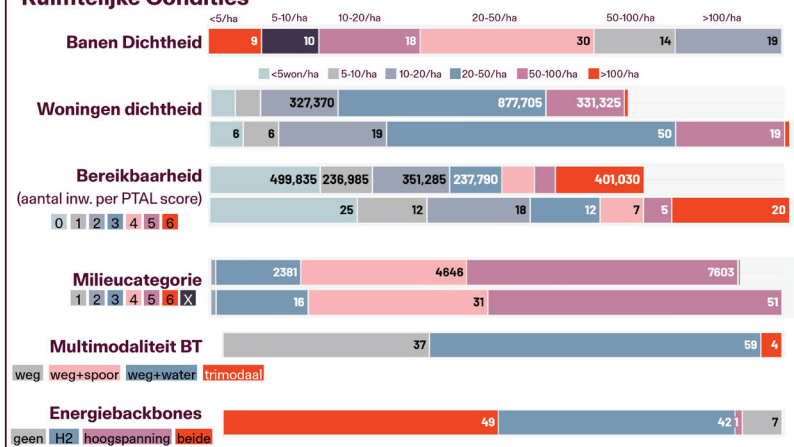
Economie (arbeidsvolume)

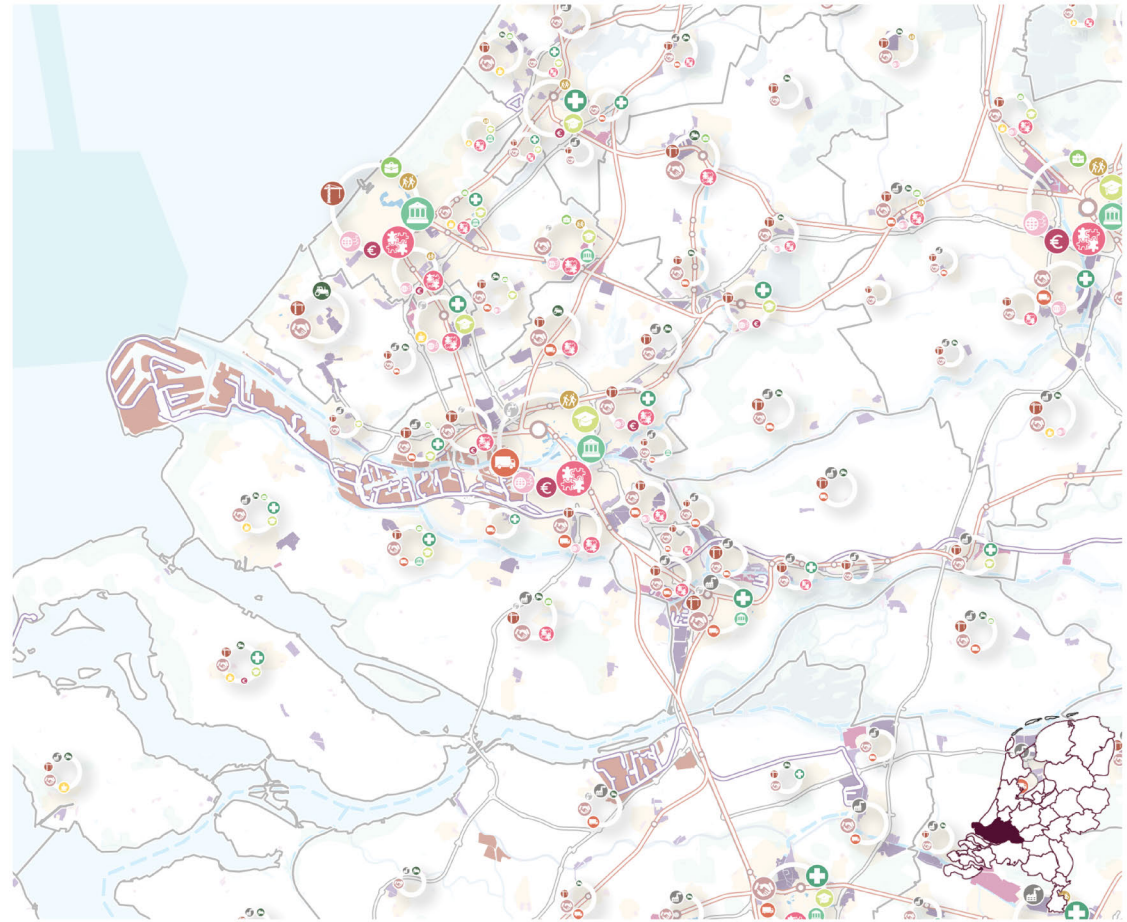
Top 3 sectoren (specialisatie)	Top 3 sectoren (omvang)	Top 3 groeiende sectoren (%)	Top 3 krimp / minste groei (%)
1. Aardoliebasis-industrie	1. Zorg	1. Informatie en communicatie	1. Bouwmaterialen
2. Vervoer en opslag	2. Verhuur en overige zakelijke diensten	2. Horeca	2. Financiële diensten
3. Transportmiddelen	3. Specialistische zakelijke diensten	3. Specialistische zakelijke diensten	3. Transportmiddelen

Ruimtelijke Condities

Diensten

Industrie

Talenten

Economie

- Europa's grootste haven en industrieel cluster.
- Sterke logistieke en groothandelssector.
- ICT en zakelijke dienstverlening zijn de sterkst groeiende sectoren.
- Significant medisch cluster.

Condities

- Grote, diverse bevolking. Sterke beroepsopleidingen, Erasmus Universiteit.
- Herontwikkelen voormalige havengebieden biedt kansen voor nieuwe woon-werkmilieus. Mogelijkheid tot gebruik zout water.
- Uitstekende haveninfrastructuur en connectiviteit met achterland. Gunstige ligging voor scheepsvaart.

Uitdagingen

Economie

- Industrie kent grote verduurzamingsopgave.
- Kwetsbaar voor internationale handelschommelingen.
- Achterblijvende productiviteit van stuwende diensten-sectoren op Amsterdam en Utrecht.

Condities

- Aantrekken voldoende gekwalificeerd personeel.
- Behoefte aan verbetering leefbaarheid in wijken rondom haven en industrie.
- Impact klimaatverandering vereist adaptatie.
- Ruimteconcurrentie tussen havenactivtieiten, stormvloedkeringen vaker gesloten door zeespiegelstijging.
- Beperkingen netcapaciteit.

Stedelijke Regio Breda Tilburg

Breda – Tilburg vormt een belangrijk dubbel-stedelijk knooppunt in Noord-Brabant. Aan de ene kant is Breda sterk gepositioneerd als internationaal transport- en handelsknooppunt richting de Randstad en Vlaanderen; aan de andere kant biedt Tilburg met Tilburg University en een traditie van maakindustrie en textiel-herijking een duidelijk kennis- en innovatief profiel. De regionale economie combineert maakindustrie, logistiek, zorg en zakelijke diensten, maar staat tegelijk voor opgaven rond woningvoorraad, arbeidsmarktmatching, verduurzaming van industrie en stedelijke verdichting. De strategische ligging tussen de Randstad, Vlaanderen en Zuidoost-Brabant biedt kansen voor corridor-samenwerking, maar vereist gerichte investeringen in connectiviteit, skills en duurzame herstructurering.

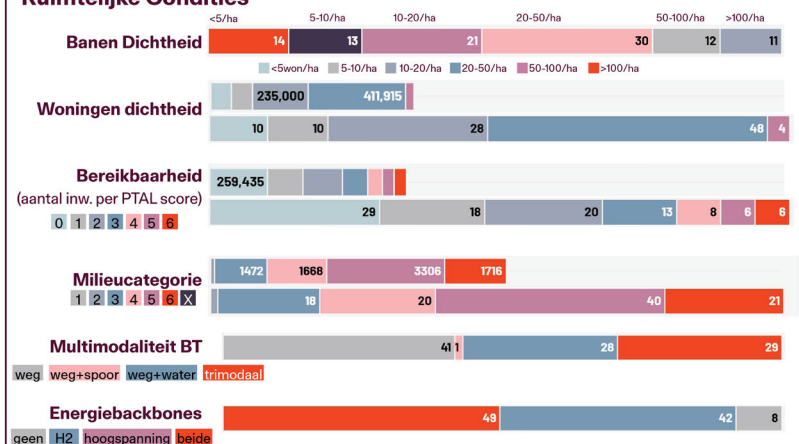
Mensen

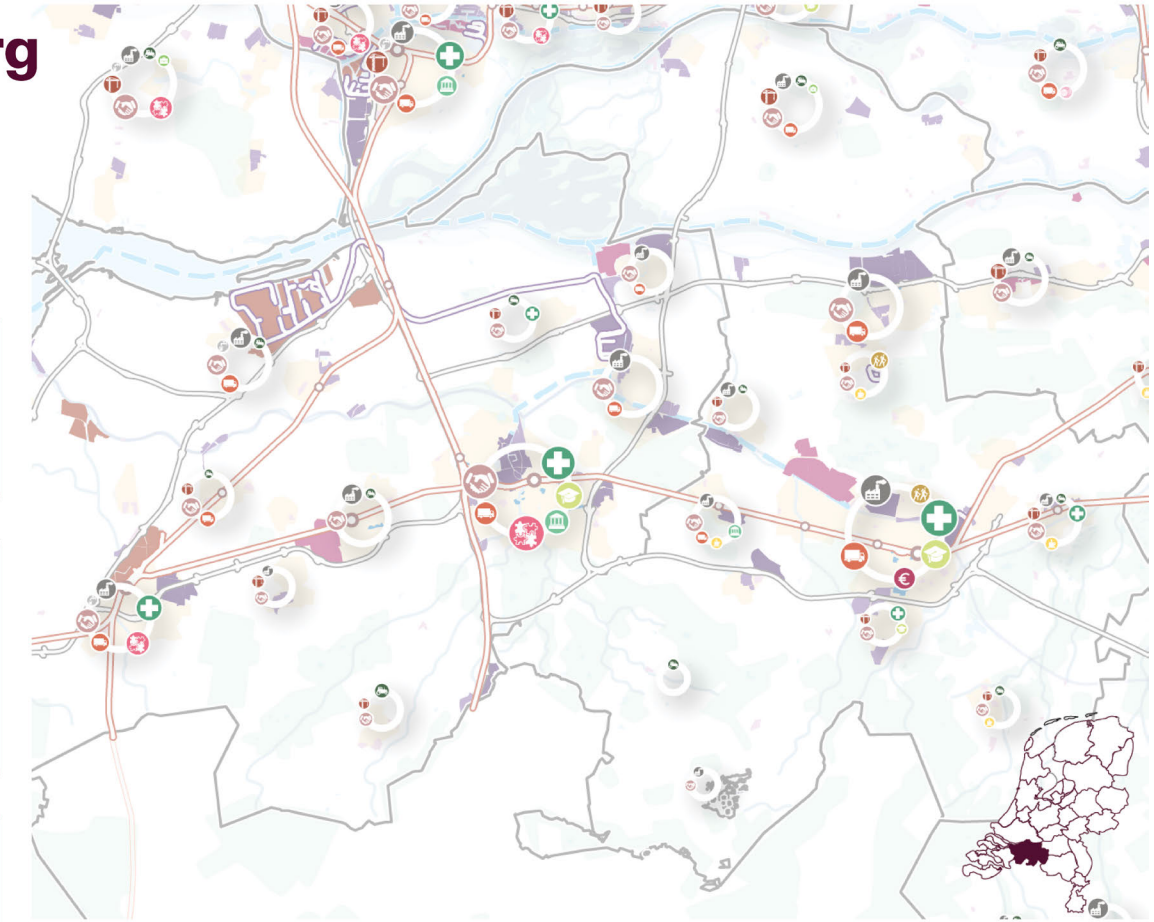

Economie (arbeidsvolume)

Top 3 sectoren (specialisatie)	Top 3 sectoren (omvang)	Top 3 groeiende sectoren (%)	Top 3 krimp / minste groei (%)
1. Chemische industrie	1. Zorg	1. Informatie en communicatie	1. Aardoliebasis industrie
2. Overige industrie en delfstoffenwinning	2. Verhuur en overige zakelijke diensten	2. Verhuur en overige zakelijke diensten	2. Financiële diensten
3. Bouwmaterialen	3. Detailhandel	3. Energie, water, afval	3. Overheid

Ruimtelijke Condities

Talenten

Economie

- Sterke industriële basis met specialisatie in chemie, bouwmaterialen, voeding en staalindustrie.
- Grote werkgelegenheid in zorg en stedelijke diensten, met een regionale functie.
- Groeiende zakelijke en kennisintensieve diensten, mede door stedelijke schaal en onderwijsinstellingen.

Condities

- Onderscheidende onderwijsinstellingen (Tilburg University, Fontys, Avans, BUas).
- Goede bereikbaarheid via weg en spoor (A16, A58, A27) en nabijheid van België.
- Beschikbare stedelijke ruimte voor herontwikkeling en verdichting rond OV-knooppunten.
- Relatief betaalbare woonmilieus vergeleken met Randstadregio's.

Uitdagingen

Economie

- Afhankelijkheid van traditionele industrie, kwetsbaar voor energietransitie en internationale concurrentie.
- Beperkte aantrekkingskracht voor hoogopgeleid talent ten opzichte van grotere kennisregio's.
- Druk op publieke sectoren door vergrijzing en groeiende zorgvraag.

Condities

- Ruimtelijke spanning tussen wonen, werken en infrastructuur, vooral rond Breda en Tilburg.
- Toenemende mobiliteitsdruk door groeiende pendelstromen binnen en buiten de regio.
- Verduurzamingsopgave voor bestaande bedrijventerreinen en energie-intensieve sectoren.

Stedendriehoek

De Stedelijke Regio Apeldoorn – Deventer – Zutphen is een middelgrote stedelijke zone aan de rand van de Veluwe met een onderscheidend, gedifferentieerd profiel. De drie steden combineren karakteristieke, historisch compacte binnensteden met een uiteenlopend buitengebied van rivieren, essen, heide en bos — een mix die zowel economische functies (maakindustrie, logistiek, voedingsverwerking, publieke diensten) als een aantrekkelijk vestigingsklimaat voor bewoners en werknemers ondersteunt. Door de relatieve nabijheid tot grotere knooppunten (o.a. Arnhem–Nijmegen, Utrecht, Zwolle) en de ligging tussen Randstad en Duitsland fungeert de regio als strategische schakel — wat kansen biedt voor ketensamenwerking en woon-werkrelaties, mits bereikbaarheid, woningaanbod en landschapskwaliteit slim worden gekoppeld.

Mensen

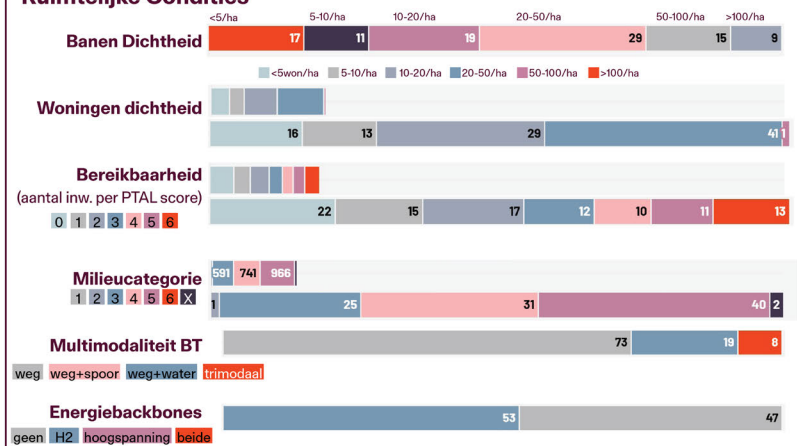
Economie (arbeidsvolume)

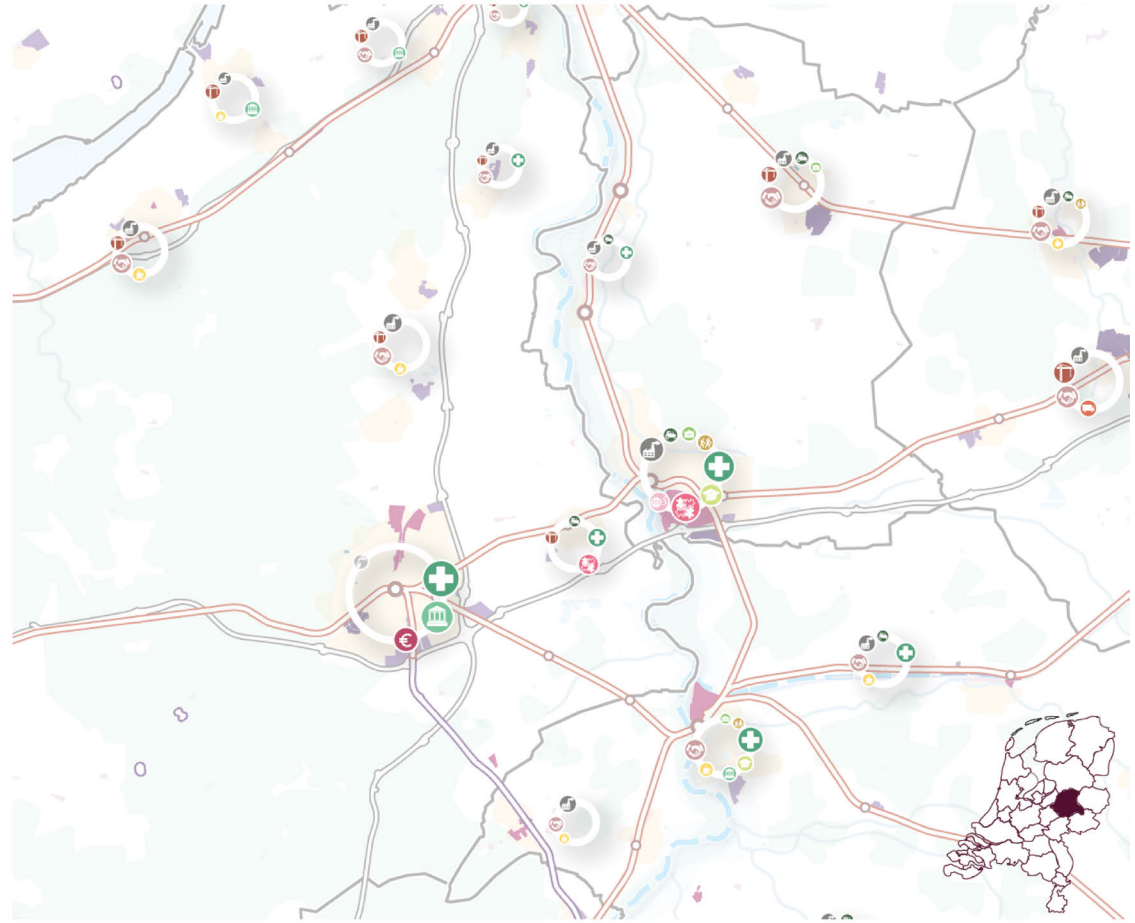
Top 3 sectoren (specialisatie)	Top 3 sectoren (omvang)	Top 3 groeiende sectoren (%)	Top 3 krimp / minste groei (%)
1. Staalindustrie	1. Zorg	1. Transportmiddelen	1. Financiële diensten
2. Voedingsmiddelen	2. Verhuur en overige zakelijke diensten	2. Informatie en communicatie	2. Overheid
3. Bouwmaterialen	3. Detailhandel	3. Verhuur en overige zakelijke diensten	3. Landbouw

Ruimtelijke Condities

Diensten

Industrie

Talenten

Economie

- Sterke maak- en voedingsindustrie met regionale specialisaties in staal, bouwmaterialen en voeding.
- Robuuste verzorgende economie met veel werkgelegenheid in zorg, bouw en detailhandel.
- Groeiende zakelijke dienstverlening.

Condities

- Goede bereikbaarheid via spoor (Deventer, Apeldoorn) en snelwegen (A1, A50).
- Beschikbare ruimte op bedrijventerreinen voor modernisering en verduurzaming.
- Aantrekkelijke woon- en leefomgeving door combinatie van stad en landschap.

Uitdagingen

Economie

- Afhankelijkheid van traditionele industrie, kwetsbaar voor energietransitie en automatisering, relatief lage productiviteit.
- Beperkte instroom van hoogopgeleid talent vergeleken met grotere stedelijke regio's.
- Druk op publieke sectoren door vergrijzing en groeiende zorgvraag.

Condities

- Spanning tussen economische en stedelijke groei en landschappelijke kwaliteit rond de Veluwe.
- Beperkte OV-dekking buiten stedelijke kernen, afhankelijkheid van autoverkeer.
- Verduurzamingsopgave voor bestaande industrie- en bedrijventerreinen.

Twente

De regio Twente is een technisch en maakgericht kenniseiland in Oost-Nederland, gedreven door de Universiteit Twente en het Kennispark met sterke HTSM en opkomende MedTech-clusters. Ruimtelijk bestaat de regio uit compacte stadskernen, gekoppeld aan verschillende productiemilieus, en een aantrekkelijke groene leefomgeving. Twente heeft een solide MKB-basis, valorisatie-capaciteit en grensoverschrijdende kansen richting Duitsland (Münster/Osnabrück), maar staat voor opgaven rond het vasthouden van afgestudeerden, het vergroten van spoor- en netcapaciteit, het opschalen van prototypes naar productie en het financieren van transities naar circulaire en klimaatneutrale industrie. Daarmee heeft Twente kansen voor niche-specialisatie, duurzame maakparken en care-tech-innovatie—mits investeringen in huisvesting, infrastructuur, skills en regionale regie in samenhang worden opgepakt.

Mensen

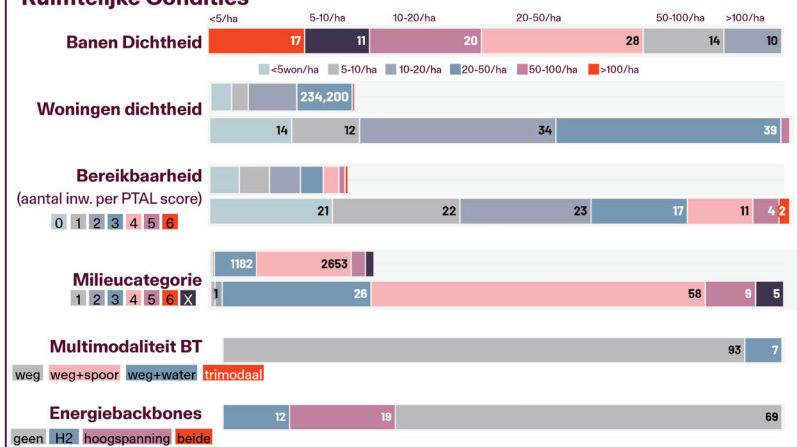
Economie (arbeidsvolume)

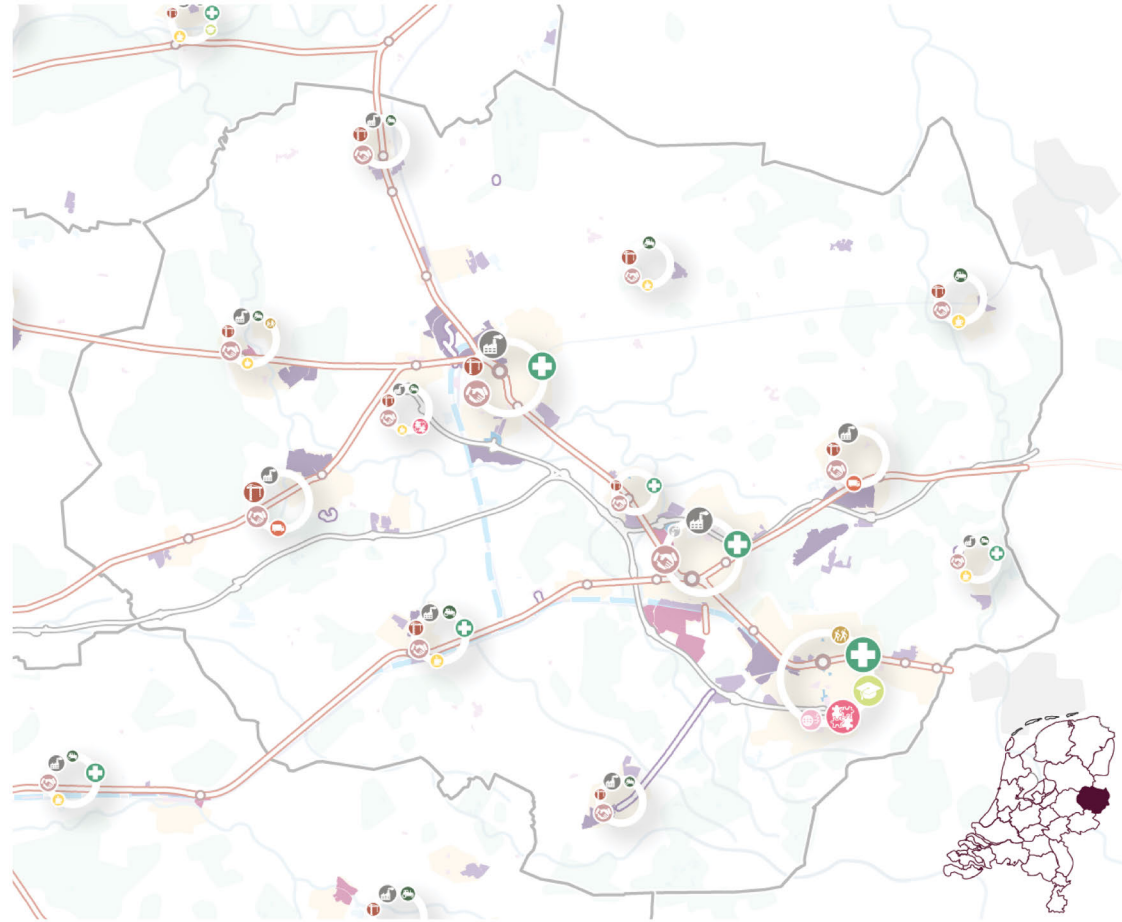
Top 3 sectoren (specialisatie)	Top 3 sectoren (omvang)	Top 3 groeiende sectoren (%)	Top 3 krimp / minste groei (%)
1. Metaalelektro	1. Zorg	1. Informatie en communicatie	1. Financiële diensten
2. Bouwmaterialen	2. Verhuur en overige zakelijke diensten	2. Verhuur en overige zakelijke diensten	2. Transportmiddelen
3. Staalindustrie	3. Detailhandel	3. Horeca	3. Overheid

Ruimtelijke Condities

Diensten

Industrie

Talenten

Economie

- Geavanceerde maakindustrie, HTSM. precisietechniek, sensortechnologie, robotica en materiaalexpertise.
- Digitale diensten & deep tech spin-offs. UT-valorisatie en start-up-ecosysteem levert software/AI/scale-ups.
- MedTech: groeiende spin-offs en pilots door koppeling met Kennispark.

Condities

- Sterke onderwijsbasis: University of Twente (WO) en Saxion (HBO) met ondernemersprogramma's.
- Hoge woonkwaliteit en groene omgeving maken Twente aantrekkelijk voor (gezins) levensstijl.
- Op noordelijke goederencorridor (TEN-T) van Amsterdam richting Duitsland voor zowel water, spoor als weg. Directe aansluiting hoofdvaarwegennet (Twentekanaal).

Uitdagingen

Economie

- Concurrentie met grotere tech-hubs (Brainport); kwetsbaar voor wereldwijde vraag- en supply-chain schokken. Verduurzamingsopgave.
- Risico op uitstroom van talent naar grotere nationale/ internationale hubs.
- Schalingsbarrières: van prototype naar productie is kapitaal- en regelgeving-intensief.

Condities

- Aantrekken en binden voldoende gekwalificeerd personeel.
- Valorisatie naar opschaling is nog een knelpunt.
- Lokale woningdruk bij groei; behoefte aan starterswoningen.
- Kwetsbaar voor wateroverlast bij zware neerslag.
- Beperkingen bevaarbaarheid en koelwater bij extreme droogte.
- Afgelegen in nationale netwerk.
- Beperkingen netcapaciteit, koppeling energiebackbones.

Metropool Regio Utrecht

Metropool Regio Utrecht is een centraal gelegen, hoogstedelijke regio die dankzij de uitzonderlijke bereikbaarheid (knooppunt van spoor en snelwegen) en een hoogopgeleide beroepsbevolking fungeert als nationaal knooppunt voor kennis- en dienstensectoren. De regio concentreert financiële diensten, ICT, professionele dienstverlening, onderwijs en publieke functies; instituut en talentpijplijn worden onder meer gevoed door Universiteit Utrecht (UU) en Hogeschool Utrecht (HU). Tegelijk is er een afwezigheid van grootschalige industriële productie en zware groothandel/ transportactiviteiten in de kern: die functies situeren zich vaker langs corridors aan de rand of buitenliggende logistieke knooppunten. Dat maakt de MRU economisch hoogproductief maar ook kwetsbaar voor tekorten aan (vooral betaalbare) ruimte, voor congestie in mobiliteit en voor afhankelijkheid van externe logistieke infrastructuur.

Mensen

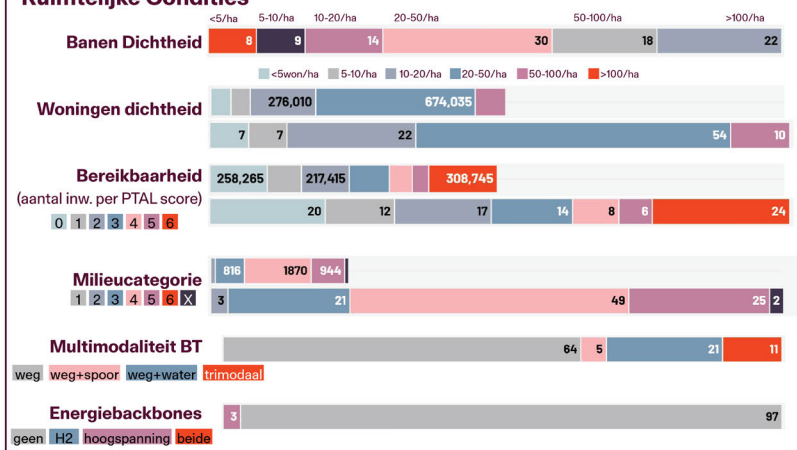
Economie (arbeidsvolume)

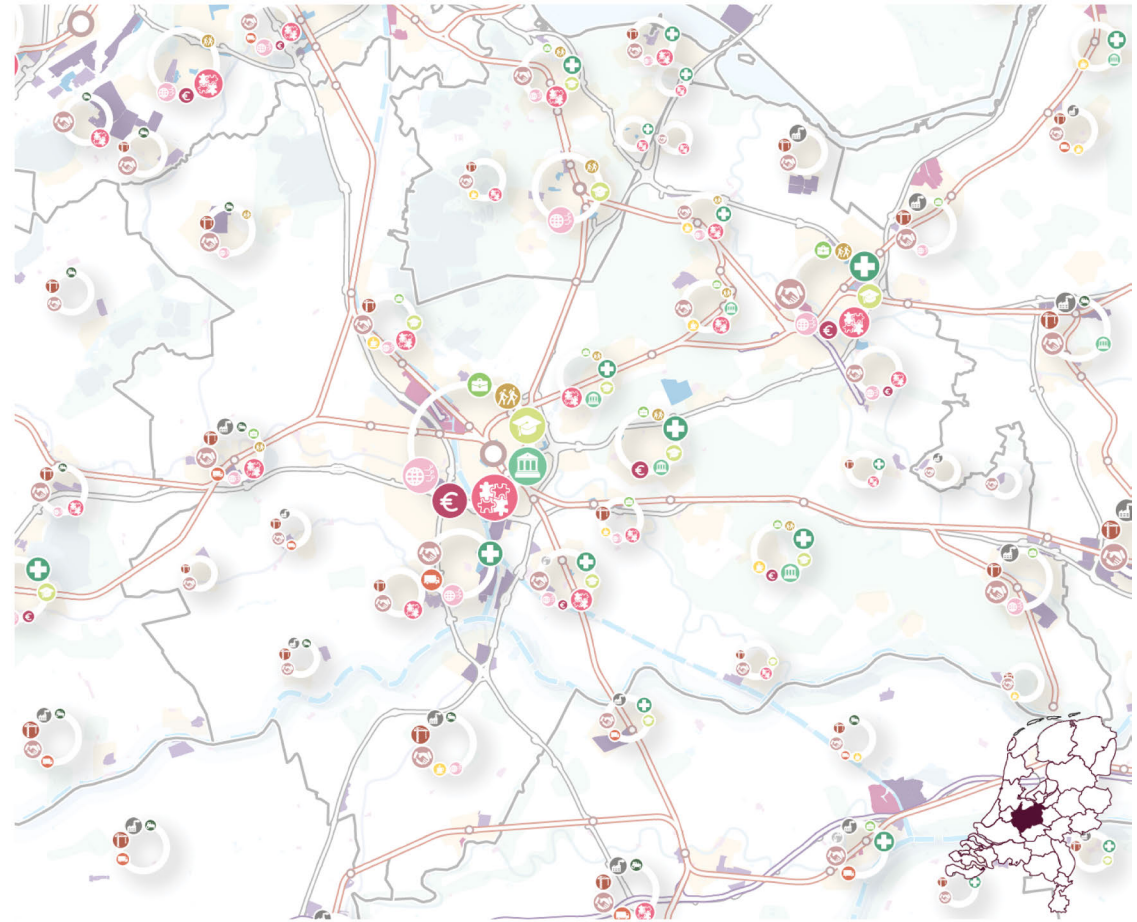
Top 3 sectoren (specialisatie)	Top 3 sectoren (omvang)	Top 3 groeiende sectoren (%)	Top 3 krimp / minste groei (%)
1. Financiële diensten	1. Zorg	1. Energie, water, afval	1. Transportmiddelen-industrie
2. Informatie en communicatie	2. Specialistische zakelijke diensten	2. Informatie en communicatie	2. Staalindustrie
3. Overheid	3. Verhuur en overige zakelijke diensten	3. Overheid	3. Onroerend goed

Ruimtelijke Condities

Diensten

Industrie

Talenten

Economie

- Sterke kennis- en dienensteneconomie met hoge specialisatie in financiële diensten en ICT.
- Grote en stabiele werkgelegenheid in zorg en overheid, met een bovenregionale functie.
- Groeiende zakelijke dienstverlening die profiteert van stedelijke schaal en kennisinstellingen.

Condities

- Zeer goede bereikbaarheid (nationaal spoor- en weg-knooppunt).
- Gunstige ligging voor scheepsvaart (Amsterdam Rijnkanaal).
- Hoog opleidingsniveau en sterke kennisbasis (universiteit, hogescholen, research).
- Aantrekkelijke stedelijke leefomgeving, met hoge voorzieningen- en functiedichtheid.

Uitdagingen

Economie

- Beperkte ruimte voor economische groei, vooral voor ruimte-intensieve (maar productieve) functies.
- Krappe arbeidsmarkt door snelle groei en hoge concurrentie om talent.
- Relatief beperkte industriële basis, waardoor de economie sterk leunt op diensten.

Condities

- Grote druk op woningmarkt, met stijgende prijzen en beperkte beschikbaarheid.
- Toenemende mobiliteitsdruk rond Utrecht Centraal en hoofdwegen.
- Spanning tussen verstedelijking en landschappelijke kwaliteit (Groene Hart, Utrechtse Heuvelrug).

West Brabant

West-Brabant is een economisch diverse regio met een sterke industriële basis, logistieke ligging en een groeiende dienstenecconomie. De regio profiteert van de strategische positie tussen de Randstad, Antwerpen en het Ruhrgebied en combineert maakindustrie met zorg, handel en logistiek. Tegelijkertijd staat West-Brabant voor transitieopgaven op het gebied van ruimtegebruik, klimaatadaptatie, arbeidsmarkt en verduurzaming van industrie.

Mensen

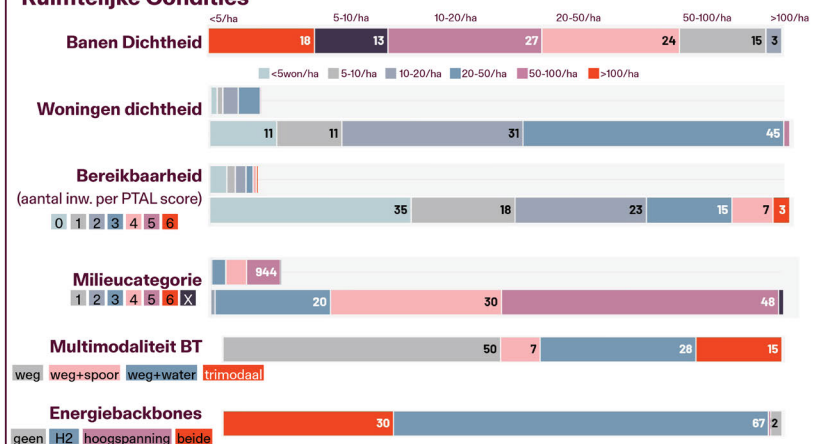
Economie (arbeidsvolume)

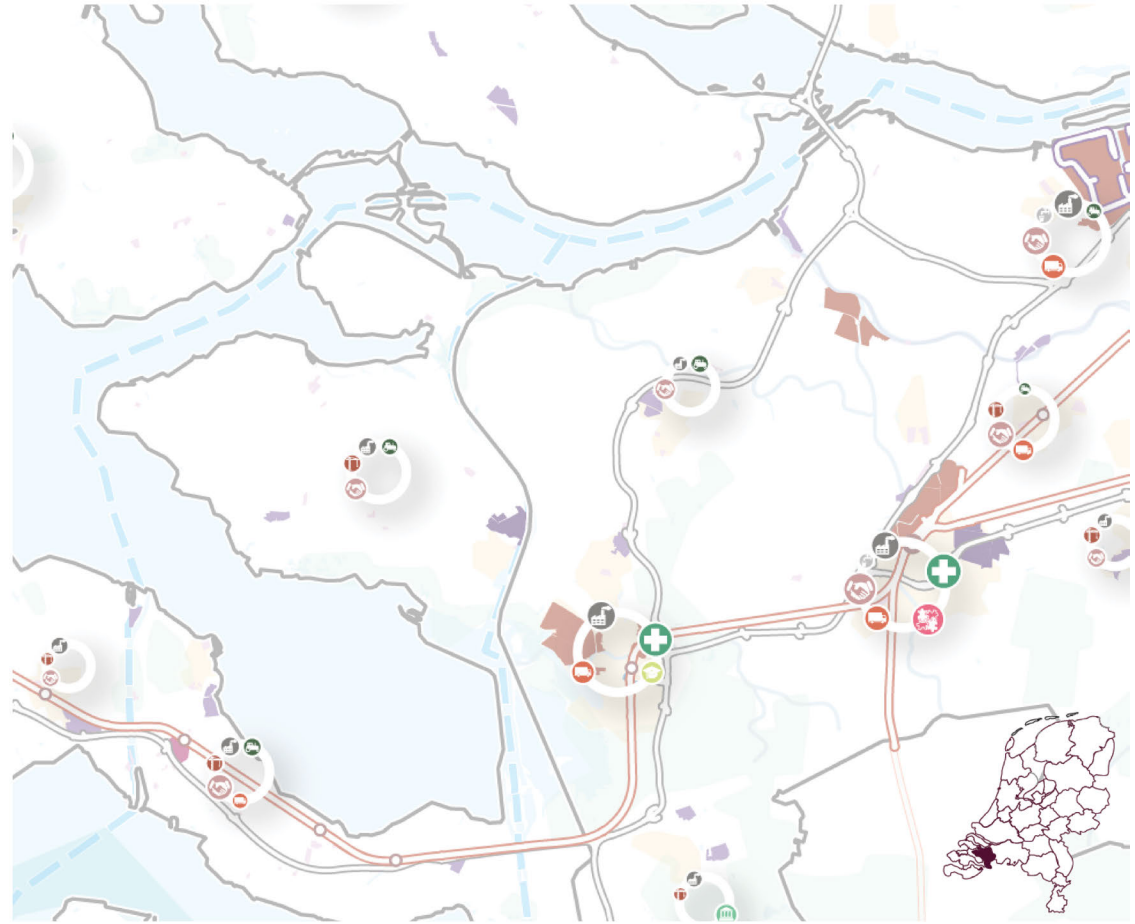
Top 3 sectoren (specialisatie)	Top 3 sectoren (omvang)	Top 3 groeiende sectoren (%)	Top 3 krimp / minste groei (%)
1. Chemische industrie	1. Zorg	1. Informatie en communicatie	1. Aardoliebasis industrie
2. Overige industrie en delfstoffenwinning	2. Verhuur en overige zakelijke diensten	2. Verhuur en overige zakelijke diensten	2. Financiële diensten
3. Bouwmaterialen	3. Detailhandel	3. Transportmiddelen-industrie	3. Voedingsindustrie

Ruimtelijke Condities

Diensten

Industrie

Talenten

Economie

- Sterke industriële basis met specialisatie in chemie, bouwmaterialen en overige maakindustrie.
- Grote werkgelegenheid in zorg en detailhandel, met een stabiele regionale functie.
- Goede logistieke en economische positie tussen havens, mainports en stedelijke regio's.

Condities

- Goede multimodale bereikbaarheid (weg, spoor en nabijheid van havens).
- Strategische grensoverschrijdende positie (Port of Antwerp, Ruhrgebied).
- Relatief betaalbare woon- en werklocaties vergeleken met de Randstad.
- Beschikbaarheid van ruimte voor industrie en logistiek, vooral buiten stedelijke kernen.

Uitdagingen

Economie

- Kwetsbaarheid voor internationale concurrentie en energietransitie in de industrie.
- Beperkte omvang van en specialisatie in kennisintensieve sectoren.
- Druk op arbeidsmarkt door vergrijzing en personeelstekorten in essentiële sectoren.

Condities

- Ruimtelijke spanning tussen industrie, wonen en landschap, met name langs infrastructuurcorridors.
- Milieu- en stikstofopgaven die uitbreidingsmogelijkheden beperken (de Brabantse Wal (N2000) en de petrochemische corridor bij Moerdijk).
- Afhankelijkheid van auto-mobiliteit, vooral in perifere delen van de regio.

Zeeland

Zeeland is een maritieme regio waarin water, landschap en economie nauw met elkaar zijn verbonden. De open en laaggelegen eilandenstructuur, gericht op zee en deltawateren, heeft geleid tot een economie die traditioneel steunt op landbouw en visserij, watergebonden industrie, logistiek en toerisme. De agrarische sector vormt een belangrijk fundament, met grootschalige en exportgerichte productie en een sterke koppeling aan de voedingsindustrie. Daarnaast spelen haven- en industrieclusters (North Sea Port) langs de Westerschelde een centrale rol, terwijl toerisme en recreatie profiteren van de kust en landschappelijke kwaliteit. Tegelijkertijd kent Zeeland structurele uitdagingen, zoals vergrijzing, beperkte bereikbaarheid en de gevolgen van klimaatverandering. Opgaven rond waterveiligheid, verzilting en leefbaarheid vragen om zorgvuldige ruimtelijke keuzes en toekomstgericht, adaptief beleid.

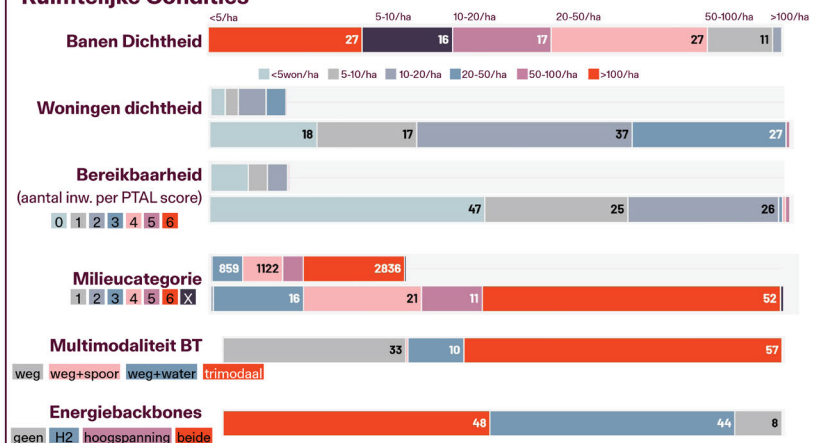
Mensen

Economie (arbeidsvolume)

Top 3 sectoren (specialisatie)	Top 3 sectoren (omvang)	Top 3 groeiende sectoren (%)	Top 3 krimp / minste groei (%)
1. Chemische industrie	1. Zorg	1. Informatie en communicatie	1. Financiële diensten
2. Transportmiddelen	2. Detailhandel	2. Chemische industrie	2. Bouwmaterialen
3. Landbouw	3. Verhuur en overige zakelijke diensten	3. Horeca	3. Energie, water, afval

Ruimtelijke Condities

Talenten

Economie

- Sterke water- en haven-gebonden economie met specialisatie in chemie en transportmiddelen.
- Robuuste agrarische basis met schaalgrootte en export-gerichtheid.
- Belangrijke toeristische en recreatieve sector, met seizoensgebonden werkgele-genheid.

Condities

- Ruimte en landschappelijke kwaliteit bieden mogelijkhe-den voor energie, recreatie en extensieve functies.
- Sterke waterveiligheidsinfra-structuur (Deltawerken) en kennis van waterbeheer.
- Relatief lage ruimtedruk en spanning op de woningmarkt.

Uitdagingen

Economie

- Druk op traditionele industrie door energietransitie en inter-nationale concurrentie.
- Afhankelijkheid van enkele dominante sectoren, waardoor economische diversificatie beperkt is.
- Kwetsbaarheid voor krimp en vergrijzing, met beperkte instroom van jong talent.

Condities

- Beperkte bereikbaarheid, voornamelijk met OV, perifere ligging.
- Grote klimaatopgaven rond zeespiegelstijging, verzilting en waterkwaliteit.
- Spanning tussen natuur, landbouw, industrie en verstedelijking, met beperkte ontwikkelruimte.

Zuid-Limburg

De regio Zuid-Limburg is een internationaal georiënteerd kennishart in het uiterste zuiden van Nederland, met Maastricht University en de Brightlands-campussen (Chemelot, Health Campus) als kern van onderzoek en valorisatie. Ruimtelijk wordt de regio gekenmerkt door het heuvelachtige Maasdal en compacte stedelijke kernen, met logistieke en grensoverschrijdende kansen richting België en Duitsland (voornamelijk in verband van Euregio Maas-Rijn) en een sterke toeristische kwaliteit. Economisch profileert Zuid-Limburg zich op materialen/chemie, life sciences, logistiek en hoogwaardig toerisme, maar staat tegelijk voor opgaven rond de transitie van Chemelot, net- en energie-infrastructuur, het binden van hoogopgeleid talent en het zorgvuldig afwegen van ruimtelijke ontwikkeling en landschap.

Mensen

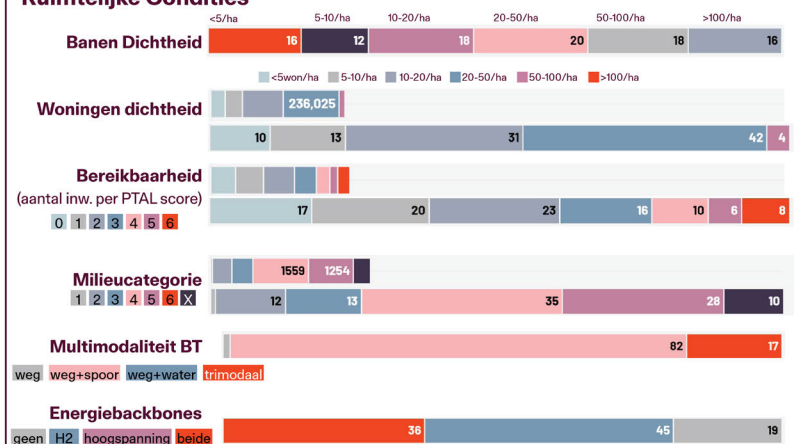
Economie (arbeidsvolume)

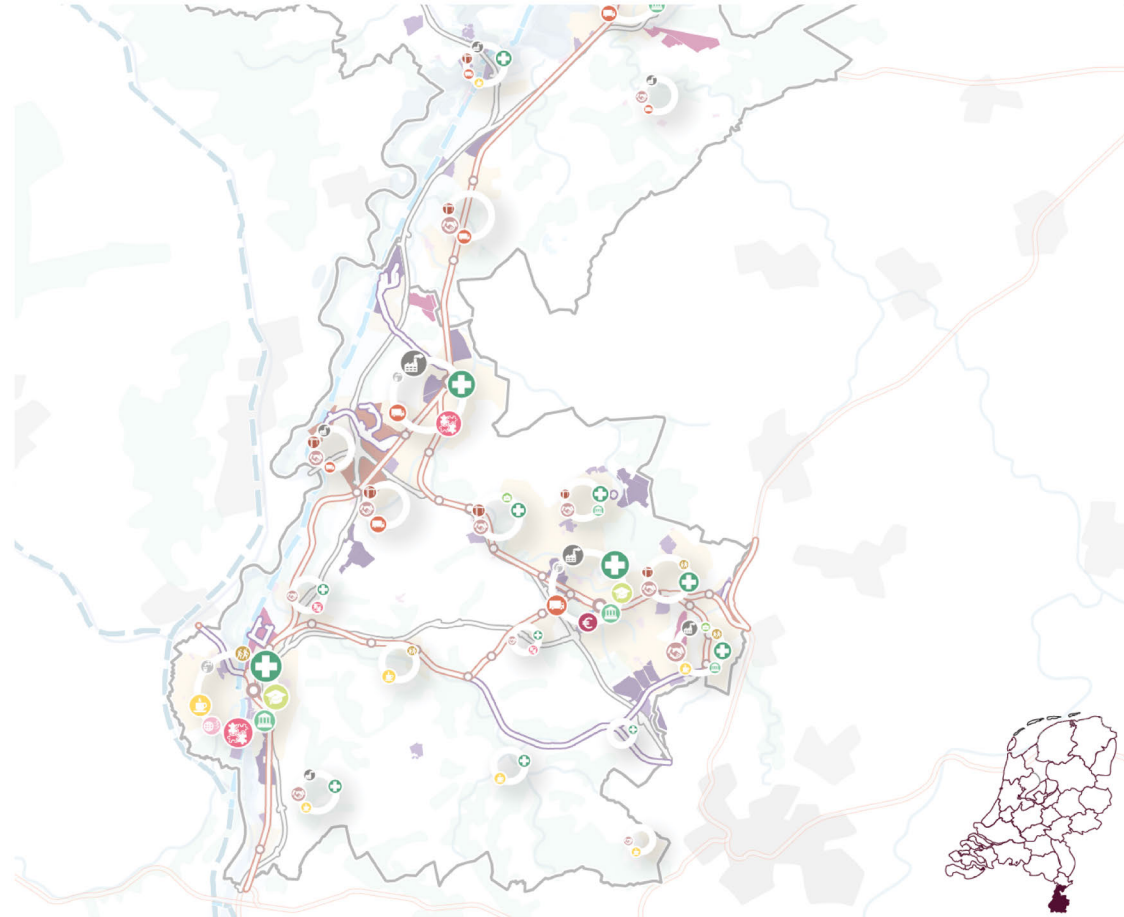
Top 3 sectoren (specialisatie)	Top 3 sectoren (omvang)	Top 3 groeiende sectoren (%)	Top 3 krimp / minste groei (%)
1. Chemische industrie	1. Zorg	1. Voedingsmiddelen-industrie	1. Metaalelektro
2. Bouwmaterialen	2. Verhuur en overige zakelijke diensten	2. Verhuur en overige zakelijke diensten	2. Financiële diensten
3. Zorg	3. Detailhandel	3. Horeca	3. Bouwmaterialen

Ruimtelijke Condities

Diensten

Industrie

Talenten

Economie

- Expertise in materiaalwetenschap, chemische proceskennis, industriëel ecosysteem (R&D → scale-up potentieel).
- Kenniseconomie clusters (materialen, life sciences), Europese servicecentrum functies (Maastricht).
- Sterke onderzoeksbasis in biomedische wetenschap, samenwerking met UMC+, veel spin-offs en klinische testmogelijkheden.

Condities

- Europese oriëntatie, internationale voorzieningen en meertalige beroepsbevolking en studentenpool.
- Brightlands-campussen voor R&D en valorisatie.
- Uniek heuvelachtig landschap, cultuur- en culinaire aantrekkingskracht; toerisme.
- Multimodaal ontsloten, regionale luchthaven (Maastricht-Aachen Airport) voor cargo/regionale verbindingen.

Uitdagingen

Economie

- Hoge investeringskosten en infrastructuurbehoefte (H_2, netverzwaring) voor transitie naar circulariteit en klimaatneutraliteit.
- Concurrentie van grotere steden/regio's; noodzaak blijvende internationalisering en zichtbaarheid.
- Concurrentie om toptalent en investeringen; vertaling R&D → productie vereist schaalinvesteringen.

Condities

- Aantrekken en binden voldoende gekwalificeerd personeel.
- Valorisatie lokale productie en MKB-link blijft opgave.
- Beperkte ruimte in Maasdal; spanningen tussen ontwikkeling en landschapsbescherming.
- Ontbrekende directe HSL/IC-verbinding met Aken en Luik beperkt grensoverschrijdende arbeidsmarktintegratie.
- Chemelot-transitie vergt grote net-upgrades.

Zwolle

Regio Zwolle vormt een schakel tussen de Randstad, Noord-Nederland en Duitsland en combineert een sterke stedelijke kern in Zwolle met een uitgestrekt landelijk en logistiek hinterland. De regio kent een evenwichtige bevolkingssamenstelling met een relatief grote beroepsbevolking en een middelbaar-opgeleid profiel. Zwolle functioneert als regionaal knooppunt voor zorg, onderwijs en dienstverlening en trekt werkgelegenheid uit de wijde omgeving. Economisch is Overijssel traditioneel sterk in industrie en logistiek, met name in staal, chemie en overige maakindustrie, aangevuld met een groeiende dienstensector. De ligging aan belangrijke weg- en spoorcorridors versterkt de bereikbaarheid en de rol van Zwolle als overstappunt. Tegelijkertijd staat de regio voor structurele transities op het gebied van energie, circulariteit en arbeidsmarkt, waarbij vernieuwing nodig is om de economische basis toekomstbestendig te houden.

Mensen

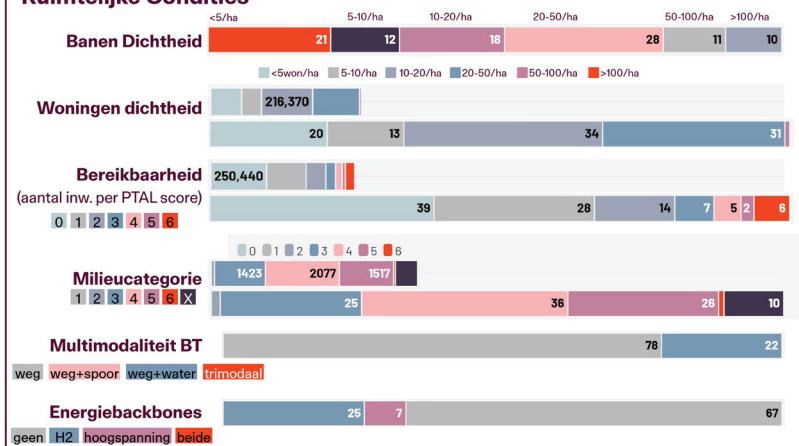
Economie (arbeidsvolume)

Top 3 sectoren (specialisatie)	Top 3 sectoren (omvang)	Top 3 groeiende sectoren (%)	Top 3 krimp / minste groei (%)
1. Transportmiddelen	1. Zorg	1. Informatie en communicatie	1. Financiële diensten
2. Landbouw	2. Verhuur en overige zakelijke diensten	2. Voedingsmiddelen	2. Overige industrie en delfstoffenwinning
3. Energie, water, afval	3. Detailhandel	3. Horeca	3. Landbouw

Ruimtelijke Condities

Diensten

Industrie

Talenten

Economie

- Robuuste aanwezigheid van staal-, chemische, transport-middelen en overige industrie biedt een stabiele economische kern.
- Zwolle vervult een bovenregionale rol in groeiende zorg-, zakelijke dienstverlening en specialistische dienstensector.
- Centrale ligging met sterke weg- en spoorverbindingen ondersteunt distributie en maakindustrie.

Condities

- Knooppuntfunctie met goede multimodale ontsluiting versterkt regionale arbeidsmarkt.
- Meer ruimte voor woon-werk-combinaties dan in de Randstad.
- Gunstige ligging voor scheepvaart (IJssel).

Uitdagingen

Economie

- Minder aanwezigheid van high-tech en ICT beperkt innovatiekracht.
- Verduurzaming en elektrificatie vragen grote investeringen en aanpassing van productieketens.
- Vergrijzing vergroot de druk op essentiële sectoren.

Condities

- Beperkte alternatieven buiten hoofdassen verminderen regionale bereikbaarheid.
- Uitdagingen waterveiligheid bij peilverhoging IJsselmeer, vernatting veengebieden.
- Netcapaciteit en energievraag lopen uit balans bij verdere economische groei.

OO REO

Ontwerpend onderzoek
Ruimtelijk economische ontwikkeling
Oktober 2026

Defacto stedenbouw

GENERATION .ENERGY

ABEL

Posad Maxwan